HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS
FEJLESZTÉSÉRE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
HADTÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI:

GYALÓKAY JENŐ

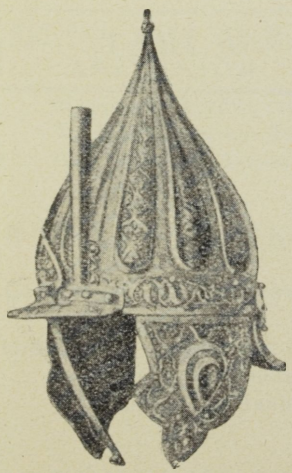

(1931. ÉVFOLYAM. XXXII. KÖTET).

A GRÓF VIGYÁZÓ SÁNDOR- ÉS FERENC-VAGYON
JÖVEDELMÉNEK FELHASZNÁLÁSÁVAL
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
BUDAPEST, 1931.

TARTALOM.

Oldal

GYALÓKAY JENŐ: Gróf Hadik András tábornagy, mint hadtörténetíró 71
DR. HARDY KÁLMÁN: Dunai flottillánk a világháborúban. 193
v. LÁNGHY EMIL: Együttműködésünk a németekkel a világháború első időszakában. 88
MARKÓ ÁRPÁD: A trencséni csata, 1708 aug. 3. ..... 31, 131
MILES SLOVACUS: Tót honvédek véres harcai Erdélyért, 1917-ben. 101
v. SOMORJAY JENŐ: A 11. honvéd lovashadosztály működése, 1915 aug. 25-től szept. 9-ig. 230
DR. SZÁDECZKY-KARDOSS LAJOS: Báthory István lengyel király magyar katonái az 1580-i orosz háborúban. 1

TÁRCA.

v. KÓSA VINCE: Magyarok Verdun előtt. 119
Táborélet amerikai hadifogságban. 247
v. MÁLNÁSI ÖDÖN Gróf Marsigli Alajos. 126

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR.

Bem bizonyítványa Gál Sándor honvédtábornok számára. Viddin, 1849 szept. 15. 130
Šükrüllāh ibn Šihāb töröknyelvű változatának a magyar had-, nyelv- és őstörténetre vonatkozó fontosabb szövegei. (Közli: Dr. Janicsek István). 254

HADTÖRTÉNELMI IRODALOM.

A cs. és kir. 82. gyalogezred története. (Ism. Doromby J.) 278
BREIT JÓZSEF: A magyar nemzet hadtörténelme. VI. rész. (Ism. M. Á.) 138
CZÉKUS ZOLTÁN: Az 1914—18. évi világháború összefoglaló történelme. (Ism. Cs.) 273

Oldal

FELDKAMERAD, 1930. 1931. évf. (Ism. Sz.) 286

FOCH: Meine Kriegserinnerungen, 1914—18. (Ism. Suhay Imre) 280

Hadifogoly magyarok története. (Ism. Kispalóc) 268

DR. HAJNAL ISTVÁN: Esterházy Miklós nádor iratai. I. (Ism. Dr. Iványi Béla) 139

DR. HOLUB JÓZSEF: Zalamegye története a középkorban. I. (Ism. Dr. Iványi Béla) 141

HOEN MAX v. UND WALDSTÄTTEN EGON FRH. v.: Die letzte Reiterschlacht der Weltgeschichte. Jaroslavice, 1914. (Ism. Suhay Imre) 149

DR. HORVÁTH JENŐ: Törökország semlegessége 1848—49-ben. (Ism. —y.) 143

HOSSE KARL: Az angol-belga felvonulás terve Németország ellen, a világháború előtt. (Ism. Suhay I.) 149

JÓZSEF KIR. HERCEG: A világháború, amilyennek én láttam. IV. (Ism. Kispalóc) 132

MAGGIOROTTI LEONE ANDREA: Le origini della fortificazione bastionata e la guerra d'Otranto (Ism. Gy. J.) 146

v. MÁLNÁSI ÖDÖN: Hellebronth János kuruc ezredes. (Ism. Markó Árpád) 142

RIEDL LAJOS: A Lovcsen elfoglalása 1916-ban. (Ism. Doromby József) 144

Az 1918-i osztrák-magyar és olasz támadás. (Ism. Doromby József) 275

SCHÖN JOSEF: Sasinci (Ism. Suhay Imre) 284

DUNÁNTÚL PÉCSI EGYETEMI KÖNYVKIADÓ ÉS NYOMDA R.-T. PÉCS.

Báthory István lengyel király magyar katonái az 1580-i muszka háborúban.

A lengyelek Báthory István dicsőemlékű királyuk születése 400-ik évfordulóját 1933-ban kegyelettel akarják megünnepelni. Ennek előkészületei folyamán, a Lengyel Tud. Akadémia felszólította a Magyar Tud. Akadémiát, hogy erre az alkalomra együttesen emlékkönyvet adjanak ki, amelyben meg legyen írva Báthory Istvánnak erdélyi fejedelemsége és lengyel királysága története. A kidolgozott tervezet kiterjeszkedik uralkodása főbb mozzanataira, köztük az oroszok (akkor ú. n. moszkoviták) ellen vívott harcaira.

E hadjárat minket is közelről érdekel, mert abban magyar katonák igen jelentékeny, mondhatni döntő szerepet játszottak. Véres csaták, főként nehéz várostromok voltak azok, „Rettenetes" Iván, a moszkoviták nagy fejedelme, akkor felvett címe szerint „a minden oroszok cárja" ellen, fent messze északon, a Dwina folyón, Litvánia határán túl: Livoniában s az orosz határokon belül, a Finn-öböl felé, melynél északabbra magyar fegyverek sem azelőtt, sem azóta nem harcoltak. Az eredmény az oroszok 20 évi hódításának, Livoniának visszafoglalása és számos orosz várnak kiostromlása lőn.

A Magy. Tud. Akadémia Báthory István halála negyedfél százados évfordulója alkalmából, 1886-ban kiadta „Báthory István lengyel királlyá választása" c. művemet. Ugyanakkor megírtam Báthory István első hadjáratának történetét az oroszok ellen 1579-ben (megjelent a Hadtörténeti Közlemények I. évfolyamában 1888). Most kedvező alkalmúl kínálkozik a 400-ados ünnep a munkálatok folytatására. Kedvező azért is, mert a lengyelek az 1920-iki orosz háborút befejező rigai békekötés következtében, visszakapták a Varsóból Moszkvába elvitt levéltári anyagot, köztük Báthory magyar katonáinak lustrumait s ezeket a varsói állami levéltár diplomatiai úton (a budapesti lengyel követség szíves közvetítésével), felhasználás végett, rendelkezésemre bocsátotta. Ennek a nagybecsű, eddig ismeretlen és felhasználatlan történeti anyagnak birtokában, fényes világot deríthetünk az eddig homályosan s csak nagy vonásaiban ismert hadjáratokban szereplő magyar katonákra.

A M. KIR. ORSZ. LEVÉLTÁR KÖNYVTÁRA.

Sok ezer (12—14.000) magyar harcos neve s vitézkedése emléke újúl fel e lajstromok, számadási könyvek adatai alapján, melyek nemcsak a hadjáratokban résztvett magyar csapatok (ezredek, századok, tizedek) beosztását, a tisztek, altisztek és legénység neveit, hópénzeik (zsoldjaik) összegét tüntetik fel, hanem feljegyzik azt is, kik estek el, sebesültek meg, mely várostromokban szerepeltek s a hadjáratok végeztével mikor és kik mentek haza szabadságra, kik kaptak jutalmat, útiköltséget, előleget újabb szolgálatra stb. Szóval nemcsak száraz névsor és zsoldjegyzék szól róluk (ami már magában is érdekes és tanulságos), de bepillantást enged a hadművelés belső titkaiba is. Már magában az a sok ezeret kitevő tősgyökeres jó magyar név *(a legrégibb tömeges magyar névjegyzék!)* megbecsülhetetlen értékű.

Ez új adatok felhasználásával Báthory István második muszka hadjáratáról 1580-ban kívánok rövid, tömör összefoglalást adni. A harmadikat későbbre hagyom.

I.

A lengyel királyválasztó varsói országgyűlésen 1575 nov. 15. Báthory követei (Blandrata és Berzeviczy Márton) megígérték, hogy fejedelmük, ha a rendek kívánni fogják, visszafoglalja mindazt, amit a muszka elfoglalt és arra a célra, ha szükséges lesz, az ő régi harcosait nem fog vonakodni felhasználni. Királlyá választása és meghívatása után az újabb (jędzejowi) országgyűlésre megizente (1576. jan.) a lengyel rendeknek, hogy annyi lovast és gyalogost visz magával Lengyelországba, amennyit szükségesnek ítélnek. Hadfelhívására, zsold-hirdetésére (amint erdélyi fejedelemmé választása alkalmával volt-vetélytársa Békés Gáspár Késmárkról írta 1576 jan. 30-án) Kassa vidékéről is „az szolgálói nép" menten ment az vajdához, mert csaknem éhel nem halt."[1] A munka és keresethiány miatt nagyon kapóra jött a dupla zsold: az itthon szokásos 2 frt helyett a 4 frt hópénz a legénységnek, 5—6 frt a tizedeseknek, 20 frt a századosoknak s 65 frt a főkapitányoknak.

Báthory a meggyesi országgyűlésen 1576 febr. 6. a lengyel követség előtt esküvel fogadta a választási feltételeket s ezek között ígéretet tett arra is, hogy minden az ellenség által elfoglalt területet visszaszerez. Ezt várta tőle mindenekfelett a lengyel közvélemény s ezt kívánta Lengyelországba menetele alkalmával a határszélen s a Przemysl alatt fogadó küldöttség (1576 ápr. 12). Ez lebegett szeme előtt neki is, midőn megkoronáztatása előtt lelkiismereti dolognak tartotta

[1] *Szádeczky Lajos:* Báthory lengyel királlyá választása 365. l.

óvást emelni[2] a lengyel hadügyi törvények ellen, melyeket az országra nézve károsnak tartott.

Báthory királyságának alapja s vezéreszméje tehát Lengyelország integritásának helyreállítása volt. Ezen s az ő hadvezéri nymbusán épült fel s diadalmaskodott az ő királylyá választása s az ehez fűzött várakozásoknak teljesülése övezte dicsfénnyel már életében a „legyőzhetetlen király" (invictissimus rex) koronáját s ez biztosította neki évszázadokra is a lengyel nemzet háláját és kegyeletét. Az a kiváló szerep és jelentékeny osztályrész (mondhatjuk oroszlánrész) pedig, a mi ebből az ő vitéz magyar katonáira jutott, elvitathatatlanúl erkölcsi öröksége az ő magyar nemzetének is; amiből dicsőség és áldás, vígasz és remény fakad 400 év multán is — e szomorú időkben, — visszagondolva a régi dicsőség tündöklésére, főkép most, a régi Nagymagyarország után sóvárgó lelkünkben.

*

* *

Báthory néhány ezer főnyi kísérettel indult el Erdélyből Moldván át s 1576 márc. 31-én lépte át a Prut folyót: a lengyel határt. Vele ment harcedzett katonasága: lovas testőrsége, mintegy 300 huszár, ugyanannyi gyalogos „kék drabant", (ahogy az erdélyi fejedelmek gyalog testőrségét nevezték), megannyi „vörös drabant", a székelység gyalog katonaságának válogatott része; továbbá a Kassa vidékén toborzott „szolgáló nép", a Tiszántúli hajdúság csapata s az erdélyi nemesség színe-virága. Köztük főurak: Gyulafi László (az erdélyi generális), Bethlen Ferenc (Bethlen Gábor fejedelem apja), Bánfi György és Kristóf, Kemény Boldizsár (Kemény János fejedelem apja), Kornis Farkas, Perneszi István, Lázár András (szárhegyi), Mikó Miklós, Becz Imre, Daczó Péter, Székely Mózes (a későbbi fejedelem), Vadas Mihály (a testőr gyalogság parancsnoka), kecsedi Károlyi István (a későbbi főkapitány) stb. A lengyel határszélen előkelő országos küldöttség várta és üdvözölte, élén a két Sieniawskival, Jeromos a podoliai (russiai) vajdával és Miklóssal, a kameneci várnaggyal. Przemyslnél újabb küldöttség várta és lelkesen köszöntötte. A Krakkó melletti mogilai kolostorban megpihenve, ott ünnepelte ájtatosan a nagyhetet és a feltámadást. Husvét másodnapján (ápr. 23) tartotta ünnepies bevonulását Krakkóba, hol május 1-én megkoronázták. A másnap tartott harci tornán a magyar vitézek fölényesen tűntek ki és nyerték el a fődíjakat. Három hét mulva állották ki az első tűzpróbát, megostromolván az ellenkirály Miksa császár makacs párthívének, Laski vajdának, Lancko-

[2] *Szádeczky Lajos:* Báthori lengyel királlyá választása 415. l.

ron várát, a mi után a császárpártiak is egymásután meghódoltak. Csupán egy város, a Balti-tenger melletti gazdag porosz Hansa-város Danzig nem hódolt meg, amelyet véres csaták, a fényes dirschaui győzelem és makacs ostrom után fegyverrel kellett meghódolásra kényszeríteni, 1577 folyamán. Ezekben a magyar vitézek, véres áldozatok árán, fényesen váltották be a hozzájuk fűzött reményeket.

Időközben a lengyelek is megismerték új királyukban az erőskezű, harcias fejedelmet, aki a legelső országgyűlésen Thornban (1576 okt.), midőn a híres lengyel zabolátlanság jeleit feltünedezni látta, olyan erős beszédet mondott királyi méltósága védelmére, aminőt a lengyelek addig még nem hallottak. Kijelentette abban, hogy nem akar sem költött, sem festett király lenni (nec fictus, neque pictus rex), hanem ha megválasztották és megkoronázták, uralkodni és parancsolni akar s nem tűri, hogy felette uralkodni akarjanak. Megvédelmezi az ő szabadságukat, de a magáét is, ha kell karddal is!

A danzigi hadjáratot Wasziljevics Iván a „kegyetlen" cár felhasználta újabb hódításokra, a lengyelek védnöksége alatt álló Balti-tengerparti Livoniában, Esztlandban és Kurlandban.

Báthory István uralkodásának első csendes esztendejét arra használta fel, hogy harcra készüljön Lengyelország régi, legnagyobb ellensége, a moszkoviták ellen.

Az 1578 elején tartott varsói országgyűlésen elhatároztatta a háborút, megszavaztatta a hadiadót, kölcsönöket vett fel és segítséget kért a szomszéd német tartományok érdekelt uralkodóitól; mindenekfelett pedig magyar katonák toborzásáról és felfogadásáról gondoskodott, arra áldozván saját kincstára megtakarított készletét is. Öntette az ágyúkat Vilnában, Marienburgban.

Mindenekfelett számított Erdélyországra, melynek fejedelemségét megtartotta s bátyja (a maga távollétében vajdává választott helytartója) Báthory Kristóf segítségére. Amíg ő Lengyelországban folytatta a hadikészületet s önttette az ágyúkat, „melyeknek mind nagyságát, mind formáját maga határozta meg, a szerint, amint azokat eddig való tapasztalásai által legalkalmatosabbnak találta" („suo modo") s megbízott szakértő hívei által katonaságot gyűjtött és fogadott fel főként Erdélyben és a „Részek"-ben; de a lengyel határszélhez közeli vármegyékben is. Vitézlő „szolgáló nép" volt elég és készörömmel állottak be a nagyhírű „lengyel király", „Están király" seregébe, a dupla zsoldra, havi 4 frtra, mikor itthon a szokásos 2 frtos zsoldra sem kínálkozott alkalom. A munkátlanság és szükség hajtotta és a harcvágy a győzelmes

király zászlai alá vonzotta őket, Lengyelbe: nem gondolván a messze harctér sok fáradságával, nyomorúságával és veszedelmével.

* * *

Magyar katonák toborzását megkezdték már a danzigi hadjárat előtt. Báthory udvartartási számadásaiban gyakran fordulnak elő erről szóló feljegyzések.

Így a király 1576 okt. Károlyi Istvánt a gyalogság egyik parancsnokát (a későbbi főkapitányt) a torni országgyűlés alkalmával a grebini táborból hivatja és négylovas kocsival utaztatva sürgősen küldi a magyar határszélre, nyilván Lublóra, a lengyel fenhatóság alatt lévő 13 szepesi város s a „szepesi kapitány" székhelyére. Útiköltséget rendelt neki a Szepességig és vissza Tornba, magyar katonaság fogadására. Az akkor felfogadott 38 katona már okt. 27-étől húzza fizetését (2 tizedes 5—5, a közkatonák 4—4 tallér hópénzt). A király mellett levő magyar gyalogtestőrség akkor 500 főből állott, Vadas Mihály volt a főkapitányuk, 110 főnyi századával élükön s alá tartozott Török Márton, Rácz Mihály, Nagy Ambrus, Somogyi Ferenc kapitány, 100—100 vitézzel. Károlyi István 20-ad magával. Úgy látszik, az ő századának kiegészítésére volt sürgős szükség az újoncokra. A „szepesi kapitány" máskor is toboroz és küld katonákat.

Károlyi nemsokára fényesen kitűntette magát a dirschaui győzelmes csatában, melyben a danzigiak nagy vereséget szenvedtek. Károlyi személyesen járt elől jó példával, biztatva és lelkesítve katonáit, nem rettenve meg a nyilak és golyók sűrű záporától. Danzig ostrománál is kitüntette magát s két év mulva, Polock bevétele után (Vadas Mihály az ostromnál elesvén), ő lett a magyar gyalogság főkapitánya.[3]

A magyar tüzérség parancsnoka (praefectus tormentorum, zaigwart) Danzig alatt Nagy Bertalan volt.

A poroszföldi táborokba, Marienburgba, Grebinbe, Dirschauba, Danzigba, Glowaba, 1577 folyamán is gyakran érkeznek magyar katonák. Május 10-én (Brodnicon) Békes Gáspár kezéhez utalnak ki 1000, jún. 3. 500 frtot zsoldra. Mert időközben Békes Gáspár (a régi vetélytárs) kiengesztelte Báthoryt, aki nagylelkűen megbocsátott neki, szolgálatába fogadta, lovas testőrsége főkapitányává tette s jótéteményekkel halmozta el. Viszont Békes híven s önfeláldozással szolgált a királynak.

1577 máj. 15. Várady Györgyöt küldik Magyarországba,

[3] Ezeket az érdemeit előszámlálja donatiós levele, midőn Szentlélek birtokát kapja a királytól. 1581. nov. 8. a Pleskow vár alatti táborban (*Székely Okltr.* IV. k. 77. ol.)

gyalog katonák fogadására (600 frt költséggel). Majd decemberben ugyanőt. bort venni a királynak.

Jún. 22. a danzigi táborban a Bornemisza János által kihozott magyar lovasokat fizették. Jún. 29-én Erdélyből kihozandó magyar katonák számára utalványoznak.

Júl. folyamán a danzigi táborban levő magyar lovasokon kívül zsoldot kapnak a Kornis által újabban kihozott magyar gyalogok és lovasok; köztük Kendi Péter 10 lóra, Daczó Péter 5 lóra.

Miután 1578 elején az orosz hadjáratot elhatározták, megélénkült a magyar katonák toborzása. A költségvetés 12.000 lovasra és 10.000 gyalogosra volt praeliminálva. s a gyalogság nagy részét, m. e. 4000-et, magyarokból reméltek.

Vadas Mihály kapitány gyalogsága az 1578 jan. fizetés alkalmával immár 632 főre rúgott. Gondoskodtak ujoncok toborzásáról is.

Az év elején Báthory Péternek magyar katonák behozatalára kiutalnak 10.000 frtot. Márc. folyamán Bornemisza Gáspár a szepesi kapitányságban gyűjt gyalogokat. Magyar katonák felfogadására és kihozatalára kap szept. 3. Przemyslben Károlyi István gyalogra 4600, Békes Gáspár lovas és gyalogra 4444, Vadas Mihály gyalogságra 7000 frtot, összesen 11.444 frtot.

1579 elején még serényebben folytatták a toborzást.

Januárban Bornemissza János lovas kapitány kap Varsóban magyar huszárok felvételére és kihozására a király parancsára 1200 frtot. Felvett pedig és kihozott 100 lovast, akikkel ápr. 30-án Vilnába érkezett. (Ezekből decemberig csak 75 maradt).

Sibrik György kapitány (rotmagister = Rittmeister) ugyanakkor hasonló célra szintén kapott 1200 frtot, aki Bornemiszával együtt kihozott 137 huszárt, kikkel Vilnába érkezett ugyancsak ápr. 30-án. Ő később 150 lóra kap zsoldot, fejenként 6 frtot. Az év végén azonban már csak 101 lovasa van, a többiek — úgy látszik — elestek.

Prépostvári Bálint a magyar királyi területről hozott (két ízben is küldetvén oda) magyar lovas és gyalog vitézeket. A márc. 10. felhozott 31 lovas aug. 27-ig újabb szállítmányokkal felszaporodott 207-re, akik közül a polocki hadjáratban elesett 30. Gyalogot toborzott és fizetett 43-at.

Csukáth Péter Váradról hozott 116 lovast,

Borbély György kapitány Erdélyből 160 huszárt,

Perbes György Zemplén megyében és tájékán gyűjtött lovasokat, kiknek száma márciustól szeptemberig 49-ről 137-re szaporodott fel, fokozatosan.

Az utóbbi négy lovas csapatnak, midőn Polock bevétele után haza mentek, útiköltségre kiutalt a király szept. 13. Prépostvárinak 1500, a többi háromnak 500—500 frtot.

A kapitányok közül kapott Prépostvári 200, Perbes és Sibrik 100—100, Borbély és Csukáth személyenkint 150, Nagy Lőrinc György, Sibrik 150 huszárja vicekapitánya és Rácz Péter váradi lovas 100—100, Balogh Máté váradi lovas 35 frtot.

Időközben többen kapnak jutalmat és segélyeket: köztük Békes Gáspár 100, Horvát János 25, Rákóczy János 20, Székely Mózes 32, Király Albert 32, ecsedi Báthory István gyalogjai 100, Sibrik Péter 25 frtot, Békes Gáspár a vívóárkok megerősítésére több alkalommal 540 frtot.

A magyar lovasság száma az 1579. hadjáratban lehetett m. e. ezer.

A gyalogságról pontosabb számadatunk van.

Erdélyben Borbély György toborzott a tavasz folyamán gyalogokat, lovasokkal együtt. Főkapitányuk Károlyi István lett. Köztük volt Erdély különböző részeiről 400 újonc. Marosszékből 400 fővitéz, Becz Imre által toborzott 200 (csiki) székely és ecsedi Báthory István 215 gyalogja. A kapitányok (11) kaptak 20—20 frtot, a tizedesek (100) 3, a közgyalogok (m. e. 1000) 4—4 frtot. Számuk volt júl. 26-áig 1209. A júl. 27—aug. 27. fizetéskor (két század áttétetvén az udvari sereghez), kitett 994 főt.[4] Ugyanakkor jún. 26— júl. 26. az udvari gyalogság száma volt 828: júl. 26—aug. 26. 1023. Vadas Mihály főkapitány s más hat-nyolc kapitány alatt.[5] A két magyar gyalogcsapat létszáma a hadjárat alatt m. e. 2000 főnyi volt.[6] A lovasságéval együtt m. e. 3000 magyar katona.

Az első 1579-iki hadjárat eredménye több kisebb-nagyobb határvár elfoglalásán kívül Polock, a Dwinán túli erős vár kiostromlása lett, mellyel Litvánia határát messze kiterjesztették az oroszok rovására. A magyarok legnagyobb

[4] A kapitányok nevei: 1579 jún. 22.— júl. 22. Károlyi István, Nagy Ferenc, Fábiánházi István, 100—1000 fővel, Kérey Albert 98, Marosszékből: Nagy Péter, Nagy István, Munkácsi Ferenc, Somogyi János 100—100 fővel. A Becz Imre által kivezetett csapatban: Nagy András 101, Orosz Mihály 93 gyaloggal, Ecsedi Báthori István csapatában: Szombatfalvi Benedek 101 katonával, egy olasz kapitány — Hercules Vincentius — 114 gyalogossal. (Ez utóbbi kettő júl. 26-ától a Vadas Mihály udvari gyalogságánál lustráltatott.)

[5] Jún. 3-án: Vadas Mihály 202, Rácz Bálint, Kovács Ferenc, Székelyhidi János, Fejérdi Bertalan 100—100, Meggyesi Albert 109, Nagy 109 katonával. Júl. 26-tól még Szombatfalvi Benedek 100, Hercules Vincentius 135 legénnyel. A nevek szerint ítélve ezek is nagyobbrészt erdélyiek voltak, Vadassal együtt.

[6] A hadjárat végeztével a nov. 26. zsoldosztáskor a gyalogság létszáma már csak 1234 volt. A többiek részint elestek, részint haza mentek télire.

veszteségе volt Vadas Mihály az udvari gyalogság főkapitányának elesése és a lovasság főkapitányának Békes Gáspárnak a hadjárat után nemsokára bekövetkezett halála, kit a király nagy pompával temettetett el Wilnán, a róla elnevezett Békes-halmon.[7]

A II-ik orosz hadjárat 1580-ban.

A varsói országgyűlés 1580 elején elhatározván a hadjárat folytatását, megkezdték a hadikészületeket. Érdekesen jellemző, hogy az országgyűlésen szemrehányással illették a királyt, hogy a fővezérség tekintélyét és hatáskörét leszállította azáltal, hogy külföldieket magas tisztségekre emelt. A király azt válaszolta, hogy midőn Békest a magyarok élére állította, nem volt szándékában a fővezér hatáskörét megcsonkítani, csupán hadsegédül adta hozzá, hogy a magyaroknál tolmácsul szolgáljon. Szükséges volt a külföldről katonákat behozni. Mert ha a lengyel lovasság a legkitünőbb is, de gyalogsággal az ország nem rendelkezik s ezt a hiányt magyarokkal kellett pótolni. Más külföldieket csak erdélyi fejedelmi és magánügyeiben alkalmazott. Sok vita folyt erről, de senki sem tagadta az idegen gyalogság szükséges voltát.

A király azután Grodnón haditanácsot tartott. Wilnán ágyúkat öntetett. A régieket kijavíttatta s újakat csináltatott, saját módszere szerint (suo modo) és utasítása alapján. Mert a tüzérségnek nagy szerepe volt a muszka várak ostrománál s a gyujtó golyók (az ő saját külön találmánya s olasz hadmérnökök[8] alkalmazása) segítették elő a fagerendákból épült várfalak megvívását, illetőleg felgyujtását.

Két nehézség mutatkozott: a pénzkérdés és a katonaság szervezése. A megszavazott adó nem volt elég, az is késedelmesen gyült össze. Báthory saját magáét is odaadta s kölcsönöket vett fel.

A sereggyűjtés sem volt könnyű dolog. A mult évi hadjárat fáradalmai és veszteségei sokakat elriasztottak a katonáskodástól. A hadiszerek, a felszerelés, a lovak s az igavonó állatok, az útak nehézségei és az időjárás viszontagságai következtében nagyrészt elpusztultak. Ezeket pótolni kellett és újakat szerezni.

---

[7] E hadjárat történetét megírtam s ki van adva a *Hadtört. Közlemények* I. évf. A felsorolt számadatok megvannak Báthory számadáskönyvében. Kiadta Veress Endre.

[8] Ezek közül ismeretes *Domenico Ridolfini di Camerino* (Ld. *Hadtört. Közl.* 1930. évf. XXX. 1. sz. 267. l.) 1582-ben a király Váradra küldte a város megerősítése végett (Báthory számadáskönyvei 132, 174. l.) Krakkóban időzéséről ír *Brutus M.* Gyulai Pálnak (Ld. Opera varia 540. l.)

A sereggyűjtés is sok nehézséggel járt, úgy bent az országban, mint a külföldön. A belföldi toborzásra Zamoyski János főkancellár vállalkozott, aki bár nem volt hivatásos katona, értett a hadügyekhez és tevékeny részt vett az első hadjáratban, saját zászlóaljával. Főként a gyalogság szervezése járt nehézséggel, mert a lengyel nemesség lovon szeretett harcolni, gyalog szolgálatra, melyet lenézett s mely terhesebb vala, nem vállalkozott. A gyalogság városi polgárságból, iparosokból állott, a jobbágyság eddig nem volt katonaköteles, a külföldi zsoldos pedig drága volt. A mult országgyülésen történt valami gondoskodás e tekintetben, az t. i., hogy az állami birtokok jobbágyaira kimondották a katonai kötelezettséget, annyiban, hogy minden 20-ik jobbágy besoroztassék gyalog katonának s ezek a jobbágy-terhek alól, utódaikkal együtt, mentesek legyenek.

Ezzel most élni akartak és a falvakban megkezdték az arra valók besorozását. Mindez azonban nem felelt meg a szükségletnek és a hiányt magyar katonákkal kellett pótolni. Ezek toborzása tehát serényen folyt az év elejétől kezdve.

Károlyi István főkapitány (aki a Polock alatt elesett Vadas Mihály utóda lett az udvari gyalogság élén) már január folyamán kapott magyar gyalogság fogadására 4000 frtot előlegül. Bornemisza János 17.000-et, s mások többet-kevesebbet.

Magyar lovasságot is toborzottak.

Békes Gábor magyar lovas testőr főkapitánynak, (aki elhunyt bátyja Békes Gáspár utóda lett ebben a tekintélyes és bizalmi állásban) a tavaszi hónapokban (márc.—máj.) 314, jún.—júl. 439—450 huszárja volt. Sibrik Gáspárnak lovas százada márciustól júliusig 122-re emelkedett. Augusztustól októberig 388 huszár volt a várőrségekben (Zawaloczeban) keze alatt. Perbes György a nyár folyamán 103, Bornemisza János 90, Borbély György 112 lovassal rendelkezett. A lovasság a hadjáratban tehát több mint ezer főnyi magyar huszárból állott; Zamoyski huszárjaival m. e. másfél ezerből.

Sokkal nagyobb volt a magyar gyalogság száma, amely összesen m. e. 4000 főre rúgott.

A számadásokból kitűnik, hogy Károlyi István főkapitánynak márc.—május havában volt 1239, jún. 1987, júl. 1975, aug. már 2271 katonája, szept. és okt. 1850, kiknek zsoldja összesen addig kitett 38.400 lengyel frtot. A sereg magva az Erdélyben toborzott ezred, de azon felül hozzá osztották be a Felsőmagyarországból gyűjtött századokat is.

Nehéz Pál és Szováti János kapitányok hoztak Wilnába jún. 318 gyalogost, akiknek jún. 26-ig végződő egy havi zsoldjuk 1067 lengyel frt volt. A nevekből ítélve ezek Szepes,

Sáros, Zemplén, Abauj megyében s a Tisza vidékén, főként Bereg, Szabolcs, Bihar megyében toboroztattak.

Vajda Boldizsár 306 erdélyi katonáját (s hozzá 19 újoncot, tehát összesen 325-öt) Wilnán 1580 jún. 7-én lustrálták és kapták első fél havi zsoldjukat, 1047 magyar = 1193 lengyel frtot.

Ugyanekkor érkezett Felsőmagyarországból Wilnába Gál János 744 gyalog vitézzel, s Wilnán 1580 jún. 8. kaptak első félhavi zsoldjuk fejében 1441 magyar illetőleg 1824 lengyel forintot.

Kis Demeter jún. 11-én mutatta be Wilnán 316 magyar újoncát, ezek első havi zsoldja volt 1345 magyar, 1430 lengyel frt. Ezek nagyobb részt magyarországi legények, vagy az erdélyi részekből valók voltak.

Ez utóbbi öt kapitány első félhavi zsoldjának összege kitett 3303 l. frtot.

A nyár elején Wilnába érkezett erdélyi zsoldosokat aztán a királyi udvari gyalog seregbe osztották be és pedig Nehéz és Szováti két századát és a Vajda Boldizsár négy századát. A Kis Demeter magyarországi 316 emberét pedig kapitányostól összetették Gál János 766 emberével és Gál János főkapitánysága (capitanus generalis) alatt alkottak belőlük egy külön zászlóaljat. Amazt az erdélyit, a Károlyi főkapitánysága alatt állót nevezték udvari gyalogságnak, mely kétszerese volt emennek, s létszáma a 2000-et is túlhaladta.

Volt negyedik magyar lovasság és gyalogság is: Zamoyski János kancellár, a fővezér külön magyar csapata (Equites et pedites hungari Joannis Zamoyski cancellarii regni Poloniae), mely háromnegyed részét tette az ő külön 1204 főnyi testőr gyalogságának. Ebben Zamoyski mellett volt 232 magyar hajdú, Kicsiny főkapitány csapata állott eredetileg 514, Horvát Márton csapata 154 főből, összesen 900 legényből. A jún. 26. zsold-osztáskor Nagy György, Kovács Ferenc, Nagy Bertalan, Balogh Márton és Horváth Márton voltak századosai.

*

* *

Miután a magyar hadak Wilnába érkeztek, a király csakhamar elrendelte a mozgósítást, s maga is megindult jún. 16-án, hogy azáltal is siettesse a késlekedő lengyel hadak mozdulását. A magyar gyalogságot a főhadiúton, Postawyn át a Dwina felé küldötte. Az ágyúkat és nehéz hadiszekereket vízi úton szállíttatta Dzisnába s onnan azokkal az ágyúkkal együtt, melyeket Polockból a mult évben hazatérőben otthagyott, a Dwinán szállíttatta tovább felfelé Witebskbe, hová maga a király más úton igyekezett, Csasznik felé, magyar lovas testőrségével.

A magyar udvari gyalogságot Dzisnán 1580 júl. 8-án lustrálták meg a táborba szállás után először és fizettek a katonáknak egy havi zsoldot (jún. 26-tól júl 26. számítva). Károlyi István főkapitány hópénze akkor már 65 frt volt (a zászlótartóké (Egri Mátyásé és Daróczi Istváné) 6. (Filpesi Miklósé és Maróthi Gergelyé) 5 frt. 2 dobos. 2 trombitás és 2 siposé 5—5 frt; a tizedesekć 5—6, a legénységé 4—4 frt. A katonák nagyrészt erdélyiek voltak.

Utána következett a sorrendben Kovászy (Kovács) Ferenc kapitány, 20 frt hópénzzel, aki a Polock alatt elesett Vadas Mihálynak egy ideig helyettesítője volt. Katonái nagyobbrészt felsőmagyarországiak (Berzeviczi — Máté és Károly — Makoviczi, Sadányi (Zsadányi), Szigeti, Felföldi, Bártfai. Illyés, Szilvási, Terebesi, Sztropkói, Ungvári stb. nevűek).

A harmadik kapitány Székelyhidi János, 20 frt hópénzzel, kinek százada részint erdélyi nevűek (Ravasz. Tordai. Székely stb.), részint magyarok (Nagymihályi, Szikszai, Munkácsi, Hajdu stb.). Van köztük orosz is (Dumiter Muszkva, Garasym, Zimiovan) stb.

Fejérdi Bertalan 1578—79-ben a Vadas udvari gyalogezredében szolgált. 1580 jún. Vajda Boldizsárral jött ki Erdélyből, de most itt más (magyar) század élén állott.

Rácz Bálint. ki már 1580-ban is szolgált, de más (vegyes) katonaság élén. Akkor 2 Békési. 2 Possai. 2 Bölönyi, most 1 Hosvay van alatta: magyarok. erdélyiek váltakozva: 4 Horváth. 3 Berzeviczy. 2 Munkácsi stb. A többi kapitányok 20—20 m. frt hópénzzel: Dercsényi Tamás. Lázár István (később Báthory Zsigmond testőr-kapitánya). Fábiánházi István. Nagy Mátyás. Kérey Albert (erdélyi). Munkácsi Ferenc. Szombatfalvi Benedek (1579-ben ecsedi Báthory István kapitánya). Nehéz Pál. (Alatta sárosiak. szepesiek, köztük 2 Berzeviczy. Lapispataki. Tarczay. Lomnitzay. Sirokai. Héthársi). Szováti János. Nagy Pál. Vajda Boldizsár. Rácz Farkas. Szabó Mihály. Hidvégi Tamás. Veres Benedek. Ez utóbbi tizedei részben székelyekből (Boér, Bartók, Baló, Apáczay. Székely stb.) s részben oláhokból állanak (Radul, Nagoy, Muresan. Opra Damsul, Stanczyl Oláh. Dumsa, Ztepaniga. Lupul Kardos stb.)

Károlyi serege akkor 1987 emberből állt s hópénzük 8650 m. frt. volt.

Gál János serege júliusban 1019 főnyi és hópénzük 4388 m. frt. volt. Kapitányuk volt egy században maga Gál János, 65 frt hópénzzel; a többi századokban: Rácz László, Marossi (Marossit) Benedek, Ztarisit János, Szabadkay Gergely, Emőkey Lukács, Thuri Ferenc, Szabó Ambrus és Kys Demeter, 20—20 frt hópénzzel; felsőmagyarországi katonákkal.

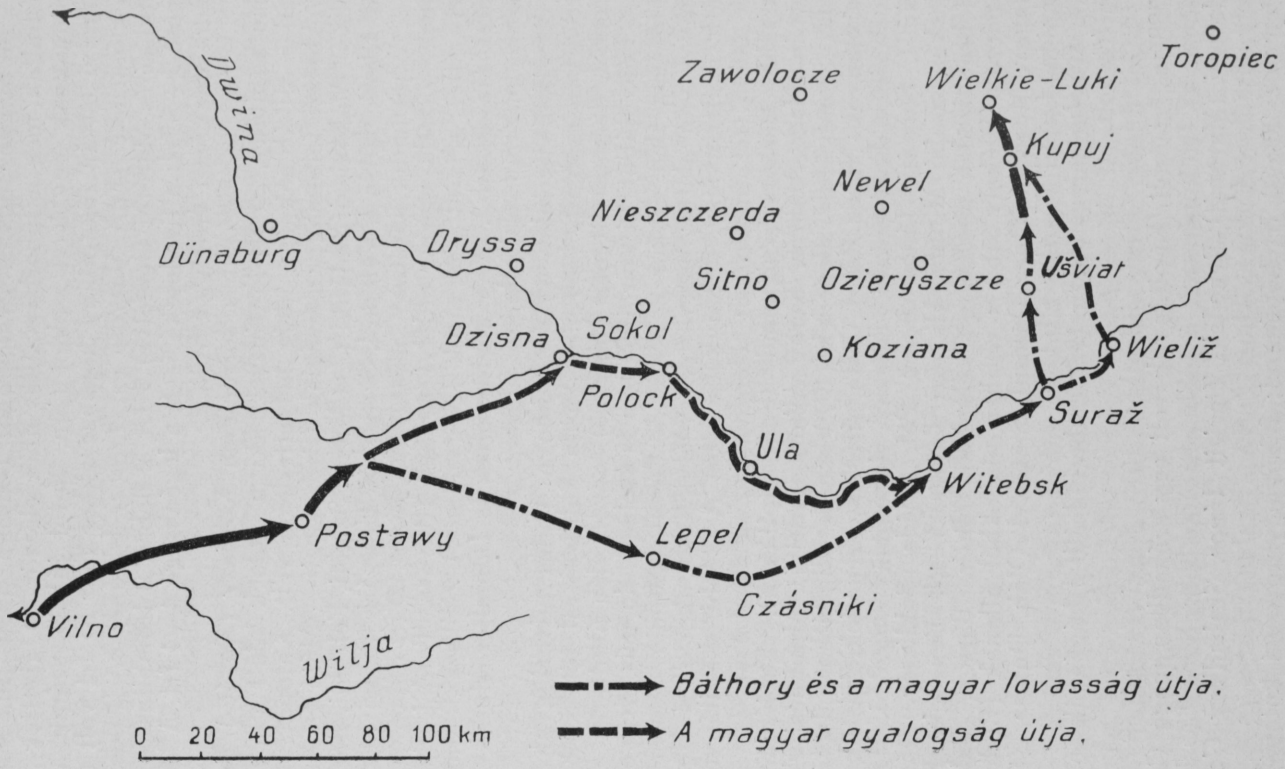
Düna
Dünaburg
Dryssa
Dzisna
Sokol
Polock
Ula
Postawy
Lepel
Czásniki
Vilno
Wilja
Zawolocze
Nieszczerda
Sitno
Newel
Wielkie-Luki
Toropiec
Kupuj
Ozieryszcze
Ušviat
Koziana
Wieliž
Suraž
Witebsk
0 20 40 60 80 100 km
Báthory és a magyar lovasság útja.
A magyar gyalogság útja.

A két seregben június hónapban volt 3139 katona, júliusban már csak 3042. 32 tizedes hiányzott, egy meghalt, egyet felakasztottak, kettőt elbocsátottak, 94 elszökött és pedig 44 puskával együtt.

Ennek a kettős magyar seregnek útiránya volt a Dwina déli partján haladni kelet felé s Witebskben csatlakoztak a királyhoz.

A király Wilnából a magyar lovas testőrséggel (udvari lovasokkal) és magyar huszár csapataival jún. 16-án megindult északkeleti irányban, lassú menettel, hogy a távolabbi tartományokból jövő lengyel csapatok utólérhessék. Czaśniki előtt 3 ezer lépésnyire egy faluban (Szczydut) állapodott meg (júl. 8. körül), csapatait a kívül fekvő falvakban szállásolván el.

Ott a király mindenek előtt haditanácsot tartott a felől, hogy a sereget hová irányítsák, merre menjenek, melyik vár elfoglalása legyen a főcél? Háromról volt szó: Pleskow (Pskow), Smolensk és Wielkieluki váráról. Az elsőt (Pskow) elejtették, mert messze északon távol volt az ellenség területén belül, a meddig több kisebb nagyobb várat kellett volna a hátuk mögött hagyni, melyek miatt védtelenül maradt volna Livónia. Későbbre halasztották. Smolensk mellett erős érvek szólottak. A Dnieper melletti város nagy hírneve, a hozzá fűzött történeti események emléke, az oda elvitt hadizsákmány visszaszerzésének vágya s hogy elfoglalása esetén az egész szeverini tartomány a lengyelek hatalmába került volna. Ellenérvül felhozták, hogy az út oda elpusztult helyeken át vezet, tartománya a gyakori beütések által el van pusztítva, mesze van a határtól. Főképen pedig, hogy félreesik a hadjárat főirányától és céljától, Livoniától. A szeverini tartomány pedig nem versenyezhet és ér föl, sem a városok sűrűségét, sem a föld termékenységét, sem a lakosok műveltségét illetőleg a tengerparthoz közel fekvő Livoniával. Áttól is félni lehetett az élelem és takarmány hiányán kívül, hogy ha a hadsereg Smolensk felé támad, az ellenség a fedezetlenül hagyott Livoniát támadja meg. Ezzel ellentétben Wielkieluki Moszkva szívéhez közel, hadi főútjában van, a merre a cár hadai Livonia felé járnak. Onnan egyaránt lehet védeni Livoniát a Moszkva felőli, mind Litvániát a Smolensk felőli támadás esetén. A mellett Wielkieluki vidéke nagyon termékeny, szántóföldje, legelője jó, emberek és állatok számára bőséges élelemmel szolgálhat, sűrűn fekvő népes falvai vannak, melyek ha a király hatalmába jutnak, bőven elláthatják az őrségül hátrahagyott várőrségeket. Igaz, hogy az odajutás nehézséggel jár, mert sűrű erdőkön át vezet az út, de mert a vidéke nincs elpusztítva s a Dwina és Uświata folyón az

ágyúk, a felszerelés és élelem vízi úton szállítható, mégis könnyebben megközelíthető, mint a másik két vár.

Mindezekért a király már előbb is Wielkieluki kiostromlására gondolt, de azt titkolta, nehogy az ellenség tudomására jusson s éppen azért irányította a sereget Czaśniki és Witebsk felé. Most aztán elhatározták Wielkieluki megtámadását. Azt is remélte a király, hogy a cár ennek a főfontosságú várának védelmére maga is táborba száll és így alkalma lesz neki nyilt harcban megmérkőzni vele, a mire nagyon vágyott.

A haditanács után a király hadiszemlét tartott a sereg felett. Először is a lengyel lovasság azon részét szemlélte meg, mely már a danzigi és polocki hadjáratban is szolgált s legutóbbi téli szállásukról vonultak be. Azután az ujoncokat vezették elő, kiket most soroztak be. Kétféle lengyel lovasság volt: nehéz fegyverzetű huszárok és könnyű fegyverzetű kozákok.

A gyalogság legnagyobbrészt magyar volt, kiket Felsőmagyarországon, Várad vidékén és Erdélyben toborzottak. A király nagylelkűsége és bőkezűsége a tavalyi zsoldosok iránt mind többeket vonzott az ő szolgálatába. (Ezek azonban más úton mentek s 4 nappal előbb Dzisnán lustráltak.) Kevesebb számmal voltak lengyelek, kiknek egyrésze már a mult évben is zsoldos volt, de a nagyobb részét most sorozták.

Külön csapatokat alkotott a przemysli parancsnok Drojewski János által saját költségén fogadott „fekete gyalog"-ság, a melyet a többiektől megkülönböztetett fekete egyenruhájuk és fegyverzetük, melyet vezérük kettős gyásza jeléül viseltek. Drojewskinek ugyanis nem régen halt meg a felesége, Radziwill Krisztina és egyetlen leánya.

Júl. 12-én Czaśnikin számba vették a magyar huszárokat is, kiknek egy hópénzt fizettek ott (júl. 26-áig). Az udv. lovas testőrségnek Békes (Bökös) Gáspár (a meghalt Békes Gáspár) öccse volt a főkapitányuk, a ki 200 frtot kapott segélyül (subsidium) és 20 lovasra (6 frtjával) 120 r. frtot. Utána következett (33 lóra 210 és 100 frt segéllyel) Kállay János, aztán Dóczy Kelemen, 27 lóval (162 és magának 10 frtal), Balany Gergely, 20 lóval (120 és 100 frtal), Wesselényi Ferenc 18, Báthory Péter 10, Kendy Péter 16, Lónyai Albert, Havaseli Balázs, Király Albert 8—8 lóval stb. Szemere Mihály 7, Soos György, Székely Mózes, Szirmay Gáspár 6—6 lóval stb. Horváth András és János, 4—4 lóval, megfelelő hópénzzel és segélylyel. Az udvari lovasság száma 439 (augusztusban 451) volt; zsoldjuk 3886 (aug. 3964) m. frt volt. A többi (külön) sor-lovasság kapitányai voltak. 100—100 frt segéllyel: Perbes (Perbeos) György, 103 lovassal, Sibrik György, 122 (119). Bornemisza János 90, Borbély György 112 lóval s megfelelő (6—6 frt) zsolddal. A 4 kapitánynak volt összesen 427 huszára.

Ezeknek fizetése és zsoldja volt egy hóra 2962 frt. Összes létszáma a kir. magyar lovasságnak júliusban 866 s fizetésük a segély összegekkel együtt 6848 frt volt.

A király hadiszemle után a mult évben elfoglalt közeli Lepel és Ula vár megtekintésére rándult ki. Előbb azonban elindította a fővezérrel Zamoyskival élén a sereget Witebsk felé s 2 nap mulva maga is követte. Oda vonták össze az egész sereget, úgy a magyar gyalogságot Dzisna felől, mint a késlekedő lengyel csapatokat. Oda érkeztek a litván csapatok is. Ott adták ki a hadi fegyelmi szabályokat és megállapították a hadművelet és felvonulás tervét.

Witebsken júl. 27-én lustrálták meg másodszor az úton a magyar sereget, mely szerint júl. 26-tól aug. 26-áig számítva kapott a Károlyi István főkapitánysága alatt álló magyar udvari és a Gál János alatt szolgáló sorgyalogság összesen 3014 katonája 13,324 frt és a „Bökös" Gábor és társai alatt szolgáló udvari lovasság 873 huszárja 6.908 m. frtot, egyesek 51 m. frtot, összesen: 20,283 m. frt.

A király Witebsken (júl. 27—aug. 1.) naponként haditanácsot tartott és elhatározták, hogy mielőtt Wielkieluki ostromára mennének, két, útközben lévő várat (nem lévén tanácsos hátuk mögött hagyni) el kell foglalni. Egyik volt Wieliż a Dwina déli partján, a másik északra, a túlparton, Uświat, a hasonló nevű folyó mellett.

Wieliż ostromlására Zamoyskit küldötte 7000 gyaloggal (lengyel, magyar, litván katonákkal) s azokkal a német puskás lovasokkal, kiket a livoniai származású Fahrensbeck, dániai marsal hozott segítségre.

*

* *

Zamoyski a fővezér Witebskből elindult külön seregével. A felvonulás őrzésére kirendelte Károlyi udvari gyalogságából Lázár István kapitányt, magyar gyalogságával. Vele ment Bornemissza János is, huszáraival. A királytól kapott ágyúkat is tovább küldötte a Dwinán felfelé, a maga nehéz hadiszereivel is. Ez a sereg az utolsó lengyel városban Surażon a Dwina mellett egy napi pihenőt tartott, hogy bevárják az ágyúkat, melyek a víz folyása ellenében lassabban érkeztek.

Az onnan már közeli Wieliż élénk forgalmú város volt, melyet sűrű erdők vettek körül. Ezeket a muszkák szándékosan irtatlanul hagyták, hogy természetes akadályt alkossanak. Rendes út nem vezetett át rajta s hadsereg nem járt ott 160 év óta, midőn Witold litván herceg vezette arra felé seregét. Zamoyskinak útat kellett vágatni, törni, fejszés csapatokkal, puskás gyalogok felügyelete mellett. Nehéz munka volt, mert százéves fákat kellett kivágni, elhordani s útat egyengetni, szakadékokat s mocsarakat hidakkal átkötni. A

20 ezer lépésnyi úttal nagy igyekezettel két nap alatt elkészülvén, tovább haladhattak Werchovina nevű elpusztult falun át, a kozákok által akkor is Witold-hídjának nevezett helyig, illetőleg mocsárig, melyen át most is hidat kellett előbb csinálni, hogy átmehessenek. Innen néhány hegyen kellett átmenni, hogy Wieliżt megközelíthessék. Ott a tábornak alkalmasnak vélt helyen a sűrű sötét erdőben, hova a napsugár be nem hatolhatott, ledöntött és felhalmozott fatörzsekből falnál erősebb torlaszokat találtak, melyeken át nagy erőfeszítéssel kellett a gyalogságnak útat csinálni.

Átkelvén az erdőn, Zamoyski a fekete gyalogokat küldötte előre, hogy rohanják meg a várat, törjék be a kaput és meglepetéssel hatoljanak be. De midőn az erdőből kijutottak, a várból ágyúlövéssel jelt adtak s a lakosok erre a falakon kívüli épületeket felgyujtották s a várfalak közé menekültek.

Wieliż vára 9 bástyatornyos fallal volt megerősítve. Dél és kelet felől a Dwina határolta, északon egy patak, mely egy tavon át a váron alól a Dwinába folyik. A város felett északon tábort ütvén, a magyarok a Dwina felső partján állították fel ütegeiket s ostromszereiket, alább a lengyelek, nyugaton a fekete gyalogok. Távolabb Wielkieluki felé a kozákokat helyezték el előörsökül. Elkészítvén néhány nap alatt az ütegsáncokat, megkezdték a vár lövetését. Olyan jól célozva és találva lőttek, hogy (mint később a foglyok beszélték és a szétlőtt ágyúk roncsaiból megítélhették), kevés lövés ment kárba s nagy kárt okozott az ellenségnek. A hatást látva Bornemisza, akit Zamoyski a magyarok élére állított, tüzes golyókat lövetett a várba, melynek gerendákból összerótt falait csodás merészséggel égő fáklyákkal felgyujtani is igyekeztek, a mi részben sikerült is. A fekete gyalogok is támadásra indultak s bátran harcoltak. A várőrség látván az ostromműveletek gyors előhaladását s nem bízván a védelem sikerében, jobbnak látta, sértetlenség kikötése mellett, feladni a várat (aug. 6.).

A király ezalatt a főserеggel Surażban időzött s hajóhidat veretett a Dwina felett, hogy azon átkeljen. Hallván Wieliż elfoglalását, az örvendetes hírre, kamarásaival, megszemlélésére oda sietett, de hamar visszatért Surażba és az elkészült három hídon seregét a túlsó partra vezette át (aug. 10.).

Egy napi pihenés után a sereg elindult. A király szokott gyorsaságával szeretett volna haladni, de erősen késleltette a rengeteg erdőségen az út nehézsége. Mert a muszka Wielkieluktól a hitván határokig (120 ezer lépésnyi térségen) őserdőt tartott és hagyott meg határgyepű gyanánt, melyen út alig volt s a fák olyan sűrűn össze voltak nőve, hogy csaknem élősövényt alkottak. Ehez járult közben a sok mocsár s a

vizenyős, sáros talaj, melyen az emberek és állatok besüppedtek. Az élelem és takarmány szállítás is nagy nehézséggel járt s fogytán lévén, szükséget szenvedtek. Így lassan haladhattak elő.

A menetrend szerint elől mentek a litvánok, Radzivil Miklós wilnai vajda és fia Kristóf, a határszéli katonaság parancsnoka, vezetése alatt. Ezeket követte Zborowski János, genesi várnagy, az udvari katonaság parancsnoka, csapatával. Utána a magyar lovasság és gyalogság, Békes Gábor és Károlyi István főkapitányokkal az élükön. Ezek után ment a király a sereg zömével. Utána Zbarawski János, a braclawi vajda, a lengyel lovassággal. Sieniawski Miklós, russiai vajda, a kisorosz csapatokkal zárta be a menetet. Az ágyúk és hadiszerek (azok is, melyeket Zamoyski Wieliż alól a királyhoz visszaküldött) az Uświata folyón szállíttatak felfelé.

Minthogy a litvánok, a kiket fejszékkel erdőírtásra és útcsinálásra előre küldtek, késedelmesen haladtak s a sereg zúgolódni kezdett, a király kiválogatott a magyar gyalogságból 300-at s előre küldötte, hogy a litvánoknak az útcsinálásban segítsenek. Ezekkel aztán az út nagy hamarosan elkészülvén, a litvánok előcsapata aug. 16-án Uświat alá érkezett. Utánuk a király a főssereggel mintegy 10,000 lépésnyi távolban állott meg és veretett tábort.

Uświat dombtetőn fekszik, két tó és a hasonló nevű folyó között, mely a két tavon keresztül, a város déli oldalán folyva Suraż mellett ömlik a Dwinába. A muszkák felkészülvén az ostromra, kevéssel azelőtt a vár alatt fekvő várost felgyujtották, felvivén a várba a lakosokat, minden ingóságukkal.

A vilnai palatinus megérkezvén, felszólította az őrséget a vár feladására. Ezek először keményen válaszoltak, de nemsokára meghunyászkodtak, midőn látták a dombtetőről a félelmetes király megérkezését a nagy sereggel és hatalmas terjedelmű táborát. A litvánok gyorsan elkészítették ütegsáncaikat s felállították ágyúikat. Nyomban követték őket a magyarok, kik a rájuk zúdított kőzápor dacára egy éjszakán át olyan csoda-gyorsan megásták a futóárkokat, hogy nyillövésnyire megközelítették a vár kapuját. Másnap puskalövéseikkel a szemben álló bástyatoronyban senkit meg nem tűrtek.

Mindez olyan hatással volt a várőrségre, hogy a várat még aznap (aug. 18.) feladták. A király, a várparancsnok kivételével, mindenik megengedte, hogy ha akar, elmehet.

A király másnap táborát áttette a felégetett város alá s maga néhányad magával hajóra szállván, a folyón felfelé a tóba evezett a vár megtekintésére. Aztán a várat őrséggel látván el, aug. 20-án útrakelt s m. e. 10 ezer lépésnyire távol Uświattól állapodott meg. Addig lehetett ugyanis víziúton

szállítani az ágyúkat és hadiszereket. Onnan aztán szárazföldön igavonó állatokkal kellett tovább vinni, nem csekély nehézséggel, kinlódva takarmány-hiánnyal s az útak keserves voltával. Mert 60 ezer lépésnyi erdős vidék következett, melyen vagy sűrű erdők között kellett áthatolni, sáros úton, mocsarak között, vagy később száraz, majdnem fövenyes, könnyebb úton ugyan, de olyan terméketlen vidéken, ahol műveletlen puszta helyeken nagy élelem és takarmány hiánnyal kellett küzdeniök. A lovakat ott fagalyakkal és levelekkel etették. Ha mocsár került útjukba, a katonák bemenvén a vízbe, örömmel vagdosták a nádat és kákát a lovak számára. Ők maguk is éhséget szenvedtek.

Négy napig tartott ez a keserves útazás, mígnem a fáradt és megkínzott sereg termékeny mezőföldre érkezett, hol a parasztok házaiban élelmet és takarmányt találtak s két nap pihenhettek. Nagy megkönnyebbűlést éreztek, hogy kijutottak a rengeteg erdők sűrűjéből, melyek közt két hétig vergődtek s az volt az általános vélemény, hogy ott az úttalan, mocsaras szorosokban az ellenség útjokat állotta volna, kevés erővel megakadályozhatta volna az áthatolást, sőt bekerítve, végzetessé válhatott volna sorsuk.

A sereg aug. 26-án még 30 ezer lépésnyi út után Kupuj faluba érkezett, hol a király rövid étkezés után hirtelen felkerekedett s a 10 ezer lépés távolságra fekvő Wielkieluki megtekintésére indult, csupán magyar lovas testőrségét vive magával. A várat puskalövésnyire megközelítve, napszálltakor visszatért a táborba.

Megérkezett Zamoyski is, aki Wieliżból azon a hadi úton vezette seregét, mely Smolenskből Luki felé vezet s melyen a muszka sereg járni szokott. Feladata az volt, hogy a királyi sereg jobb oldalát fedezze. Az ő útja jobb volt, a hidak erős gerendákból voltak faragva, de régiségük miatt már többnyire hibásak voltak, úgy hogy kijavításuk sok munkát adott a katonaságnak. Őket útközben eléjök küldött nogáji tatár csapatok háborgatták, akiknek vezetője Ulanecki, Moszkvában született tatár fejedelmi sarj volt, aki egy összecsapásnál a lengyel seregben lévő kozákok fogságába esett.

Zamoyski a király sürgetésére, hogy minél előbb csatlakozzon hozzá, a smolenski hadiútról balra (nyugatra) tért és egyesült a főssereggel. Másnap aztán (aug. 27.) a király rendezett sereggel leszállt a wielkieluki síkságra.

*

* *

Wielkieluki élénk forgalmú város volt, amely Nagyrét (Nagylok) jelentésű nevét a körülötte elterülő gazdag, termékeny vidék kies voltáról kapta. Vára dombon feküdt, melyet délen és keletről tó vesz körül s ezt mindenütt magas palánk,

túlnan a Lovat folyó medre övezi, amely nyugat és északi oldalán érintve a várat, folyik át a városon, honnan északi irányban az Ilmeni tón át folyva s Nowogrodot érintve a Finn-öbölbe szakad. A város a várnak keleti oldaláról kiindulva északfelé hosszan elnyúlva maga is terjedelmes volt, kőfallal, fatornyokkal és részben vízárokkal kerítve. Ezt négy-öt nappal a megszállás előtt a várőrség felégette, mindent felvivén a várba. Ezt legújabban megerősítették és átépítették, miután Polock elfoglalása alkalmával meggyőződtek arról, hogy a fafalak a felégetés ellen nem védhetők meg, a régi gerenda alkotmányt, melyből a vár falai állottak, tetejétől az aljáig bevakolták, tapasztották, agyaggal, hanttal és földréteggel vonták be s a tetejét földdel borították be.

A cár úgy gondolta, hogy a sereg Smolensket fogja megtámadni, s azért Toropiec mellé rendelte seregét, Chilchow vezérlete alatt, azt parancsolván, hogy a nyilt ütközetet kerülje, csak háborgasson és segítségül szolgáljon, ha esetleg Lukit támadják meg. Oda várparancsnokul Obolenszki Theodor kenézt rendelte, két segéddel, de nem bízván bennök teljesen, ellenőrül rendelte Wiechow János főkamarást és Cseremisz Demetert.

Zamoyski megérkezvén, nagyobb lovas és gyalog csapat kíséretében, katonai szakértőkkel körüljárta és megvizsgálta a várat és várost. Kisebbszerű csatározás után, akadály nélkül visszatért a királyhoz. Másokat is kirendelt kémszemlére más úton, vele szemben. Ezeket a folyón átmenni látván a várbeliek, lesbe állottak s meglepvén őket, Bornemisza Jánost, a vitézségéről híres magyar huszárkapitányt csaknem elfogták, mert lova a mocsaras talajon megrekedt s már kezet vetettek rá, úgy hogy csak kabátja otthagyásával tudott megmenekülni.

A vár megszemlélése után a király szépen rendezett sereggel, zászlók alatt felvonult oda, ahol a folyó a várat mossa, Zamoyski a sereg többi részével a folyón átkelvén a másik oldalon széles fronton vonult fel. Az így egyszerre megérkezett és felállított sereg félelmes látványt nyujtott a várból.

Időközben muszka követek érkeztek, mikor még nem voltak felállítva az ütegek. Ez már a harmadik követség volt a hadjárat alatt. Az első még Wilnába érkezett (Nascsokin János), aki által a cár azt kívánta, hogy a király várja be a főkövetet Wilnában, mert őseink is azt a tisztességet adták meg a lengyel királyok, hogy vagy az ország fővárosában, vagy Wilnában, a litván fővárosban fogadták. A király átlátván az időnyerésre célzó cselfogást, azt felelte, hogy szívesen meghallgatja bárhol, de hogy meghatározott helyen várja meg, az nem szokás. Czasnikin újabb futárkövet (nuntius) jött a cár levelével, hogy várja meg a főkövetséget Wilnában,

amely aug. 15—16-án megérkezik. A király azt felelte, hogy nem várhatott tovább Wilnában, de bárhol fogadja, mihelyt megérkeznek. Witebsken újabb levél érkezett a cártól, hogy teljhatalmú követet küldött a béke felől tárgyalni s legalább is határon belől várja be. A király azt felelte levélben, hogy a háború tüzében is hajlandó az igazságos békére. Surażon újabb levél érkezett, amelyben a cár *alázatosan* jelentette a követküldést a béke felől, de mielőtt meghallgatná, seregét a határon vonja vissza. Átkelvén a Dwinán, másnap újabb levél érkezett, hogy a követek 3 nap alatt megérkeznek, annyi várakozás nem lesz kárára. Báthory nem várakozott.

A követek tényleg Surażba mentek, de Báthoryt már nem találván ott, kijelentették, hogy a cár levelét az ő birodalmában nem adhatják át, hacsak erőszakkal nem viszik őket a király elé. A lengyelek kinevették s haza útasították őket. A követek meggondolván a dolgot, a hazatérés helyett inkább a király után mentek a luki táborba. A király aug. 31-én kihallgatáson fogadta őket sátorában. Megint csak azt ismételgették, hogy nem tárgyalhatnak, ha a király előbb vissza nem vonja seregét a litván határon túl. A király kiútasította őket, mindössze annyit mondván, hogy lesz gondja rá, hogy a követek hamarosan észrevegyék, hogy nem muszka területen vannak. Zamoyskinak pedig még ugyanazon haditanácsban kiadta a rendeletet az ostrom megkezdésére.

Zamoyski a lengyel sereggel a vár feletti északon a felégetett város helyén tábort ütött és azt lengyel szokás szerint szekerekkel körülvéve megerősítette. A magyarok Bornemisza János és Károlyi István vezetésével a vártól nyugatra állottak fel. Tüsténl hozzá láttak az ostromművek, vívóárkok és ágyúállások ásásához s egész éjjel dolgozván, napkeltéig az ágyúütegek fel voltak állítva.

Szept. 1-én 18 ostromágyúval megkezdték a várfalak lövését és törését.

Sok puskaport és ágyúgolyót pazaroltak el, de kevés eredménnyel, mert a vastagon bevakolt falakon nagyobb összefüggő rést ütni nem sikerült. A király maga is átjött a folyón, hogy az ostromot megnézze és látván, hogy az új vastag feltöltésen nem hatol át az ágyúgolyó, a tetőzetre irányíttatta a lövéseket, hol az ellenséges ágyúk állásai voltak. A magyarok oda irányítván a lövéseket, sikerült az ágyúállásokat felgyujtaniok; majd az égéstől vérszemet kapva, támadásra indúltak és felhatolni igyekeztek. De a tűz nem terjedt tovább ss az ellenség az ijedtségből felocsudva, visszaverésükre összefutott és ellentállott. A mieink belátván, hogy hiába erőlködnek, célt nem érhetnek, a fennállott sötétség fedezete alatt a mocsáron át ütegsáncaikhoz visszavonultak.

Az orosz követek, akik a táborban voltak, a heves ágyúdörgéstől mintegy álmukban felriadva, s a tüzet látván, megfélemlettek és kihallgatást kértek a királytól. Másnapra rendeltettek. Addig a tűz elaludván, a félelemtől megszabadulva visszanyerték bátorságukat és a béke fejében azt kívánták, hogy a király elégedjék meg Livonia elfoglalt részével s az ostrommal hagyjon fel. Eleinte csupán Kurlandot és Rigát ajánlották fel; hozzátették azután Polockot, végül még a foglyok váltságául Uświatot és Ozieryszczét. Mindezek közül akkor már csak az utóbbi volt a cár birtokában. A király hiábavaló szófecsérlésnek mondotta „absurd" beszédjüket: hiába emlegetik a békét, — úgymond — hacsak az egész Livoniáról le nem mondanak. Ők azt erősítették, hogy arról nincs parancsolatuk s engedélyt kértek, hogy futárt küldhessenek fejedelmükhöz újabb útasításért. Ami nekik megengedtetett s a király is adott mellé futárt, határidőt tűzvén ki a válaszadásra.

Azonközben a magyar és lengyel katonák a várat serényen ostromolták. A király minden pillanatban jelentést tétetett magának, hogy mi történik az ostromműveleteknél s útasításokat adott a parancsnokoknak, hogy miként intézkedjenek. Midőn a magyarok felőli részen a vár erődítményeiről annyi föld leomlott, hogy a katonák odáig felhatolni véltek, ahonnan igen hosszú dárdanyelekkel a várfalak felső gerendázatát elérhetik: serény ifjakat választottak ki a gyalog és lovas katonák közül, vitézségükről ismeretes századosokkal, a felgyujtás megkísérlésére. Ezek fáklyákat, faggyúval, szurokkal, s egyéb tűzgyujtásra alkalmas anyagokat emelve fejök felett, a mellig érő állóvizen átgázolván, a meredek töltésen harcolva felhatoltak és a dárdanyél hegyére szúrt fáklyákat a tetőzethez nyujtották. A muszkák a felhatolókra nagy köveket szórtak, gerendákat hánytak, forróvizet öntöttek és nyillövésekkel igyekeztek védekezni. Oly vakmerően és halálra elszántan védekeztek, hogy midőn a mi ágyúinknak biztos lövedékei a szerencsétleneket szétszórták, tüstént újak foglalták el az elesettek helyét, jóllehet kétségtelen volt, hogy életüket áldozzák fel. A mieink a kölcsönös buzdítások által megerősítve, az elfoglalt várfal tövét védelmezték, a tüzet élesztették, a fáklyákkal tovább gyujtogattak. Végre midőn a bástyatorony már lángban állott, az izzó tűz égése miatt a mieink visszavonulni kényszerültek és az ellenség nyillövései között gázoltak át a vízen és értek el az ágyúállásokig. Elesett közülök nyolc gyalogos, megsebesült kevéssel több. A bástyatorony tovább égett s az ellenség a tűz terjedését úgy akadályozta meg, hogy a falat átvágta.

A király látván, hogy a falak felső része felégetése dacára az ágyúk nem tudtak akkora rést ütni, hogy a mieink roham-

mal behatolhattak volna, haditanácsot tartván, úgy rendelkezett, hogy a katonák marhabőrből csinált fedezék (ú. n. teknősbéka) védelme alatt menjenek a várfal alá, hágcsókon hatoljanak fel az erődítmény tetejére s onnan bejutván a belső gerendákhoz és az alapzathoz (ad internas trabes et fundamenta) ahogyan lehetséges, vagy fáklyákkal gyujtsák fel a burkolattól lekapart falat, vagy ha a mieink életveszélye nélkül tehetik, puskaporral robbantsák fel a bástyatornyokat. A tiszteknek megmagyarázta, hogy miképpen akarja. Zamoyskival is közölvén, mindkét ostromtáborból (a magyarból és lengyelből) egyszerre rendelte el a támadást. Jutalmat tűzött ki a katonáknak, hogy azzal is buzdítsa őket a vállalkozásra.

A magyarok a tónak legkeskenyebb részét áthidalták és futóárkokkal elérve aknát ástak a bástyatorony alá, s hogy felrobbanthassák, puskaporral megtöltötték. A lengyelek a másik oldalon szintén serényen működtek, hogy aknát ássanak a falgerendák felgyujtására. Az ellenség észrevevén, ellenaknák ásásával védekezett és a tűzoltásra vizet készített.

Azalatt a várból átszökött egy muszka a mieinkhez, akit Zamoyski (aki hírnökök által már többször felszólította azelőtt is az ellenséget a vár feladására) a király rendeletére (aki a várat és az ellenséget megőrízni óhajtotta) díszesen felöltöztette s azzal az izenettel küldötte vissza, hogy elérkezett a végső ideje annak, hogy válasszanak az erőszak, vagy a király kegyelme között, s ha esztelenségükben makacsúl megmaradnak, a felingerelt katonák haragjától életüket meg nem menthetik. Az ellenség vagy az erősségben vetett bizalomban felfuvalkodva, vagy a végzet által hajtva, a szökevényt kegyetlenül szidalmazva azt felelték, hogy inkább lássák őt keresztre feszítve, mintsem árúló tanácsára hallgassanak.

Zamoyski értesülvén megátalkodottságukról, mind a magyar, mind a lengyel ostromállásokat felkereste és kiadta a rendeletet, hogy egyidejűleg kíséreljék meg a robbantást és a gyujtást.

A magyarok az elkészített aknát meggyujtották, ami a bástyatornyot annyira megrongálta s minden vakolattól megfosztotta, hogy felgyujtása könnyűnek látszott. Amit látván a magyarok, a kézügyben tartott fáklyákkal a bástyatornyot, a muszkák heves védelmezése dacára, felgyujtották. Az égés a felső emeletig felhatolt és kedvező szél által élesztve tovább terjedt a másik bástyáig.

A lengyelek hasonló serénységgel futóárkokkal megközelítve felhatoltak a leomlott töltéseken, felmásztak létrákon a falakon, kapával lekaparták a falakról, gerendákról a feltöltéseket s a muszkákkal kézitusában az ablakon át is viaskodva sikerült nekik is felgyujtani az erőd faalkatrészeit, gerendázatát.

A mieink mind a két oldalon a tűz élesztésére, azzal szemben az oroszok a tűz oltására törekedtek. A mieink mindenféle gyujtószerekkel, tűzszerszámokkal dolgoztak; a védekezők a tüzet vízzel s nedves marhabőrökkel oltogatták. Nehéz volt, mert aki a bástyatoronyba bement, az a hőségtől és füsttől elájult. Az elfojtott tűz pedig midőn a földtöltésen áttört, még jobban lángra kapott s felgyujtotta a szomszéd templomot s innen a fedélzeten át tovább terjedt több épületre. A vár okt. 4-én egész éjjel égett s mindenki ébren és talpon volt.

A magyarok a rohamot sürgették, mert az ő oldalukon már tágas rés tátongott, melyen át a behatolást lehetségesnek tartották. Az ellenség is ettől félve leginkább, a réssel szemben sűrű sorban ágyúkat állított fel. A lengyel oldalon meredekebb volt a töltés s nehezebbnek látszott a fel- és bejuthatás. Azért Zamoyski jelentést tett a királynak, s felkészült az ostromra. Tudván, hogy az ellenség hadserege a közelben van, az előőrsöket megerősítette, a magyar és lengyel lovas őrséget ágyúkkal látta el és a táborban is mindenki lovon ülni rendelte, készenlétbe vezényelve. Táborparancsnokul Zólkiewski Szaniszlót (a Sobieskiak ősét) rendelvén ki, ő maga a magyar tábori ütegállásokhoz ment az ostrom felől intézkedni.

Még egy utolsó kísérletet tett arra, hogy a várőrség élete, továbbá a várbeli ágyúk, hadiszerek és a katonákat illető zsákmány a tűztől megmentessenek: felszólította a várbelieket a megadásra. Ezek látván, hogy végveszedelemben forognak, főpapjukat küldötték ki s felajánlották a meghódolást, szabad elmenetel és elhurcolkodás feltétele mellett. Zamoyski a főpapot visszatartván, Gyulai Pál erdélyi fejedelmi titkárt küldötte vissza fel a várba Drojewski János Kristóffal, azzal az izenettel, hogy egyetlen feltétele lehet csak a megadásnak: az, hogy a király kegyelmére bízzák magukat.

Felvirradván okt. 5-ike a király több senátorral maga is lejött a felső táborból a magyar táborba, hova csakhamar összecsoportosult egész sereg prédaleső tábori szolga-népség, mely a vár felé tolongott.

A magyar katonák látván az alkudozást és a csődületet, zúgolódni s lármázni kezdtek, hogy ők így elesnek az ostromnál kifejtett fáradságuk és életveszélyük által kiérdemelt gyümölcsétől. Felingerelte őket a megkegyelmezés híre s az is, hogy a várból a romokon át sértetlenül kivezették a főbbeket az arra rendelt megbizottak. Íme ismét szabadon bocsátják az ellenséget — kiáltották — hogy harmadszor is fegyvert foghassanak ellenünk, bajtársaink pusztítására. Gúnyt űznek a király kegyelméből és jószívűségéből. A Polock, Susa, Wieliż, Uświat várából szabadon bocsátottak más várőrségekbe elosztva azoknak erejét növelték és kegyet-

lenségét szaporították. Rajta tehát, hogy annyi szenvedés után kapott sebeiket és bajtársaik megkínoztatását és megöletését az ellenség vérével torolják meg és engeszteljék ki szellemüket. Így feltüzelve egymást, nem hallgatva vezéreikre, a romon át a várba rohantak és nagy öldöklés közben a várat kirabolták. Ugyanazt tették a lengyelek is. A nőknek, gyermekeknek és öregeknek mégis megkegyelmeztek, sőt a magyarok az ifjak közül is soknak megkönyörültek, miután bosszúszomjukat lecsillapították. A király sajnálattal hallván a vérengzés hírét, a tisztek által a további vérontást eltiltotta.

Voltak tekintélyes és komoly ítéletű férfiak, akik ha nem is helyeselték a katonák vérengzését, de érthetőnek tartották. Azzal mentegették őket, hogy a király túlságos engedékenysége és kegyelem-gyakorlása az ellenséggel szemben, elbizakodottá tette azokat. Akiknek az eddig elfoglalt várakban a király megkegyelmezett, azok voltak a legkitartóbbak Wielkieluki védelmében. Káros olyan kegyelem, — mondották — amely további öldöklésnek az okozója. A vad és kegyetlen muszka nép mások emberiessége által meg nem szelidíthető. A két éve folyó háború alatt azok minden foglyot, még a tábori szolgákat, szakácsokat is megkínozták és megölték. Nem csoda hát, ha a katonák megsokalták az elszenvedett sérelmeket és egyszer már bosszút akartak állani.

A zsákmány legnagyobb része a tűz áldozata lett. Mert a vár hihetetlen gyorsasággal leégett. A puskapor raktár meggyúladván, rettenetes dördüléssel felrobbant és sok embert megölt a mieinkből is. Az ágyúk alaktalan tömeggé olvadtak össze. A király a halottakat eltemettette, a futó árkokat és tüzérségi ostromállásokat betömette s elhatározván a vár felépítését, a munkát ő maga három részre felosztotta a magyarok, lengyelek és litvánok között, hogy egymással versengve hamarabb elkészüljön. A munka vezetését rábízta egy a táborban lévő olasz építészmérnökre: Ridolphini Domokosra, kivel 1582-ben Várad várát is restauráltatta.

Ez lett vége az ostrom ötödik napján, okt. 5-én, Wielkieluki híres várának, melyet a király azután őrséggel ellátva csatolt birodalmához.

A meghódolásnak volt egy érdekes és jellemző, de szomorú epizódja. Midőn Zamoyski a katonák berohanása előtt a várba küldött, hogy hozzák le a főparancsnokokat, a három vezérrel együtt lehozták a cár biztosát Wiechow Jánost is, akit Zamoyski mint a cár bizalmasát és titkos tanácsosát alaposan kikérdezett. Ez azt hitte, hogy a kikérdezés az oroszok szokása szerint a megkínoztatás és halálra ítélés céljából történik s midőn a fővezértől a tábor belsejébe vitték s meglátta közelében Fahrensbeck Györgyöt, akit Moszkvából ismert,

felé rohant, hogy tőle kegyelemért könyörögjön. Látván ezt egy magyar katona, futását szökési kísérletnek vélvén, rárohant és mielőtt segítségére siethettek volna, megölte.

*

* *

Amíg Luki ostroma folyt, az ellenség hadserege a kelet felől szomszéd Toropiec várából háborgatta az ostromlókat, nyílt csatába ugyan nem bocsátkozva, de az élelemgyüjtés végett vidékre kiszállott csapatokat elfogdosta.

A király ezek elűzésére és kémszemlére Borbély György vezetése alatt 300 magyar lovast és 100 lovas puskást küldött ki. Borbély elfogott tatár és orosz katonáktól arról értesült, hogy Toropiec vidékén a szokott őrségen kívül 4000, távolabb tőlük mintegy 6000 főnyi hadsereg táboroz. Jelentésére a király Zbarawski János braclawi vajdát küldötte segítségül 1400 válogatott, magyar, lengyel és német lovassal s még külön 120 magyar gyalogost rendelt melléje, a gyorsaság kedvéért lóháton. Egyesülvén a két csapat, gyorsan közelített Toropiec felé. Király Albert vezette az előcsapatot. Az általa szétvert orosz előőrsök sietve jelentették a várban, hogy nagy sereg közeledik, a várbeliek azt hívén, hogy a főssereg érkezik a vár ostromlására, a várost felégették s mindent felvittek a várba. A 4000 főnyi orosz sereg egy folyó túlsó partján védekezve ellentállott, de rövid csata után megfutamodott. A mieink hangos kiabálással üldözték őket a mocsaras, erdős vidéken, amely az ellenségnek kedvezett messze Toropiécen túl. Mégis a mi csekély veszteségünkkel szemben 300 halott és 200 fogoly lett az üldözés eredménye. A foglyok között előkelő, aranyos, bársonyos öltözetű urak is voltak, köztük a vezér Cseremisz Damján és Offanasowics Nascsokin János, aki az előbbi nyáron nagy kísérettel Wilnában járt követségben a királynál. Ez meg is jegyezte, látva a mieinket, hogy „íme lássátok győztesek a sors szerencse játékát, hogy akit a mult nyáron tisztelegve, ünnepiesen fogadtatok, ugyanazt most hátrakötött kézzel foglyul vezetitek!"

Toropiécet nem is próbálták ostromolni. Az távol esett (keletre) a hadjárat irányától. A másik oldalon azonban (délnyugatra) Newel útba esett hazafelé s oda a király még Uświatról Dorohostajski polocki vajdát küldte, hogy foglalja el. A várőrség ezt számba se vette, többször kiütött az ostromló táborra s nagy veszteségeket okozott a litvánoknak. Arra a király Bornemisza Jánost, kinek luki ostrománál nagy hasznát vette, küldte segítségére a palatinusnak, 700 magyar gyalogossal. Ő az ostrom addigi irányítását helyvtelenítvén, a vár árkához vitette négy faltörő ágyúját és alkalmas helyről lövetni kezdette a falakat. A várőrség, mint előbb a litvánok-

kal szemben szokta volt, a magyarok ostromágyú ütegeivel is könnyen végezni remélvén, a kitárt várkapun át rohamot intézett az ostromlókra. De Bornemiszában emberükre találtak. Csatára vezette katonáit, maga állt az élükre és kivont karddal rohanván az ellenségre, sokat levágott, a többit sűrű ágyúlövések között visszaűzte a várba. Ezek többet kirohanással nem próbálkoztak, csak nagy ágyuikkal lövöldöztek, amelyeket olyan mesterien kezeltek, hogy jól célzott lövéseikkel a mi ágyúinkat erősen megrongálták.

A gyújtáshoz kellett látni, ami az orosz váraknak legfőbb veszedelme volt. De ez itt is sok nehézséggel és veszéllyel járt. Mert a mély vízárok a falak alá jutást gátolta. Bornemisza átlátván a helyzetet, a sarok-torony felé, melyet felgyujtani szándékozott, futóárkot ásatott, hogy azon és a lecsapolt várárkon át a bástya megközelíthető legyen. Amit ha elérhetnek, az ellenség nem láthatja a támadókat, mert a szűk és magas árok elfedi őket s a közelség miatt biztosabban és gyorsabban eljuthatnak a fáklyákkal a falak alá. Elvégezvén a munkát, veszély nélkül elértek a falakhoz s a bástyatornyot (a vastag vakolatot róla lekaparván) felgyujtották.

A váratlan meglepetés úgy megijesztette az ellenséget, hogy a vár feladását felajánlották, ha fegyveresen, javaikkal együtt szabad elmenetelt nyernek. Bornemisza azt felelte, hogy elég nagy engedmény lesz az is, ha életüknek megkegyelmez, azt ha megmenteni akarják, javaik hátrahagyásával a várból kimehetnek.

Nem mervén késlekedni, a várat feladták és az őrség sértetlenül elbocsáttatott, kivéve a parancsnokokat, akik megadni magukat nem akarták. A tűz hamar eloltatván, Newel vára sértetlenül került kézbe.[1]

*

* *

[1] A Newel várában visszamardt magyar gyalogokat okt. 10-én és 12-én fizetik 2 hónapra. *Gál* János főkapitánysága alatt, aki 150 frtot kapott. A kapitányok voltak: *Derchényi* Tamás, *Munkácsi* Ferenc, *Nagy* Mátyás, *Karácsony* Tamás, *Hidvégi* Tamás, *Emökey* Lukács, *Nehéz* Pál, *Rácz* László, *Thúri* Ferenc 40—40 frttal, 986 katonával, 8—12 frttal. Összesen kaptak 8520 frtot.

(Solutio pedium in arce Nevel remanentium 10. die Oct. usque 12. Oct. facta in duos menses.)

Newelben a huszárok oct. 29. kaptak két hóra fizetést *Sibrik* György vezetése alatt (15 lóval), köztük vannak *Király* Albert 8, *Nagy* Emil 7, *Székely* Mózes 6, *Szirmay* Gáspár 6, *Petroczi* Pál 6, *Erdődi* János 5, *Daróczi* János 4 lóval, *Gál* János 4 lovasa, *Horvát* Ferenc 4, *Horvát* Mátyás, *Almási* Antal, *Toldalagi* Miklós, *Szily* Márton 3—3, *Horvát* György, *Salamon* János, *Ugron* István 2—2 lóval. Ezek azután ott és Zawoloczén szolgáltak összesen 388-an s kaptak két hóra 5454 frt zsoldot.

(Solitio equitum in Nevel in duos menses 29. Oct. facta.)

(Eredetije a varsói ltr. 24. sz. Báthory-codex 124. 149. l.)

Még két vár állott a szomszédságban: Zawołocze és Ozieryszcze, melyeket a király az őszi idő dacára nem akart elfoglalatlanul hagyni, nehogy ellenség maradjon hátra az elfoglalt tartományban.

Azért Zamoyskit Zawołocze megvívására indítván, maga a király a táborral és az orosz követekkel Luki alól Newel alá ment, ott várandó be az ostrom előhaladását. Radziwill Miklós wilnai vajdát pedig Ozieryszcze alá küldötte, hogy szólítsa fel a várőrséget, vajjon a luki, vagy a többi várak őrsége példáját akarják-e követni? Azok ugyanis, kik a király kegyelmére bízták magokat, sértetlenül elbocsáttattak, a lukiak ellenben megátalkodott makacsságuk miatt halállal lakoltak. A várőrség a maga megmentését választván, a parancsnok átadta a várat, arra kérvén a királyt, hogy engedje eljuttatni levelét az orosz követekhez, melyben bocsánatot kér a várfeladásért, inkább akarván annyi vitézét fejedelme számára jobb időkre megőrízni, mintsem azoknak megöletésére a győztes és szerencsés király bosszúját kihívni.

Eközben a két futár (a királyé és a követeké) Moszkvából visszaérkezvén, olyan hosszú levelet hoztak a cártól, amely felért egy dárda hosszúságával. Ebben a cár az ő származása régiségével s azzal kérkedett, hogy elődei ősidőktől fogva uralkodtak azon a földön és nemzeteken. Hosszas kerülgetés után a béke fejében felajánlott négy várat visszaadni Livóniában, melyek közt Hohenhausen volt a fő, ha a király viszont Lukit, Wieliżt és Newelt, az ő régi várait, melyeket most foglalt el, visszaadja. Megelégszik azzal, hogy Livónia címét mindketten használják. Bővebben a követeknek adott útasítást.

Ezek másnap a király elé vezettetvén, engedélyt kértek, hogy a senatussal (a király nélkül) tárgyalhassanak. Ezekkel 3 következő napon tárgyalván, a négy várhoz felajánlottak még hatot (melyek közt Runeburg volt a fő, a többi jelentéktelen). Egyéb útasításuk nem lévén, mit sem végeztek, de az megengedtetett nekik, hogy a királyt Lengyelországba követhessék, míg újabb útasítást kapnak fejedelmüktől.

Zamoyski azalatt megkezdte Zawołocze ostromát, melynek városát az őrség előbb már felégette, a várba vezető hidat lerombolta s a védelemre felkészült. Zawołocze Lukitól északkeletre, a Pskow felé vezető úton fekszik, a Wielke folyó mellett, mely ott tóvá szélesedvén, a várat egészen körűl vette. Ahol legkeskenyebb volt, 300 lépésnyire számították. A vár *mint kacsa fürdik a tóban*, mondották a lengyelek. A víz közepén sziget volt, honnan legközelebb volt a vár elérhető s azért odavitték át az ostromműveket, ott állították fel az ágyúütegeket. Zamoyski abban bízott, hogy a vár bástyatornyai itt nem lévén pázsittal és tőzeggel borítva, hanem

régi módon csak agyaggal betapasztva, felgyujtható és leégethető lesz.

A legnagyobb nehézség a vizen való átkelés volt. Erre a célra úsztatható hidat csináltak, összerótt szálfákból, melyet rudakkal lehetett hajtani. A parthoz azonban nem érhettek el vele, mert attól mintegy 20 lábnyira hegyes karók álltak ki a vízből, úgy hogy mikor a katonák a futóárkok és a robbantó aknák ásására a vár alá mentek, a hídról a vízbe kellett ugraniok s úgy gázolni át a karókon túl. Ez nemcsak az átkelést s a munka gyorsaságát akadályozta, de veszélyes is volt, mert a várból azalatt lőhették őket s a jeges vízben (a hó már leesett és a víz befagyott) átfáztak. A katonák mégis erőltették az ostromot, nehogy a zord időben soká elhuzódjon. A várbeliek kirohanást intéztek, amit eleinte visszavertek, de a segítségre sietők túlereje elől kénytelenek voltak visszavonulni s a tolongásban sokan a vízbe vesztek; a magyarok közül éppen a legserényebbek, gyalogok és lovasok. Zamoyski buzdító beszéddel, hogy ne engedjék István király hadseregének legyőzhetetlen hírnevét megcsúfolni, újra feltüzelte őket.

A király meghallván a történteket, Károlyi Istvánt 800 magyar gyalogossal küldötte segítségükre.[1] Ezek aztán újult erővel folytatták az ostromot és addig nem nyugodtak, míg a muszkák belátván az ellenállás hiábavalóságát, fel nem adták a várat. Nehezen voltak megoltalmazhatók, a felingerelt

[1] Azoknak a magyar gyalogoknak, kik *először* küldettek *Zamolocze* vára alá 1589 okt. 3. fizettek fél hópénzt, a másik fél-havi aztán *Károli* István által küldetett nekik okt. 15-én. Kapitányaik voltak: *Székelyhidi* János, *Dercsényi* Tamás, *Lázár* István, *Fábiánházi* István, *Szombatfalvi* Benedek, *Nagy* Pál, 20—20 frttal, 577 katonával, 4—6 frttal. Összesen 2335 frt hópénzzel.

(Peditibus qui primum sub arcem Zavloczam missi sunt, et illis 3. die Oct. data est media solutio; media autem 15. Oct. missa est illis per Stephanum Caroli.)

Azok a magyar gyalogok, akik *később* Károlival küldettek *Zamolocze* kiostromlására, okt. 14-én kapták egy havi zsoldjukat és pedig *Károli* István főkapitány 65 frtot, a többi kapitányok, u. m. *Vajda* Boldizsár 30, *Rácz* Farkas, *Szabó* Mihály, *Kys* Demeter, *Veres* Benedek, *Marosi* Benedek, *Horvát* János, *Szabadkai* Gergely 20—20, *Borbély* Ambrus 10 frtot, összesen 978-an 4925 frttal.

(Peditibus, qui ultimo ad expugnationem Zawlocza missi sunt, quibus 14. die mensis Octobris est data integra solutio.)

A király sátorát őrizö gyalogok 301-en voltak s okt. 15. kapták egy hóra zsoldjukat 1514 frtot. Kapitányuk volt *Kovács* (Kowaczy) Ferenc (katonái közt Makoviczi János, Berzeviczy Mátyás, Bőcsi Mátyás, Komoróczy András, Csehi János, Pestessi Gábor stb.), *Munkácsi* Ferenc, Fejérdi Bertalan (katonái közt: Szőlősi Gergely, Egressy Márton, Héczei András, Porsolt Antal, Pataki Bálint, Csányi János, Hajnácskői Bálint, Paládi Mihály, Balog Demeter, Bedőházi Máté, Székely István, Darvas Mihály stb.). A kapitányok fizetése volt 20—20, a katonáké 4—5—6 frt.

(Peditum ad tentorium Regiae Maiestatis, quibus 15. die Oct. in unum mensem facta.)

(Eredetije a varsói orsz. főltr. 24. sz. Báthory-codexe 132—148. l.)

katonák bosszújától, de mégis sértetlenül szabadon bocsáttattak.

A király nem várta meg Zawolocze ostroma végét, mert az őszi zord idő beálltával okt. 7-én elindult Newelből s Polockig a 120 ezer lépés hosszú úton, sok nehézséggel küzdve (a fáradság, éhség és fagy miatt sok ló elpusztulásával) nov. 3-án megérkezett Wilnába.[1]

Vele ment udvari lovas testőrsége Békes (Bökös) Gábor vezetése alatt (Kállay, Dóczi, Wesselényi, Kendi, Báthory, Lónyay, Szemere, Balog, Kálnási, Perbes, Toldalagi, Bornemisza, stb. huszárokkal) 372-en és az Erdélybe téli szabadságra hazamenő 96 lovas, Borbély György vezetésével.[2] Gyalogos 1856 kísérte Wilnába.

A király a hadjárat bevégeztével az elfoglalt várakban megfelelő számú (köztük sok magyar) lovas és gyalog katonát hagyva hátra őrségül; a betegeket Dizsnán és Wilnán elhelyezvén és zsolddal ellátván,[3] 766-ot téli szabadságra haza bocsátott Erdélybe, Károlyival és Magyarországba mások vezetésével, ellátva őket útiköltséggel.[4]

A hadjárat fényes eredménnyel, hat jelentékeny orosz vár és nagy kiterjedésű tartomány elfoglalásával végződött; de nem csekély áldozattal járt az elesettek, halottak és sebesültek számát tekintve.[5] Az 5000 magyar vitéznek mintegy tizedrésze áldozatul esett a messze távoli harctér fáradalmainak s az ellenséggel vívott véres harcoknak.

---

[1] A hadjárat leírásának főforrása: Paulus *Giulanus:* Commentarius a *Stephano* rege adversus magnum Moschorum ducem gestarum a. 1580, Claudiopoli 1581. (Egyetlen példánya a marosvásárhelyi gr. Telekikönyvtárban, fényképes másolata könyvtáramban.) — *Heidenstein* Reinold: De bello Moscovitico libri VI. — Edictum de supplicationibus a ser. Poloniae rege Stphano Vielicoluco ex Moscovia missum, die 5. m. Sept. a. d. 1580. — Polkowski I.: Acta Stephani regis. — A varsói orsz. ltr. aktái között a Báthory-codexek lustrumai.

[2] Solutio Equitum, qui cum Regia Matte Vylnam venerunt, a mense Aug et Sept. in 26 diem Oct. 1580 — Transylvaniensibus in tres menses. — Quibus Regia Maiestas in subsidium ordinavit. — Peditibus ex grege m. d. Cancellarii, quibus Regia Mattas usque ad expletionem mensis jussit dare per grossos 10. — (A varsói orsz. főltr. 24. sz. Báthory-codexe 154—160. l.)

[3] Peditibus egrotis in Dyzna in duos menses soluti. Peditibus qui a Velkilwk egroti Vylnae praeiverant in unum mensem. (Varsói orsz. ltr. 24. sz. codex 157. l.)

[4] Peditum domum euntium (U. ott 161. l.)

[5] A lustrumok névsorában álló bejegyzések szerint meghalt (mortuus, occisus, percussus, periit) m. e. másfél száz gyalogos (a lovasokról nincs feljegyzés), megsebesült (saucius, egrotus) m. e. harmadfél száz, elszökött (abfugit) m. e. 100; összesen m. e. 500. — A 1580. lustrakönyv okt. feljegyzése szerint „peditibus 2842 in universum soluti fr. 16,464." A hadjárat kezdetén pedig aug. m. e. 3400 gyalogost számítottak s ehez ezer lovast számítva, a Zamoyski magyar hajdúival együtt elérte az 5000 számot.

Barát és ellenség egyaránt elismerte, magasztalta vagy rettegte a magyar katonák hősies vitézségét, kiknek oroszlán részük volt a vérükből való vér, a győzhetetlen hírű „harcos“ király fényes diadalaiban.

Ennek a régi dicsőségnek fel-felcsillanó visszfénye negyedfél száz év mulva is vet egy-egy biztató reménysugárt a sokat szenvedett, balsorsú, szegény magyar nemzetre!

Dr. Szádeczky-Kardoss Lajos.

A trencséni csata.

(1708 augusztus 3)*

Első közlemény.

Előszó.

A trencséni csata egyaránt vonzó tárgya lehet a történetkutatónak és a katonának.

A történetkutató, ha a csata előkészítését, létrejöttét, azután a szerencsétlen vereség következményeit vizsgálja, rendkívül sok érdekes adatot talál, amelyek segítségével közelebb hozhatja a mai korhoz II. Rákóczi Ferenc fenkölt gondolkodású, de balsorstól üldözött, tiszteletreméltó személyét, aki mindenét feláldozta és elvesztette az Isten kegyelméből való fejedelmi souverenitás eszméjéhez való ragaszkodásáért. Meglátja azt, hogy a nagy diplomáciai műveltséggel és jó összeköttetésekkel rendelkező fejedelemnek legszebb tervei kátyúba jutottak, mert azok végrehajtására nem volt olyan kikópzett hadereje, amelynek kitartására, fegyelmére és vitézségére támaszkodva, bármely ellenséggel szembeszállhatott volna a győzelem reményében.

A sziléziai betörés céljaira a fejedelem 1708 tavaszán olyan hadsereget teremtett, amelynél különbet, a szemtanúk állítása szerint, még az egész felkelés eddigi során nem láttak. S ez a kipihent, jól felöltözött, felfegyverzett, gyalogságból, lovasságból és tűzérségből álló sereg, augusztus 3-án Trencsén mellett, a neki kedvező terepen, vereséget szenvedett olyan császári haderőtől, amelynek száma a kurucok felét sem érte el s amely tisztán lovasságból állott.

A katona a csata lefolyásában sok olyan rendkívül érdekes mozzanatot fog találni, amely a hadtörténelemben páratlanul áll. A támadó és védekező harcnak olyan különleges esetét látjuk itt, amelynek kezdetén minden előny a vesztes fél s minden hátrány a győztes fél oldalán volt. Rákóczi serege a Vág mentén délről észak felé haladt, Heister ugyanazon az útvonalon követte őt seregével. A Fejedelem augusztus 2-án este táborba szállott a Trencséntől délre fekvő lejtőkön.

* A Magyar Tudományos Akadémia által jutalmazott pályamunka.

Heister, hosszú éjjeli menet után, 3-án reggel Rákóczi balszárnya felől bontakozott ki s csatarendbe fejlődött a kuruc arcvonalra majdnem derékszögben. A Fejedelem csatarendbe állította seregét, arccal észak felé. Heister lovasságával nem mert támadni, hanem a kuruc arcvonal egyrésze előtt elvonulva, Trencsén felé elkanyarodott. A kuruc jobbszárnyon levő mezei lovasság ügyetlen mozdulata folytán Heister elővédje lovas harcot kezdett, amely fokozatosan átterjedt az egész arcvonalra. Az eredmény, a kurucok teljes veresége, pedig ők szakadékos hegyoldalon, kedvező helyzetben, tűzérségüktől támogatva, a lovas támadásokat könnyen visszaverhették volna. Mindezek olyan jelenségek, amelyekből azt az igazságot lehet leszűrni, hogy a győzelemhez elkerülhetetlenül szükséges a vezér gyors elhatározása, a kezdeményezésnek a kellő percben való magához ragadása és a helyzetadta előnyök gyors kihasználása.

E csatában ezt látjuk a császári és ezt nélkülözzük a kuruc vezéreknél.

A trencséni csata különleges voltát talán a legrövidebben így jellemezhetjük: Ezt a csatát a császáriak *nem várták*, bár a kurucokkal az összecsapást *akarták*. Rákóczi ellenben *várta* az összeütközést, de *nem akarta*. Ennek folytán a csata előtt egyik fél sem volt tájékozva a másik erejéről, szándékáról s így pontos, előre meghatározott tervvel, erőelosztással egyik sem kezdte meg a küzdelmet. Ennek tulajdonítható az a sajnálatos körülmény, hogy a csata előkészületeiről hiteles utasításokat, parancsokat nem találunk. A csata lefolyásáról szóló helyzetjelentések pedig nem eléggé kimerítőek.

Mivel a kuruc sereg a csata után felbomlott s azt különben is a fejedelem személyesen vezette, arról senki sem szerkesztett közvetlenül lezajlása után részletes ütközetleírást. Az Archivum Rákóczianumban sincs egyetlen egy irat sem, amely magával a csata leírásával, annak létrejöttével foglalkoznék. A későbbi hónapokból eredő irataiban is csak szórványosan találunk rövid utalásokat erre a szerencsétlen eseményre. Rákóczi emlékirataiban eléggé részletesen beszéli el a csata lefolyását,[1] mivel azonban e munkáját már száműzetése idejében írta, adatait részben emlékezetből, részben Kolinovits[2]

[1] Memoires du Prince Francois Rákóczi sur la guerre de Hongrie depuis l'anneé 1703 jusque a sa fin. V. kötet.

Megjelent Hágában. 1739-ben Neaulme Jánosnál. Az emlékirat különböző magyar fordításai (Ráth György, stb.) különösen a katonai kifejezések és a hadi helyzetek vázolásának tekintetében nagyon sokszor felületesek, vagy tévesek, ezért mindenütt a francia eredeti szöveget vettem alapul.

[2] *senkviczi Kolinovics Gábor:* Commentarium de rebus Ungaricis libri XIII. ab anno 1701 — ad 1720. Kézirata több példányban és különféle alakban maradt fenn napjainkig. Én a budapesti egyetemi könyvtárban: Folio G. 87. sz. s. őrzött példányt használtam. 270—275. lap.

és Beniczky[3] munkáiból meríthette. Ezért leírásában a helyek és az időpontok megjelölésénél könnyen tévedhetett. Az egykorú magyar munkák közül kétségtelenül Kolinovits krónikája a legértékesebb, azután Beniczky Gáspár, Ottlyk György[4] és ifj. Tsétsi János[5] kronikái. Az újabb magyar történészek Thaly[6], Márki[7], Rónai-Horváth[8], mind jórészt ezek alapján írták meg a csata lefolyását. A csata rövid leírását olvashatjuk még Aszalay Ferencnek a fejedelem titkárának Radvánszky Jánoshoz 1708 augusztus 8-án intézett levelében is[9]. Új adatokat e levélben sem lelünk.

A régebbi magyar krónikák közül a csatával Pethő Gergely és Spangár András, továbbá Cserey Mihály írásai foglalkoznak. A Pethő-Spangár krónika csak egész röviden, Cserey historiája hosszasan, de tévesen. Sem a csata keletkezésének, sem magának a küzdelemnek leírása nem felel meg a valóságnak. Szerinte a német nehéz lovasság legázolta Rákóczi gyalogságát s ezután került sor a lovasság pusztulására, holott éppen fordítva történt. Leírása egyébként is annyira felületes, hogy a csata tanulmányozásánál mint forrásmű nem használható.

A császári vezérek közül leghitelesebbnek ismerhetjük el Heisternek ama jelentését, amelyet közvetlenül a csata után küldött fiával Bécsbe.[10] Ez a jelentés feltünteti Heister csatatervét. Bár, ha ezt későbbi jelentéseivel és egyéb adatainkkal összehasonlítjuk, felmerül az a kétség, hogy igazat mond-e amikor azt állítja, hogy azért kanyarodott el Trencsén irányába, hogy a kurucokat megkerülve hátba támadja és visszavonulási irányukat elvágja. A valóságban azonban támadási tervéről ekkor már lemondva a csatatérről végleg el akart vonulni Trencsén várába. Heisternek még két más jelentését sikerült felkutatnom. Az egyik augusztus 11-én kelt. Ennek tartalma lényegében megegyezik

---

[3] *Beniczky Gáspár* naplója: Thaly: Rákóczi Tár I. kötet.

[4] *Ottlyk György* önéletleírása: Magyar Történelmi Emlékek XXVII. kötet. 1875.

[5] *ifj. Tsétsi János* havi kronikája: Magyar Történelmi Emlékek, XVII. kötet. 1875.

[6] *Thaly Kálmán:* A Bercsényi család története. — Ocskay László és a felsőmagyarországi hadjáratok. — A trencséni csata, Fővárosi Lapok 1864. évfolyam. — A trencséni csata, Hadtörténelmi Közlemények 1897. évfolyam. — Az első hazai hirlap. 1705—1710. — Akadémiai értesítő 1879. VIII. füzet.

[7] *Dr. Márki Sándor:* II. Rákóczi Ferenc. Magyar Történeti Életrajzok 1910. II. kötet.

[8] *Rónai-Horváth Jenő:* Magyar Hadikrónika II. rész 365—70. lap. 1897.

[9] *Hadtörténelmi Közlemények* 1897. évf. 313. lap.

[10] *Heister első jelentése* 1708. augusztus 5. (Wienerisches Diarium 1708. évfolyam. 523. száma.)

első ütközet-jelentésével.[11] Harmadik jelentése a csatáról az udvari haditanácshoz 1708 októberében előterjesztett igazolójelentésében olvasható. Ezzel a jelentéssel részletesebben foglalkozom a csata utáni eseményekről szóló fejezetben.[12]

A császári vezérek közül még Pálffy Jánosnak[13] egy jelentését ismerjük, amelyet Savoyai Jenő herceghez intézett. Bár ez eléggé pontos adatokat szolgáltat a császári lovasság számerejére és a csata megindulására vonatkozóan, magának a küzdelemnek harcászati mozzanatait csak nagy általánosságban tárgyalja. A Nemzeti Múzeum őrizetében lévő „Berényi napló" a labanc érzelmű gróf Berényi Ferenc kézirata — augusztus havi feljegyzéseiben többször megemlékezik e csatáról a nélkül azonban, hogy annak részletes lefolyását ismertetné.

Az osztrák történészek majdnem valamennyien az osztrák Kriegsarchiv alapvető nagy munkájából a „Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen" műből merítik[14] adataikat. E mű viszont minden tekintetben Thaly Kálmánnak a Fővárosi Lapok 1864-i évfolyamában a csatáról megjelent első leírására támaszkodik. A csata napját azonban az osztrák forrás tévesen augusztus 4-ében határozza meg. Ez a tévedés véleményem szerint onnan ered, hogy a csatát megelőző pihenőnapra vonatkozó adatot helytelenül értelmezi. Rákóczi ugyanis augusztus 1-ére egész seregének pihenőt rendelt, 2-án indult azután tovább Trencsén felé, késő este tábort ütött s 3-án reggel zajlott le a csata. Kirchhammer, a Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen e kötetének írója ellenben azt hitte, hogy, mivel a Fejedelem 1-én adta ki a pihenőnapra való rendelkezéseit a kuruc sereg 2-án pihent, csak 3-án reggel indult tovább Trencsén felé s 4-én volt a csata.

Ez a megállapítás teljesen helytelen, mert a csata minden kétséget kizáróan *augusztus 3-án* zajlott le. Ezt bizonyítja az is, hogy a fiatal Heister gróf a bécsi Kärtner Tor őrségének a Wienerisches Diariumban közölt feljegyzése szerint már 3-én Bécsbe érkezett apja győzelmi jelentésével. Ezt a körülbelül 180 kilométeres utat csak akkor tehette meg, ha Trencsén alól legkésőbb 3-án este már elindult.

A csata 200 éves évfordulója alkalmából 1908-ban Bécsben két osztrák tanulmány is látott napvilágot. Az egyik Zitter-

[11] *Heister* második jelentése 1708. augusztus 11. (Wienerisches Diarium 1708. november Nr. 117.)

[12] *Heister* harmadik jelentése. (Osztrák Kriegsarchiv: Hofkriegsrat Akten 1708. november Nr. 117.)

[13] *Pálffy János gróf* jelentése Savoyai Jenő herceghez: Osztrák Kriegsarchiv. Hofkriegsrat Akten 1708. — 8—5.

[14] *Osztrák Kriegsarchiv:* Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen II. sorozat. I. kötet. Szerkesztette Kirchhammer Sándor.

hofer Károly közleménye „Die Bedeutung der Schlacht von Trencsin", mely a Streffleurs Militärische Zeitschrift című folyóiratban jelent meg. A másik a Danzers Armee Zeitung 1908. július 30-i számában „Die Schlacht bei Trentschin" címen A. v. Z. jelzéssel.

Mindkét tanulmány ismét csak Thaly dolgozatait és a Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen-t használja forrásul, tehát újat nem mond. A csata napjául mindketten tévesen augusztus 4-ét jelölik meg, de Zitterhofer, Thaly felvilágosítása alapján e tévedést a folyóirat egy későbbi számában helyesbíti. Az A. v. Z. jelzés mögött rejtőző cikkíró dolgozata annyira elfogult, egyoldalú és téves adatokban bővelkedő, hogy komoly történelmi tanulmánynak nem tekinthető.

Bár a csata lefolyásáról főleg kuruc részről pontos leírásokat nem várhatunk, igen sok adatot találhatunk részben szemtanuk, részben vezető kuruc személyek leveleiben, amelyek azonban majdnem kizárólag a csata utókövetkezményeivel, az ország és a vitézlő rendek hangulatával és helyzetével foglalkoznak. Számos ilyen adatot találtam nemcsak a belföldi állami és magán levéltárakban (főleg az Országos levéltár „Missilisek" gyűjteményében), hanem a bécsi osztrák levéltárakban és a berlini titkos állami levéltárban is. Ezeket az adatokat az ismert és itt említett leírásokkal és jelentésekkel összehasonlítva, kellőképen kidomborodik a csatának rendkívüli jelentősége és befolyása a felkelés ügyének további sorsára.

Utoljára hagytam két rendkívül érdekes forrásnak megemlítését t. i. a fejedelemnek és a bécsi udvarnak a csatáról szerkesztett hivatalos összefoglaló jelentéseit — amelyeket úgy tartalmuknál, mint a fogalmazásukban megnyilvánuló óvatosságuknál fogva talán leginkább a világháborúban ismertté vált „Höfer jelentések"-hez hasonlíthatok.

A kurucok hivatalos jelentése Rákóczi tábori hirlapjában a „*Mercurius Veridicus ex Hungaria*"-ban 1708 augusztus 6-án Érsekújvárott látott napvilágot.[15] Ez a lap Rákóci parancsára Lőcsén nyomatott Bréwer nyomdájában s latin eredetijét Thaly Kálmán a Károlyi család könyvtárában találta meg. Ez a jelentés leplezetlenül leírja a vereséget s nem szépíti a „sebes szaladással való menekülést" és azt, hogy „a lovasok a hegyekbe menekülve csúful cserben hagyták a gyalogságot". A harc egyes mozzanatait azonban csak nagy vonalakban festi s a harcoló felek hadrendjéről, számerejéről egyáltalában nem beszél.

[15] *Thaly:* Az első hazai hirlap. Mercurius Veridicus ex Hungaria „Értekezések a történelmi tudományok köréből VIII. kötet" 1880. Magyar fordításban kiadta a Vasárnapi Ujság 1866. évfolyam 11. és 12. számában.

A császári hivatalos jelentés a „*Wienerisches Diarium*" 523. számában jelent meg 1708. augusztus 7-én.[16] Ez szintén nem terjeszkedik ki harcászati részletekre, csupán a győzelmes eredményt állapítja meg, de rendkívül fontos adatokat nyujt a csapatok számerejéről, az elesettek, a foglyok és a hadi zsákmány mennyiségéről. A kuruc sereg e szerint 22.000 főből állott volna. Ez a megállapítás, mint következő fejtegetésemből kitűnik, nem helyes, de érthető. Rákóczinak július közepén valóban ilyen erejű serege volt. Azt azonban a Diarium szerkesztője akkor még nem tudhatta, hogy ebből a seregből kb. 4.000 fő maradt Bottyán alatt a Csallóközben s kb. 1500 ember Ocskayval a Fehérhegyen túl. Ezek tehát a trencséni csatában nem vettek részt.

A Wienerisches Diarium adatait közölte a Theatrum Europaeum. Ennek nyomán írták le a csatát az osztrák történetírók (Rinck: Kaiser Josefs Leben, Wagner: Historia Josephi I., Krones: Aktenstücke zur Geschichte Ungarns im Zeitalter Franz Rákoczis II. stb.) Thaly ismerte a Diarium és a Theatrum leírásait, mert munkáiban ismételten hivatkozik ezekre. Feltűnő azonban, hogy Heisternek első és második jelentéseit, amelyek pedig a Diariumban láttak napvilágot, alig használja fel tanulmányaiban s csupán az elesettek megállapításánál útal a második jelentésre.[17] Pedig mindkét jelentés rendkívül fontos, mert a csatát irányító fővezérnek működéséről számol be és a császári haderő helyzetére és létszámára vonatkozóan hiteles adatokkal szolgál. Pálffy fentebb említett jelentésére viszont Thaly nagy súlyt helyez, ezt a Hadtörténelmi Közlemények 1897. évfolyamában a csatáról szóló leírásában egész terjedelmében közli is, holott ez a jelentés a Heisterével szembeállítva másodrendű fontosságú és semmi esetre sem hoz annyi érdekes adatot.

Hazai történetíróink közül eddig Thaly Kálmán foglalkozott a legbehatóbban a trencséni csatával (Fővárosi Lapok 1864. évfolyam, Hadtörténelmi Közlemények 1897. évfolyam). Egyéb munkáiban is tárgyalja ezt a nagy eseményt, de rövidebben (Ocskay Lászlóról, Bottyánról írott könyveiben). Mindezekben a tanulmányaiban azonban nem annyira magának a küzdelemnek szakszerű leírásával, mint inkább annak előzményeivel, főleg pedig következményeivel foglalkozik. A csatának tehát harcászati vonatkozásaival, azoknak katonai szempontokból való latolgatásával és boncolásával hadtörténelem kutatóink eddig — Rónai-Horváth Jenőt kivéve — nem törődtek, de ő sem tárgyalja ezt a csatát részletesen, mint külön tanulmányozásra érdemes eseményt.

[16] *Wienerisches Diarium* 1708. év. 523. száma. Eredeti példánya a bécsi Hofbibliotek-ban.

[17] *Hadtörténelmi Közlemények* 1897. évfolyam 154. lap.

Az elmult év — 1929 —nyarán jelent meg az első részletes katonai tanulmány a trencséni csatáról Dr. Bokor Ignác tollából.[18] Ezt a dolgozatot forrásmunkául nem használtam, mert munkámmal már elkészültem, amikor az megjelent. Ez a munka is jórészt a már ismert forrásanyagon épült fel. újabb adatokat alig közöl. Felkutatott forrásaim alapján — mint az fejtegetéseim során kitűnik — nem mindenben értek egyet megállapításaival.

Hogy Bécsben Heister győzelme nagy örömet váltott ki, annak visszhangját találjuk a Wienerisches Diarium említett hivatalos jelentése utolsó mondatában. amely büszke öntudattal állapítja meg. hogy a tábornagy ..... mithin Abermalen erwiesen, dass Ihme mit einer so zusagen wenigen Mannchafft und zwar Alle zu Pferdt, das Siegen über eine gantze rebellische Armee keine unmögliche Sache seye. und der Kayserl. Soldaten Tapferkeit die Menge derer Feinden jederzeit weichen müsse."

A kuruc felkelés majdnem minden időszakában voltak olyan pillanatok s olyan események. amelyeknek kellő kihasználása a fejedelem személyében megtestesülő nemzeti ügy előnyére billenthették volna a hadviselés érzékeny mérlegét. A spanyol örökösödési háborúnak egész Európát átfogó nagy történéseivel szembeállítva. a kurucok leverésének ügye másodrendű szerepet játszott. A császár erre a harctérre csak kevés csapatot tudott adni s ezért nem csupán a trencséni csatában volt a kurucok oldalán a számbeli túlerő. hanem máskor is. És mégis kénytelenek voltak a győzelmet átengedni annak az ellenfélnek. amely katonailag képzettebb, fegyelmezettebb volt s amelynek vezetői nem politikusok. hanem *csak* katonák voltak. Az egész kuruc felkelést joggal nevezhetjük az elmulasztott kedvező alkalmak háborújának. Különösen vonatkozhatik ez a megállapítás éppen a trencséni csatára. amelyet a fejedelem voltaképen nem 1708 augusztus 3-án, hanem már 1704 tavaszán veszített el. amikor Trencsén városa már a kezében volt és módjában állott. hogy a várat is elfoglalja.[19] Ha ezt megteszi s a vágvölgyi erősségeket összefüggő erődvonallá kiépíti, sohasem került volna csapatainak színe-javával a trencséni csatamezőre. hogy onnan szétszórt seregétől cserbenhagyva. néhány hű emberével legyen kénytelen a hegyek közé menekülni. Ha a nemzeti ellenállás szilárdabb katonai alapon nyugszik és ha a hadsereg élén kipróbált, a nyugati hadviselés már jól bevált feszes szabályaiban jártas vezérek állanak. akkor nem lett

[18] *Dr. Bokor Ignác:* A trencséni csata. Megjelent a soproni II. Rákóczi Ferenc reáliskolai nevelőintézet 1929. évi Értesítőjében.

[19] *Károlyi János:* A trencséni vár, 1910. *Thaly:* A Bercsényi család III. kötet 124—155. lap.

volna igaz a Diarium ama dölyfös kijelentése, hogy nem lehetetlen kevés lovassággal egy egész felkelő hadsereget legyőzni.

A legújabbkori német történetkutatók az utóbbi időben érdekes psychologiai alapon igyekeznek megmagyarázni minden sikert, még inkább balsikert. Nem okolnak egyes férfiakat, nem keresnek bűnbakot minden csatavesztés után, mert azt állítják, hogy a vezető egyéniségében, gondolataiban és elhatározásaiban összpontosul öntudatlanul az egész nemzet közvéleménye.

Utalnak Fichte-nek, a híres német bölcsésznek intő szavaira, aki a jénai csata után felrázni igyekezett népét, hogy a vereség okát ne egyes személyekben, hanem önmagukban, vagyis tévedéseikben, tudatlanságukban és bátortalanságukban keressék. Nagy események, nagy katasztrófák magyarázatát csupán az összes felelős tényezők együttes működésében kell keresni.[20] Ezeket pedig az általános nézet, a dolgok általános megítélése, tehát az idők szelleme (Zeitgeist) irányítja. S bár az események, főleg a harccselekmények útját a vezető elhatározása szabja meg, az események megoldásának kulcsait a nemzeti közhangulatban kell keresni. Ez a felfogás nagyon is illik Rákóczi felkelésére. A trencséni csata idejében a felkelés ügye már amúgy is mindinkább hanyatlott. Ez a csata volt azután az a fordulópont, amely után a felbomlást, a további hanyatlást feltartóztatni már nem lehetett. A történelem kérlelhetetlen logikája ezen a csatán át vezette a kuruc sereget a majthényi síkra, a fejedelmet pedig a rodostói számkivetésbe.

I. FEJEZET.

Általános politikai helyzet 1708. elején.

II. Rákóczi Ferenc nemzeti felkelésének ideje a spanyol trónörökösödés kérdése nyomán megindult európai küzdelmek idejére esett. II. Károly (1655—1700) halála volt kiindulópontja annak a 14 évig tartó küzdelemnek, amelyet a Bourbon és a Habsburg ház, Európának akkor leghatalmasabb két családja, egymás ellen viselt. A beteges, még gyermek Károly országát 1668 elején XIV. Lajos és I. Lipót titokban egymás között felosztották. De igényt tartott a spanyol örökségre József Ferdinánd bajor herceg is. A reménykedő örökösök között folyó titkos tárgyalásokba beleszólt azután III. Vilmos angol király is, aki az európai egyensúly veszélyeztetését látta abban, ha akár a Bourbonok, akár a Habsburgok ha-

[20] *Wachter:* Krieg und Geist: München R. Oldenburg 1928. Berlin, Militär Wochenblatt 1928. évf. 4. szám.

talma gyarapszik. Ezért ő a bajor herceg igényeit támogatta. József Ferdinand azonban még Károly előtt elhalt. Erre XIV. Lajos III. Vilmossal lépett szövetségre Lipót császár igényei ellen. II. Károly halála előtt kelt végrendeletében összes országai örököséül Anjou Fülöpöt jelölte ki, aki abban a reményben, hogy hatalmas nagyatyja, XIV. Lajos képes lesz érdekeit megvédeni, az egész spanyol birodalmat birtokába vette. I. Lipót és III. Vilmos, felindulva XIV. Lajos kétszínű játékán, Hollandia, majd később a német birodalom és Portugália csatlakozásával háborút indítottak a Bourbon ház ellen, hogy a régebbi szerződés értelmében nekik szánt területeket elragadják. De XIV. Lajos is talált szövetségeseket, a bajor és a kölni választófejedelmet és a Savoyai herceget.

A spanyol örökösödési háború hadműveleteit Lipót hadvezére Jenő savoyai herceg kezdte meg 1701 tavaszán olasz földön. A következő hónapokban a küzdelem átterjedt Európa többi részére, a Rajna mentére, bajor földre. Amikor XIV. Lajos szövetségesei 1703 táján már az osztrák birodalom határai felé közeledtek, nagyon kapóra jött XIV. Lajos udvarának az a hír, hogy kelet felől váratlanul új szövetség lehetősége nyílik, mert a bécsi udvar nemzetellenes és a magyar nép jogos igényeivel nem számoló uralma feletti elkeseredés Magyarországon 1703-ban nyílt ellenállásra késztette II. Rákóczi Ferenc zászlaja alá gyülekezett rendeket. XIV. Lajos felhasználva az alkalmat, őt is bevonta politikai érdekkörébe, főleg azért, mert a magyar nemzeti ellenállás Európának olyan területén támadta meg a Habsburgok uralmát, amelyre XIV. Lajosnak hadműveleteit kiterjeszteni saját csapataival nem lett volna sem ereje, sem lehetősége. XIV. Lajos tehát szövetséget kötött II. Rákóczi Ferenccel abból a célból, hogy Lipót csapatait keleten lekösse. Rákóczi nagy lelkesedéssel és őszinte becsülettel vállalta a francia szövetséget. Bár felkelésének első éveiben csapatai ismételten betörtek az osztrák örökös tartományokba, sőt magát Bécset is nem egyízben komolyan fenyegették, kezdettől fogva látta azt, hogy elszigetelve egyedül a magyar nemzet ellenálló erejére támaszkodva nem lesz képes a nemzeti ügyet diadalra juttatni. Mint XIV. Lajos szövetségese azonban nem csupán azt remélhette, hogy a hatalmas francia király a magyar felkelést csapatokkal és pénzzel fogja támogatni, hanem azt is, hogy az örökösödési háború befejeztével Magyarország ügyét a béketárgyalások körébe vonja s hálából a neki nyujtott segitségért a Bourbon-ház remélhető győzelme esetén megvetheti alapját e sokat szenvedett ország békés jövőjének. De a fejedelem abban a reményben, amellyel a felkelés ügyét XIV. Lajos szekeréhez kötötte, fájdalmasan csalódott. A világtörténelem szomorú tapasztalatai mutatják, hogy az egy

közös célért szerződő felek egymással szemben ritkán őszinték. A gyengébb fél sokkal többet vár és remél, mint amennyit az erősebb fél megadni kész. Rákóczi fenntartás nélkül, fenköltt jellemének egész őszinteségével szegődött Lajos zászlója mellé. Amire szerződött, azt utolsó erejéig kész volt teljesíteni. Ennek fejében hathatós támogatást kért és várt Lajostól. Lajos udvara ellenben másképen fogta fel a magyarokkal való szövetség lényegét. A francia király ügyes diplomatái gondoskodtak arról, hogy a fejedelem ne sejtse Lajos udvarának valódi szándékait és igyekeztek őt abban a hitben ringatni, hogy a franciák szövetsége valóban olyan lesz, mint amilyennek azt Rákóczi remélte.

XIV. Lajos Desalleurs altábornagyot küldte mint meghatalmazott követét már 1704-ben a fejedelem udvarába azzal a rendeltetéssel, hogy vegye kezébe a részben előre küldött, részben magával vitt francia tisztek segítségével, a kuruc sereg szervezését és legyen Rákóczi katonai tanácsadója. A fejedelem megbízottja a francia udvarnál Vetési-Kökényesdy László volt, akinek nyilt szeme hamarosan bepillantott a francia udvar fondorlatai mögé és nem is késlekedett fejedelmi urát kellően tájékoztatni. Lajos miniszterei nem sokat törődtek a magyar confoederatio ügyével, ellenben Rákóczitól a legnagyobb erőkifejtést követelték anélkül, hogy ezzel egyenértékű ellenszolgáltatást nyujtottak volna.[1] A hatalmas francia birodalom és a kis magyar confoederatio között kötött szövetségben tehát Rákóczi volt a becsületes, kötelességtudó szövetséges, a szó legszorosabb értelmében: XIV. Lajos pedig a jóakaratú pártfogó, aki csak addig hajlandó szövetségesi kötelezettségeinek eleget tenni, amíg ezt önös politikájának veszélyeztetése és zsebének károsodása nélkül tehette. Szolgáljon ez állítás igazolására a szerződő felek két legilletékesebb külpolitikai ügyvivőjének egy-egy jellemző nyilatkozata. Desalleurs Rákóczi udvarából 1708-ban jelenti XIV. Lajosnak: „Rákóczi attachera toujours la nation hongroise aux interets de SM."[2] Vetéssy pedig 1707-ben Párisból ezt üzeni urának: „Az Isten szerelmére kérem felségedet, ne hagyja magát a franciák practikája által megtéveszteni." Franciaországnak — mint később írja — nincs őszinte akarata, sem eszköze ahhoz, hogy a confoederatio reményeit teljesítse, a magyar ügyért egy órával sem fog tovább harcolni, mint azt saját érdeke kívánja és a békekötés óráiában meg fog feledkezni Magyarországról.[3] Pedig a bécsi udvar helyzete a kuruc

[1] *Dr. Krones:* Zur Geschichte Ungarns im Zeitalter Rákóczi's II. kötet 301. lap.

[2] *Bécsi Kriegsarchiv:* Feldakten Ungarn 1708.

[3] *Fiedler:* Aktenstücke zur Geschichte Franz Rákóczi's I. kötet. 29. lap.

felkelés egész ideje alatt nem volt kedvező. Sok oldalon lévén lekötve, sehol sem tudott kellő erőt kifejteni, főleg Magyarországon nem, amelyet amúgy is mellékharctérnek tekintett. Ha XIV. Lajos 1707-ben elegendő erővel segítette volna Rákóczit és a francia csapatok a kuruc sereggel közösen támadják a császári birodalom sebezhető keleti részét, alighanem győzelmet arattak volna.[4] Az ónodi országgyűlés 1707 nyarán a felkelés katonai és belpolitikai kérdéseit szilárdabb keretek közé foglalta, s a Habsburg házat detronizálta.

Feleletül I. József 1708. február 29-ére Pozsonyba országgyűlést hívott össze, amelynek célja lett volna, hogy az ellentéteket a koronás király és Rákóczi felkelői között kiegyenlítse és ezzel a békés megegyezést elősegítse.[5]

A pozsonyi csonka országgyűlés, mint előreláthető volt, eredménytelenül végződött. A megjelentek kedvetlenül tárgyaltak és a pestis ürügye alatt június havában eloszlottak.

A pozsonyi országgyűléssel egyidőben a fejedelem Egerbe hívta össze a szövetséges rendek képviselőit azért, hogy a háború további folytatására szükséges anyagi támogatást a szegény nép megterhelése nélkül megszerezze s a közteher viselését igazságosan felossza. Ez az egri konvent közgazdasági feladatait nyugalommal és higgadtan oldotta meg, de sem a pozsonyi országgyűlésen történtekkel, sem pedig a háború folytatásának katonai természetű kérdéseivel nem foglalkozott.[6]

A fejedelem ebben az időben már kénytelen volt belátni, hogy a franciák hathatós segítségére nem számíthat s jónak látta más szövetséget is keresni. Európának északi részében ebben az időben I. Péter orosz cár és XII. Károly svéd király vetélkedése és a lengyel birodalom felett való uralom körül forgó harcok voltak a külpolitika előterében. Péter cár, hadaival elárasztva Lengyelországot, arra törekedett, hogy azt Oroszországba bekebelezze, XII. Károly ellenben Leszczinszki Szaniszlót óhajtotta a lengyel trónon megerősíteni. Péter cár kétízben is felajánlotta Rákóczinak a lengyel királyi koronát, de ő ezt nem fogadta el. A francia segítség reményének szétfoszlása után helyes diplomáciai érzékkel érezte a fejedelem azt, hogyha ezt a koronát elfogadja s ez által mintegy az orosz cár hűbéresévé válik, ellenségévé teszi XII. Károlyt. Helyzeténél fogva azonban nem akarta a svéd király jóindulatát elveszteni. Azért minden törekvése oda irányult, hogy ezt a két hatalmas ellenséget egymással kibékítse,

[4] *Áldásy Antal:* Az 1707. ónodi országgyűlés története. (Századok. 1895. évf.)

[5] *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen* II. sorozat, I. kötet 9. lap.

[6] *Márki* id. munkája II. kötet 527—548. lap.

Magyarország javára beavatkozásra bírja s így most már három szövetségesre (franciára, oroszra és svédre) támaszkodva vívja ki Magyarország függetlenségét.[7] XIV. Lajos felajánlotta Rákóczinak a magyar koronát, de neki nem kellett sem a magyar, sem a lengyel trón, megelégedett — mint emlékiratainak több helyén ismétli — a külön erdélyi fejedelemséggel, mert nem volt más célja, mint hazája szabadságának helyreállítása.

Ily módon keveredett Rákóczi nemzeti felkelése a nagy európai politika szövevényes labirintusába. A magyar kérdés ha *nem is volt központja,* de szoros összefüggésbe került a spanyol örökösödési és az északi háborúkkal. A fejedelem még egy szövetségest találhatott volna, a törököket, akik ebben az időben, III. Achmed szultán uralkodása alatt, féltékeny szemmel nézték az orosz birodalom hatalmának növekedését. De Rákóczi idegenkedett a törökökkel való szövetségtől, nem csupán mostohaapjának Thököly Imrének szomorú tapasztalatai alapján, hanem azért is, mert nyugat felé orientálódó diplomatiai iránya, magas műveltsége és keresztény fejedelmi, mélyen vallásos egyénisége irtózott attól, hogy a Magyarország végromlását okozó pogány törökökkel lépjen szövetségre Európa művelt keresztény hatalmasságai ellen.

Az ónodi abrenuntiatiónak, vagyis a magyar trón megüresedésének, logikus következménye volt a fejedelemnek az a törekvése, hogy magyar királyt választasson és Szent István koronájával megkoronáztassa. Ő maga erre a méltóságra nem vágyott, már csak azért sem, mert érezte, hogy az önálló magyar királyságnak okvetlenül szüksége lesz hathatós külföldi támogatásra. Ezért tehát célszerűbbnek vélte, ha egy nagy befolyású külföldi uralkodó család tagját választják királyul. A politikai helyzet akkori állapotában Rákóczi két olyan komoly jelölt megválasztását javasolhatta, akik bizonyos feltételek mellett a magyar koronát elfogadhatták s személyüknek a magyar felkelés fordulópontján is lett volna súlya. Ezek Miksa Emanuel bajor választófejedelem és Hohenzollern Frigyes Vilmos, a porosz trónörökös voltak. Mindkettőnek személyét némi történelmi kapcsolat is fűzte Magyarországhoz. Miksa egyik őse Wittelsbach Ottó már viselte 400 évvel ezelőtt Szent István koronáját. Frigyes Vilmos egyik ősanyja pedig magyarországi Szent Erzsébet volt.

Miksa bajor választófejedelem személye azért is volt a magyaroknak rokonszenves, mert a Habsburgok megfosztották országától s most mint XIV. Lajos egyszerű hadvezére küzdött annak visszaszerzéséért. Mivel azonban Miksa a válasz megadását halogatta, a fejedelemnek az volt az érzése,

[7] *Márki* id. munkája II. kötet VIII. fejezet.

hogy nincsen nagy kedve a magyar korona elfogadásához. Ezért egyidejűleg a porosz királyi udvarnál is érdeklődött Frigyes Vilmos ebbeli hajlandósága felől. Többszörös levélváltás és követekkel küldött szóbeli üzenetek és válaszok után, végre 1708. tavaszán tisztázódott a helyzet. Miksa bajor választófejedelem május 4-én őszintén kijelentette Rákóczi követének Vetésinek, hogy ő többé semmit sem kockáztat s a Habsburg ház ellen nem lép fel. Kéri tehát Rákóczit, válasszon más királyjelöltet. A fejedelem most már szorosabbra fűzte a berlini udvarral kötött ama kapcsolatát, amelyet már 1707-ben kezdett. Ekkor ugyanis Berlinben tartózkodó neje, Amália-Sarolta fejedelemasszony útján kívánta a porosz király engedélyét a porosz trónörökösnek magyar királlyá való választásához kieszközölni, de a fejedelemasszony nem kereste a királlyal való találkozást, sőt e megbízás vétele után Berlinből eltávozott. Amikor Rákóczi ezért szemrehányással illette, a fejedelemasszony, de Bonac danczkai francia ügyvivő útján, Jablonszky Dániellel, a porosz király magyar származású udvari lelkészével közölte férjének megbízatását, amely így végre a porosz királyhoz jutott. Később azután a fejedelem Kray Jakab útján közvetlenül is írt a királynak és Jablonszkynak. Mindezeknek az előzetes tárgyalásoknak az volt az eredménye, hogy a porosz király beleegyezett abba, hogy fia — úgyszólván mint magánszemély — megfelelő időben Magyarországba mehessen, de az általános európai helyzetre való tekintettel tartózkodni kívánt annak látszatától, mintha ezt a lépését hivatalosan támogatná. Hallgatólagosan beleegyezett volna abba is, hogy néhány brandenburgi ezred, a sziléziai határon átszökve, csatlakozzék fiához. De mindez csak akkor lesz lehetséges, ha Rákóczi egy nagyobb kuruc sereggel Sziléziába betör. Ennek a seregnek élén azután Frigyes Vilmos bevonulhat Magyarországba.[8]

Rákóczinak a királyválasztás ilyen formában való megoldása nagyon rokonszenves volt, már csak azért is, mert Szilézia határán nemcsak a jövendő magyar király csatlakozhatik hozzá, hanem mert ezáltal egy másik tervét. — Szilézia protestáns rendeinek fellázítását a katholikus Habsburg uralom ellen — végrehajthatta volna. Latin, német és cseh nyelvű pátenseket tartott készen, hogy azokat a sziléziai határ átlépése után a lakosság körében terjessze.

Az 1708. évi hadjáratnak tehát megvolt a külpolitikai s egyúttal stratégiai célja. Ennek megfelelően az osztrák és morva határszéleken csak színleges, halogató, portyázó, védekező kisebb ütközeteket szándékozott vívni. Ezalatt Egerben

[8] *Szalay László:* Klement János berlini kiküldetéséről szóló tanulmánya. Századok 1870. évf. 73—77. lap és *Márki:* id. munkája II. kötet. V. fejezet.

— akkori székhelyén — egy olyan erős, kitünően felszerelt, pihent hadsereget akart összegyűjteni, amelynek Sziléziában való megjelenése meghozná a kívánt sikert. Ez a szándék volt talán — egész felkelése alatt — a fejedelem legszabatosabban megfogalmazott külpolitikai és hadászati célkitűzése, amelynek előkészítése érdekében minden lehetőt elkövetett. Ezt a nagyszabásúnak induló hadműveletet hiúsította meg a balsors, végrehajtásának úgyszólván utolsóelőtti órájában, a trencséni csatamezőn, mert ebben a nem várt és nem keresett véres ütközetben nemcsak a sziléziai betörés kísérlete feneklett meg, hanem a felkelés további sikereinek reménysugára is végleg elhomályosult.

II. FEJEZET.

A kuruc és császári hadak és vezetőinek rövid jellemzése.

Mielőtt megkezdeném a trencséni csatát megelőző 1708. évi tavaszi hadjárat rövid összefoglalását, néhány szóval meg kell emlékeznem Rákóczi Ferenc és József császár egymással szemben álló seregeinek állapotáról. Ennek a — hadviselés szempontjából annyira érdekes — korszaknak elég bőséges irodalma van.[1] Ezért itt csak oly mértékben foglalkozom e kérdésekkel, amennyiben azok a csata eseményeinek megértését megkönnyítik.

Rákóczi hadserege szabadcsapatokból, zavaros időkben alakult és szilárd keretek nélkül alulról felfelé fejlődött néphadsereg volt, tehát a katonai gyarlóságok és személyi erények vegyülete. Szabadságharcát maga a nép kezdte, attól a nemesség kezdetben távoltartotta magát. Amikor a felkelés mind nagyobb méretet öltött és annak vezetését Rákóczi és Bercsényi, mint feudális főurak vették a kezükbe, a köznemesség úgyszólván teljes egészében, a főúri osztálynak is egy része csatlakozott a mozgalomhoz, s átvette a hadsereg vezetését. A gyülevész porhad rövid idő alatt a nyugati állandó hadseregek mintájára annyira átalakult, hogy tábornoki karában határozottan arisztokrata jellegűvé vált. Ez a metamorfózis

[1] A bécsi Kriegsarchiv 1885-ben kiadott nagy munkája, a *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen* I. sorozat I. kötete, igen alaposan és részletesen tárgyalja nem csupán a császári hadseregnek, hanem azok ellenfeleinek viszonyait is. Rákóczi seregéről szóló adatai ugyan gyakran szorulnak kritikára, de erről a seregről viszont Thaly Kálmánnak nemcsak külön e tárgyú tanulmányában — „II. Rákóczi hadserege" Hadtörténelmi Közlemények 1888. és 1891. évf. — hanem összes többi munkáiban bőségesen találhatók adatok. Azután *Ujhelyi Péter:* Az állandó hadsereg története (1657—1780) és *Bányay Elemér* tanulmánya „Rákóczi hadserege", megjelent a Pesti Napló 1906. évi Rákóczi albumában is, kellő tájékozást nyujtanak.

a hadseregnek kétségen kívül előnyére válhatott volna, ha vezetői képzett, harcban edzett, hivatásos katonák és nem csupán nemesi bandériumok vezetésére alkalmas zászlós urak lettek volna. A fejedelem 25 tábornoka között 8 gróf, 7 báró szolgált, csupán két nem nemes származású ismerünk (Esze Tamást és Czelder Orbánt), a többi mind a köznemesek sorából került ki. A legmagasabb rendfokozatok betöltésénél — mint az a fejedelem emlékirataiból is kitűnik — nem a katonai rátermettség, hanem a születés játszotta a főszerepet. Így lettek gróf Pekri Lőrinc, gróf Esterházy Antal s más nagy urak tábornagyok, Csáky Mihály, Esterházy Mihály, altábornagyok, stb. A kinevezettek közül többen (Csáky Mihály, Andrássy István, sőt maga Károlyi Sándor is) annakelőtte semmi katonai ranggal vagy képzettséggel sem bírtak.[2] Így azután háttérbe szorultak a kuruc hadsereg tábornoki és ezredesi karának azok az értékesebb tagjai, akik a hadviseléshez értettek és Savoyai Jenő iskolájában nevelkedett volt császári tisztek voltak. De még ezek között sem találunk, — az egy Bottyán János kivételével — olyat, aki magasabb vezetői szerepkör betöltésére alkalmas lett volna. A többiek, bár személyileg kiválóan vitézkedő katonák (Ocskay, Bezerédj, Balogh Ádám, Sréter stb.) és alárendelt századaikat, zászlóaljaikat és ezredeiket derekasan vezető parancsnokok, magasabb egységeket vezetni, a hadműveleteket és mozdulatokat magasabb stratégiai célok szerint irányítani nem voltak képesek. Valóban nagyszabású egyéniségeket Rákóczi francia tisztjei között sem találunk. Volt ezek között néhány egyénileg derék és kemény katona, mint pl. Rivière, La Mothe, Fierville, Bonafous (utóbbi három a trencséni csatában is hősiesen harcolt), de legtöbbjük kalandor természetű s gyenge képzettségű tiszt volt. A kuruc hadsereg első vezetői a nép soraiból és Thököly régi — de szintén alacsony képzettségű — tisztjeiből kerültek ki. A kuruc sereg nagy baja a tiszti és altisztikar majdnem teljes hiánya volt. Rákóczi foglalkozott azzal a gondolattal, hogy egy magasabb fokú katonai intézetet létesít. Ezért alapította udvaránál a nemesi compániát (gavallérok compániáját) 100 nemes ifjúból, s oktatta őket sokszor maga is, nagy igyekezettel. De ez a tiszti sarjadék — bár többízben, így Trencsénnél is — vitézül viselkedett, mégsem vált azzá, aminek Rákóczi szánta, mert folytonos hadműveletek között, szakképzett oktatók hiányában, ezt az ifjú sereget a hadművészet elméleti és gyakorlati ismereteiben kiképezni nem lehetett. A kiképzés fogyatékossága volt általában az egész kuruc hadsereg másik, szinte orvosolhatatlan baja. Ezt a hadműveletek ideje alatt (tavasztól—őszig) pótolni nem lehetett s a téli szállások idején a katonaság vagy hazaszéledt, vagy

[2] *Thaly:* Gróf Esterházy Antal tábori könyvének bevezetése.

ha együtt maradt is, hiányzott a kiképzéshez értő tiszti és altisztikar.

Pedig ez a hadsereg — amelynek számereje nagy csatákban mindig lényegesen túlhaladta a vele szemben álló császári sereget — igen számottevő vitéz hadsereggé fejlődhetett volna, mert „anyaga" kiváló volt. A magyar faj katonai rátermettsége s főleg harcokra való alkalmassága abban az időben, amikor a lovasság játszotta a főszerepet, ütközetek közben mindig kitűnt, harckészségben, vitézségben a kurucok jóval a császári csapatok felett állottak. E hadsereg főereje és nagysága abban rejlett, hogy egységes volt, s az igazi, egész magyar nemzetet képviselte. Mindaddig, ameddig az elpártolások nagyobb arányt nem öltöttek, az egész kuruc haderő egységesen állott a fejedelem oldalán. Az ő történelmi súlyú, tiszteletreméltó egyénisége volt az a szilárd pont, amely lehetővé tette, hogy 8 évig tartson szívós küzdelme, egy sokkal fegyelmezettebb, jobban vezetett s gyakorlottabb ellenséggel szemben. Rákóczi kezdettől fogva maga is elismerte, hogy nem született katonának. Bár személyes bátorsága, felelősségérzete és kötelességtudása minden kétségen felül áll: hadműveletek tervezésénél ingadozott s a haditanácsok az ő elnöklete alatt rendesen azzal végződtek, hogy tábornokai legjobb és legcéltudatosabb terveit leszavazták. Helyettesében, gróf Bercsényi Miklós főtábornokban sok támasza nem volt. Bercsényi kétségkívül nagyeszű, nagy műveltségű ember volt, aki katonai tapasztalatokkal, előismeretekkel is rendelkezett ugyan, de szintén nem született hadvezérnek. Diktátori hajlamokkal bíró egyéniségének volt ezenfelül sok árnyoldala. Válságos percekben (így a trencséni csata előtt és alatt is) elveszítette önuralmát, rideg, sokszor visszataszító keménységgel bánt tábornoktársaival és alantasaival; összeférhetetlen, gúnyolódó és szeszélyes természete miatt senki sem szerette. A trencséni csatában döntő szerepet játszó vezérek közül Pekry Lőrinc gróf tábornagy volt az, akinek balkezes viselkedése a kudarcot előidézte. Róla életrajzírója[3] is megállapítja, hogy kevés katonai tehetséggel bírt, s bár egyébként kiváló, „de sok bajt szerző, rossz természettel megvert lelkű ember volt."

A kuruc sereg hadakozási módja a török hódoltság alatt keletkezett különleges — mondjuk keleti — harcmodor volt, amelynek fő vonásai, a rajtaütések, cselvetések, egyéni vállalkozások s mindezekkel kapcsolatos, vagy ezeket irányító zsákmányolások voltak. Ennek a hadakozásnak voltak ugyan előnyei, különösen hasonló irreguláris seregekkel szemben.

[3] *Rátz Imre:* pekrovinai gróf Pekry Lőrinc. Debrecen 1929. Tiszántúli Hirlap nyomdája.

Az akkori császári hadsereg azonban, amelyet a hadművészet merev nyugati formáiban képeztek ki és vezettek, olyan ellenfél volt, amelyet csupán ilyen hadviseléssel tönkreverni nem lehetett. A hadművészetnek abban a korszakában, nagy csaták methodikus tervezése, előkészítése és bizonyos kötött formák szerint való megvívása hozta meg a döntést. Ez a magyarázata annak, hogy a rendszeres csatát a kurucok kerülték s ha váratlanul belekeveredtek, — mint itt Trencsénnél is, — vereséget szenvedtek.

A császári hadsereg túlnyomó része a spanyol örökösödési háború nyugateurópai harcterein működött. Magyarországot az udvari haditanács mellékhadszíntérnek tekintette s csak éppen annyi csapatot hagyott ott, hogy a kurucoknak Ausztriába való betörését megakadályozzák s lassan, minden nagyobb kockázat nélkül megőröljék a magyar ellenállás erejét. Ebben az időben Heister Siegbert gróf tábornagy volt a kurucok ellen működő haderők főparancsnoka, akinek gyűlöletes emlékét a magyar nép századokon át megőrízte.[4]

Savoyai Jenő herceg Rákóczit személyesen ismerte, mivel az utóbbinak bécsi tartózkodása alatt, Himmelpfort Gasse-i palotáikban egymáshoz közel laktak. Csodálatos, hogy éppen ő, aki pedig jó emberismerő volt (bizonyítja ezt alvezéreinek megválasztása) Rákóczi iránt határozott ellenszenvvel viseltetett és őt korlátolt képességű, felületes és álszenteskedő embernek tartotta.[5] Az ő javaslatára került Heister marschall a császári csapatok élére, nem csupán azért, mert más megfelelő hadvezér abban az időben nem állott e célra az udvar rendelkezésére, hanem főleg azért is, mert annak kegyetlen és erőszakos egyéniségét tartotta a legalkalmasabbnak arra, hogy a magyar rebellio mozgalmát vérbefojtsa. De a Heisterhez fűzött remények nem váltak be. Sokszor érthetetlen, ötletszerű hadműveletei, az udvari haditanács utasításainak negligálása miatt, többször felelősségre vonták, amíg végre Savoyai Jenő is belátta, hogy ilyen hadvezér csak még jobban elmérgesíti a magyar kérdést és hogy mindaddig, amíg ő áll a császári csapatok élén, a magyar nép végsőkig való elkeseredése kielégítő megoldást nem fog megengedni. A trencséni csata idejében a császári vezérek közül már mindjobban előtérbe kezd lépni gróf Pálffy János tábornagy, aki bár a felületes szemlélő előtt labanc vezér hírében állott eddig, határozottan kiemelkedő személyiség volt, nem csupán mint had-

[4] *Schweigerd:* Österreich Helden und Heerführer szerint 1646-ban született, 19 éves kora óta katonáskodott, a zentai csatában súlyosan megsebesült. A szatmári békekötés után a török földön harcoló császári csapatokat vezette s 1718-ban halt meg.

[5] *Arneth Alfred:* Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen II. kötet 226. lap.

vezér, hanem mint hazáját szerető magyar ember is.[6] A trencséni csatában ő játszotta a legdöntőbb és legfontosabb szerepet. Ő nem tekintette Rákóczit és híveit rebelliseknek, hanem megtévesztett embereknek, akik félrevezetve téves utakon viszik hazájukat a végromlás felé. Ezt akarta ő megakadályozni, amíg más útja nem nyilott, fegyverrel kezében, majd 1710-ben a szatmári kibéküles előkészítése és végrehajtása révén. Ilyen hadvezérrel, mint Pálffyval szemben nehéz lett volna Rákóczinak katonai győzelmet aratni.

Ha Heister és Pálffy szereplését a trencséni csatában egymással szembeállítva vizsgáljuk, akkor feltétlenül Pálffyt illeti az elsőség. Heister bár kipróbált öreg katona és személyileg bátor és erélyes hadvezér volt, elgondolásai, hadvezéri tervei — mint azt életrajzírói és Savoyai Jenő is ismételten állítják — sokszor zűrzavarosak, ötletszerűek voltak. Kiméletlen eréllyel fogott hozzá terve végrehajtásához, mint ebben az esetben is látni fogjuk, t. i. mikor azt hitte, hogy csak Bercsényi lovasságával fog összeütközni, amikor azonban Rákóczi egész seregét meglátta, tervét megváltoztatta. Pálffy viszont úgy a csata előtt, mint az alatt következetesen kezdeményező és erélyes magatartást tanusított, az ő hadvezéri helyes gondolata, a kellő időpont és hely megválasztása eredményezte a csata első mozzanatát, amellyel megindult a kurucok bomlása. Heister azután, amikor Pálffy győzelmét látva, egész seregét támadásra indította, mint hadvezér helyesen cselekedett. Kettőjük között Heister volt a nehézkesebb, Pálffy a gyorsabb, határozottabb és ügyesebb és e két vezér együttműködése eredményezte a csata teljes sikerét.

A kurucok ellen hadakozó császári csapatokról még a kurucok legnagyobb rajongója Thaly Kálmán is megállapítja azt a „ történelmileg bebizonyítható tényt, hogy az ausztriai hadsereg, mióta a Habsburgok trónon ülnek, ekkor — Savoyai Eugen idejében — volt a legjobb, a legvitézebb."[7]

---

[6] *Dr. Málnássy Ödön:* Gróf Pálffy János Magyarország nádora. Született 1664-ben, 17 éves korában katonai pályára lépett. Résztvett Budavár visszavételében. 1709-ben tábornagy, 1710-ben Felsőmagyarország vezénylő főparancsnoka lett. 1732-ben Pozsony vármegye örökös főispánja. 1741-ben Magyarország nádora, 1742-ben a magyarországi hadsereg fővezére lett. Meghalt 1751-ben 70 éves tényleges katonai szolgálat után.

[7] *Thaly:* A nagyszombati harc. 46. lap.

III. FEJEZET.

Haditervek 1708-ra, a trencséni csatát megelőző hadműveletek. A csatatér katonai földrajzi méltatása.

1708. elején Rákóczi és József császár csapatait Magyarországon a következő elhelyezésben találjuk. Mindkét félnek az volt a szándéka, hogy a hadjáratot tavasszal tovább folytatja. A helyzet mindhárom harctéren, a Felvidéken, Dunántúl és Erdélyben Rákóczinak kedvezett, mert mindenütt túlerővel rendelkezett, és a belső vonalon működhetett. Mindhárom csoport részére egységes haditervet a fejedelem nem dolgozott ki. Szándéka az volt, hogy újonnan megszervezendő felvidéki seregével Szilézia határa felé vonul, hogy még a téli hónapok beállta előtt oda betörhessen, téli szállásait ott berendezhesse s egyesülve a sziléziai protestáns rendekkel, haza hozza onnan Magyarország jövendő királyát. Ezért elhatározta, hogy tervének titokban való előkészítése érdekében minden nagyobb ütközetet kerül.[1] A dunántúli hadműveletekre sok figyelmet nem fordított. De annál inkább szerette volna a császáriakat Erdélyből kiűzni, még mielőtt Szilézia felé útnak indul. Nyilván azért, hogy ott ne csak mint az erdélyi fejedelmi cím tulajdonosa, hanem mint annak valódi birtokosa is jelenhessék meg. Tervébe azonban még Bercsényit sem avatta be.

A bécsi udvari haditanács, Heister grófnak ez évre csak korlátolt célokat tűzött ki. Csupán azt kívánta, hogy a kurucoknak az örökös tartományokba való portyázásait megakadályozza s megtisztítsa a Duna vonalát a felkelőktől, hogy a császári csapatok még a téli hónapok beállta előtt az ország szívében, eddig érintetlen területeken kerülhessenek kényelmes téli szállásokba.[2] Az udvari haditanács nagyobb katonai vállalkozásba azért sem akart bocsátkozni, mert több csapatot Magyarországba nem küldhetett s mert feltételezte, hogy a kuruc felkelés delelő pontján már túlhaladt, tehát előbb-utóbb magától fog összeomlani. A fejedelem január 25-én indult el Kassáról Erdély felé a felszabadító hadjárat megkezdésére, de onnan eredménytelenül tért vissza március 2-án.[3] Az erdélyi hadjárat további vezetését Károlyi Sándorra bízta, maga pedig Egerbe sietett, hogy a sziléziai expedicióra szánt elite sereget összegyűjtse. Ezalatt, tavasszal a Vág mentén és attól nyugatra, a téli szállásaikról füvellő táborokba rendelte ki seregét,[4] olyan csoportosításban, amely alkalmas lett volna

[1] *Rákóczi* Emlékiratok V. kötet 385. lap.
[2] *Bécsi Kriegsarchiv:* Registratur des R. K. M. 1708. April No. 46.
[3] A fejedelem útjaira, tartózkodási helyeire való adatokat Beniczky Gáspár már idézett pontos naplójából merítettem.
[4] *Archivum Rákóczianum* V. kötet 644. lap.

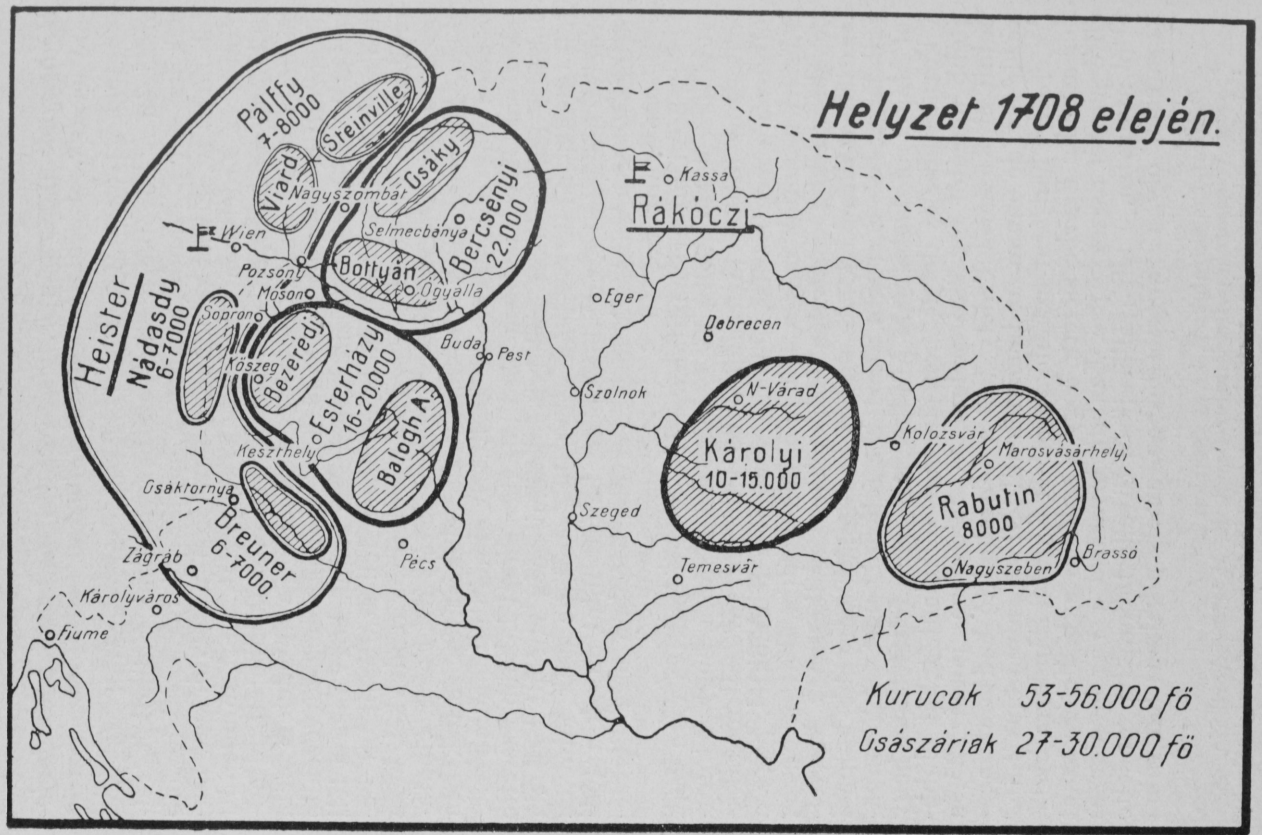
Helyzet 1708 elején.
Pálffy 7-8000
Steinville
Viard
Nagyszombat
Csáky
Bercsényi 22.000
Selmecbánya
Wien
Pozsony
Bottyán
Ógyálla
Mosón
Sopron
Heister
Nádasdy 6-7000
Kőszeg
Bezerédj
Esterházy 16-20.000
Buda
Pest
Balogh A.
Keszthely
Csáktornya
Breuner 6-7000
Zágráb
Károlyváros
Fiume
Pécs
Kassa
Rákóczi
Eger
Debrecen
Szolnok
N-Várad
Károlyi 10-15.000
Kolozsvár
Marosvásárhely
Rabutin 8000
Szeged
Temesvár
Nagyszeben
Brassó
Kurucok 53-56.000 fő
Császáriak 27-30.000 fő

főseregének Szilézia felé való menetét leplezni és a császáriak esetleges előretöréseit megakadályozni. Minden nagyobb ütközet elkerülésével csupán portyázásokkal, rajtaütésekkel akarta nyugtalanítani a Morva határszéleket. Ez sikerült is. Ocskay, az efféle vállalkozásoknak nagymestere, városokat foglalt és sikeresen portyázott, még a határon túl is. Bottyánnak egy portája pedig Szenic vidékén foglyul ejtette Starhemberg Miksa császári tábornokot.[5] A további hadműveletek, illetve a fejedelem nagy szándékától többé-kevésbbé független elhatározások e két vezérnek, Bottyánnak és Ocskaynak egyéni vállalkozásai voltak, amelyek részben Rákóczi hozzájárulásával, részben akarata ellenére történtek.

A kurucok hadászatilag előnyös csoportosítása Heistert arra indította, hogy május végén elhagyja téli szállásait s főseregével a Csallóközben, Bottyánnal szemben helyezkedjék el. A Vág mentén csupán Viard tábornokot hagyta Vágújhelyen, körülbelül 3—4000 főnyi sereggel. Ebből a csoportosításból következtetni lehetett Heister haditervére. Viardnak feladata volt a felvidéki Vág menti várakat megsegíteni, ha Ocskayék azokat támadják, nagyobb erők elől azonban visszavonulni. Ebben az esetben Heister, a nagymegyeri hídfő oltalma alatt, északra előretörhetett volna s így a nyugat felé vonuló kurucok hátába kerül. Bottyánnak viszont az volt a terve, hogy Heistert a Csallóközből Pozsony felé kicsalja, azután Vágújhely közelében átkelést színlel, hogy Viard-t e városból kimozdítsa s megsemmisítse, mielőtt Heister segítségére jöhetne. Ocskay szerette volna Viard-t Vágújhelyen körülzárni s megsemmisíteni, de a higgadt Bottyán, aki e vár helyzetét és erejét ismerte, erről lebeszélte, s inkább arra törekedett, hogy a császári vezért egy könnyű győzelem reményében csalja ki a várból. Alig 500 lovast küldött tehát Vágújhely közelébe, akik azt híresztelték, hogy Morvaországba akarnak betörni. Ez a csel sikerült, Viard csapataival a kurucok után indult nyugat felé, mire Ocskay Pöstyén felől lerohanva körülzárta Vágújhelyt. Ezalatt Bottyán a Karva mellett épített sáncokat megerősítette s várta Heister támadását. De ennek óvatos alparancsnokai nem mertek e megerősített hely ostromához fogni.[6] Heister különben azért is tartózkodott minden nagyobb támadástól, mert a dán segédcsapatokat akarta bevárni, amelyek ebben az időben állítólag már Passau környékén hajóra szálltak.[7]

A fejedelem ezalatt Egerben összegyüjtött seregével körülbelül 10.000 emberrel,[8] június 15-én végre útnak indult a

[5] *Archivum Rákóczianum* IX. kötet 467. lap.
[6] *Thaly:* Bottyán János 220 és a következő lapok.
[7] *Thaly:* Ocskay László — I-ső (egykötetes) kiadás — 194. lap.
[8] *Archivum Rákóczianum* II. kötet 402. lap.

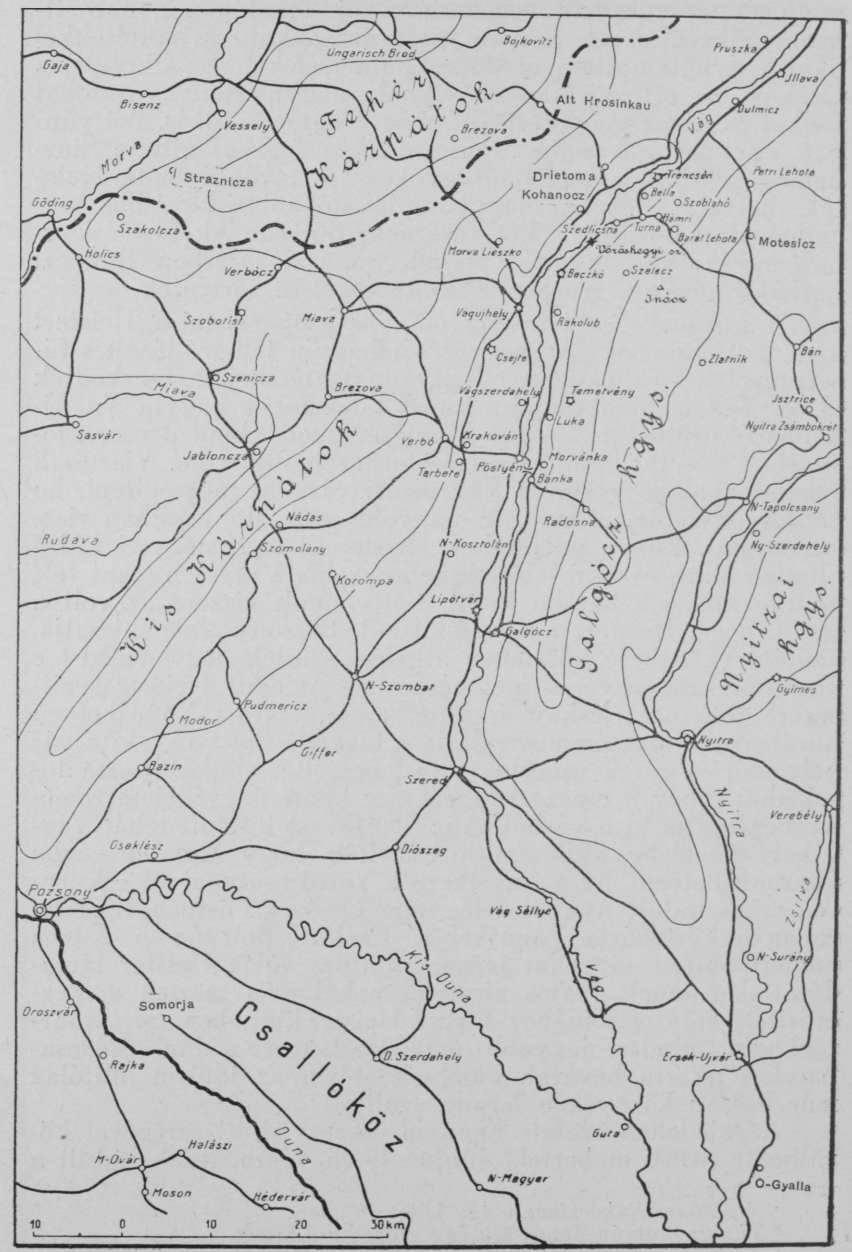
Gaja
Bisenz
Vessely
Morva
Straznicza
Göding
Szakolcza
Holics
Verbócz
Szobotisl
Miava
Szenicza
Miava
Sasvár
Jabloncza
Rudava
Nádas
Szomolány
Korompa
Ungarisch Brod
Bojkovitz
Fehér Kárpátok
Brezova
Alt Hrosinkau
Drietoma
Kohanocz
Morva Lieszko
Vágujhely
Csejte
Vágszerdahely
Temetvény
Luka
Verbó
Krakován
Morvánka
Tarbete
Pöstyén
Banka
Radosna
N-Kosztolán
Lipótvár
Galgócz
Galgócz hgys.
Kis Kárpátok
N-Szombat
Pudmericz
Modor
Giffer
Bazin
Szered
Oseklész
Diószeg
Pozsony
Vág Sállye
Kis Duna
Vág
Somorja
Csallóköz
Oroszvár
Rajka
O. Szerdahely
Duna
Halászi
M-Óvár
Moson
Hédervár
N-Magyar
Guta
Ersek-Ujvár
O-Gyalla
Pruszka
Jllava
Dulmicz
Vág
Trencsén
Bella
Szoblahó
Hámri
Szedlicsna
Turna
Barát Lehota
Petri Lehota
Motesicz
Vöröshegyi sz.
Beczkó
Szelecz
Inócz
Rakolub
Zlatnik
Bán
Jsztrice
Nyitra Zsámbokrét
N-Tapolcsany
Ny-Szerdahely
Nyitrai hgys.
Gyimes
Nyitra
Nyitra
Verebély
Zsitva
N-Surány
10 0 10 20 30 km

Vág felé. Szándékosan nagy pihenőkkel lassan haladt előre s igyekezett a sereg valódi erejét az ellenség előtt leplezni. Sziléziai tervéről még ekkor sem szólt senkinek s Bercsényivel csak azt közölte, hogy a Morva felé vonul a császári „Postierungok" megtámadására. Semmi áron sem akart nagyobb ütközetbe bocsátkozni, amíg meg nem állapította a császáriak erejét, mivel jól tudta azt, hogy a dán segítség útban van.[9] Bercsényi, de főleg alvezérei, nem ismervén a fejedelem rejtett szándékát, nem tudták megérteni, hogy miért húzódozik Rákóczi attól, hogy ilyen jól felkészült, pihent, erős sereggel megtámadja a császáriakat. Bottyán sürgette a Csallóköz kitisztítását. Ocskay pedig a Morvaországba való betörést s ezek az öntevékenységhez szokott parancsnokok minden áron igyekeztek a reájuk erőszakolt tétlenség alól kibujni. Bercsényi pedig a helyett, hogy a fejedelmet támogatta volna, nyiltan a békétlenkedők mellé szegődött. Közvetlen parancsnoksága alatt álló tisztjei már azt is rebesgették, hogy árulók vannak a fejedelem udvarában s ő a franciák túlhatalmas befolyásának enged, akik a magyar hadakozási módot állítólag ellenzik. De Rákóczi ekkor még szilárdan őrízte titkát. Menetközben gyakorlatokat tartott csapataival és lekanyarodott Selmecbánya felé azzal az ürüggyel, hogy egészségének helyreállítása érdekében szüksége van a vihnyei gyógyvizek használatára. Egy hétig ott időzött s testben felfrissülve július 7-én indult tovább, még pedig délfelé azért, hogy Bottyán csapatait és Érsekújvár erődítményeit megtekintse. Idáig. — mint maga mondja emlékirataiban — mindig talált ürügyet arra, hogy ne menjen sem Ocskay segítségére, (akit Viard időközben a morva határról visszaszorított), sem pedig Bottyán támogatására, aki sajkákon szeretett volna a Vágdunán átkelni, hogy a fejedelem seregével egyesülve, Heister ottani csapatait megtámadja. Rákóczi tudta azt, hogyha az ő vezérlete alatt lévő elite-sereg valahol harcba keveredik, akkor nem lesz többé képes a sziléziai előnyomulás tervét végrehajtani. Ocskay a Vágon Morvánka, Bánka mellett (Pöstyéntől délre) már hidat is veretett, hogy a fejedelem előnyomulását elősegítse. Békétlenkedő alvezéreinek lecsendesítésére, Rákóczi Érsekujváron haditanácsot tartott, amire Ocskayt is berendelte, s ebbe a tanácskozásba XIV. Lajos megbízottját Desalleurs tábornokot is bevonták. A fejedelem itt végre kinyilatkoztatta sziléziai tervét. De tábornokai, akik minden, kis, egyéni sikerrel kecsegtető, közelebb eső vállalkozást többre becsültek minden nagyméretű stratégiai szándéknál, — nem akarták annak jelentőségét megérteni, és saját terveik elfogadását sürgették. A két napig tartó heves viták között lefolyt haditanács eredményeképen, Rákóczi úgy döntött, hogy Heis-

[9] *Rákóczi* Emlékiratok V. 386. lap.

tert nem támadja meg, Vágújhelyet nem ostromolja, hanem, hogy némileg Ocskaynak kedvezzen, — aki a leglármásabb volt a haditanács tagjai között — csapatával a bánki híd felé vonul Ocskay megsegítésére. Nehezen szánta el a fejedelem magát erre, de ellenkezését azzal hallgatták el, hogy ez az előnyomulás a sziléziai tervnek nem árthat, sőt ha Viard-t Szakolcán megverik, annak csak hasznára lehet.

Rákóczi tehát megindult július 18-án a Bánka-morvánkai híd felé s ezzel kiadta kezéből a sziléziai nagy hadászati terv végrehajtásának gyeplőjét. Ettől kezdve további elhatározásai, intézkedései ingadozókká válnak. A következő napokban ismételten tartott haditanácsok során, a hadjáratot irányító nagy gondolata elhomályosult alvezéreinek keze között, a nélkül, hogy neki ereje vagy befolyása lett volna az ellenkezőket lecsitítani s egyéni akaratát határozottan reájuk kényszeríteni. Kizökkentve eredeti irányából, fővezéri elhatározásait — engedékeny természete miatt — ezután mindig alárendelte annak a tábornokának, aki a haditanácsban a leglármásabb volt. Mint maga mondja[10] „nem birtam ellentállni a sok csahosnak." Szerdahely—Kovarcon át, július 22-én ért Morvánkára, ahová délutánra haditanácsra hívta újból a közelben táborozó Babocsay és Ocskay seregeinek főtisztjeit. Erre okot szolgáltatott Bottyán tábornoknak az a jelentése, hogy a fejedelem előnyomulásának hírére Heister és Pálffy hadaikat összevonták s Guta alól kimozdulva mindenestől felfelé húzódnak a csallóközi Dunaág oltalma alatt.[11] A tanácskozásban ismét Ocskay volt a leghangosabb. Javasolta, hogy a fejedelem azonnal keljen át a morvánkai hídon és semmisítse meg Viard-t, mielőtt Heisterrel egyesülne. A fejedelem újból kifejtette sziléziai tervét, amelynek érdekében nem akart semmit sem kockáztatni, de Ocskay, aki bátor ügyes lovas vezér volt, de magasabb hadműveleti tervek megértésére teljesen alkalmatlan[12], tovább is csak erősködött, hogy Viard megsemmisítése összeegyeztethető Rákóczi nagy tervével. Talán igaza is lett volna, ha más császári vezérrel állottak volna szemben, de Viard, Heister seregének egyik legügyesebb lovas vezére, sokkal tapasztaltabb volt, semhogy Szakolca—Straznicai megerősített állásából magát kicsalni engedte volna. A fejedelem tehát megengedte Ocskaynak, hogy lovasságával Viard-t felkeresse, de semmi szín alatt sem akarta gyalogságát is belehajszolni ebbe a bizonytalan vállalkozásba. Seregével, 23-án a Krakován és Terbete közötti táborba ért, s ott Verbón újból haditanácsot tartott, ahol Ocskay sürgette a Viard elleni expeditiót s tüzes beszédével meggyőzte a hadi-

[10] *Rákóczi* Emlékiratok V. 391. lap.
[11] *Thaly:* Ocskay László 208. lap.
[12] *Rákóczi* Emlékiratok V. 390. lap.

tanács összes tagjait, még Bercsényit is, álláspontjának helyességéről. A fejedelem ekkor végleg beleegyezett egy Viard ellen indítandó nagyobb vállalkozásba, amelynek végrehajtását azonban nem Ocskayra, hanem Pekry tábornagyra bízta. Alárendelte neki Ocskay, Szalay, Ordódy, Babocsay, Szemere és Ebeczky dandárainak kiválasztott legénységét mintegy 6130 embert Ocskay és Babocsay vezérlete alatt.[13] Egyben azt is megigérte Rákóczi, hogy gyalogságával, tűzérségével azonnal követni fogja ezt a különítményt, ha sikerül nekik Viard-t Sraznica várába beszorítani.

Pekryt a fejedelem nem nagyon kedvelte, erdélyi hadvezéri működése nem volt kielégítő. Nemrég rendelte őt a felvidéki sereghez, s most Bercsényi unszolására bízta meg e feladat végrehajtásával, hogy alkalma legyen magát itt kitüntetni. Szigorúan megparancsolta azonban neki, hogy minden nagyobb összeütközést kerüljön.[14] Hogy pedig a haditanácsnak azokat a békétlenkedő tagjait is megnyugtassa, akik még mindig Vágujhelyet szerették volna megostromolni, oda küldte La Mothe ezredest erős portyázó különítménnyel, hogy állapítsa meg a vár erősségét s tegyen javaslatot annak megvívható voltáról.

Mint látjuk, a szilézíai expedició terve mindig halványabb és halványabb lesz. A fejedelem közvetlen parancsa alatt álló sereg egységes alkalmazás helyett kisebb feladatok céljaira kezd felaprózódni.

Július 24-én visszaérkezett La Mothe, azzal a jelentéssel, hogy az újhelyi sáncok olyan erősek, hogy megvételük csak rendszeres ostrom útján lehetséges. 25-én reggel Pekry Lőrinc[15] elindult a straznicai próbára. 26-án a fejedelem még egy írásbeli figyelmeztetést küldött Pekrynek, hogy legfeljebb a Morváig nyomuljon előre, a folyón semmi esetre sem menjen át „mert az mint esmérem dolgainkat, egyéb belőle nem következnék, hanem az hadnak praedával való visszaoszlása és kimondhatatlan csint tétetele."

A fejedelem és tábora július 30-áig Krakován-Terbete-Verbó közti táborhelyeken időzött. Ezalatt sikerült Bonnefous ezredesnek 2.000 válogatott gyalogossal, 1.000 lovassal, 3 ágyúval és 1 mozsárral a közelben fekvő Csejte várát, 27-én, bevennie. Rákóczi közben szemléket tartott s aggódva várta Pekry jelentését. Első híradása kedvező volt. Pekry 27-én eljutott Viard csapatainak közelébe, mire Viard kezdte meg a támadást; július 28-án egész nap folyt a tűzharc és a roham Szakolca körül. A reguláris hadak és a nemesi kompánia vitézsége a kurucok javára döntötték el az ütközet első

[13] *Thaly:* Ocskay László 228. lap.
[14] *Rákóczi* Emlékiratok V. 392. lap.
[15] *Archivum Rákóczianum* II. kötet 298. lap.

részét. A délután folyamán a harcot mindkét fél beszüntette s helyben maradt. Éjjel csupán egy patak választotta el a küzdőket. Viard a közeli morva helységekből ezalatt segítséget kapott, hogy másnap újból támadhasson.[16] Pekry csapatainak háta mögött mocsaras terep volt. Ocskay azt javasolta, hogy vonuljanak az éj leple alatt a mocsár mögé, mert az ellenség támadása esetén nagy bajt okozhat nekik. A tanács kétségkívül jó volt. Pekry meg is fogadta, de alig kezdték meg a csapatok a mocsáron való átköltözködést, amikor Viard szemfüles előőrsei a júliusi világos éjszakában ezt a mozdulatot észrevették. A császári tábornok azonnal megtámadta egész erejével Pekry mozgásban levő hadait, súlyos veszteséggel elűzte őket Staznica alól és Brezováig kergette. Július 29-én késő este érkezett ezzel a szomorú hírrel Blaskovics alezredes a krakováni táborba. Mivel időközben annak is híre jött, hogy Heister és Pálffy Pozsonyból Szakolca felé erős sereg élén útban vannak, a fejedelem még az éjjel megtartott haditanácsban kijelentette, hogy másnap reggel maga indul egész seregével Pekry segítségére.

Ezek alatt a sorsdöntő napok alatt (július 26-tól 30-ig) Heister és csapatai az alábbi hadműveleteket hajtották végre.[17] A tábornagy Rákóczi csapatainak nyugat felé való előnyomulásából azt következtette, hogy azok Vágujhelyet és Trencsént akarják megtámadni, s ezen a vonalon túl Morvaországba betörni. Ennek megakadályozására Heister 26-án estig összegyüjtötte Pozsony környékén elhelyezett lovasait, 27-én Pozsonyon Stomfán keresztül Szakolcára vágtatott. 29-én ért ez a sereg Straznicához és itt egyesült Viard csapataival, amelyek aznap éjjel vertek széjjel Pekry különítményét. Heister 30-án erre pihenőt rendelt s augusztus 1-én menetelt csak tovább Ungarisch-Bród irányába, azzal a célzattal, hogy Trencsénbe élelmiszert vigyen s a vár gyenge helyőrségét megerősítse. Augusztus 1-én azonban annak hírére, hogy Rákóczi serege a Morva határszélről ismét kelet felé vonul vissza, Heister tábornagy csak Viard-t küldte egy különítmény élén Trencsén megsegítésére, ő maga pedig 2-án hajnalban lovasaival dél felé kanyarodott Vágújhely irányába.

Heisternek ez az értesülése a valóságnak megfelelt. Július 30-án Brezován találkozott Rákóczi Pekry vert seregével, amelyet azonnal beolvasztott hadába. Felelősségre vonta a vállalat vezetőit, akik egymást okolták a kudarcért. A fejedelemnek megvolt az a szomorú elégtétele, hogy ennek bekövetkezését előre látta.[18] Bár a különítmény vesztesége nem volt nagy, annál súlyosabb volt a kudarc erkölcsi hatása, t. i.

[16] Az ütközet részletes leírását lásd *Thaly:* Ocskay László 239. lap.
[17] *Wienerisches Diarium* 1708. Nr. 525.
[18] *Rákóczi* Emlékiratok V. 394. lap.

az a körülmény, hogy a nagyszabású szilézíai expedíciónak tervezett hadművelet, az alvezérek erőszakoskodása és ügyetlensége folytán, ilyen vereséggel kezdődött.

Még 29-én, a fejedelemnek Brezova felé való elindulása előtt, a verbói tábor előőrsei elfogtak egy császári fourirt (irnokot), akit Lipótvár parancsnoka küldött azzal az írásbeli jelentéssel Heisterhez, hogy küldjön sürgősen segítséget, mert a várban kevés az őrség, igen sok a hadifogoly és az ellátás silány. Ugyancsak az nap este, vagyis 30-án reggel menetközben érkezett Pekry Lőrincnek alábbi írásbeli jelentése .,Brezova 1708. Júli 29. Felséges Fejedelem nékem jó Kegyelmes Uram.

Micsoda német szökött most az Heister táborából im Felségednek elküldöttem és ezt beszéli, hogy 6.000-ed magával volna és nem Pálffy, hanem Heister és bizonyosan Szabatistyához kellett és szándékozott ez jelen való éjcakára szállani, ezt az Ocskay uram portási hozták. Viardnak is ebből bizonyosan kitetszik, hogy tegnap úgy mint vasárnap conjugaltak magukat s azt is mondja az német, hogy Ujhelyhez mennek s ép ez lévén az útjok, én mindjárt inned indulok. Felséged felé nyomulok, mert bánnám, ha itt felkevernének, szoros hely is lévén ez, semmi emberséget nem is tehetnék. Három órán megjárható föld az Heister tábora ide.[19]

Mind a két jelentést a fejedelem annyira fontosnak vélte, hogy Brezován azonnal haditanácsra hívta össze alvezéreit. Pekry jelentéséből láthatta, hogy ha itt marad seregével vagy nyugat felé vonul tovább, feltétlenül találkoznia kell Heisterrel s ezt nem akarta. Lipótvár remélhető könnyű megvétele viszont alkalmasnak látszott arra, hogy a straznicai kudarcot ellensúlyozza: Rákóczi tehát azt határozta,[20] hogy a Vágon 3 hidat veret, Érsekujvárról mozsarakat hozat, Lipótvárt megostromolja s csak annak győzedelmes megvétele után folytatja szilézíai útját. De balsorsa másként akarta. Tanácskozás közben érkezett főudvarmesteréhez, Ottlykhoz, egy Trencsén várában lakó hívének levele, amelyben tudatja, hogy a vár a végső pusztulás határán van, a helyőrség éhezik, a kurucok tehát könnyen elfoglalhatnák a várat és a várost. Ez a hír igaz volt, (hiszen Heister intézkedéséből tudjuk, hogy augusztus 1-én Viard altábornagyot bízta meg a vár megsegítésével), de teljesen megzavarta Rákóczi terveit. A haditanács lármásabb tagjai, Ottlykkal élükön, többé hallani sem akartak Lipótvár ostromáról. Hangoztatták, hogy Trencsénbe csak 1 híd vezet át a Vágon. Ha tehát azt felgyujtják, akkor a császáriak élelmiszerszállítmánya sem jut-

[19] *Országos Levéltár*, Missilis gyűjtemény.
[20] *Rákóczi* Emlékiratok V. 395—6. lapok.

hat oda. Könnyű győzelmet jósoltak a fejedelemnek, seregével csak meg kell jelenni a vár előtt, ellenállásra alig fog találni. Ez a könnyű győzelem éppen a sziléziai expedíciónak legfontosabb támaszpontját, Trencsént, végre birtokukba juttathatja. Rákóczi elismerte, hogy az okok nyómosak[21] de semmi kedve sem volt Trencsén megrohanásához. Nem ismerte a vidéket s attól tartott, hogy ostromát Heister közelben lévő serege meghiusítaná. Ha pedig Heister nem törődve Trencsénnel, Lipótvár felé húzódnék, akkor Nyitrát és Rákóczi többi raktárát fenyegetné. Ebben az esetben neki önként kellene Trencsén alól ezek védelmére visszavonulnia. De főlovászmestere — Vay báró — kivételével, senki sem hallgatott józan okaira. A meddő vitatkozásban kifáradva, a fejedelem engedett s ezzel végleg kiadta kezéből a további kezdeményezés lehetőségét. A haditanács döntése folytán, Bottyán megmaradt a Vágduna mentén, Ocskay dandára pedig a Fehérhegyek között, azzal a feladattal, hogy Heistert figyelje s összeköttetést tartson a fejedelem és Bottyán között. La Mothe ezredest egy gyalogdandárral még 30-án este elindították Trencsén felé, hogy a városba vezető hidat szétrombolja és Trencsén megvívására alkalmas táborhelyet keressen. A fejedelem három részre osztotta seregét. Legelőször indította útnak podgyász vonatát, Ocskay dandárának egy osztaga kíséretében azzal az utasítással, hogy ne a Vág mentén vonuljon Trencsén felé, hanem kerülő úton Pöstyén-Radosnya-Tapolcsányon át, egyelőre csak Bán községig s ott várja be az időt, amíg a csapatok Trencsénbe bevonulnak. Bercsényi a gyalogság élén a morvánkai hídon át vonult ehhez a községhez s ott szállt estére táborba. A fejedelem a lovas hadakkal a Vág nyugati partján ment Vágujhely felé és Csejte közelében töltötte az éjszakát. A Fehérhegyek kuruc érzelmű lakossága mély szomorúsággal látta Rákóczi csapatainak elvonulását, mert Heister elől való menekülésnek tekintette azt.

Átgázolván a Vágon, a fejedelem 31-én Luka községnél telepedett le, a gyalogságot pedig tovább indította Beckó felé. A gyalogtábor 31-én este Rakolub táján tábort vert. Egy kis kuruc csapat napközben könnyű küzdelem után kizavarta a Bercsényi uradalomhoz tartozó temetvényi kastély császári őrségét. A hajduságnak kedve lett volna Beckó várát is megostromolni, de Rákóczi, megvizsgálván ennek a sziklafészeknek fekvését, nem adta beleegyezését. Augusztus 1-én Rákóczi pihenőnapot engedélyezett csapatainak.

Ez a — valószínűleg a straznicai ütközetben részt vett lovaságnak érdekében tett — engedmény volt a fejedelem összes eddigi intézkedései között a legszerencsétlenebb és a

[21] *Rákóczi* Emlékiratok V. 397. lap.

legsúlyosabb következményekkel járó. Katonai szemmel nézve már azt is nagy hibának kell tekintenünk, hogy La Mothe ezredest gyalogsággal küldte a trencséni híd szétrombolására és a gázlók elsáncolására. Ha körzőt veszünk a kezünkbe, megállapíthatjuk, hogy a császáriak útvonala Szakolcától Trencsénig kb. 85 km., a kurucoké Brezovától Trencsénig kb. 60, illetve 70 km. a szerint, hogy a Vág jobb vagy balpartján vezető útat választják-e. La Mothenak tehát nem gyalogságot, hanem a leggyorsabb, pihent lovasokat kellett volna magával vinnie, mert 31-én elindulva csak így előzhette volna meg Viard Trencsén felé igyekvő különítményét. Ha az neki sikerül, akkor a fejedelem Trencsénbe bevonulhat mielőtt a császáriak a folyón valahol másutt átkelhetnek. De még nagyobb mulasztás volt az augusztus 1-i pihenőnap. Pekry idézett jelentéséből ismerte Heister seregének helyzetét, tudta tehát, hogy minden percért kár, amit tétlenül tölt. A csapatok előző napi menetteljesítménye sem tette indokolttá az egy napi pihenést. Ha 1-én reggel tovább menetel, seregével este Trencsén falai alatt lehetett volna. Mivel Viard csak 2-án este érkezett oda, nagyon valószínű, hogy a vár akkorára már a kurucok kezén van. Hogy mi volt a fejedelem tétovázásának oka, azt emlékiratában nem említi. Tárgyi, harcászati okai semmiképpen sem lehettek. Ennek a szerencsétlen intézkedésnek forrását csupán Rákóczi lehangolt kedélyállapotával magyarázhatjuk. Kedvenc tervét, a szilériai betörést, tábornokai állandóan elgáncsolták, a sok szertehúzó vélemény és javaslat között talán már maga sem tudott eligazodni. Trencsén megvételében nem bízott, hagyta tehát az eseményeket menni a maguk útján.

Augusztus 2-án a sereg délelőtt végre folytatta útját Trencsén felé. Menetközben érte Rákóczit La Mothe jelentése, hogy Viard előőrsei már megérkeztek a Vág nyugati partjára, a gázlón uralkodó magaslatokat már kezükben tartják, így hát minden, a híd lerombolását célzó vállalkozás már elkésett. Jelentést tett egyúttal arról is, hogy két táborhelyet szemelt ki. Ezek után a Trencsén ostroma mellett kardoskodó vezérek is belátták, hogy többé annak semmi célja sincsen. A fejedelemnek, — mivel közvetlenül kitűzött feladatát már el nem végezhette. — „nem maradt más hátra, mint táborhelyet választani és figyelemmel kísérni, hogy az ellenség mit csinál."[22]

Heister augusztus 1-én Ungarisch-Brodban értesült arról, hogy a kurucok keleti irányba visszavonulnak a Vág felé, — ezért 2-án hajnalban erőltetett menetben indult Vágujhely felé.[23] Délben odaért és a lakosságtól arról értesült, hogy Rákóczi a lovassággal onnan már tovább vonult észak felé, míg

[22] *Rákóczi* Emlékiratok V. 399. lap.
[23] *Heister* idézett első jelentése.

a kuruc sereg egy másik része állítólag keleti irányban menetelt tovább. Ez a rész, mint tudjuk csupán a kurucok poggyászvonata volt, Heister azonban azt hitte, hogy ez Bercsényi a gyalogsági oszloppal. Erre a hirre Heister ágyúit és lovasságának málháit Vágújhelyen hagyta és lóhalálában indult Rákóczi után. Átgázolva a Vágon, Beckó tájékán utolérte a kuruc menetoszlop utóvédjét (Winkler hajdúezredét). A császári elővédet vezető Pálffy tábornagy közibük rontott lovasaival, 80 kurucot foglyul ejtett s közel 400-at lekaszabolt.[24] A foglyok megerősítették Heister Vágujhelyen kapott téves értesülését a kuruc sereg kettéválásáról. A tábornagy délután pihenőt engedett csapatainak, de —, hogy időt ne veszítsen, — még az nap este 10 órakor tovább indult, bár tábornokai szemrehányást tettek neki, hogy lovasságát agyon fárasztja.[25] Körülbelül éjfél után ért a császári lovas csapat a vöröshegyi szoroshoz, amelyen keresztül vezetett az út Beckótól Trencsén felé.

A hadi eseményeknek ilyen módon való kialakulása folytán az a hadművelet, amelyet a kurucok augusztus első napjaiban Trencsén megvívása érdekében indítottak, olyan nyilt csatává változott, amely a váron és városon kívül s attól olyan távolságra (5—6 km-nyire) zajlott le, hogy a vár császári serege s annak tűzérsége abban semmiféle részt nem vett.

*

Ismerkedjünk meg röviden az augusztus 3-i csatatér földrajzi viszonyaival.

Azt a térszínt, ahol a csata lefolyt katonai földrajzi szempontból három szakaszra oszthatjuk.

1. Szedlicsna-Turna-Hamri vonaltól délre fekvő terület kifejezetten hegyvidéki jellegű. A részben kopár, részben cserjés hegyoldal, az Inócz és Javori hegységek északi lejtője. Meredek, agyagos föld, amelyet észak-déli irányban számtalan mély és szakadékos vízmosás szabdal keresztül. A cserjés ligetek dél felé erdővé szélesülnek, úgy hogy az említett vonaltól délre, — körülbelül 3—4 kilométernyire a hegyoldalt már összefüggő, sűrű, hatalmas, ősi tölgyerdő borítja.

2. Ettől a területtől északra esik a Vág folyó keleti partjának árterülete; sík lapály, helyenként mocsaras legelő, amelyen keresztül futnak az Inócz hegyről, a barátlehotai völgyből és Szoblahó vidékéről nyugati irányba folyó patakok, mély árkokat vájva az agyagos talajba. Ez a szakasz sík, teljesen

[24] *Heister* első jelentése; *Kolinovits* idézett krónikája; *Pálffy* idézett jelentése.

[25] *Heister* harmadik jelentése ...„dasselbst von einigen vornehmen Generalen ein Murmel und geschrey ware, das durch den continuirlich fortsetzenden March ihrer Kayserl. May. an seiner Cavallerie mehr als 1000 M. Thaler schaden zufügen würden."

nyilt, fedetlen. A mezőgazdaság akkori állapotánál fogva valószínűen csak legelőnek, kaszálónak használták.

3. Az 1. és 2. alatt jelzett térszínt kelet felől félköralakban övezi az az enyhe dombvidék, amely Hamri-Szoblahó vidékén és attól északkeletre esik. Könnyen járható enyhe hajlatok; folytatásai a barátlehotai úttól keletre emelkedő dombsorozatnak. Kisebb cserjés ligetektől eltekintve, ez a terület is teljesen nyilt, s a dombokról lefutó patakok partjai sem meredekek. A síksághoz közeledve a patakokat mocsarak szegélyezik, amelyek helyenként kisebb tavakat alkotnak. Szoblahótól nyugatra két ilyen tóról tudunk. Mivel ezek a csata során fontos szerephez jutottak, részletesen ott foglalkozom velük.

Az egész itt vázolt területeken abban az időben délről észak felé három fontos útvonal vezetett Trencsénbe, úgymint Szedlicsna-Turna-Bellán át egy kevésbbé járt szekérút, — a barátlehotai völgyből Hamritól keletre Biskupicen át egy szélesebb országút, — végül Szoblahotól kiindulva egy szekérút. A három út közül csupán a barátlehotai országút játszott fontosabb szerepet, de nem mint közlekedési lehetőség, hanem mint a kurucok főcsapatának felállítási helye és a küzdelem középpontja.

Katonai szempontból méltatva a területet, megállapíthatjuk, hogy a Turnától délre elterülő hegyvidék lovasság részére járhatatlan volt s a gyalogság sem közlekedhetett a meredek vízmosások és a bozótos cserjék miatt akadálytalanul. A terepnek ezek a tulajdonságai azonban kiválóan alkalmasak voltak egy védelmi állás berendezésére arccal észak felé. Ennek az állásnak ugyan megvolt az a hátránya, hogy a vízmosások derékszögben szelték keresztül, tehát előre lopózó járőröknek megkönnyítették a védőállásba való behatolást, viszont közvetlenül Turna falutól délre, alig száz lépésnyire, a lejtő egyes pontjai már 20—25 méterrel magasabban vannak a hegylábánál lévő síkságnál, tehát onnan az egész előterepet, majdnem Trencséng, kitünően át lehet tekinteni.

A szoblahoi dombvidék se lovasságnak, se gyalogságnak nem akadály, könnyen járható, kivéve az előbb említett tavak vidékét.

A trencséni lapályon azon a napon, nyár derekán, tehát szárazság idejében, minden fegyvernem könnyen mozoghatott. A mély bevágású patakok medre sem volt nagy akadály, bizonyítja ezt az a körülmény, hogy a császári lovasság támadás közben sehol fenn nem akadt s egykorú leírásokban sem találjuk nyomát annak, hogy a mocsarak vagy a kevés vízzel folyó patakok a hadmozdulatokat gátolták volna. Ez az egész terepszakasz különösen lovasharcra volt alkalmas.

A trencséni csata idejében mindazok a falvak, amelyeket a szóbanforgó területen ma is ott találunk, már megvoltak.[26] Közvetlenül a harcvonalban azonban csupán két község volt, Turna és Hamri. Ezek akkori kis kiterjedésüknél fogva nagyobb akadályszámba sem az előnyomulásban, sem a harc alatt nem mentek. A felvidéki falvak építési módja szerint sehol sem voltak összefüggő házsorok, a falu széleit mindenütt kertek szegélyezték.

IV. FEJEZET.

Az éjjeli tábor. Előkészületek a harcra. A csata lefolyása.

Augusztus 2-án a Fejedelem az egyesített sereg vezetését Bercsényire bízta és néhány tábornokával előre lovagolt,[1] hogy a táborozásra alkalmas helyet kiválassza. Valószínűleg még a délelőtt folyamán érkezett Szedlicsna közelébe s arra a meggyőződésre jutott, hogy ez a két táborhely, amelyet La Mothe a lapályon választott, a síkság közepén vonuló, Bella és Szoblahó falvakat összekötő mocsaras árok mentén, táborozásra nem alkalmas. Hogy a Bán felé irányított seregvonatával a Barát-lehotai úton könnyebben közlekedhessék és hogy ellenséges támadás esetén a terepadta előnyöket kihasználhassa, „a patak mentében húzódó egyik magaslatot választotta táborhelyül",[2] amely Turna—Hamri—Szoblahó vonalától délre, a hegy lejtőjének alsó részén feküdt. Rákóczi emlékirataiban patakot „rivière" mond, de kétségtelen, hogy ezalatt nem a falvakon (Barát—Lehota, Hamri, Turna) át futó kis patakok valamelyikét érti, hanem a Vágot, mert ezt a folyót megelőzőleg is mindig „rivière"-nek nevezi.

Ha az akkori régi vagy pedig a mai pontos térképeket szemléljük, azt tapasztaljuk, hogy a folyóval, vagyis a Vággal párhuzamosan húzódó magaslatról ezen a vidéken már nem igen beszélhetünk. Az Inócz hegycsoport lejtői nyugat felé merőlegesen nyulnak le a folyóhoz; északi lejtői közül is csupán azt a gerincet mondhatjuk „a folyam mentében" fekvőnek, amely délről észak felé húzódik és Turna és Hamri községek között fekszik. Mivel a Vág, különösen az akkori szabályozatlan holt ágaival Trencséntől nyugatra és délnyugatra ide-oda kanyargott, Rákóczi csak optikai csalódás alapján hihette azt, hogy a kiválasztott táborhely a folyó mentén, vagyis azzal párhuzamosan terül el.

Thaly állítása szerint[3] Rákóczi a másnapi csatára felké-

[26] *Urbarialis conscriptio* 1708. évi kötetei az Országos Levéltárban.
[1] *Rákóczi* Emlékiratok V. 398. oldal.
[2] *U. o.* V. 400. old.
[3] *Hadt. Közl.* 1897. évf. és 151. old.

szülve, csapatait augusztus 2-án már olyan menetrendben indította Trencsén felé és a táborba olyan beosztással osztotta szét azokat, hogy a másnapi ütközetnél önmagától adódott a kívánt csatarend. Ezt az állítást könnyen megcáfolhatjuk a fejedelem saját állításával, aki csatára nem készült, mert lehetetlennek tartotta, hogy Heister néhány ezer lovasával őt megtámadni merészelje.[4] A tábor Thaly szerint félkör alakban húzódott Szedlicsnától Szoblahóig. Ez olyan nagy kiterjedés (kb. 6—7 km-es vonal), hogy azt a késő este beérkezett csapatok semmi esetre sem szállhatták meg már abban az elhelyezkedésben, amelyben másnap harcoltak.

A szokásos menetrend szerint minden bizonnyal a lovasság menetelt, mint előréd. Ennek táborhelyét Rákóczi a járható útak mentén levő Hamri községtől keletre fekvő lankás oldalakon Szoblahó közelében jelölte ki. A derékhad és a tüzérség — mint nehezen mozgó fegyvernem — útakhoz kötve a Turnától délre fekvő területen táborozhatott, a Barát-lehotai út közelében, míg a gyalogság többi része Szedlicsna, Sztankovice falvaktól délre és délkeletre húzódó cserjés hegyoldalon helyezkedhetett el. Az a terepszakasz, amit Rákóczi választott, táborozásra egyáltalán nem volt alkalmas. Ezt, La Mothe ellenvetésére,[5] ő maga is elismerte, de biztonsági szempontok miatt, ragaszkodott hozzá. La Mothe-nak, aki őt különösen a terepnek vízmosásokkal át meg átszabdalt voltára figyelmeztette, azt válaszolta, hogy a tábor egyes részei között hidakat fog veretni s az árkokat betömeti. Erre azonban nem került sor. A csapatok késő este, már sötétben, tehát kb. 9 óra után érkeztek táborba Bercsényi vezetésével. Nem találjuk nyomát annak, hogy Rákóczi az éjjelezés biztosítására külön intézkedéseket tett volna. Bercsényi azonban — nagyon célszerűen — Czelder Orbánt a Vöröshegyen átvezető szorosnál hagyta néhány száz emberrel, hogy hírt adhasson, ha Heister követné őket. Ha pedig a császáriak megtámadnák vagy pedig Trencsén felé nyomulnának nagyobb erővel, akkor tüzeljenek rájuk és kövesse oldalvást a főseregheż visszavonulva, további mozdulataikat.[6]

Augusztus 3-án — szombaton — a végzetes napon Heister hajnalhasadtakor, tehát kb. 3 óra tájban elérte a vöröshegyi szorost. Ott kissé pihent, etetett s azután megtámadta a Czelder Orbán hajdúiból álló őrséget. Azt szívós védekezése után a szorosból előzte s a Vág mentén tovább menetelt Szedlicsna felé. A puskaropogást Rákóczi táborában is meghallották. Röviddel azután megérkezett Czelder jelentése is Heister előrenyomulásáról, mire a fejedelem riadót veretett. Határozott

[4] *Rákóczi* Emlékiratok V. 400. old.
[5] *Rákóczi* Emlékiratok V. 400. old.
[6] *Rákóczi* Emlékiratok V. 401. old.

csataterve ebben a percben sem neki, sem Bercsényinek nem lehetett; minden fáradozásuk abban merült ki, hogy a rendetlen és szétszórt helyzetben pihenő tábort[7] valamilyen csatarendbe állítsák. Rákóczi maga a Vághoz közelebb eső szakasz talpraállításával fáradozott, Bercsényit pedig a tábor jobbszárnyára, Hamri felé küldte a lovas tábor felriasztására, mely Szoblahó és Hamri között, a gyalogság vonalán kívül,[8] s attól távolabb feküdt. A csatarend felállítása mindkettőjük részéről tisztán védekezési szempontból történt. Számítottak azzal, hogy Heister megtámadja őket, de a támadás iránya felől sejtelmük sem lehetett, hiszen Heister hátulról közeledett feléjük. Úgy látszik a fejedelem táborának balszárnyát, tehát éppen azt a pontot, ahonnan a császáriak közeledhettek, a terep által eléggé védettnek tekinthette, mert a kuruc csapatok túlnyomó része a nyugatról keletre vezető vonal mentén, arccal északnak, Trencsén felé, helyezkedett el. Lehetséges, hogy Rákóczi azzal is számolt, hogy Viard Heister előnyomulásával egyidejüleg Trencsénből kitör, amely esetben a küzdelem súlypontja ideterelődött volna. Érthetetlen azonban, hogy miért ragaszkodtak a kurucok ehhez az arcvonalhoz, holott közvetlenül csupán arról kellett volna gondoskodniok, hogy a hátuk mögött előnyomuló Heistert feltartóztassák s megakadályozzák abban, hogy a Vág és a hegyek között fekvő szorosból kibontakozva a lovas harcra alkalmas trencséni lapályt elérje. Ezt pedig könnyen megtehették volna, ha a felriasztott gyalogtáborral Szedlicsna, Rozvadz községeket és a folyó és a hegység között fekvő keskeny terepszakaszt szállják meg arccal délnyugat, azaz dél felé. A kuruc lovasság ezalatt Turna község északi szegélye mögött elhelyezkedve, a harcba beavatkozhatott volna oldalról, abban az esetben, ha a császáriaknak mégis sikerül ezt az erős völgyzárat áttörni. E helyett az egyszerű eljárás helyett azonban sokkal bonyolódottabb harcrenddel bajlódtak, amelynek legfőbb hibája az volt, hogy voltaképen senki sem ismerte annak sem harcászati, sem hadászati célját.

A császáriak helyzete a tekintetben jobb volt. Ők az egész kuruc felkelés alatt általában egyszerű, de határozott hadászati célt követtek, amely abból állott, hogy a kuruc sereget felkeresik s ahol előnyös, ott megtámadják, megsemmisítik. A trencséni csatára ez a megállapítás azonban nem vonatkozik, mert, mint a leírásból kitűnik, Heister csak addig akart támadni, amíg azt hitte, hogy csak gyengébb lovassággal fog találkozni. Az egész kuruc sereg láttára azután a csatát el akarta kerülni, s a sorsdöntő harc a váratlanul beállott helyzetből adódott.

[7] *Rákóczi* Emlékiratok V. 402. old.
[8] *Mercurius Veridicus* 1708 aug. 6.

A fejedelem hadászati célja már nem volt ennyire világos, állandóan szeme előtt lebegett a sziléziai betörés terve. Ennek megvalósulása pedig még annyira távol és oly bizonytalan volt, hogy a kezdeményezés ezen a végzetes napon hadászati szemszögből nézve, feltétlenül Heister kezében volt. Harcászati szempontból ellenben Rákóczi serege nagy előnyben volt a császáriak felett. Védelemre alkalmas, lovas támadások ellen úgyszólván teljes oltalmat nyujtó terepen várhatta be ez a gyalogságból, lovaságból és tüzérségből álló sereg, a tisztán lovasságból álló és számban jóval csekélyebb erejű császári csapat támadását.

Heister lovasságának derékhada Czelder Orbán utóvédjének szétszórása után a kora reggeli órákban, kb. 5 óra tájban, érkezett Szedlicsna faluhoz. Eddig Heister is, alvezérei is azt hitték, hogy csupán a kurucok lovasságával fognak találkozni. Ezzel magyarázható a másképen óvatos Heisternek ez az elhatározása, hogy gyalogság és tüzérség nélkül vágott neki a kurucok üldözésének. Szedlicsnához érve, nagy megdöbbenéssel látta a Turnától és Hamritól délre húzódó lejtőkön nyüzsgő kurucok nagy számát s megállapíthatta,[9] hogy Rákóczi és Bercsényi vezérlete alatt a Felvidéken működő kuruc seregnek színe-javával kell összemérnie kardját, ha őket meg akarja támadni.

Lássuk most, hogy voltaképen milyen erők állottak egymással szemben?

A két fél ereje, hadrendje.

A) Kurucok:

A fejedelemnek július végén e hadszíntéren összesen 22.000 embere volt.[10] Ebből a brezovai lármás haditanács határozata szerint Bottyán parancsa alatt kb. 4000 ember maradt a Csallóközben, hogy Heisternek ottlevő csapatait megfigyelje és azoknak észak felé való esetleges előnyomulását megakadályozza. Ocskay Lászlót 2 ezredével (Szalay és Blaskovits) meghagyta a Fehérhegyen túl, egyrészt azért, hogy Heister mozdulatait figyelemmel kísérje, másrészt pedig, hogy az összeköttetést Rákóczi serege és Bottyán hadteste között fenntartsa. Ez a különítmény kb. 1500 emberből állott. A Bán felé irányított seregvonat szintén erős fegyveres kísérettel (kb. 6—700 fővel) indult útnak. Mindezek után, ha még a strazsnicai kudarcnak s Winkler ezredének vágújhelyi veszteségeit is leszámítjuk, helyes Thalynak, valamint a többi egykorú és későbbi kutatónak az a megállapítása, hogy a trencséni csa-

[9] *Heister* első jelentése.
[10] *Hadt. Közl.* 1897. évf. 148. old.

tában 14—15.000 kuruc harcos vett részt. A gyalogság és lovasság számaránya kb. egyforma volt.[11] A csatában szerepelt 14 ágyú, még pedig 10 tábori ágyú és 4 mozsár. Ezeket, — két mozsár kivételével, amelyek Érsekújvárból származtak, — Kassán állította össze La Mothe a szileziai betörés céljaira és ugyancsak ő küldte a fejedelem seregéhez még az év májusában.[12]

Ifj. Tsétsi János szavahihető havi krónikája szerint Rákóczi hadereje 1708 július végén 27 kuruc ezredből állott.[13] Az ezredek létszáma ingadozott. Ha a 14.000 főt 27 ezredre felosztjuk, akkor az ezredek átlagos létszáma kb. 450—500 fő lehetett, ami valószínű. E 27 ezred zömét gróf Csáky Mihály tábornok hadosztályának csapatai képezték. Ezekhez csatlakozott Bottyán hadosztályának néhány ezrede, végül pedig az egész kuruc hadsereg elite csapata: Rákóczi és Bercsényi udvari hadai.

Ez összeállításnál az 1708. évi május, júliusi füvellő táborok ismert hadrendjét vettem[14] alapul, annál is inkább, mivel kisebb portyázásokat leszámítva, nem fordult elő semmi olyan nagyobb harcmozzanat, amely a hadrendre vagy a csapatok erejére befolyással lett volna. Egybevetve ezt az összeállítást a krakováni táborban 1708 július 25-én[15] a strazsnicai expedició részére szerkesztett hadrenddel és a kutatásaim során hiteles adatokból szerzett megerősítésekkel, eléggé pontosan meghatározhatjuk, hogy a küzdelemben mely ezredek vettek részt. A csatát mint legfőbb Hadúr, maga a Fejedelem vezette. Bercsényi generalissimus ez alkalommal úgylátszik csupán tanácsadói szerepben működött oldala mellett; és mint csapatvezér az ütközetben nem szerepelt. A magasabb kuruc parancsnokok közül jelen voltak[16] gróf Pekry Lőrinc tábornagy, aki a csatában a jobbszárnyon beosztott mezei hadaknak parancsolt, báró Petrőczy István, Gyürky Pál és Andrássy Pál. E tábornokok szerepléséről külön adatokat nem találunk, valószínűleg a szervezetszerűen alájuk tartozó gyalogos, azaz lovas dandárokat vezették, míg La Mothe gróf tüzérezredes a tüzérségnek és a barát-lehotai út mellett álló derékhadnak[17] parancsolt. Gróf Csáky Mihály tábornok, az egyik hadosztály parancsnoka betegsége miatt ebben az időben nem volt a seregnél.

Ifj. Tsétsi szerint, mint hallottuk 27 ezred állott Rákóczi vezérlete alatt. A felkutatott adatok alapján valóban 27 ez-

[11] *Ottlyk:* Önéletleírása. 109. old.
[12] *Hadt. Közl.* 1888. évf. 343. old.
[13] *Tsétsi* krónikája 363. old.
[14] *Archivum Rákóczianum* V. 644.
[15] *Thaly:* Ocskay 228. old.
[16] *Hadt. Közl.* 1897. 149. old.
[17] *Kolinovits* 272. old.

redről és ezen felül még az udvari hadakhoz tartozó — ezrednél kisebb — önálló századokról van tudomásom.

Vegyük sorra ezeket:

a) Udvari hadak:

A Fejedelem palotás ezrede (Szentiványi János ezredes), amelybe besorolták az Esze Tamás 1708 pünkösd havában történt elhalálozása folytán gazdátlanul maradt ezredének részeit.[18]

Hans Jakob Dittrich ezredes német gyalog ezrede.

Rákóczi udvari lovas karabélyos ezrede (Ordódy György ezredes).

A fejedelem udvari lovas gránátos ezrede (Zay András ezredes), végül

Bercsényi karabélyos dragonyos ezrede (Győri-Nagy János ezredes).

A Fejedelem udvari hadaihoz tartoztak még az ezredkötelékbe be nem osztott önálló századok, melyek Rákóczi legszűkebb környezetét, testőrségét képezték. Ezek voltak: a nemesi compánia, a zöld vadászok, az arnót (albán) testőrök, a daliások (kapcsosok) századai, végül az idegen lovasság (lengyelek és svédek) Charrières francia ezredes parancsnoksága alatt. Mindezek létszáma századonkint 60—200 ember között váltakozott.[19]

b) Gyalogság:

Báró Perényi Miklós hajdú ezrede,
Csajághy János hajdú ezrede,
Czelder Orbán hajdú ezrede,
báró Andrássy Pál hajdú ezrede,
Nyáray László hajdú ezrede,
Fierville d'Herissy francia gránátos ezrede,
Bonnefous francia gránátos ezrede.

c) Lovasság:

1. Reguláris lovasok:

Deák Ferenc karabélyos ezrede,

Babocsay Ferenc ezrede (gróf Forgách Simon dragonyosai),

Gyürky Pál karabélyos ezrede,

Luzsénszky Sándor karabélyos ezrede,

[18] *Hadt. Közl.* 1897. évf. 322. old.

[19] *Márki:* II. Rákóczi F. II. kötet 163 old.

Géczy Gábor karabélyos ezrede.
2. Mezei lovasság:
Ebeczky István huszár ezrede,
Barkóczy Ferenc huszár ezrede,
Réthey György huszár ezrede,
gróf Csáky Mihály huszár ezrede,
Nikházy György huszár ezrede,
Orosz Pál huszár ezrede,
Réthey János huszár ezrede,
Szemere László huszár ezrede,
Gundelfingen János huszár ezrede,
Bessenyei Zsigmond huszár ezrede.

A tüzérség abban a korban még nem volt külön fegyvernem, az ágyúkat a fővezér osztotta be a szükséghez képest az arcvonal egyes részein, az ezredek közé.

Ottlyk szerint a gyalogság és a lovasság számaránya kb. egyforma volt. Bár, mint látjuk, a lovas ezredek száma lényegesen több, mint a gyalogos ezredeké, Ottlyk megállapítása mégis helyes, mert a gyalog ezredek mindig több emberből állottak, mint a lovas ezredek.

B) Császáriak.

A csatában Heister parancsa alatt csak lovasság vett részt.[20] Tüzérségét augusztus 2-án Vágújhelynél hagyta.[21] E lovasság számerejéről szóló adatok eltérnek egymástól. Egykorú krónikások (Kolinovits, stb.) 8, sőt 9000 főről is beszélnek. Leghitelesebbnek vehetjük e tekintetben Heister és Pálffy feljegyzéseit. A Wienerisches Diarium a császári lovasok számát 7000—7400 főben állapítja meg. Heister első jelentésében szintén 7400 lovasról beszél (6000 német lovasról, vagyis vértes és dragonyosról és 1400 könnyű lovasról, vagyis huszárról). Második jelentésében már csak 4000 német és 1200 könnyű lovasról tesz említést, ez összesen 5200 fő. A különbség onnan ered, hogy július 30-án Viard egy különítménnyel — majdnem 3 ezreddel — kivált Heister hadrendjéből úgy, hogy utóbbi valóban csak 5200 lovassal indult el augusztus 1-én Ungarisch-Brod felé. A közvetlenül a csata után küldött első jelentésben erről megfeledkezhetett s csak a július 30-a előtti teljes létszám volt az eszében. Az 5200 létszám mellett szól Pálffy gróf jelentése is, így hát ezt az adatot vehetjük hitelesnek. A császári lovas ezredek létszáma abban az időben nagyon változó volt, rendesen kb. 650 főből állott.

---

[20] *Wienerisches Diarium* Nr. 523. („... wenige Mannschaft und zwar alle zu Pferd." *Pálffy* id. jelentése.

[21] *Heister* első jelentése.

Ifj. Tsétsi a császári lovasság létszámát pontosabban 8 ezredben állapítja meg. Ha ezt az adatot egybevetjük a fentebb említett ezredlétszámmal, így is megkapjuk a kiszámított 5200 főt.

Pálffy grófnak a trencséni csatáról írott jelentésében azt olvassuk, hogy Heister tábornagy július végén „die sämbtliche Cavallerie, bestehend in ohngefähr 5000 pferden, zusammen gezogen hat." Ezalatt kétségkívül csupán azokat a lovas ezredeket értheti, amelyek a Duna északi partján voltak ebben az időben. Az udvari haditanács feljegyzései szerint[22] 1708 március végén a főseregnél (t. i. Heisternél) volt beosztva a Hohenzollern, Uhlefeld, La Tour és Steinville vértes ezred, az Althann, Wolfskehl (würtzburgi) és Schönborn dragonyos ezred, Esterházy József huszár ezrede és Secula János horvátszlavon huszár ezrede. A tavasz folyamán a Duna jobbpartján működő hadseregcsoport kötelékéből még a Bayreuth dragonyos ezred és Demetri (Dimitrovic) János ezredes rác nemzeti huszár ezrede került fel a Felvidékre. Összesen tehát 4 vértes, 4 dragonyos, 3 huszár ezred állott 1708 nyarán Heister vezérlete alatt.

Heister a lovasság egyrészével július 29-én ért Skalicra, ahol Viarddal találkozott,[23] aki a strazsnicai siker után az Uhlefeld, La Tour, Althann és Schönborn ezredekkel, valamint néhány század rác lovassággal ugyanoda érkezett. Viard azonban a Schönborn, Uhlefeld ezredekkel és az Althann ezred egyrészével később ismét elvált Heistertől, hogy a Trencsén élelmezésére a hrosinkaui szorosban készenálló élelmiszerszállítmányt kísérje s ezzel augusztus 2-án Trencsénbe meg is érkezett.[24] Heisternél Viard lovasságából csupán a La Tour ezred, az Althann ezred néhány százada és a rác lovasság maradt.

Mindezek egybevetésével megállapíthatjuk tehát, hogy a császári zászlók alatt a trencséni csatában 3 *vértes ezred,* azaz a *Hohenzollern, La Tour* és *Steinville* ezredek,

2 *dragonyos ezred,* azaz az *Althann* és a würtzburgi *Wolfskehl* ezredek és

3 *huszár ezred,* azaz *Esterházy József* huszár ezrede (labancok), *Demetri* ezredes rác huszár ezrede és *Secula* horvátszlavon huszár ezrede, vettek részt.

Ez aránylag csekély haderőhöz viszonyítva sok magasabb parancsnokot találunk Heister táborában. Ott voltak: Pálffy János gróf, Steinville István gróf, Hartleben Fülöp,

[22] *Feldzüde* d. P. E. v. Sav. II. soroz. I. kötet 70 oldal. *Wrede:* Geschichte der k. u. k. Wehrmacht. III. kötet 1. rész.

[23] *Heister* első jelentése.

[24] *Márki:* II. R. Fer. II. kötet 390 lap. Streffleur 1908. évf. 1267. l.

Ebergényi László báró és Gombos Imre tábornokok.[25] A Rónay-Horváth Jenő leírásához csatolt vázlat és dr. Bokor említett leírása[26] szerint e csatában Viard volt a császári jobbszárny parancsnoka. Ez nem helyes, mert mint tudjuk, Viard 2-án érkezett Trencsén várába és sehol sem találjuk nyomát annak, hogy 3-án onnan kitörve, a csatába beleavatkozott volna. Ezt a fontos mozzanatot bizonyára Heister, valamint Pálffy és a későbbi krónikások is megemlítették volna.

Látjuk ebből, hogy a kuruc haderő majdnem háromszorosa volt a császáriaknak. S míg az utóbbi tisztán lovasságból állott, annak kellőszámú gyalogsága, sőt 14 ágyúja is volt.

A csapatok e napi harckészségéről és erőállapotáról a következőket mondhatjuk:

A kuruc seregnek bizonyára megvolt a Rákóczi csapatainál elérhető legnagyobb harckészsége. Tudjuk, hogy a szilézíai betörésre készülődő Fejedelem a legjobb ruházattal és fegyverzettel szerelte fel csapatait és az egész tavasz folyamán pihentette őket. A csatát megelőző napok menetei (naponkint átlag 15—15 km, közben augusztus 1-e pihenő nap), nem voltak túlságosan nagyok. 2-án este 10 óra körül a tábor már lepihenhetett s így másnap reggel friss erőben kezdhette volna el azt a harcot, amelyben a számbeli és a helyzeti előny mindenképen a kurucok oldalán volt. A csapatok hangulatáról, harckészségéről és szívósságáról már egy előbbi fejezetben részletesen megemlékeztem. Itt csupán azt kívánom megemlíteni, hogy a mezei lovasság volt az, amelynek a harckészsége a strazsnicai csúfos kudarc után csorbát szenvedett; sajnos éppen ennek a csapatnak a laza magatartásán fordult meg — mint később hallani fogjuk — a csata sorsa.

A császári lovasság erőállapota gyenge volt. Bizonyítja ezt Heister és Pálffy jelentése.[27] Élelem hiányában szenvedtek, annyira, hogy a Heister környezetében levő tábornokok zúgolódni kezdtek, amikor arról értesültek, hogy a tábornagy 2-án tovább indítja fáradt ezredeit a kurucok követésére. Ez a lovasság tehát, hosszú éjjeli menet után, bizonyára törődött állapotban érkezett 3-án reggel arra a csatamezőre, amelyen háromszoros erő ellen ilyen nem várt könnyű győzelmet aratott.

Markó Árpád.

(Folyt. köv.)

---

[25] *Hadt. Közl.:* 1897. évf. 315. o.

[26] *Rónai-Horváth:* Magyar hadikrónika II. rész 365—370.

1. Rónai-Horváth vázlata a csatáról (s ezt vette át Márki is), teljesen hamis, mert a harcvonal egy részét Turna *elé*, vagyis a falutól északra és nyugatra helyezi, holott a küzdelem a falutól délre zajlott le.

2. *Dr. Bokor Imre:* id. munkájának 2. és 3. vázlat.

[27] *Heister* harmadik jelentése. *Pálffy* jel.

Gróf Hadik András tábornagy, mint hadtörténetíró.

Egyik alig ismert oldaláról akarom ebben a rövid ismertetésben bemutatni a XVIII. századnak méltán nagy hírre jutott kiváló magyar tábornokát, gróf Hadik Andrást.

Talán nem lesz hiábavaló, mert a világháború óta valóban „a bús feledékenység"-nek Zalán futásában megénekelt „koszorútlan alakja" lebeg a régibb korszakok nagy magyar katonái körül. Hadik fényes pályafutásának is csupán egyetlen epizódja él — talán — a művelt közönség tudatában: a berlini rajtaütés, 1757 október 16-án.[1]

Így hát érthető, hogy még kevesebben vannak azok, akik tudják, hogy ez a keményveretű vitéz nem csak a kardjával dolgozott, hanem a fejével és a tollával is, még pedig sokat és jól.

Az ilyesmi igazán ritkaságszámba ment a XVIII. század magyar katonáinál, mert a hadtudományi irodalom s így a hadtörténetírás is, nagyon későn indult meg minálunk. A magyar, ha kellett, páratlan vakmerőséggel és ügyességgel viaskodott, de a haditudományok művelése általában gyönge oldala volt. Sőt még tollforgató katonáink javarésze se a hadi-, hanem inkább a szépirodalom terén, vagy valamely más tudományágban jeleskedett.

Azok között, akik a hadtörténetírás parlagát feltörték, kiváló helyet foglal el Hadik András, korának egyik legvitézebb huszárja, de egyúttal egyik legtanultabb magyar katonája is.

Legnagyobb munkája naplója volt, amelyben kapitány korától kezdve részletesen leírta mindazokat a háborúkat, amelyeket hosszú és zivataros földi pályáján végigharcolt.[2] Sajnos, ez a nagyértékű és pótolhatatlan kézirat sohase láthatott nyomdafestéket. A Ludovika Akadémia könyvtárában volt, de nyomtalanul el is tűnt onnan, alkalmasint a forradalmak idején.

---

[1] Részletesen megírta *Szabó Lajos:* „Hadik altábornagy Berlinben" címen. (*Hadtörténelmi Közlemények:* 1910. évf. 331. és k. ll.)

[2] *Szinnyei:* Magyar írók élete és munkái. IV. 228. l.

Szerencsésebb volt Hadiknak egy mathematikai dolgozata, amely 1779-ben jelent meg.[3]

Tizenhárom évvel ezelőtt Szendrei János hívta fel az érdeklődők figyelmét arra, hogy van a nagy hadverőnek egy vallásos tárgyú, „Az Ur pajzsa" című kéziratos munkája is.[4] Egyáltalán nem meglepő, hogy szerzője ilyen tárggyal is foglalkozott, mert serdülő korában nem katonának, hanem papnak készült.

Alig egy-két ember tudott róla, hogy a Magyar Tudományos Akadémia kézirattára Hadiknak egy negyedik, jókora terjedelmű, nyomtatásban meg nem jelent munkáját őrzi.[5] Nekem dr. Török Pál akadémiai könyvtáros mondotta meg.

A 206 sűrűn teleírott, negyedrét oldalra terjedő kézirat, siralmasvégű utolsóelőtti török háborúnk 1739-i hadjáratát tárgyalja s így az örökre eltűnt naplónak legalább egy részét pótolhatja.[6]

Nagyon érdekes és fontos ez a munka, már csak azért is, mert az 1736—1739-i török háború történetével — bárha elég bő irodalma van[7] — magyar ember nem foglalkozott részletesen, Hadikon kívül.

---

[3] „Tentamen, quod ex praelectionibus mathematicis tam publicis quam privatis subibit." Bécs, 1779.

Szinnyei: (i. m. IV. 229. l.) ifjabb Hadik Andrásnak tulajdonítja. Ámde ez 1764-ben született. Alig hihető tehát, hogy már 15 éves korában mennyiségtani értekezést írt volna. Sokkal valószínűbb, hogy az öreg Hadik írta, talán éppen fiai számára.

[4] „Clypaeus Domini Exercituum Conferentis Bella ex Scriptura Sacra et aliis selectis precibus opera Generalis Andreas Hadik elaboratus. 8° 169 lap. Év és hely nélkül. 1918-ban özv. Vay Kázmérné birtokában volt. *(Szendrei:* Hadik András mint egyházi író. — *Hadtört. Közlemények:* 1918. évf. 121. l.)

[5] Hadtud. 4° 7. sz.

[6] „Der Feldzug gegen die Türken vom Jahre 1739. Beschrieben vom Feldmarschale und Hoff-Kriegs-Praesidenten Andreas Grafen von Hadik, Im Jahre 1784. Von der eigenhändigen Urschrift abgeschrieben Im Jahre 1788."

[7] *Laugier:* Histoire des Negotiations pour la Paix conélue à Bellgrad etc. Paris, 1768.

Varneri: Beytrag zur Geschichte des gegenwärtigen Krieges zwischen dem Russisch- und Türkischen Reich. Breslau, 1771.

Schmettau: Mémoires secrets de la guerre d'Hongrie pendant les Campagnes de 1737, 1738, 1739, avec des reflexions critiques etc. Frankfurt, 1771.

Keralio: Histoire de la guerre des Russes et des Imperiaux contre les Turcs, 1736—1739. Páris, 1780.

Neipperg: Umständliche Geschichte des zu Belgrad geschlossenen Friedens. Leipzig, 1790.

Angeli: Der Krieg mit der Pforte. 1736—1739. Wien, 1880.

Röviden összefoglalja ennek a hosszú, de szégyenletes háborúnak

De fontos ez a kézirat másképpen is, mert szerzőjének nagy katonai tudása és feltétlen igazságszeretete, továbbá a hadtörténetírás terén megnyilvánuló helyes módszere, egyaránt reá üti a hitelesség bélyegét.

Milyen volt Hadik, mint hadtörténetíró? Meg kell állapítanunk, hogy a híres magyar generális ezen a téren is alapos munkát végzett. Nem hordta össze megrostálatlan és összefüggéstelen adathalmazzá azt, amit látott, hallott és olvasott, hanem az oknyomozó történetírás módszerével fogott feladatának megoldásához.

Már mint tábornagy és az udvari haditanács elnöke írta meg munkáját, de nem csupán emlékezetből, nem is csak hivatalos aktákból, hanem az eseményekkel egykorú, vagy legalább közel egykorú, elveszett naplója alapján is.

Hadik mint kapitány és őrnagy harcolta végig ezt a hadjáratot s nagyobbfokú alkalmazhatósága következtében gyakran kapván önálló feladatot, jobban beláthatott az események bonyolódott hálózatába, mint az a hasonlórangú tiszttársa, aki a csatarendbe ékelve, csak a közvetlen közelében lezajlott mozzanatokat figyelhette meg.

De Hadik mindezzel nem érte be. Tudni akarta, hogyan vélekedik erről a hadjáratról az ellenség. Ennélfogva, már a béketárgyalás alatt, több török főtiszttel vitatta meg a történteket. Nem esett tehát ma is olyan gyakori hibájába annak az egyoldalúságnak, amely csupán az egyik fél szemszögéből bírálgatja az eseményeket.

Munkája megírásakor az udvari haditanács egész levéltára rendelkezésére állott, de a szerző az ebben talált hivatalos jelentéseket se fogadta el kritika nélkül, sőt kimutatta, hogy itt is, ott is módosították néha az igazságot.

De nem mellőzte a szóbanforgó hadjárat irodalmát se. Olvasta báró Schmettau táborszernagy előbb idézett művét, amely az 1736—1739-i török háborúnak mindeddig legfőbb forrásmunkája volt nálunk. De megállapítja róla, hogy Schmettau az 1739-i hadjáratot leírásában nem megbízható, mert csak a legvégét élte át személyesen; azután pedig orosz szolgálatba állván, nem volt alkalma arra, hogy az egész kútfőanyagot áttanulmányozza.

Hadik ismerte Laugier és Varneri imént említett könyveit is, végül pedig felhasználta, sőt helyre is igazította, Rebain mérnökkari kapitánynak erről a hadjáratról készült, magyarázó szöveggel is ellátott egykorú térképeit.

---

történetét a bécsi Hadilevéltár szerkesztésében és kiadásában megjelent „*Kriegs-Chronik Österreich-Ungarns*" is. (III. rész, 256—279. l.)

Ennek nyomán halad *Rónai-Horváth Jenő* a Magyar Hadikrónika II. kötetében. (404—414. l.)

Mindebből kitűnik, hogy Hadik sokoldalú tapasztalás, tanulmány és kutatás után fogott munkájához, amelyet fiainak szánt, okulásul. Természetesen negatív értelemben, mert sokszor hangoztatja, hogy gróf Wallis Olivér tábornagy úgy vezette ezt a hadjáratot, ahogyan nem lett volna szabad vezetnie.

Kíméletlenül bírálja az eseményeket és azok irányítóit; de nemcsak gáncsol, hanem egyszersmind tanít is, mert mindenütt megmondja, hogyan kellett és lehetett volna jobban megcsinálni a dolgot.

A balsiker okát a legfőbb vezetés csődjében látja. Wallis tábornagynak egyáltalán nem voltak olyan tulajdonságai, amelyek őt a fővezéri állásra alkalmassá tették volna. Már vénülő — 64 éves — ember volt: tétovázó, lassú: azonkívül pedig határtalanul durva, elbizakodott és felfuvalkodott. Pro forma meghallgatta ugyan tábornokainak véleményét is, de tettre kerülvén a sor, csaknem mindig a maga feje után indult, még pedig — mint a következés mutatta — rendszerint hamis irányban. Ha azonban bajba, vagy csak némiképp válságos helyzetbe jutott, azonnal elvesztette a bátorságát és ok nélkül megfélemlítette hadseregét is.

A tábornokok, törzs- és főtisztek között nagyon sok tehetséges és vitéz férfiú akadt. Ha kellett, bátran vitték vásárra a bőrüket. Hiszen csak a grockai csatában 10 tábornok és egy egész sereg törzstiszt esett el. A tábornokok közül különösen kitűnt, nemcsak bátorságával, hanem rátermettségével és tudásával is, herceg Hildburghausen táborszernagy.

A csapatok fegyelme és bátorsága kifogástalan volt. Harcban derekasan megállották a helyüket, a fáradságot, nélkülözést jól bírták.

Mindezt számbavéve, igazat kell adnunk Hadiknak, aki a kudarc egyedüli okát Wallis tábornagy elhibázott intézkedéseiben látja.

Könyve elejére ezt a mottót írta: „Mali initii malus Finis", végére pedig ezt: „Audendo Virtus crescit. Tardando Timor." Az 1739-i hadjárat mindkettőnek igaz voltát bizonyítja.

*

* *

III. Károly császár és király, a lengyel örökösödési háború következtében elveszett olasz tartományokért, keleten akart kárpótlást szerezni. Kapóra jött neki, hogy Oroszország 1736 május 2. óta hadilábon állott a Portával. S mivel 1735-ben Oroszország is küldött segítőcsapatokat a Rajnához, a császár 30.000 főnyi hadsereget állított fegyverbe. Futak mellett, a török ellen, gróf Pálffy János tábornagy vezetése alatt.

De a tulajdonképpeni háború csak 1737-ben kezdődött, még pedig fölötte rossz vezetéssel.

Savoyai Jenő már 1736 április 21-én meghalt s utóda a fővezérségben nem az erre leginkább rátermett Pálffy, hanem névleg a császár veje, Ferenc lotharingiai herceg, valójában pedig gróf Seckendorff Frigyes tábornagy lett.

A császári kormány olcsó diadalra számított a már meggyöngült s most kétfelől is megrohant Török-birodalommal szemben.

Ámde a „beteg ember" sarokba szorított dühös fenevad módjára védekezett s csúnyán elbánt nyugati támadójával.

Az 1737-i hadjárat teljes kudarccal végződött. Seckendorffot elcsapták, haditörvényszék elé állították s helyét 1738-ban gróf Königsegg Lothar tábornaggyal, az udvari haditanács elnökével, töltötték be. De bizony neki se volt se hadvezéri tehetsége, se szerencséje. Most már az ellenség is támadott s a harc nem csupán török területen, hanem magyar földön is folyt. A hosszú küzdelemben megtépázott császári sereg végül is Temesvár környékére volt kénytelen téli szállásra vonulni.

A balsikerű hadjárat végeztével Königsegget is elmozdította a császár s a sereg élére gróf Wallis Olivér tábornagyot állította, aki a délmagyarországi harcokban kitüntette magát.

Most pedig átadjuk a szót Hadiknak, röviden összefoglalva történelmi munkájának legfontosabb részleteit.

*

* *

Az 1739-i hadjárat hadműveleti alapja Belgrád és Zimony környéke volt. Itt kellett gyülekeznie a támadásra szánt haderőnek, mert az Erdélyben és Horvátországban egyesített csapatoknak ezúttal csak védő feladatuk volt.

Wallis, mielőtt útrakelt volna Bécsből, azt a határozott parancsot kapta a császártól, hogy ne várja be a törökök támadását, hanem menjen eléjük s tartsa őket távol Magyarország határától. De a készülődés lassúsága sehogysc hangzott egybe a gyors támadás gondolatával. A gyalogezredeknél nagy emberhiány mutatkozott, úgy, hogy 3 helyett csak 2—2 zászlóaljjal és 2—2 gránátos-századdal vonulhattak ki s állományuk az 1200 főt nem haladta meg.

Belgrád várműveinek megerősítése és tatarozása folyt ugyan, de nagyon lanyhán, tökéletlen rögtönzések alakjában.

Wallis, Belgrádba érkezése után, tüstént magához hivatta a hadsereg tábornokait, úgyszintén Hadikot is, akiről tudta, hogy az elmult évben felderítő szolgálatot végzett s Nisig jutván, Rácországnak a Morava és a Nisava völgyével határos részeit alaposan megismerte.

A tábornagy feltétlen titoktartást kötve ki, négyszemközött hosszasan kikérdezte Hadikot, sőt még azt is megkérdezte tőle, hogy hogyan képzeli el a hadműveletek megindítását. Ez legelőbb is arra figyelmeztette a tábornagyot, hogy a Száva június havában rendszerint megárad s ilyenkor elönti az alacsonyabb szerémségi partvidéket. Nem szabad tehát ezt az árvizet bevárni, hanem minél előbb át kell az egész sereget Belgrádba szállítani, mert később már nagyon bajos lesz a hídverés.

Wallisnak arra a kérdésére, hogy hogyan kellene a hadseregnek Belgrádból elindulnia, Hadik megmagyarázta, hogy a török két úton jöhet Belgrád felé. Az egyik Nisen, Paracsinon, Jagodinán, Palankán, Hasszán-Pasán, Kollaron és Grockán át visz Belgrádba. Ez a fő út, de esős időben nehezen járható.

A másik út, Viddinből kiindulva, előbb a Duna mentén halad, majd a hegységnek nekivágva, Majdan-Peken át Grockára tart s itt egyesül az előbb említett főúttal.

A fődolog tehát az, hogy a császári sereg megszállja Grockát, még mielőtt a török oda érne; így azután szabad a kezе, akár Jagodina, akár Majdan-Pek irányában. A grockai állás azonkívül védelemre is kiválóan alkalmas s a mellette folyó Dunán könnyűszerrel el lehetne mindennel látni a hadsereget.

Hadik nyomatékosan kifejtette, hogy minél előbb el kell indulniok s egyúttal azt is javasolta, hogy a sereg az első napon két, a másodikon pedig három oszlopban haladjon. Az oszlopok éle, amennyire csak lehet, egy magasságban legyen, hogy az ellenség közeledése esetén minél gyorsabban történhessék a kibontakozás és a felvonulás.

Meg kell már most tudni, hogy hol van a török sereg és mit csinál? Erről ugyanis csupán meg nem bízható kósza hírek keringtek Belgrádban. Messzejáró hírszerző különítmények puhatolják tehát ki az ellenség hollétét. Ezeket a különítményeket a legelszántabb és legügyesebb tisztek vezetése alá kell adni, a legkitartóbb lovakkal látva el őket. Ez a feladat — Hadik szerint — annyira fontos, hogy megoldása érdekében nagyobb áldozattól se szabad visszariadni, mert — mint írja — a veszedelem elmaradhatlan kísérője a hadviselésnek. De józan ésszel, tapasztalással, az idő, a hely és más egyéb viszonyok ügyes felhasználásával, csökkenteni lehet. A Belgrád és Grocka közötti hegyes-völgyes, erdős vidék különösen alkalmas arra, hogy kisebb osztagok észrevétlenül előrelopózhassanak rajta.

Mindaz, amit Hadik elmondott, annyira egyszerű és ter-

mészetes, hogy valóban csodálkoznunk kell Wallison, aki más megoldást választott s ezzel kátyúba is vitte hadseregét.

Az első hibát azzal követte el, hogy megvárta a Száva megjósolt áradását s így éppen 10 napig tartott, amíg a Zimonyban június 12-én egyesített csapatokat a belgrádi partra tudták szállítani.[8] Az átkelés 16-án kezdődött s 25-én végződött be.

De Wallis még most se igyekezett jóvátenni az eddigi időmulasztást. Állítólag gróf Neipperg táborszernagy Nagybecskerekről közeledő hadtestére várakozott s ezért nem mozdult Belgrádból. A gyors indulás helyett azonban valami más történt.

Belgrád vára, a XVIII. századbeli viszonyokhoz képest. már kicsiny s így könnyen körülzárható és elszigetelhető volt. Nemcsak passziv, hanem aktiv védelemre is képes nagyobb őrsereg nem fért el benne. Savoyai Jenő — ezen a bajon segíteni akarván — körülbelül 9 kilométer hosszú külső védővonalat építtetett, amely a Dunától déli irányban a V. Vracsar (△ 249) dombhát legmagasabb pontjáig, majd onnan nyugatra fordulva, a Száva partjáig húzódott.[9] Ez a védővonal a mostani várost is körülfogta s olyan tágas tér volt mögötte, hogy aktiv védelemre alkalmas nagyobb sereg is megállhatott rajta.

Wallis most, 21 napig tartott rombolással, sok helyen áttörette és lehordatta ezt a nagy munkával készült vonalat. El se lehet képzelni, mi vihette erre a szerencsétlen gondolatra. Mintha csak a folyó gátját vágta volna át, árvíz idején.

Hosszas belgrádi veszteglése alatt messzebbjáró felderítésről se gondoskodott. A hírszerzőknek délfelé csak a világháborúból is jólismert Avala hegyig, keletfelé pedig csak Visnicáig volt szabad menniök. Igy azután érthető, hogy még július 14-én is csak annyit tudott a tábornagy, hogy Jegen-Mohammed nagyvezir már elindult Nisből, sőt a Moraván is átkelt. Annyi idő azonban még így is lett volna, hogy a császári sereg legalább a grockai állást kellő időben elfoglalhassa.

---

[8] A mozgó hadsereg összeállítása — ugyancsak Hadik leírása szerint — ez volt:

80 gyalogzászlóalj, 75 grántos-, 173 lovasszázad, 80 darab tábori ágyú (480 tűzérrel) és 1 aknász század (54 fő). Ehhez járult még a dunai hajóraj: 4 nagyobb, 6 kisebb hadihajó és 1 csajka, 1230 főnyi személyzettel.

Az erdélyi hadtest 26 gyalogzászlóaljból, 12 gránátos- és 57 lovasszázadból állott. A horvátországi hadtest összetétele ez volt: 2 gyalogzászlóalj, 5 huszárezred, 6000 banderiális-, 4000 károlyvárosi- és 6500 varasdi felkelő.

Belgrád őrsége: 22 gyalogzászlóalj és 313 tűzér.

[9] A rácok Laudon-sáncnak hívták.

De Wallis még egyre tétovázott s csak 17-én kelt útra, 55 gyalogzászlóaljjal, 55 gránátos-, 88 német lovasszázaddal, 2 magyar huszárezreddel s valami 1000 rác határőrrel, mindössze 40.755 emberrel. Ebből a gyalogságra 29.551, a lovasságra 11.202 fő esett.

A tábornagy most se sietett; az első napi menettel csak Visnicáig jutott s ott két napig hevertette a hadsereget. 20-án indult meg újra, de ahelyett, hogy egyfolytában Grockáig haladt volna, Vincsán szállott táborba. Ugyanakkor ért Belgrádba gróf Neipperg táborszernagy 16 gyalogzászlóaljjal, 16 gránátos- és 49 lovasszázaddal.

Most végre Wallis is úgy látta, hogy fel kell deríttetnie, mi van Grocka körül. Alkonyatkor előreküldötte báró Bärenklau ezredest, Hadikot adván mellé, 1000 német lovassal és 300 huszárral. Hadik, aki jól ismerte azt a vidéket, hiába mondotta, hogy ennyi lovassággal, ott az erdők között, az éj sötétjében semmit se lehet csinálni. A tábornagy ragaszkodott parancsához. Bärenklau és Hadik azonban, Ritupeknél hagyva a német lovasságot, csak a huszárokkal mentek tovább.

Grocka elé érve, nagy messzeségben tábortüzeket láttak pislogni. De Bärenklau nem akarta hinni, hogy az ellenség már ott lehessen; azt mondotta, hogy Hadik a szemhatár alján látszó csillagokat véli tábortüzeknek. Csakhamar kitűnt, hogy nincs igaza, sőt az előljáró török lovasság máris itt van, közvetlen közelükben.

Egyszerre csak néhány lövés dördült el, majd gyors puskaropogás következett, vad ordítozás kíséretében. Portyázó török lovascsapat volt, mely a sötétségben rajtuk ütött. Nem volt más választásuk: vissza kellett vonulniok. Hadiknak két huszárja elesett s néhány lova megsebesült, de máskülönben nem tett kárt a riadalom s a különitmény minden egyéb baj nélkül ért vissza Vincsára, 21-én reggel 6 órakor.

Erre már Wallis is meghökkent. Egész hadseregét felriasztotta s még aznap estefelé elindult vele Grocka irányában. Az élen a két huszárezred haladt, utána 4 német lovasezred következett. Hadiknak most azt parancsolta a tábornagy, hogy 50 huszárral és 200 határőrrel menjen előre az ellenségig, ha egész csapata odavész is.

A hadsereg éle 22-én, még virradat előtt, a Grockától nyugatra elterülő erdő szélén állapodott meg, várván a felderítés eredményét. Egyetlen, végtelennek látszó oszlopba volt tömörítve minden, Hadik s bizonyára mások tanácsa ellenére is.

Az út, amelyen a hírszerző csapat haladt, a lehető legrosszabb volt. Meredek magaslatok közé bevágva kanyargott, erdők, szőlők, bozótok és vízmosások között. A vak sötétség-

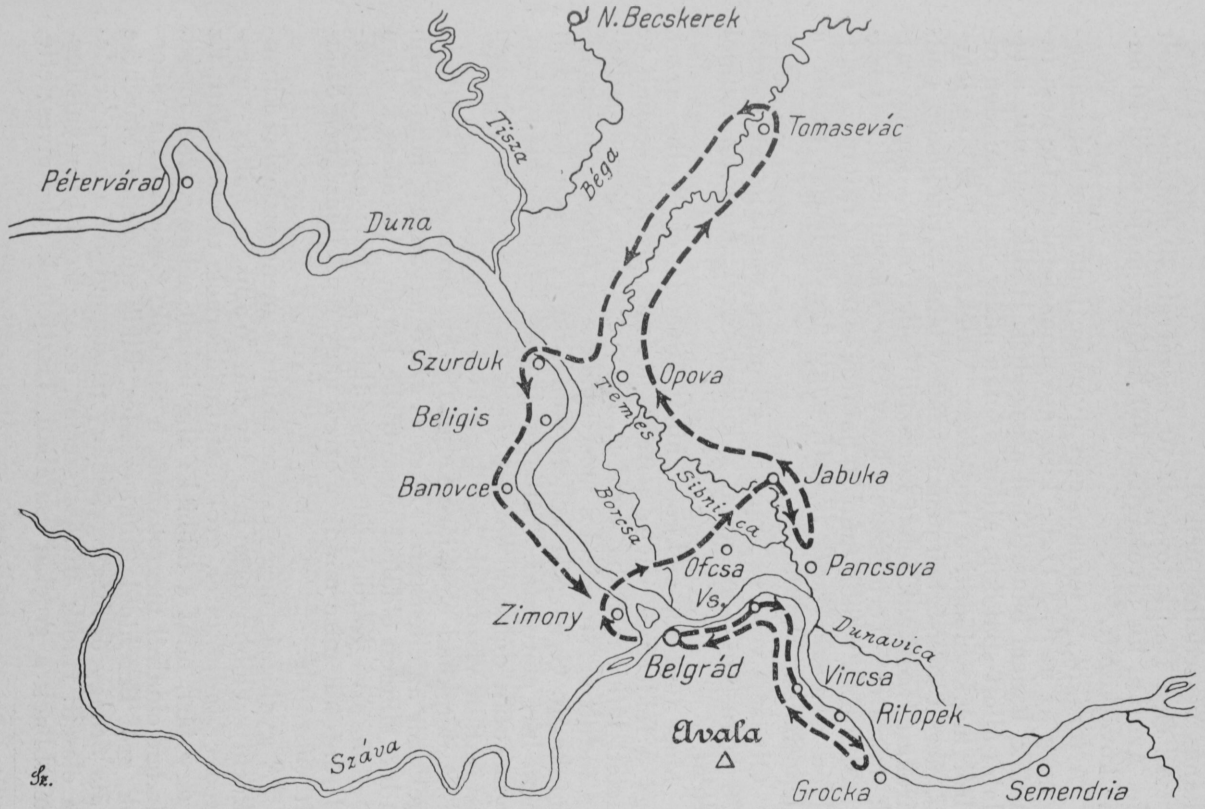

A császári hadsereg útja 1739-ben.
(1 : 750,000).

ben nem lehetett róla letérni, az eltévedés vagy a vízmosásba zuhanás veszedelme nélkül.

Az élen Hadik lovagolt 10 huszárral; 40 határőr is volt vele. Azután, kis távolságban 160 határőr, majd végül 40 huszár következett.

A törökök, a tegnapi eset nyomán, janicsárokkal szállották meg az út és a Duna közé eső magaslatokat. De nem támadtak, hanem bántatlanul átengedték Hadik csapatát, a távolabb állott spahikig. Mikor azután odáig jutott, minden oldalról megkezdődött a puskázás. Védekezésről szó se lehetett, mert a sötétségben nem is lehetett látni az elrejtőzött janicsárokat. Hadiknak tehát keresztül kellett magát vágnia rajtuk, hátrafelé. Természetes, hogy ez se sikerülhetett baj nélkül. 31 huszár s több mint 70 határőr maradt a rajtaütés színhelyén s maga Hadik is csak nagy üggyel-bajjal tudott a kelepcéből szabadulni.

Olyasmi volt ez, mint a jólismert maglaji meglepetés 1878 augusztus 3-án, azzal a különbséggel, hogy az nappal történt.

Most tűnt ki, mekkora hibát követett el Wallis azzal, hogy a felderítést éjjelre parancsolta meg, amikor semmit se lehetett látni, továbbá azzal is, hogy egyetlen hosszú oszlopban indult el Vincsáról s most semerre se tudott gyorsan kibontakozni. Gyalogság kellett volna, de az messze hátul volt s nem bírt előrejutni. Wallis tehát, más lehetőség hiányában, egymásután dobta a harcba, csak úgy vaktában, merőben tisztázatlan viszonyok között, a lovasezredeket.

A derékhad élén járó Desewffy-huszárezredet[10] indította legelőször az ellenségre. De ez az ezred ugyanúgy, mint előbb Hadik, minden oldalról puskatűzbe került. Hátrálása közben az utánajövő Károlyi-huszárezredbe[11] ütődött; azt is magával rántotta, mire mindkét ezred nagy rendetlenségben özönlött visszafelé.

A gyalogság még most se tudott a menetoszlopból kibontakozni s előbbrevergődni. Igy hát Wallis a Pálffy-vértesezredet[12] indította el, gróf Carafa tábornok vezetése alatt. Ez is úgy járt, mint a többiek: alig haladt néhány száz lépést, minden oldalról megrohanták a törökök. Gróf Carafa tábornok, gróf Berchtold Antal ezredes, Blida alezredes, Marchese Prata őrnagy és még egynéhány tiszt mindjárt a harc kezdetén elesett. Hadik állítása szerint, ez az ezred bizonyult legvitézebbnek a grockai csatában. Tisztjeinek felét elvesztette,

[10] A későbbi cs. és kir. 3. huszárezred.
[11] A későbbi cs. és kir. 6. huszárezred.
[12] 1682-ben alakult s 1802-ben oszlatták fel. Tulajdonosa 1700-tól 1751-ig gróf Pálffy János tábornagy volt.

legénységéből 300 fő hullott el, de nem hátrált. Rendületlenül állotta az ellenség meg-megújuló támadását, mindaddig, míg a Savoyai-dragonyosezred[13] meg nem segítette.

A törökök hátrább húzódtak a dragonyosok közeledtére, akik kelleténél gyorsabban követték őket. A hátráló török lovasság egyszerre csak visszafordult s megugrasztotta meglepett üldözőit. Most a Hohen-Ems vértesezred[14] vágott közbe, kimentvén a dragonyosokat a bajból.[15]

Valahára 14 gránátosszázad is érkezett a harc színhelyére, de még ez se tudta a császáriak javára billenteni a helyzet mérlegét. A törökök, újra meg újra, a legnagyobb hevességgel támadtak s a gránátosok csakhamar elvesztették legénységük egy harmadát ebben a makacs küzdelemben. Itt is elesett egy tábornok: a Hessen-Rheinfelsi herceg.

Ezalatt a hadsereg zöme csak nagy lassan, akadozva fejlődött, a hosszúra nyúlt egyetlen menetoszlopból.

Időközben a Dunáról felszálló reggeli köd ellepte a partmenti magaslatokat s Wallis, hogy megtudja, nincs-e baj a balszárnyon, kis huszárosztagokat küldött oda.

Ekkor történt, hogy a Károlyi-ezred egyik huszárja a nagy ködben elszakadt társaitól s egyszerre csak Ali rumeliai pasával találta magát szemben. A pasa szintén tájékozódni jött ide 300 lovas élén, de ebben a pillanatban éppen egyedül volt. A huszár habozás nélkül nekirugtatott. A török hajítódárdát dobott feléje, de a huszár ügyesen elkerülte. A pasának már nem volt annyi ideje, hogy kardot húzzon; csupán annyit tehetett, hogy hátrarántotta a lovát s így kerülte el a huszár kardcsapását, amely csak a török lovának kantárszárát vágta ketté. A huszár most villámgyorsan lekapta nyerge kápájáról a pányvát s olyan ügyesen dobta a pasára, hogy annak mindkét karját lefogta vele. Azután elkapta az elvágott kantárszárat s gyorsan megindult foglyával — mint hitte — többi társai felé. De a ködben eltévesztvén a helyes irányt, török lovasok közé került, akik tüstént reávetették magukat. A pasa mindent elkövetett, hogy megmentse a vakmerő huszár életét, de emberei nem hallgattak reá, hanem felkoncolták a magyar legényt.

Ez nem valami utólag kieszelt „háriáda", hanem való történet, amelyet maga az esetnél annyira érdekelt pasa beszélt el Hadiknak, a belgrádi béketárgyalás alatt. Lehetett, sőt bizonyára volt ilyen, vagy hasonló eset több is, de nem jegyezte

[13] 5. sz. dragonyosezred. Később az 1, majd 1867-ben a 13. számot kapta.

[14] A későbbi 8. dragonyosezred.

[15] Nagy vesztesége volt a később harcbakerült Hohenzollern-vértesezrednek is. Ez 1685-ben alakult s 1802-ben oszlatták fel.

fel senki, mert mindennapi megszokott dolog volt a magyar huszárságnál az efféle, amelyről később már nem sok szó esett.

Ezalatt Pallavicini tábornok is megjött a dunai hajórajjal s a Grocka alatti kis szigetnél horgonyt vetve, a parton megszállott török csapatokat kezdte lőni. De a válság ezzel még nem múlt el; csak akkor szűnt meg, amikor gróf Neipperg táborszernagy is megérkezett, nagyszámú lovassággal.[16]

Rónai-Horváth Jenő azt írja,[17] hogy Neipperg a vincsai táborba érkezve tétlenül megállott, ahelyett, hogy a szorongatott fősereg támogatására sietett volna. Ha így történt, akkor kétségtelenül egyik oka volt a csakhamar bekövetkezett visszavonulásnak.

Azonban Hadik leírásából ennek az ellenkezője tűnik ki; az tudniillik, hogy Neipperg, parancsot nem várva, azonnal útrakelt egész lovasságával, mihelyt a Grocka felől jövő ágyúszót meghallotta s még elég jókor érkezett, hogy a csata további balrafordulását meggátolja.

Most már kárbaveszett a törökök minden erőlködése, mert nem tudtak többé semmi állandóbb sikert kivívni. A harc estefelé fokozatosan el is űlt. Hadik határozottan azt állítja, hogy a császári sereg helyzete nem volt rossz; vereségről meg éppen nem lehetett szó, mert Neipperg lovassága háromszorosan is pótolta az addigi veszteséget; a csapatok pedig keményen állották a sarat s egyik se futamodott meg.

És mégis mi történt? Wallis, attól való félelmében, hogy a török másnap újra támadni talál: elrendelte a visszavonulást, a már beállott esti sötétségben.

Ezzel aztán el is rontott mindent. A csapatok nem tudták mire vélni a tábornagy parancsát. Senki se tudta, mi történhetett, mert szemmelláthatő veszedelem nem volt. De Wallis érthetetlen intézkedése azt az érzést keltette az egész harcvonalon, hogy valami katasztrófa fenyegeti a császári sereget.

Megindult tehát minden hátrafelé, az egyetlen úton, az erdőn keresztül, ahol csakhamar végzetes torlódás és kavarodás támadt s nyomban utána az ilyen helyzetben rendszerint el nem maradó riadalom és fejetlenség következett. A csapatkötelékek felbomlottak. Azok, akik az országúton nem tudtak előbbrejutni, oldalvást, a bozótok és vízmosások között próbáltak menekülni, de sokan eltévedtek s a törökök karmába jutottak. A lovasság, az ágyúk és a szekerek szintén sok menekülőt tapostak agyon, közöttük sebesülteket is.

[16] Neippergnek 8168 gyalogja és 6663 lovasa volt.
[17] *I. m.* 412. l.

Mint Hadik írja, az 3528 emberre[18] és 2184 lóra rugó veszteség nagyobb része nem a csatában, hanem visszavonulás közben állott be.

Wallis, amikor haditörvényszék elé állították, azzal okolta meg a grockai visszavonulást, hogy a csata előtti fárasztó éjjeli menet s az utána reggeltől-estig perzselő kánikulában vívott kemény csata annyira kimerítette a csapatokat, hogy a törökök másnap netalán megujúló támadásának nem tudtak volna ellenállani.

Hadik nem látja elfogadhatónak ezt a mentegetőzést, mert szerinte:

1. A legutolsó táborhely és a csatatér között mindössze két órajárás volt a távolság.[19] Amikor az élen haladó Desewffy-huszárezred a harc színhelyére ért, a hátrábblevők jókora része még Vincsánál állott. A csapatok általában többet pihentek, mint amennyit jártak.

2. Nagy hiba volt, hogy Wallis se kenyeret, se zabot nem hozott magával Vincsáról s nem gondoskodott róla, hogy legalább estefelé kapjon valami harapnivalót a sereg az elhagyott táborból.

3. Minden természetadta előny a császáriak oldalán volt. Az állás az erdő szélén, a magaslaton húzódott, ahonnan hatásosan lehetett a támadókat lőni. A harcvonal nem nyúlt hosszúra, úgy, hogy a kimerült csapatokat fel lehetett a később érkezőkkel váltani. A tulajdonképeni csatában az ellenség jóval többet veszített a császáriaknál s Wallis — ha az éj folyamán Neipperg gyalogságát is magához veszi — másnap már támadhatott volna.

A törökök folytonosan nyilt térszínen harcoltak, a nap tikkasztó hevében s mindenütt felfelé kellett támadniok. Azok a török főtisztek, akikkel Hadik erről a csatáról beszélt, mindnyájan azt mondották, hogy a nagyvezir másnap valami jobb állásba akart visszavonulni, mert úgy látta, hogy Grockánál nem boldogul.

4. Wallis akkor rendelte el a visszavonulást, amikor arra nem volt még semmi ok. Ezzel elvette a csapatok bátorságát s összezavarta az egész sereget.

Itt meg kell még említenünk, hogy a kis dunai hajóraj is vitézül megállotta a helyét egész napon át s csak akkor gondolt hátrálásra, amikor a szárazföldi sereg elvonulásáról értesült. De eleinte sehogyan se haladt, mert az erős ellenszél miatt nem tudott vitorlázni s így csak 24-én érkezett Bel-

[18] Nem felel meg a valóságnak, hogy a császári sereg 20.000 főt veszített volna a grockai csatában, mint az többhelyen olvasható. Az elesettek között volt báró Wittorf és Lerschner altábornagy is.

[19] Könnyű lovasságnak.

grádba. A visszavonulást fedező fregatt azonban 25-éig volt kénytelen a Dunavica torkolatánál, az utánanyomuló török naszádok ellen védekezni. De felfelé nem juthatván, a parancsnok a magyar part nádasaiba vitte hajóját s ott felrobbantotta, hogy az ellenség meg ne kaparíthassa.

Július 23-án reggel Vincsánál szállott táborba Wallis serege itt egyesült Neipperg gyalogságával. A török lovasság csak nagyon óvatosan követte a hátrálókat. A nagyvezirnek nyilván fogalma se volt róla, hogy a császári sereg visszavonulása felbomlássá fajult, mert különben könnyűszerrel a Dunába nyomhatta volna.

24-én reggel vonult be Wallis Belgrádba, erősen megfogyatkozott hadával, mert a grockai csata és meghátrálás közben beállott veszteséget 10.000 főre növelte a sok beteg és elmaradozó. Ugyanaznap délben már portyázó és hírszerző török lovasság mutatkozott Belgrád előtt, de estefelé vissza is húzódott.

Mondottuk, milyen nagy hibát követett el a tábornagy azzal, hogy annyira elrontotta a vár külső védővonalát. Most már ő maga is láthatta, hogy ez a megcsonkított vonal nem alkalmas többé védelemre. Azt határozta tehát, hogy 16 zászlóaljjal megerősíti Belgrád őrseregét, azután pedig a Bánátba vonul vissza, sorsára hagyva ezt az akkor annyira fontos várat.

Hadik határozottan kárhoztatja Wallis szerencsétlen gondolatát. Az ő véleménye szerint elég lett volna egy, nagyobbára lovasságból összeállított különítményt indítani Jabukára, hogy ott, a Temes vonalán, útját állja a törökök netalán megkísérelt portyázásának. A különítmény Belgráddal való összeköttetését a Duna, a Borcsa és a Semnica[20] hídjánál levő, kellően megszállott sáncok biztosíthatták volna. Minden egyébnek Belgrádnál és Zimonynál volt a helye, mert erre vitt az ellenség fő hadműveleti vonala.

*

* *

Wallis báró Sucov altábornagyot hagyta Belgrádban parancsnokul; átkelt a Dunán s 26-án reggel a Borcsa-patak[21] mellett szállott táborba egész seregével. A derékhaddal ott maradt 28-áig, de egy pontonokkal felszerelt erős különítményt már 27-én Jabukára indított, mert híre járt, hogy erős török hadtest közeledik Pancsova felé.

Ugyanakkor egy 300 huszárból és 100 vértesből álló figyelő különítményt küldött Ovcsára, gróf Forgách huszár-

[20] Sibnica.

[21] Ezt a folyást most Viseljának hívják. Balpartján van, közel a Dunához, Sztara Borcsa (régente csak Borcsa) község.

alezredes parancsnoksága alatt, a közeli Duna szemmeltartása végett. Forgách 4 napig időzött ott és azt jelentette, hogy a folyam tele van szállítóhajóval s a túlsó parton igen sok teve, továbbá bivalyfogatú tűzérség vonul Belgrád felé.

A Béga és a Temes alsó folyása és torkolatvidéke, akkoriban valóságos útvesztője volt a keresztül-kasul kanyargó vízfolyásoknak s a közéjük ékelt mocsaraknak. Harcra teljesen alkalmatlan volt ez a vidék, sőt nagyobb seregtest átvonulása elé is temérdek akadályt gördített. Wallisnak tehát sietnie kellett, hogy kivergődjék erről a veszedelmes tájról, még mielőtt a közeledő török sereg elállhatná a Temes átjáróit.

Július 28-án hagyta el a császári sereg a Borcsa vizét s rendkívül fárasztó menettel Jabukára ért. A Borcsánál Dufort tábornok maradt 3 gyalogzászlóaljjal és 4 lovasezreddel, hogy biztosítsa Belgráddal az összeköttetést.

Jabukán azt a jelentést kapta a fővezér, hogy 30.000 főnyi török sereg érkezett Pancsovára.

Wallis tehát 30-án elindult, de a sok mocsár miatt csak csigamódra haladhatott.

A török 6000 spahit küldött előljáróba a császári sereg ellen s könnyű diadalt vehetett volna kifáradt csapatain, ha valami váratlan dolog nem történik. A törökök vezére ugyanis egy fiatal kegyenc lett, akit előde — a méltatlanul mellőzött Tos pasa — nem akart támogatni. Ahelyett, hogy követte volna a derékhaddal a spahikat, tétlenül megállott, úgy, hogy ez az előreküldött lovashadtest, kellő erősítés hiányában, kénytelen volt meghátrálni.

Vesztesége valami 700 fő, Wallisé pedig 418 ember és 162 ló volt.

A tábornagy üresen hagyott táborhelyükig követte a visszavonuló törököket s ott három napig pihent; lovassága azonban a Nera vizéig üldözte az Orsovára húzódó ellenséget.

Augusztus 3-án ismét Jabukánál állott a császári sereg. Wallisnak azonban nem volt maradása, mert időközben a nagyvezir Belgrád alá ért s 42 ágyúval és 3 mozsárral lövette a várat, amelynek őrsége 33 zászlóaljra és 24 gránátosszázadra, mindössze 11.390 főre rugott. A tábornagy azonban nem arra gondolt, hogy a szorongatott várat felmentse az ostrom alól. Ő már akkor azzal a gondolattal foglalkozott, hogy nemcsak Belgrádot, hanem az egész Szerémséget is sorsára hagyva, Péterváradra vonul vissza, mert különben a török akár Budáig is pusztíthat. Ilyen jelentést küldött Bécsbe is.

Augusztus 7-én indult el a sereg Jabukáról, a Temes balpartján felfelé. Másnap pihent, 9-én pedig Tomasevác köze-

lében táborozott, mert ott volt legkönnyebb az átkelés a Temesen. Utközben 200 ember halt meg, kimerültség következtében. 10-én történt az átkelés; 12-én tovább indult a hadsereg a Temes jobbpartján lefelé s Offnica[22] közelében, a Temes főága és a Duna között szállott táborba.

Hadik leírása szerint, ez volt valamennyi között a legfárasztóbb menet, tikkasztó hőségben, mocsarak között, amelyeknek poshadó vizét kellett más hiányában inniok. A legénység béketűrése már elfogyott s durva szidalmak hangzottak fel lépten-nyomon Wallis ellen.

Másnap nem ment tovább a tábornagy. Pihentette elcsigázott csapatait s megvárta, hogy az elmaradozottaknak az a része, amely még bírta valahogyan a lábát, utolérhesse a hadsereget. Itt kezdődtek a Belgrád sorsát megpecsételő sívár események.

Ugyanis Succov altábornagy futárt küldött Wallishoz, azzal a jelentéssel, hogy a nagyvezir alkalmasint át fog kelni a Száván, teljesen körül akarván zárni a várat. Sürgősen kér tehát 6 zászlóaljat, hogy a törökök szándékát meggátolhassa. Ezt rögtön összeszedték, el is indították, úgy, hogy már 14-én este Belgrádba érkezett.

Wallis, részint azért, mert Bécsből megintették, részint tábornokainak nyomatékos követelésére, letett arról a szándékáról, hogy Péterváradra vonuljon vissza. De Belgrád felmentésére most se gondolt komolyan. Ez abból is kitűnik, hogy augusztus 14-én átkelt ugyan a Dunán, de Szurdoknál megállapodva, 9 napig vesztegelt.

De mivel a kishitű és gyámoltalan Succov egyre hangoztatta, hogy a nagyvezir hamarosan körülzárja a várat: Wallis végre rászánta magát, hogy leküldi herceg Hildburghausen táborszernagyot a Száva vonalának védelmére, 22 gyalogzászlóaljjal és 8 lovasezreddel. Hildburghausen sietett, amennyire csak tudott s 20-án a Zimonnyal szomszédos Bezsaniánál szállott táborba.

Wallis csak 24-én indult el a nála maradt csapatokkal s aznap Beligisre, másnap Banovcéra ért s ott meg is állapodott.

A megijedt Succov néhány nappal előbb azt jelentette, hogy a törökök széles rést törtek a vár főgátján, a kapucinus zárda mögött s most már könnyen betörhetnek a várba. A tábornagy tüstént elküldötte ezt a jelentést Bécsbe, ahol azonban nem hitték el s nyomban leküldötték báró Schmettau táborszernagyott azzal az utasítással, hogy vegye át az élhetetlen Succovtól a várparancsnokságot. De ugyanakkor, Wal-

[22] Ez, Hadik helyszínleírása szerint, csak Oppova lehet, mert Offnica nevű helység azon a vidéken nincs. Az 1808-i Lipszky-féle helységnévtárban se fordul elő.

lis megkerülésével, felhatalmazták gróf Neipperg táborszernagyot, hogy kezdje meg a nagyvezirrel a békealkudozást.

Schmettau csakhamar meggyőződött róla, hogy a veszedelem korántse akkora, amekkorának a félénk Succov mondotta. Hadik is megnézte a rést, de ő se találta válságosnak a helyzetet, mert a rés mögött jól védelmezhető erős védőszakasz épült, amelyből meg lehetett az ellenség rohamát állítani.

Augusztus 30-án Wallis is közelebb húzódott Zimonyhoz s másnap számbavette hadseregét, amely akkor 13.372 gyalogból, 13.006 lovasból, mindössze tehát 26.378 főből állott.

De már késő volt minden. Csakhamar meglett a fegyverszünet, majd a szégyenletes belgrádi béke, amellyel odaveszett Savoyai Jenő minden szerzeménye s odaveszett a Magyarországnak annyira fontos Belgrád is.

*

* *

Előbb már említettem, hogy ennek a dicstelen hadjáratnak kimerítő történetét okulásul írta meg Hadik, fiai számára, akiket nagy gonddal készített elő a katonaéletre, abban bizakodva, hogy méltók lesznek atyjuk hírnevéhez.

Az elhintett mag termékeny talajba hullott. Hadik két fia — Károly és András — a nagynevű apa nyomdokát követve s tanítását megfogadva, fényes katonai pályát futott meg.[23]

Az 1756-ban született Károly, éppen olyan hős, de amellett ügyes és tanult huszár volt, mint apja. 1794-ben már tábornok s a Mária Terézia-rend lovagja, majd 1796-ban középkeresztese lett. 1797-ben — 41 éves korában — altábornagy. Gyorsan emelkedő pályája azonban nagyon hamar meg is szakadt. Az 1800 június 14-én vívott marengoi csatában halálos sebet kapott s 10 nap mulva elhúnyt Alessandriában.[24]

A 8 évvel fiatalabb András se maradt el bátyja mögött. 1787-től fogva 1815-ig csaknem minden háborúból derekasan kivette a részét s mint lovassági tábornok halt meg Marcaltőn, 1840 június 18-án.

Irodalmi téren is működött. A neki tulajdonított mennyiségtani értekezés szerzője ugyan alig lehet, de írt 1809-ben egy részletes reformtervet, a magyar nemesinsurrectio újjászervezéséről.[25] Ez a memorandum nem jelent meg nyomtatásban s az irodalomtörténet se tud róla. *Gyalókay Jenő.*

---

[23] Volt egy János nevű fiú is, aki 1755 dec. 27-én született. Ő volt a legidősebb.

[24] *Lange:* Gróf Hadik Károly. (*Hadtört. Közlemények:* 1927. évf. 356. és k. ll.)

[25] *Gyalókay:* A magyar nemesinsurrectio reformtervei 1797-től 1809-ig. (*Századok:* 1925. évf. 148. és k. ll.)

Együttműködésünk a németekkel a világháború első időszakában.

A világháborút megelőzőleg, a Monarchia és a Németbirodalom tulajdonképen csak politikailag állott egymással szövetségben. Katonai szövetség, olyan értelemben, mint amilyen pl. Franciaország és Oroszország között fennállott, nem volt. A két hadsereg együttműködését, közös háború esetére, csak egészen nagy vonásokban szögezték le. A két birodalom hadseregének vezérkari főnökei, még pedig a Monarchia részéről Conrad altábornagy, Németország részéről Moltke tábornok évenként személyesen, vagy írásban vitatták meg a két hadsereg együttműködésének módozatait. A megállapodás szükségessége abban gyökeredzett, hogy a központi hatalmaknak, a közösen viselendő háború esetén, számolniok kellett azzal, hogy két, vagy több arcvonalon kell egyidejűleg harcolniok. A számításba jövő két hadszíntér a francia és orosz hadszíntér volt.

A két hadsereg felhasználása és együttműködése dolgában kötött megállapodások, a változó politikai és katonai viszonyok szerint, időnkint helyesbítve lettek ugyan, de az alapgondolat változatlan maradt. Eszerint Németország ereje legnagyobb részével először Franciaország ellen fordul. A Monarchia hadserege a keleti hadszíntéren az oroszokat mindaddig feltartóztatja, míg — a francia arcvonalon várható gyors döntés eredményeként — a német részről felszabadult erőkkel, a központi hatalmak *együttes* hatalmas támadást kezdhetnek meg az oroszok ellen.

A világháborút megelőzőleg utoljára 1913 december 20.-án kötött megállapodás szószerint így hangzott:

„Németország ereje zömével először Franciaország ellen fordul. Az oroszokkal szemben csak 12—14 hadosztályt hagy Keletporoszországban és egy, főleg tartalék alakulatokból álló hadtestet Poroszszilériában. Ausztria-Magyarország feladata, a hadműveleteket az oroszok ellen, a németek keleti arcvonalán lévő erőivel *egybehangzóan* mindaddig vezetni, míg a Franciaországban várható döntés után az oroszok ellen együttesen végrehajtandó nagy hadműveletekhez tekintélyes német erők lesznek a keleti hadszíntérre irányíthatók."[1]

[1] *Conrad:* „Aus meiner Dienstzeit." IV. kötet.

Idő dolgában azzal számolt a német hadvezetőség, hogy a mozgósítás kezdetétől számított 22-ik napon, nyugaton a döntést eléri és hogy a franciák ellen meginduló hadműveletek hatodik hetének végén nyugaton a háború bevégződik, vagy legalább is olyan lesz ott a helyzet, hogy a német főerők keletre lesznek eltolhatók.

Ezen a nagy alapelven felül, az egyes hadszíntereken úgy a felvonulásban, mint a hadműveletek vezetésében mindkét birodalom hadvezetőségének — vagyis keleten a magyar-osztrák hadsereg főparancsnokságának, nyugaton a német legfelsőbb hadvezetőségnek teljesen szabad keze volt.

A közben kitört világháború eseményei mindezeket a megállapodásokat csakhamar halomra döntötték. A nyugati hadszíntéren várható gyors döntés reménye a marnei csatával megsemmisült. A pillér, mely a két hadsereg együttműködésének alapja lett volna, összeroppant és vele együtt semmivé lett a központi hatalmak minden reménye, hogy a háborút gyorsan és győzelmesen befejezhetik.

Németország a Monarchiával szemben vállalt kötelezettségeinek, a marnei vereség miatt, csak csekély részben tudott megfelelni.

Német részről a nyugati hadszíntéren a gyors döntés reménye többek között a franciák feletti számbeli fölényen is nyugodott. Ez a túlsúly a német hadsereg nagyobb erején kívül azzal is adódott, hogy a világháborút megelőzőleg Németország még a hármas szövetség harmadik tagjának, Olaszországnak a központi hatalmak oldalán való közreműködésével is számolt.

Még 1914-ben, közvetlenül a világháború kitörése előtt, a német és olasz hadvezetőség között olyan megállapodás jött létre, hogy a franciák ellen nyugaton felvonuló német hadsereg megerősítésére egy 3 hadtestből és 2 lovashadosztályból álló hadsereget küldenek a Rajna mellé az olaszok.

Nem szólva arról, hogy az olaszok beavatkozása esetén Franciaország kénytelen lett volna hadseregének tekintélyes részét az olasz határral szemben felvonultatni: a megígért támogatásnak, a központi hatalmak haderőinek tervezett felvonulásában nem volt nagy jelentősége. Az olasz erősítésnek a francia-német arcvonalra érkezésével ugyanis csak a mozgósítást követő 3—4 héten lehetett számolni. A német hadvezetőség viszont, mint tudjuk, abban bízott, hogy nyugaton már a mozgósítást követő 22-ik napig sikerül a döntést elérnie. Így tehát Németország, még az olaszoknak oldalunkon való beavatkozása esetében sem volt abban a helyzetben, hogy a nyugati hadszíntérről — legalább is az első időben — a már megígért 12—14 hadosztályon kívül még további erőket tudott

volna a Monarchia tehermentesítésére a keleti hadszíntérre irányítani.

Egyideig, főleg az olasz vezérkar főnökének, Pollio tábornoknak, a központi hatalmakkal szemben tanusított rokonszenve folytán, még azt is remélni lehetett, hogy az olaszok a Monarchiát is közvetlenül támogatni fogják. Azonban Pollio tábornoknak időközben bekövetkezett halála, az olaszoknak szövetségtársaikkal szemben megváltozott magatartása, úgy a németekkel kötött megállapodást, mint a Monarchiának megígért támogatást semmivé tette.

Ennek folytán, alig néhány héttel a háború kitörése előtt, a német legfelsőbb hadvezetőség a franciák ellen alkalmazni szándékolt erőt szaporítani kényszerült. Mivel pedig az erősítést csak a keleti arcvonalra szánt erőből vehette, az olaszok magatartása közvetve a Monarchiát is súlyosan érintette, mert a németek az előbb kötött megállapodásoktól eltérően, nem 12—14 gyaloghadosztályt, hanem csak 9 gyaloghadosztályt állítottak az oroszokkal szembe.

A világháború kitörésekor a két birodalom legfőbb hadvezetősége a keleti hadszíntéren alkalmazandó haderők együttműködése terén, a már ismert alapelvek szemmeltartásával, véglegesen a következő megállapodást kötötte:[2]

Németország Oroszország ellen a következő erőkkel vonul fel: *A)* Thornnál egy 9 gyalog- és 1 lovas hadosztályból álló hadsereggel (8. német hadsereg).

B) Czenstochau—Kalisch körletében egy hadtesttel (2 hadosztály, 24 zászlóalj, lovassággal és tűzérséggel).

C) A tizenegyedik mozgósítási naptól kezdve még további 3 tart. hadosztállyal.

Az oroszok ellen felvonuló 8. német hadsereg parancsnokának, Prittwitz vezérezredesnek parancsa van, hogy az orosz hadseregből lehetőleg sok erőt kössön le, ezeket ezáltal az osztrák-magyar hadseregtől vonja el és így annak első harcait könnyítse meg.

Amennyiben az oroszok már korán és a német keleti haderőket túlszárnyaló erővel támadnának Poroszországra, úgy ezzel megkönnyítik az osztrák-magyar hadsereg előretörését és pedig annál inkább, minél előbb sikerül az osztrák-magyar hadseregnek Oroszországba benyomulnia.

Ha az oroszok támadása a Visztulától északra elmarad, akkor a német parancsnoknak az lesz a feladata, hogy a keleten lévő német erőkkel olyan irányban nyomuljon be Oroszországba, amely az osztrák-magyar haderők előnyomulását a legjobban megkönnyíti.

---

[2] *Conrad:* „Aus meiner Dienstzeit." IV. kötet.

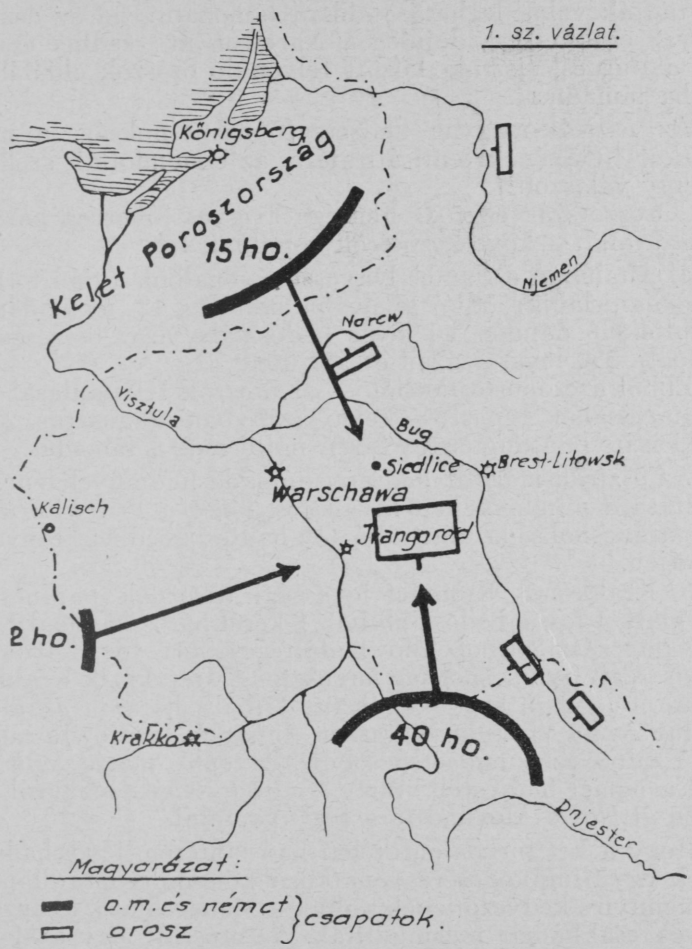

A Kalisch—Censtochaunál felvonuló német hadtest a tizenkettedik mozgósítási napon, Radomon, Kielcén át Nowo-Alexandriára fog előremenni. Ennek a hadtestnek az osztrák-magyar haderők balszárnyához kell csatlakoznia és vele szoros együttműködésben feltartózhatatlanul előre menni."

Tudjuk, hogy az osztrák-magyar hadseregfőparancsnokság, melynek vállaira a kölcsönös megállapodás értelmében csaknem az egész orosz hadsereg feltartóztatásának feladata nehezedett, a Bug és Visztula közötti területen gyülekező orosz főerőt Lublin és Cholm irányában akarta megtámadni. Conrad elgondolása szerint, az osztrák-magyar haderőknek ezt a támadását a Keletporoszországban felvonuló németek olymó-

don tudták volna leghatásosabban támogatni, ha az osztrák-magyar erőkkel egyidejűleg a Narewon át, Siedlice irányában, a Bug és Visztula között felvonuló oroszok oldalába és hátába támadnak.

Az osztrák-magyar hadseregfőparancsnokság, a német vezérkar főnökének fenti átíratára, az elmondottak szellemében, így válaszolt:

„Oroszország ellen Ő Fensége Frigyes főherceg parancsnoksága alatt a következő erők vonulnak fel:

a) Általában a San és Dnyeszter vonalból, a San torkolatától Stanislauig: 38½ gyaloghadosztály, 12 menetdandár, 8 népfölkelő dandár, 10 lovas hadosztály, azaz összesen 670 zászlóalj, 330 lovas század és 330 üteg.

Ebből a csoportosításból — az oroszok felvonulásához és magatartásához képest — keleti irányban augusztus 20-án, északi irányban augusztus 22-én indul meg a támadás.

Az osztrák-magyar hadsereg támadó hadműveletének támogatására mindenképen kívánatos, hogy a Prittwitz tábornok parancsnoksága alatt álló 4½ hadtest Siedlice irányában támadjon.

b) Krakkónál, Kummer lovassági tábornok parancsnoksága alatt, 1 lovas hadosztályból, 1 kerékpáros zászlóaljból és 44 gyalog zászlóaljból álló hadseregcsoport fog felvonulni. A hadseregfőparancsnokság augusztus 8-án érkezik Krakkóba és parancsot kap, hogy augusztus 17-én a határon át, általános iránnyal a Visztula szakaszon Annapol. Josefowra támadjon. Ezáltal ez a hadseregcsoport egyenlő magasságba jut azzal a német hadtesttel, mely Kalisch—Censtochauról, Radomon át Nowo-Alexandriára fog nyomulni."

Hogy a két birodalom keleti hadszíntéren lévő hadseregeinek együttműködésére vonatkozó kölcsönös megállapodások mennyire kedvezőtlenek voltak a Monarchiára, azt az események csakhamar megmutatták. Az oroszok, úgy a Monarchiával, mint Németországgal szemben, várakozáson felüli gyorsasággal fejezték be a mozgósítást. Az előnyomuló 3½ osztrák-magyar hadsereg 5, harcra teljesen felkészült orosz hadsereggel találta magát szemközt. A német 8. hadsereggel szemben pedig 2 orosz hadsereg (1. és 2.) nyomult be Keletporoszországba.

A Prittwitz tábornok parancsnoksága alatt álló német 8. hadsereg, melynek egy része tartalékalakulatokból állott, még arra is gyengének bizonyult, hogy Keletporoszországot az oroszok beözönlésétől megvédje, nemhogy a kölcsönös megállapodás szerinti irányban, a Narewen át, Siedlicére lett volna képes támadni. 1914 augusztus 22-én, ugyanakkor, amikor az osztrák-magyar hadsereg megkezdte támadó hadmű-

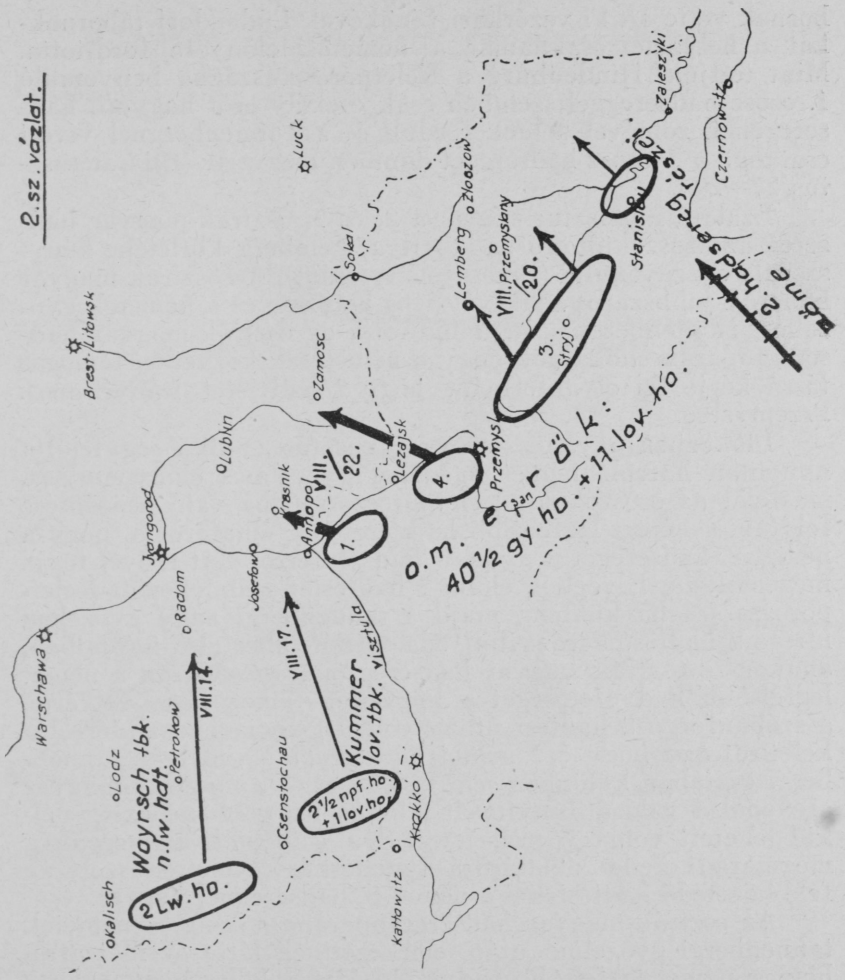

veleteit az oroszok ellen és nyugaton a német hadsereg, Belgiumon át, győzedelmesen nyomult előre a franciák földjére, a Keletporoszországot védő 8. hadsereg helyzete nem volt éppen kedvezőnek mondható. A hadsereg zöme, a Nyemenen át előnyomuló Rennenkampf tábornok hadseregének (1. orosz hadsereg) erős nyomására, Keletporoszország belsejébe vonult vissza. Ugyanekkor délről, a Narewen át Keletporoszországba előretört 2. (Samsonoff) orosz hadsereggel szemben álló XX. német hadtest is már visszavonulni készült.

Ebben a válságos időben a szorongatott 8. német hadsereg parancsnokságát Prittwitz tábornoktól Hindenburg tá-

bornok vette át, ki vezérkari főnökével, Ludendorf tábornokkal, a helyzetet csakhamar a németek előnyére fordította. Mint tudjuk, Hindenburg a Keletporoszországba benyomuló 1. orosz hadsereggel szemben csak csekély erőt hagyott, hadseregének zömével délnek fordult és a Tannenbergnél vívott csatában a 2. orosz hadsereget döntően megverte (1914 augusztus 27—29.).

Ezalatt, augusztus végén, a 2. és 3. osztrák-magyar hadsereg az oroszoktól erősen szorítva, Lemberg körletébe kényszerült visszavonulni (Przemyslany csata). Az osztrák-magyar haderők jobbszárnyának válságos helyzete és a németek győzelme Tannenbergnél, arra indította az osztrák-magyar hadseregfőparancsnokságot, hogy a németeket közvetlen támogatásra kérje fel olyanformán, hogy 2 hadtestet irányítsanak Przemyslbe.

Időközben ugyanis — még augusztus 23-án — egyfelől a nyugaton harcoló német hadsereg győzelmes előnyomulása, másfelől az oroszoknak Keletporoszországba való beözönlése folytán, a német legfelsőbb hadvezetőség elhatározta, hogy a német 8. hadsereget a nyugati hadszíntérről vett erővel fogja megerősíteni. E végből, előbb 3 hadtestet szándékozott Keletporoszországba küldeni, majd a tannenbergi nagy győzelem hírére 2 hadtestet irányított oda. Szeptember első napjaiban, amikor az osztrák-magyar hadseregfőparancsnokság a német legfelsőbb hadvezetőséget a közvetlen támogatásra felkérte, a szóbanforgó 2 hadtest útban volt a francia hadszíntérről a keletire, úgy hogy e 2 német hadtestnek — mely a tannenbergi csatában különben sem vett részt — az osztrák-magyar arcvonalra való átirányítását minden nagyobb nehézség nélkül lehetett volna végrehajtani. De a német hadvezetőség megmaradt eredeti elhatározása mellett és a Keletporoszország felé közeledő hadtesteket a német 8. hadseregnél hagyta.

Az osztrák-magyar hadseregfőparancsnokság, a németek tannenbergi győzelme után elérkezettnek látta az időt arra, hogy a német legfelsőbb hadvezetőséget, a kölcsönös megállapodás szerinti irányba (Siedlice) való támadásra újból sürgősen és nyomatékkal felkérje (1914 szeptember 2.).

A német hadvezetőség közvetlenül a tannenbergi győzelem után készen is állott arra, hogy főerejével az Alsó-Narewen át, Siedlice irányában támadjon, annál is inkább, mert azt remélte, hogy ezzel az 1. orosz hadsereget is visszavonulásra készteti. Az 1. orosz hadsereg azonban nyilván azért, mert nem értesült idejében arról, hogy a 2. orosz hadsereg időközben megsemmisült, előnyomulását nyugat felé, Keletporoszország belsejébe folytatta.

Ennek azután az volt az eredménye, hogy a német legfelsőbb hadvezetőség, már erkölcsi okokból is, elsősorban

Általános helyzet Kelet-Poroszországban VIII. 22.-én

3. sz. vázlat.

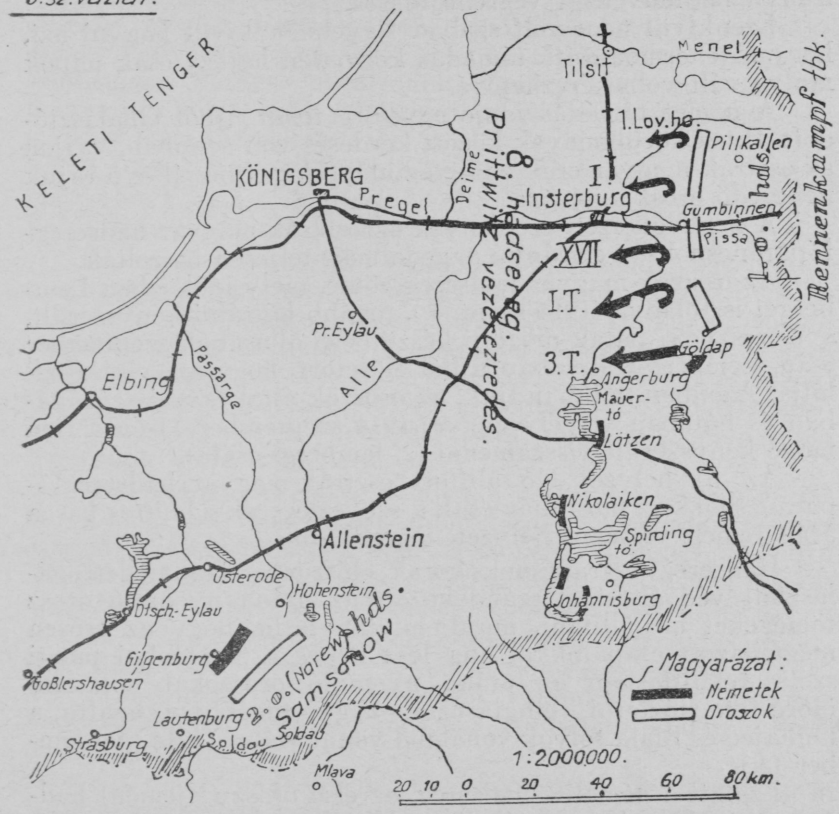

Keletporoszországot akarta a beözönlő oroszoktól megtisztítani és az osztrák-magyar hadseregparancsnokságnak újabb sürgetésére azt a választ adta, hogy a német 8. hadsereg siedlicei előnyomulását az 1. orosz hadsereg az oldalában veszélyezteti, ezért az Alsó-Narewen át tervezett hadműveleteket megelőzőleg, először még egy gyors csapást kénytelen az 1. orosz hadseregre mérni.

Az osztrák-magyar hadseregfőparancsnokságnak, a németek ez utóbbi elhatározása alapján, nem volt nehéz kiszámítania, hogy ilymódon a Bug és Visztula között mikor remélheti a német hadsereg tehermentesítő támadását. Még a legkedvezőbb esetben is, számolnia kellett azzal, hogy a 2. orosz hadsereg elleni hadművelet legalább 6—8 napig tart, azután

az új irányba való átcsoportosításhoz és támadáshoz újabb 8—10 nap kell, úgy hogy legalább is 3 hétre lett volna szüksége a német 8. hadseregnek ahhoz, hogy a két különböző irányú hadműveletet végrehajthassa.

Ezenkívül nem volt szabad figyelmen kívül hagyni azt, hogy a tehermentesítő támadás közvetlen hatása csak napok múlva vált volna érezhetővé.

A német támadás ideje egyelőre tehát újból elhalasztódott. Ilyen körülmények között kérdéses volt azonban, vajjon az osztrák-magyar erők eddig az időpontig kibírják-e a rájuk nehezedő orosz nyomást?

A bekövetkezett események az osztrák-magyar hadseregfőparancsnokság ezirányú aggodalmait teljesen igazolták.

Az osztrák-magyar hadsereg zöme, mely időközben Lemberget is feladva (1914 szept. 4.), tovább hátrálni kényszerült, a Wereszycza patak mögötti készültségi állásából, szeptember 8-án, Lemberg irányában újból előretört, hogy azt visszafoglalja. Azonban, mint tudjuk, az oroszok által északi szárnyában és hátában veszélyeztetve, 1914 szeptember 11-én a San mögé kényszerült visszamenni (2. lembergi csata).

Az új helyzet elé állított osztrák-magyar hadseregfőparancsnokság, most már csak a szövetségesek *együttes* harca árán remélt válságos helyzetén javíthatni.

Hadseregfőparancsnokságunk először a San mellett választott védőállásban szándékozott az utána nyomuló orosz tömegeket megállítani, majd, miután látta, hogy az erősen megtépázott csapatokkal alig lesz képes a San folyó menti széles felállításban az utána nyomuló oroszokat hosszabb időre feltartóztatni, elhatározta, hogy tovább nyugatra, a Dunajec és Biala folyók vonalába vonul vissza (1914 szeptember 14.).

Ezalatt a német 8. hadsereg, az első orosz (Njemen) hadsereget a Mazuri tavaknál vívott csatában megverte és Keletporoszországot az oroszoktól véglegesen megtisztította (szept. 11—13.). Most érkezett volna el az a pillanat, amikor az így felszabadult németek Keletporoszország déli határán át, Siedlice irányában, a megígért támadást megkezdhették volna. De a megvert osztrák-magyar hadseregre nézve, a németek ezirányú tehermentesítő támadása most már elveszítette minden jelentőségét. A központi hatalmak hadvezetőségeinek számolniok kellett azzal, hogy az oroszok nyugati irányban folytatva előnyomulásukat, Porosz-Sziléziába és Morvaországba törnek be. Az osztrák-magyar hadseregnek közvetlen támogatásra volt szüksége és így a német legfelsőbb hadvezetőség azon kérdésére, vajjon 5 hadtesttel a kívánt irányba (Siedlice), az Alsó-Narewen át támadjon-e, avagy pedig a Keletporoszországban lévő német erők zömét az osztrák-magyar

erők közvetlen támogatására, vasúton Porosz-Sziléziába vezesse, hadvezetőségünk az utóbbi mellett döntött.

Az előbb említetteket figyelembevéve hadvezetőségünk, a 2. lembergi csatát követő általános visszavonulás megkezdésekor, még szeptember 11-én, újból arra kérte a legfelsőbb német hadvezetőséget, hogy 2 hadtestét sürgősen Krakkóba szállíttassa. Kérését azzal okolta meg, hogy az osztrák-magyar és német erők együttműködését most már csak ezen az úton látja biztosítva.

A német legfelsőbb hadvezetőségnek először az volt a terve, hogy egy, 2 hadtestből álló, hadseregcsoportot alakít Felső-Sziléziában (szeptember 14.).

Ez azonban pusztán csak védőintézkedés lett volna, amellyel a galiciai helyzeten nem sokat könnyíthetett. A Visztula és a Kárpátok gerince közt, Nyugat-Galiciába visszavonuló, erősen megtépázott osztrák-magyar erőknek sokkal nagyobb támogatásra volt szükségük. Elsősorban az északi szárny szorult megtámasztásra és éppen ezért hadseregfőparancsnokságunk a németek által megígért erősítéseket Krakkóba kérte irányítani.

A német hadvezetőség — főleg a német 8. hadsereg vezérkari főnökének, Ludendorf tábornoknak javaslatára — az osztrák-magyar hadseregfőparancsnokság kérelmét magáévá tette és elrendelte, hogy Hindenburg tábornok a német 8. hadsereg zömével, sürgősen Délkelet-Sziléziába szállíttassék.

Az osztrák-magyar haderők közvetlen támogatására érkező német erő — mint a 9. német hadsereg— a XI., XVII., XX. és a Gárda tartalékhadtestből, valamint a 35. tartalék hadosztályból, a Bredow-Landwehr hadosztályból és a 8. lovas hadosztályból állott.

A 9. német hadseregnek Krakkó, Kattowitz, Kreutzburg, Kalisch vonalában kellett gyülekeznie, ahonnan ezután a már együttes erővel megindítandó új hadműveletek során, az osztrák-magyar haderők balszárnyához csatlakozott volna. Az erre vonatkozó kölcsönös megállapodásokat a 9. német hadsereg vezérkari főnöke, Ludendorff tábornok és Conrad tábornok Neu-Sandecben, szeptember 18-án kötötték meg.

Az osztrák-magyar hadseregfőparancsnokság még szeptember 14-én, amikor a németek közvetlen támogatása bizonyossá vált, a már előbb említett okok miatt is lemondott arról, hogy az oroszok feltartóztatását a San vonalában kísérelje meg és minden igyekezetével azon volt, hogy hadseregeit, komoly harcokat kerülve, Nyugat-Galiciába vezesse vissza, ahol is a beérkező német 9. hadsereggel a sziléziai bánya- és iparvidék sűrű vasúthálózata folytán, a legkönnyebben egyesülhetett.

Általános helyzet 1914. szeptember második felében.

4. sz. vázlat.

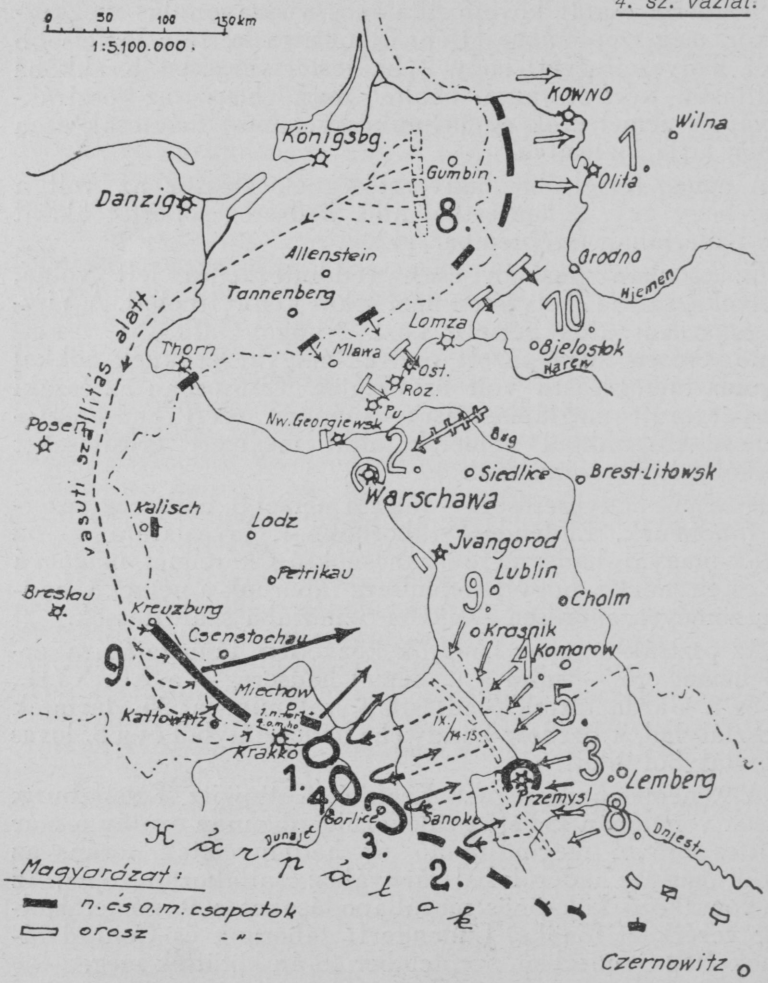

Szeptember 18-án, a megegyezés idejében, az oroszok további magatartását még teljes homály fedte. Az oroszok hatalmas tömegei még a San keleti oldalán állottak és csak kisebb erők voltak attól nyugatra. Számolni kellett azonban azzal, hogy az osztrák-magyar hadsereget visszavonulásra késztetett nagy orosz tömegek nemcsak a Sanon fognak átkelni, hanem — a Visztula és a Kárpátok közti aránylag szűk arcvonal miatt, már technikai okokból is — egyes

részeikkel attól északra is előre fognak menni. Hogy milyen erővel, az részben attól is függött, hogy az orosz hadvezetőség a Porosz-Sziléziába tartó német erők felvonulásáról és elosztásáról mikor kap hírt. Tudva azt, hogy az oroszok nemcsak a Sanon át, hanem az attól északra lévő Visztula szakaszon is elő fognak nyomulni, a szövetségesek elhatározták, hogy a Szilézia keleti határszélén gyülekező 9. német hadseregen kívül, még az osztrák-magyar haderők egy részét is a Visztulától északra fogják felvonultatni.

E végből a 9. német hadseregparancsnokság elsősorban azt kérte, hogy az 1. osztrák-magyar hadsereg kötelékében visszavonuló Woyrsch német Landwehr hadtestet a Visztulától északra hozzák át. Ez a hadtest, a már ismert megállapodások szellemében, az augusztusi kezdőharcokban, Kummer tábornok hadseregcsoportjával karöltve, Orosz-Lengyelországban nyomult elő, majd Annapolnál átkelt a Visztulán és délre kanyarodva, a Lublin alatt harcoló 1. osztrák-magyar hadsereghez csatlakozott.

A német Landwehr-hadtesten kívül az osztrák-magyar hadseregfőparancsnokság az 1. hadseregből még 4 gyalog- és 2 lovashadosztályból álló seregcsoportot is szándékozott a Nidánál, a Visztulától északra, alkalmazni.

A szövetségesek az új hadműveletek megkezdését a Kielcze, Nida, Dunajec és Biala vonalából tervezték. Az volt a szándékuk, hogy az itteni készültségi állásokból kelet felé törnek elő és az ellenséget ott, ahol érik, megtámadják.

Az új hadműveletek megkezdésének időpontja attól függött, hogy mennyi idő alatt sikerül a 9. német hadsereget Keletporoszországból Délkeletsziléziába átszállítani.

A német hadvezetőség úgy számolt, hogy a 9. német hadsereg szeptember 29-én befejezheti felvonulását az új körletben. Az osztrák-magyar hadseregfőparancsnokság pedig azt remélte, hogy visszavonulóban lévő hadseregei szeptember 26-án elérik a Dunajec és Biala vonalában kiszemelt készültségi állást.

Azonkívül a visszavonuló osztrák-magyar hadseregnek is, a közel egy hónapi szakadatlan menet és harc után, pótlásra és legalább néhány napi pihenésre volt szüksége.

Az együttműködéshez szükséges feltételek megteremtése nem volt könnyű feladat. Az osztrák-magyar haderők balszárnyán kívül, lépcsőben, hátul felvonuló német hadseregnek ahhoz, hogy az osztrák-magyar haderők előnyomulását a Visztulától északra megbízhatóan kísérhesse, először az utóbbiakkal egy magasságba kellett jutnia.

A visszavonuló osztrák-magyar erők szeptember 26-án érték el, a Dunajec és Biala vonalában, a már előbb elkészí-

tett készültségi állást, hol a csapatoknak végre alkalmuk nyilt, hogy az első hadihónap véres harcait legalább részben kipihenhessék. Az 1. osztrák-magyar hadseregnek azok a részei, amelyek arra voltak kiszemelve, hogy a német 9. hadsereggel együtt, a Visztulától északra nyomuljanak elő, szeptember 27-én kezdték meg a Visztulán az átkelést, úgy hogy szeptember 30-án már a Nidánál állottak. A 9. német hadsereg szeptember 27-én, két nappal előbb, mint várható volt, ugyancsak befejezte kirakodását és gyors ütemben előnyomulva, szeptember 30-án, az 1. osztrák-magyar hadseregnek, a Visztulától északra, a Nidánál lévő részeivel ugyancsak egymagasságba, Kielcze, Piotrokow vonaláig jutott előre.

Ebből a helyzetből október 1-én, tehát alig három héttel a szerencsétlen 2. lembergi csata után, az osztrák-magyar hadsereg törhetetlennek látszó erőben készenállott arra, hogy végre most már a németekkel vállvetve, újból az orosz tömegekre vethesse magát.

Vitéz Lánghy Emil.

Tóth honvédek véres harcai Erdélyért.
(1917.)

A következő sorok az erdélyi háború utolsó nagyjelentőségű fejezetéhez, a marasestii oláh előretörés megállításához — 1917 augusztus havában — akarnak néhány adatot szolgáltatni. A háború e fejezete, úgy látszik, részleteiben még nem eléggé tisztázott ahhoz, hogy a magyar hadtörténelemben azt a helyet foglalhatná el, amelyet megérdemel. Legalább is vitéz Nagy Vilmos művének[1] idevonatkozó részei a szóban forgó harcokban résztvettek számára elárulják, hogy a kiváló szerző inkább egyéb háborús tapasztalataira és mélyreható stratégiai ismereteire támaszkodik, mint a rendelkezésére álló adatok tömegére, mikor e harcok lefolyását s jelentőségüket méltatja.

Általánosan ismert dolog, hogy az oláh hadiszíntérnek azon a szakaszán, amely az erdélyi határhegyek és a Szeret folyó közé esik, 1917 júliusában jelentős fordulat következett be. A frontszakaszra olyan oláh csapatok kerültek, amelyeket a háború első felének lesujtó tapasztalatai után kivettek a harcvonalból s francia és orosz tisztek és altisztek vezetése alatt 6—8 hónapon át képeztek ki, a világháború igényeinek megfelelően. Ezek az oláh „elite-csapatok" alkották a gerincét annak a nagy arányokban tervezett támadásnak, amelynek végső célja Románia felszabadítása és Erdély végleges elfoglalása volt.

A július 24-én megindult támadás valóban olyan eredménnyel járt, aminőről az oláh hadtörténelem sem azelőttről, sem — a Budapestre való „dicsőséges" bevonulást leszámítva — későbbről sem számolhat be.

A Putna folyótól a Casinului hegységig terjedő frontszakaszt, amelyen az 1. cs. és kir. lovashadosztály, a 8. hegyidandár s a 218. német gyaloghadosztály állott, sikerült betörniök s hadvezetőségünket pillanatnyilag igen kényes helyzetbe hozniok.

A könnyen végzetessé válható további előretörés megakadályozása és a kellemetlen csorba kiköszörülése céljából került a 37. honvédhadosztály a Tölgyesi-szoros tájékáról e

[1] A Románia elleni hadjárat. 2. kiadás Bpest 1924.

frontszakaszra. A hadosztályról Nagy Vilmos is megállapítja, hogy „az arcvonal többi részén pedig a 37. és a 117. német honvédhadosztály csapatai állottak őrt Erdély határán és akadályozták meg a románokat abban, hogy a lábukat Erdély földjére ismét betegyék . . .",[2] ám a frontszakasz harcainak leírásából kivehető, hogy az „őrállás" egyes fázisaira vonatkozólag adatai szerfelett hiányosak s amit a hadosztállyal kapcsolatban mond, azt főként a front egyéb szakaszaira vonatkozó adataiból következteti. Ily módon mondanivalói a hadosztályt illetőleg természetesen színtelenebbek, mint ott, ahol részletes források álltak a rendelkezésére.

A harcok fontossága azonban kétségtelenül megokolja, hogy a hadosztály szerepét — amennyire ez ma egyáltalán lehetséges — tisztázzuk. Részben azért is, mert egy olyan hadosztályról van szó, amelynek kiegészítő kerülete ma legnagyobb felében megszállott területre esik s nem árt megörökítenünk azokat az időket, amikor a nyitravidéki tót a székellyel egy áldozati kehelybe csorgatta a vérét, részben pedig azon tanulságok miatt is, amelyek e harcokból a jövő nemzedék okulására levonhatók. Magam, sajnos, nem vállalkozhatom az egész hadosztály szerepének ismertetésére. Adataim mindössze egy ezredre, a nyitrai 14. honvédgyalogezredre, azaz a szóban forgó frontszakasz két igen fontos pontján történt eseményekre vonatkoznak. Tanácsos volna azonban, ha a pozsonyi 13., a trencséni 15., valamint a soproni 18. honvédgyalogezred szerepét a bennük harcolt bajtársak megörökítenék, mielőtt egykorú feljegyzéseiket s emlékeiket elmosná az idő. Én az eseményeket részben a 14. honvédgyalogezrednek vitéz Németh-Deisler Károly tábornoktól kiadott háborús története,[3] részben pedig saját egykorú feljegyzéseim alapján fogom vázolni. A vázlat célja, hogy részben alátámassza, részben kiegészítse azokat a megállapításokat, amelyek e harcokkal kapcsolatban Nagy Vilmos könyvében olvashatók.

*

* *

A 60. és a 63. gyalogezred ezredünket Borszék előtti állásaiban július hó 28—29-ének hajnalán felváltván, az egyes zászlóaljakat mótoros kocsikon s az erdei kisvasúton Marosh évízre szállították. Innen vasúton utaztunk Sepsi—Bükszád—Bálványosfüredre, ahol teherautóra szálltunk s gyors iramban megindultunk Ojtoz felé. Ez az autótúra, azt hiszem, minden résztvevőnek felejthetetlen emléke marad. Nem-

[2] *Nagy Vilmos*, i. m. III, 20. l.

[3] A volt m. kir. nyitrai 14. honvédgyalogezred története. I—II. Budapest 1927—1928.

csak azért, mert az úton újjnyi vastagon ragadt ránk a por, amely a ruhán keresztül is úgy betömte pórusainkat, hogy alig győztük lesúrolni magunkról, nem is annyira a csodálatos tájképek miatt, amelyek mellett elrobogtunk, hanem főképen annak a fogadtatásnak okából, amelyben az útmenti falvak magyar, székely és oláh lakossága részesített bennünket. A rémhír, hogy Marasestinál áttörték a németeket, útközben százszorosan megnövekedve, futótűzként terjedt el Erdélyben. A Kézdi-medencében levő katonai parancsnokságok lázas igyekezettel csomagoltak, hogy az esetleges visszavonulási parancs ne találja őket készületlenül s a polgári lakosság az elkövetkező borzalmaktól rémült arccal nézte a katonaság készülődéseit. Mikor e szerencsétlenek meglátták a katonákkal megrakott közeledő autókat, kiszaladtak elénk a falvakból, lázasan újságolták a rettenetes szerencsétlenség hírét s még lázasabban érdeklődtek kilétünk s útunk célja felől. Ez utóbbit ugyan maguk is kitalálhatták az összefüggésekből — éppúgy mint mi, akik a marasestii áttörésről tőlük értesültünk először, — de mégis jól esett nekik hallani, hogy „igen, odamegyünk."

Mikép futott szét oly gyorsan az örömhír, hogy „jönnek a honvédek", örök rejtélye marad a tömeglélektannak; kétségtelen azonban, hogy végig a Kézdi-medencén mindenféle jóval várt már bennünket a falvak népe. A hír a szorongó lelkeket hihetetlenül felvillanyozta. Férfiak, nők, gyermekek sírva-nevetve nyujtották és dobálták fel autóinkba a kenyeret, sonkát, szalonnát, gyümölcsöt, sajtot; útunkra és reánk szórták kertjük minden virágát s az öröm önkívületében csókolták a kezét annak, akinek elérhették. A vastagon rátapadt portól szoborszürkére merevedett arcunkon nem igen látszhatott a meghatottság. A háború harmadik évének végén szívünk sem volt már túlságosan hajlékony az elérzékenyülésre — hiszen annyi bajtársunkat láttuk már mellettünk elesni s annyi testvérünket temettük már el könnyezés nélkül —, de a legkérgesebb lélek mélyén is megfogamzott az az elhatározás, hogy inkább ezer halál, de ez a nép ne lásson többé ellenséget.

A következmények megmutatták, hogy ez az elhatározás, ha nem nyilatkozott is meg ünnepies frázisokban, véresen komoly volt.

Ugyanaznap (július 29-én) este — ki végig autón, ki meg Berecktől kezdve gyalogmenetben — beérkeztünk Ojtozra, ahol megtisztálkodtunk s a torkunkra ragadt port meleg feketekávéval öblítettük le. Vacsorázni nem igen akaródzott, hiszen az egész úton tömtek bennünket a derék erdélyiek.

Amit aznap este s másnap reggel indulás előtt az előttünk levő helyzetről megtudtunk, igazán nem volt szívvidító.

Hivatalosan is értesültünk róla, hogy a frontot — légvonalban számítva — körülbelül 35 km szélességben és 25 km mélységben áttörték az oláhok s a 218. német hadosztály megmaradt csapatai déli irányban vonulván vissza, a Casinuluitól délfelé mintegy 20 km-nyi rés nyílt, amelyet most az 5. huszárezredből alakított táboriőrs-vonal biztosít. A táboriőrsvonal pontos helyéről, valamint az ellenség előnyomulásának méreteiről semmi hírünk se volt, miután az ellenséggel való érintkezést visszavonulásunk közben elvesztettük. Egyedül azt tudtuk biztosan, hogy a Casinului még a kezünkben van s az oláhok legmesszebbre Putna-vasútállomásig jutottak előre.

Miután a Casinuluion harcoló 82. (székely) és 69. gyalogezred csak emberfeletti erőfeszítések árán bírta feltartóztatni az oláhok sorozatos támadásait: két zászlóaljunk a Casinuluira indult, a harmadik a Clabucul hegységen át nyomult előre — egyelőre — az ellenséggel való érintkezés céljából.

A helyzet rendkívüli komolysága ránehezedett a legutolsó emberre is. A honvédek abból, amit útközben láttak, valamint a kiosztott konzervekből s nagymennyiségű lövőszerből és egyéb csalhatatlan jelekből következtettek, a tiszteknek pedig elég volt egy pillantást vetni a térképre.

Ha az oláhok elért kedvező helyzetüket ki tudják használni — a Casinuluira irányuló támadásaik pedig azt bizonyítják, hogy ki akarják használni — s nekünk nem sikerül az előretörést megállítanunk, egész frontunk a legválságosabb helyzetbe kerül. A már megkezdett irányban való további oláh előnyomulás ugyanis annyit jelent, hogy az egyik oldalon a hátába kerülnek Focsani előtt álló seregeinknek, a másik oldalon pedig benn vannak újra Erdélyben[4] s legelső eredményül kétségbeesett helyzetbe hozzák mindama csapatainkat, amelyeknek egyetlen visszavonulási útja a sósmezőojtozi út. Feltéve, hogy a hegyes-völgyes terep hátráltatja hadmozdulataikat, két-három nap még ebben az esetben is elégséges ahhoz, hogy a marasestii áttörés beláthatatlan következményekkel járjon. Hiába próbáltuk magunkat azzal a fölényeskedő lenézéssel vígasztalni, amely Erdély megtisztítása során az oláh katona hadi erényeivel szemben akaratlanul is kialakult bennünk. Mindenki érezte, hogy annak az oláh hadseregnek, amely a németeket ily módon át bírta törni, egészen másnak kell lennie, mint aminőhöz eddig hozzászoktunk. A hangulatra s az oláh katona értékelésére jellemző, hogy elterjedhetett és hitelre találhatott az a hír, hogy az áttörést nem is oláhok, hanem oláh egyenruhába bújt franciák hajtották végre.[5]

[4] Ojtoztól mindössze 15 km-re állhattak!

[5] E hírnek valami alapja valóban volt is. Utóbb kiderült, hogy

Meglehetős komoran búcsúztunk el tehát barátainktól, mikor megtudtuk, hogy az ezred kettéválik.

*

* *

A Casinuluit védő csoport augusztus 1-én és 2-án került harcba, felváltván a teljesen kimerült 69. gyalogezredet. A „vonal", amelyet védenie kellett, egyáltalán nem volt kiépítve. A 80—100 lépésre levő ellenség előtt, úgyszólván állandó pergőtűzben és folytonos rohamok közben fizikai lehetetlenség volt a technikai berendezkedéseket elvégezni: annál is inkább, mert a sziklás talajon való állásépítéshez olyan felszerelésre lett volna szükségünk, aminővel, sajnos, nem dicsekedhettünk. Ilyenformán fedezékül az egyébként csaknem teljesen áttekinthető terepen egy-egy szikla, ledőlt fatörzs, vagy a fejünk elé kotort köves föld szolgált. Csak ittott sikerült valamelyes, nagyon szerény igényeknek megfelelő árkot ásni a más talajra szánt gyalogsági ásóval s napok teltek el, míg az egyes árokrészek a teljesen nyílt tereprészeken összeköthetők lettek.

A folytonos tűzben nagy nehézségekkel járt a rajvonal élelemmel való ellátása is. Az egyik résztvevő naplója erről így ír:

„Ezen a napon (augusztus 4-én) kaptunk először az állásokban két nap után étkezést, de az is csak egy napos főtt húsból állott, mert a leves és főzelék, mire előrejutott, megsavanyodott és élvezhetetlenné vált. Féltem, hogy legénységemre a legválságosabb pillanatban nem fogok számíthatni, mert az éhségtől, a nagy melegtől és a hullák bűzétől ragályos betegségek ütnek ki. Vizet pedig olyat ittunk, amelyben napok óta hullák hevertek."[6]

Ilyen körülmények között kellett embereinknek egy hétig kitartaniok, amely idő alatt naponta legkevesebb két-három, pergőtűzzel és aknázással bevezetett, mélytagozású rohamot vertünk vissza. Volt azonban olyan nap is, hogy ötször rohant meg bennünket az ellenség.

A pergőtűz minden alkalommal pontosan irányzott és hatásos volt. A tüzelést francia tűzérmegfigyelők vezették, akik a pergőtűz alatt, sőt a rohamok közben is telefonukkal és térképeikkel állandóan a két vonal közt tartózkodtak, egy-egy bokor, vagy kőszikla mögött bujkálva.

A tüzérség hatásáról egyik naplóban ezt olvashatjuk: „Iszonyú látvány volt a súlyos sérülések, továbbá a fák

ezeket az oláh csapatokat több, mint féléven át készítették elő e támadásra francia és orosz tisztek és altisztek, akik a támadásban is résztvettek.

[6] *Németh—Deisler*, i. m. II. 129. l.

ágain lógó emberi roncsok és a gazdátlan, földön heverő emberi végtagok tömege. Könyörgő, nem is emberi alakoknak látszó, megcsonkított harcosok rimánkodnak, hogy mentsük meg őket. Lehetetlen leírni azt a borzalmas hatást, amelyet az ellenség tüzérsége okozott. Élénken él még emlékezetemben, hogy egy 69-es szakaszvezető, midőn meglátta, hogy jobb lágyékán a belei kicsüngnek, megőrült és puskájával a szájába lőve öngyilkos lett. Egy másik 69-es gyalogos, kinek jobb lapockáját teljesen szétroncsolta egy gránátszilánk és a hátán keresztül látható lett vérhabos tüdeje, arra kér, hogy kötözzem be! Persze már csak percei vannak hátra! Megsímogattam elhidegülő arcát és így igyekeztem iszonyú kínjain könnyíteni, amíg ki nem lehelte lelkét."[7] Ez a leírás nem is az első vonalról, hanem a tartalékállásról szól!

Ugyancsak hatásos volt a puska- és géppuskatűz is. Valamennyi résztvevő ítélete megegyezik abban, hogy az oláh legénység feltűnően jól kezelte a puskát. A legkisebb célra a harc szüneteiben is azonnal lőttek s nem egy emberünk fizetett életével, vagy két-három sebbel azért, hogy helyzetét könnyelműen változtatta.

Az első rohamok alkalmával meglepett bennünket az oláh katonák magatartása roham közben. Hogy a legelső hatásos puskatűzre azonnal vissza ne forduljanak, ahhoz — őszintén megvallva az igazat — addig nem igen voltunk hozzászokva. Az első meglepetés után azonban hamarosan rájöttünk, hogy nem annyira az oláh katona lelki alkata változott meg, mint inkább a vezetés. Akár franciák, vagy oroszok, akár oláhok voltak a rohamok irányítói, kétségtelen, hogy vasfegyelmet tudtak tartani s embereik szemmel láthatólag respektálták parancsnokaikat. Megmaradt azonban az oláh katona pánikra való hajlandósága s a kézigránáttal és szuronnyal szemben érzett borzongása. Csakis ennek köszönhettük, hogy az egyenlőtlen feltételek mellett, mindig friss erővel végrehajtott rohamokat kivétel nélkül meg bírtuk törni.

Legkritikusabb volt a helyzetünk augusztus 4-én. Tűzér megfigyelőink, a hajnali órákban, az oláh vonalak mögött észlelhető csapatösszevonásokat jeleztek, amelyeket hiába próbáltak ágyútűzzel megzavarni. A hajnali mozgásnak a nap folyamán két erős támadás lett a folytatása. Az elsőt a délelőtti órákban intézték ellenünk, igen hatásos ágyú- és aknatűz segítségével. A három hullámban megindult rohamot azonban rövidesen sikerült visszavernünk. Szerencsés pillanatban kezdett lövegtűzünk, valamint puskáink és géppuskáink ugyanis, mindjárt a megindulás kor olyan réseket

[7] *Németh—Deisler*, i. m. II, 132. l.

vágtak a rohanók közt, hogy az épen maradtak jobbnak látták a fele útról visszafordulni.

A véres kudarc még nagyobb erőfeszítésre ösztönözte a támadókat. Délután ½5 óra tájban erős zivatar és jégeső támadt s ugyanakkor az oláh tűzérség is megkezdte működését. Körülbelül egy óra hosszat tartott a hamarosan pergőtűzzé erősödő előkészítés, amelyet 28-as aknavetők és géppfegyverek is támogattak. Majd rohamra indultak a gyalogosok hullámai, minden eddigit meghaladó tömegekkel. Elkésve kezdett lövegtűzünk ez alkalommal, sajnos, már nem tudott a reánk rohanókban jelentékenyebb kárt tenni, puskáink és gépfegyvereink pedig hiába tüzesedtek át az állandó tüzeléstől, hogy a rohamot megállítsák. Így a támadás visszaverése a kézigránátokra és a szuronyokra maradt. Elkeseredett kézitusa indult meg tehát, amelyben embereink haláltmegvető bátorsággal küzdöttek az állásainkba behatolni akaró tömegek ellen. A nagy számbeli különbség mellett, nem lehet csodálkozni rajta, hogy egyik századunknál az ellenségnek sikerült állásainkba betörnie. Hogy emiatt az illető századot nem érheti szemrehányás, azt a naplóírók mindegyike megállapítja. A század különben az ezrednek afféle mintaszázada volt: mindenkor a legkockázatosabb vállalkozások végrehajtója s a legnehezebb állások elfoglalója. Legénysége, a legutóbb jötteket leszámítva, az utolsó emberig — legtöbbször kétszer-háromszor kitüntetett, viharedzett katona. A század gondolkodására jellemző, hogy a kitüntetések helyett — amíg ezt a hadvezetőség el nem tiltotta — minden embere a század jelvényét, az ezred és a század számával ellátott halálfejes jelvényt hordta a bal mellén.[8] A század ekkori parancsnoka H .... zászlós, az ezred egyik legbátrabb fiatal tisztje volt, aki a porosz harcos éremtől az arany vitézségi éremig minden harctéren megszerezhető kitüntetést megszerzett s akiről az esettel kapcsolatban az egyik résztvevő a következőket írja: „Mint egy sérthetetlen félisten járt-kelt a legnagyobb ágyú- és puskatűzben. Ő nyujtotta az utolsó vígaszt haldokló hőseinknek, ő adta az első segélyt sebesült honvédeinknek, ő volt az, aki lelkesítő szavaival magához hasonlóvá tette a küzdő hősöket: minden pillanatban készekké a hazáért meghalni."[9]

Elképzelhető tehát, hogy a századnak azon a szakaszán, ahol az ellenségnek sikerült behatolnia, csak halottak védték vonalainkat!

Már-már elveszettnek látszott minden, amikor a kevésbbé

[8] Sokan őrizzük még féltett kincsként ezt az egyszerű plélıjelvényt, amelyet a század mindenkori parancsnoka „adományozott" a századbelieknek a tűzkereszstség után!

[9] *Németh—Deisler*, i. m. II, 134. l.

megtépázott szomszéd század parancsnoka, N.... hadnagy, észrevevén a kétségbeejtő helyzetet, beleavatkozott az események folyásába s tucatnyi tartalékát ellentámadásra vitte.

Az állásainkba betört oláhok, az erélyes rajtázással rajtuk ütött szakasz erejét túlbecsülve, megtorpantak s támadás helyett védekezni kezdtek. Félelmetes gyorsasággal és elkeseredett dühvel dolgozó embereink szuronyainak azonban nem sokáig állhattak ellent s tanácsosabbnak látták megfordulni s vad futásban keresni kétes menedéket.

A pillanatnyi pánikot az egész roham sorsát eldöntő lépésre használtuk fel. Embereink az egész arcvonalon, ott is, ahol az oláhok nem értek még szuronytávolságig, felugrottak s támadó szuronyharcba bocsátkoztak. Inkább vakmerő fellépésünkkel, mint reális erőnkkel rövidesen sikerült is az oláhokat menekülésszerű visszavonulásra kényszerítenünk s üldöző puska-, géppuska- és ágyútűzzel teljesen szétvernünk. A visszaözönlés olyan rendetlenül történt, hogy az oláh katonák egymást lökdösték fel s szúrva-döfve egymás holttestén keresztül igyekeztek állásaikba eljutni.

Az ellentámadást végrehajtó század parancsnoka, akinek lélekjelenléte és haláltmegvető bátorsága a már-már diadalmas oláh roham sorsát megfordította, halálos sebet kapott. Régi, hűséges bajtársunkat s az ezred egyik legjobb tisztjét vesztettük el benne, aki az 1916-os lucki áttörés borzalmaiban s azóta is számtalanszor dobta kockára a maga életét, hogy a harci helyzetet s bajtársait megmenthesse. Ez ideig épen került ki a legnagyobb veszedelmek közül is, zászlóaljának utolsó nagy harcában azonban elfogadta áldozatát a Gondviselés. Miután csak napok mulva halt meg, végső óráit és halálküzdelmét még megkönnyítette az a tudat, hogy áldozata nem volt hiábavaló. A Casinului és a becsület a mienk maradt!

A vérbefúlt roham utáni szélcsöndet arra használhattuk fel, hogy a beállott szürkületben s az éj folyamán halottainkat és sebesülteinket elszállíttassuk s az állások veszélyesebb pontjai elé spanyoltövist helyezzünk.

A hét folyamán visszavert rohamok erejéről elképzeltető fogalmat nyújt az a körülmény, hogy állásaink előtt a szó szoros értelmében ezrével hevertek az oláhok hullái. Ezek, a perzselő augusztusi napon — előbb megfeketedve, aztán hihetetlen mértékben felpuffadva — néhány óra alatt oszlásnak indultak s olyan förtelmes bűzt árasztottak, hogy embereink kínjukban felvették a gázálarcot, hátha azon keresztül nem szűrődik át a kibírhatatlan hullaszag.

A harcok természetesen a mi oldalunkon is rendkívül súlyos áldozatot követeltek! Megsebesült egy zászlóaljparancsnok, megsebesült és elesett a tiszteknek és a legénység-

nek körülbelül fele. Sőt az egyik géppuskásszázad, amelynek 98 kezelő embere ment a rajvonalba, kivonásakor mindössze 30 emberével tért vissza.

Annak magyarázatára, hogy embereink a rettenetes helyzetben igazán az utolsó lehelletükig kitartottak, az egyik napló a következőket jegyzi meg: „Tudtuk valamennyien, hogy a Magura Casinului feladásával az egész ojtozi szorost elvesztettük volna."[10]

* *
*

Mikor a M. Casinului pokla már elviselhetőbbé vált, elkövetkezett a megpróbáltatások ideje a 14. honvédgyalogezred másik felére is.

Ez arra volt hívatva, hogy a 9. német hadsereg részéről Focsani előtt augusztus 6-án s a Gerok-csoport részéről az ojtozi völgyben Herestrau ellen augusztus 8-án meginduló nagyarányú támadásunk idejére a 2. oláh hadsereget lekösse s megakadályozza, hogy a marasestii áttörés további folytatása céljából itt álló oláh csapatrészek a frontról északra, vagy délre elvonassanak. Ezzel a feladattal nyomult elő a Clabuculon keresztül harmadik zászlóaljunk, amelyhez augusztus 7-én — a Casilunuiról való kivonás után — aránylag épen maradt első zászlóaljunk is csatlakozott.

Az ellenséggel az 5-ös huszárok táboriőrs-vonalán áthatolt járőreink jutottak érintkezésbe, miután szétugrasztották az előrelopódzó oláh járőröket. Az ellenség főerejének megállapítása végett augusztus 3-án és 4-én két különítmény ment ki erőszakos felderítésre. Az első a fél hadosztályrohamszázadból állott, amelyhez egy ezredbeli járőr csatlakozott, a másodikat pedig a 14/III. zászlóalj rohamszakasza és hat gépfegyver alkotta. Ezek jelentései nyomán a zászlóalj az ellenségtől megszállva tartott Limba-Vecina magaslattal szemben foglalt állást.

Az eredetileg augusztus 5-ére tervezett támadás, közbejött akadályok miatt, augusztus 8-ára tolódott el.

Erre a napra a hadosztálytól ezt a parancsot kaptuk:

„9 óra 55 perckor a Say-csoport alá rendelt 9/12. üteg Limba-Vecina ellen a tüzelést megkezdi. 10 órakor a 74. dandár támadó csoportja megkezdi előnyomulását."

A támadó csoport első vonala állott: *a)* középütt a hadosztály-rohamszázadból, *b)* balról a 4/14., *c)* jobbról a 12/14. századból, amelyeket az I/14., és a III/14. rohamszakasszal erősítettek meg, *d)* az I/14. és III/14. géppuskás- századból. A következő hullámokat az I/14. és III/14. zászlóaljak fennmaradó századai alkották.

---

[10] *Németh Deisler*, i. m. II, 132. l.

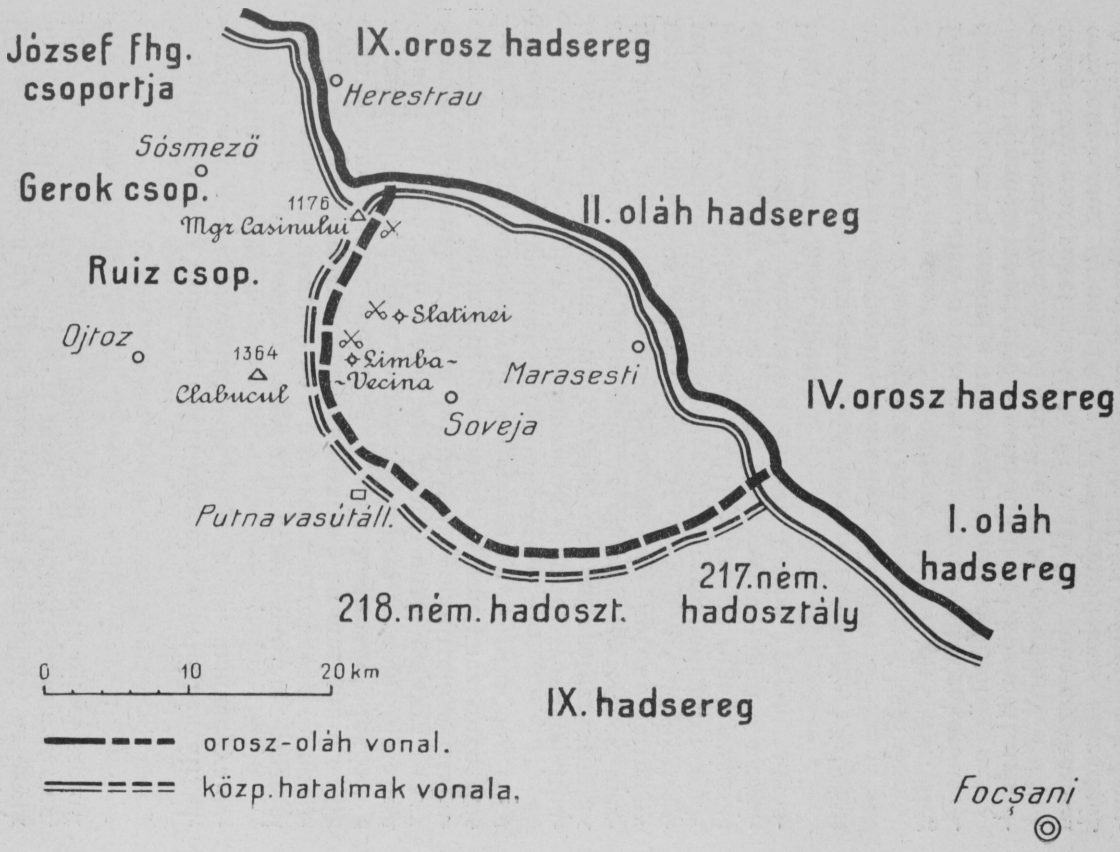
József fhg. csoportja
IX.orosz hadsereg
Herestrau
Sósmező
Gerok csop.
1176
Mgr Casinului
II. oláh hadsereg
Ruiz csop.
Slatinei
Ojtoz
1364
Limba-Vecina
Marasesti
Clabucul
Soveja
IV.orosz hadsereg
Putna vasútáll.
I. oláh hadsereg
217.ném. hadosztály
218.ném. hadoszt.
0
10
20 km
IX. hadsereg
orosz-oláh vonal.
közp. hatalmak vonala.
Focșani

A vállalkozás nem a legjobb auspiciumok közt indult meg. A vonalban levő gyalogszázadok tisztikara és legénysége egyaránt határozottan kétkedett a felderítés helyességében. A helyszíni benyomások alapján ugyanis az a vélemény alakult ki, hogy a felderítő különítmények „előretolt oláh állása" nem egyéb, mint egy erősebb táboriőrs, a főállásnak jelzett vonalrész pedig valójában egy előretolt körtámaszpont, amely mögött, álláspontunkról be nem látható helyen, kell lennie a főállásnak. Ennek következtében hangossá vált az a meggyőződés, hogy a táboriőrs és az előretolt állás megvételére oktalanul olyan erőt szándékozunk tűzbe vetni, amelyre az események további során lenne szükségünk.

Kedvezőtlen hatást szült a rohamszázaddal egy vonalban való támadás és roham is, amely rohamszázadnak tisztikarát és legénységét s ennek következtében teljesítőképességét az ezredbeliek nem ismerték és hangosan kifejezett bizalmatlansággal nézték.

Főként a tisztekre hatott nyomasztólag az a körülmény, hogy — a térképek megbízhatatlansága miatt?? — a különböző oldalról kapott jelentések az egyes hegyek neveit — nem is beszélve az egyes hegygerincekről, vagy apróbb emelkedésekről — állandóan összekeverték. Az egyik jelentés a Resboiuluion észlelte azt, amit egy másik a Chinusuról, Slatineiről, vagy Limba-Vecináról állított. Ez a vállalatra indulókat életbevágóan nem érdekelte ugyan — az ő feladatuk volt az előttük levő hegy elfoglalása, bármi legyen is a hegy neve — de a zavar, amint ezt a hozzáfűződő gúnyolódó megjegyzések bizonyították, mégis csak nyugtalanító hatással volt.

A legnagyobb részben megokolt elkeseredés, amellyel a vállalatba indultunk, később egyáltalán nem hatott károsan. Az ezred tisztjei és legénysége, évek során át a háborúskodásnak minden csinját-binját kiismerték s afféle „háborús rutinmunkásokká" váltak, akiket érzelmi szempontok a rábízott feladatok teljesítésében nem igen zavarhattak többé, legfeljebb, hogy elkeseredésükben még nagyobb teljesítményekre voltak képesek, mint különben.

Sokkal komolyabb aggodalmakra adott okot az úgynevezett „pergőtűz", amelynek hivatása lett volna az ellenséget szuronyainkra előkészíteni. Nagyon gyér lövegtüzünk becsapódásai ugyanis egyáltalán nem jelentkeztek ott, ahol joggal várhattuk volna. Ennek következtében kialakult az a vélemény, hogy a tűzérek Limba-Vecinája valószínűleg másutt van mint a miénk. Annyi bizonyos, hogy a „pusztító" „pergőtűz" egész ideje alatt, az ellenség állandóan és nyugodtan géppuskázta rohamra készülődő csapatainkat.

Azonban a parancs — pláne az ellenvetések után is fenntartott parancs — parancs! A roham tehát pontosan az elrendelt időben megindult.

Hamarosan bebizonyosodott azonban, hogy az előzetes aggodalmak nagyon alaposak voltak!

A rohamról az egyik napló ezt írja:

„Az ellenség meg nem rendített erős tüzelése közepette indultunk tehát — mint ez később kiderült — 400—500 lépés távolságról. A felderített ellenséges táboriőrs ugyanis ellenállás nélkül visszavonult a mögötte levő, gyalogsággal és géppuskával megrakott, kitünően kiépített oláh körtámaszpontba. A halált megvető bátorságnak és fegyelmezettségnek kevés szebb példáját adta a világháborúban ezredünk legénysége és tisztikara, mint ennek a rohamnak végrehajtásánál. Nehezen kapaszkodva, a teljes mértékben hatásos ellenséges puska- és géppuskatűzben, amelynek zajában észre sem vettük az oláh tűzérségnek tartalékainkra irányított tüzét, gyorsan és teljes rendben érték el a körtámaszpontot, amelynek megszálló csapata 30—40 lépésnyire várta be rohamunkat és azután öklével fenyegetőzve, szuronyaink és kézigránátaink elől a főállásba szaladt vissza."[11]

A roham, a tartalékállásból nézve, valóban fejedelmi látvány volt! A majdnem két kilométernyi arcvonalat elfoglaló három század és két géppuskásszázad csaknem kiigazodva feltartóztathatatlanul szaladt előre, maga után vonván a következő rohamhullámokat. Ennél történelmi festménybe kívánkozóbb rohamot a legvénebb háborús farkasok sem igen érhettek meg! A nagyrészt fedetlen kapaszkodón az oláh puska- és géppuskatűz irtózatos pusztítást végzett a támadó sorokban, az épen maradtak azonban, mintha semmi sem történt volna, mentek tovább, előre! A rohamszázad és a gyalogszázadok versenyeztek abban, hogy minél félelmesebb harcosoknak bizonyulhassanak. S a roham élén mindig elől, messze kimagaslóan, mint valami legendás hős, a rohamszázad parancsnoka, L... főhadnagy.

Azelőtt egyáltalán nem ismertük őt, azt sem tudtuk, melyik ezrednél szolgált eredetileg — sőt az elhamarkodottnak vélt vállalattal szemben érzett ellenszenvünket s a rohamszázad teljesítőképessége iránti — nem egészen megokolt — kételyeinket reá is átvittük. Ezzel az első bemutatkozásával azonban, amely neki, sajnos, utolsó szereplése volt e földi életben, egy csapásra meghódította a legmogorvább és legbizalmatlanabb csatafarkasok szívét is. Egyszerre megéreztük, hogy ő is egy közülünk: osztályosa és szenvedő végezője annak a kegyetlenül nehéz feladatnak, amit rajvonal-

[11] *Német—Deisler*, i. m. II. 141. l.

szolgálatnak neveznek. Nem volt többé „előkelő idegen", nem volt többé „kiváltságos" „úr", aki „a mi vérünkön fityegőket gyüjt": „bajtárs" volt, övéi védelmében vérengző és vérző, megtépázott ordas farkas, mint mi, akik fogvicsorgatva nevettünk és káromkodva imádkoztunk. Feszülten figyeltük hát szürke acélsisakját, mint gladiátor-testvérünkét, akit a fenevadak elé dobtak az arénába, hogy öljön, vagy megölessék.

Így érte el az első hullám a körtámaszpontot, amelyen gyorsan áthaladt, nyomában a második hullám — aztán egyszerre felbomlott a rend és irtózatos zűrzavar támadt az elfoglalt állások körül.

Az a látvány ugyanis, amely itt a rohanók szeme elé tárult, a legpesszimistább jóslásokat is messze felülmulta.

Az előretolt állás mögött következett a főállás, amelyről a felderítés semmit sem tudott.

„Ezen főállás több soros drótakadállyal, túltömött megszálló erővel és géppuskával a körtámaszpont fennsíkját, 80—100 lépés széles, meredek lejtőjű völgy tulsó oldaláról, a fennsíknál magasabb színtről ékalakban fogta két oldalról tűzbe."[12] Valószínűleg sajátságos alakjáról kapta a hegy a Limba-Vecina: „Szomszéd-(hegy)-nyelv" nevet.

A főállás, mihelyt a körtámaszpont megszálló ereje bevonult, természetesen pokoli tűzzel árasztotta el a fennsíkra feljutott csapatainkat. Ezek meglepetése és rémülete elképzelhető.

„Az őrületes erővel reánk zúdított tűz pusztító hatását növelte még az a körülmény is, hogy a fennsíkon mindhárom rohamoszlop, sőt az I/13. zászlóalj néhány százada is, összekeveredett egymással. Sebesültek, halottak, helyüket nem találó 7—8 különböző századhoz tartozó, előretörő, visszaözönlő, fejveszett emberek fetrengtek, gomolyogtak egymás hegyén-hátán a legerősebb idegeket is próbára tevő kaoszban. Apokilaptikus írók körülbelül ilyennek képzelték el az utolsó ítéletet!"[13]

A vérfagyasztó meglepetés hatását betetőzte a rohamszázad parancsnokának eleste, akit a fennsíkon úgyszólván elsőnek találtak fejen és szíven az ellenség golyói.

Parancsnoka eleste után iszonyú pánik vett erőt a rohamszázad emberein. A rohamban résztvettek véleménye szerint a pánikot az is elősegítette, hogy a rohamszázadba sokan osztatták be magukat olyanok, (tisztek is!), akik — egyébként a hadosztály békésebb alakulatainál teljesítvén szolgálatot — most kerültek életükben először tűzbe s a rendkívüli helyzetben kelleténél jobban elvesztették a fejüket. Az bizonyos,

[12] *Német—Deisler*, i. m. II. 141. l.
[13] *Német—Deisler*, i. m. II. 141. l.

hogy ebben az állításban nagyon sok a túlzás. A „rajvonalbaka" az egész háború alatt határozott antipátiával nézte a kiváltságosokat, akik — meggyőződése szerint — csak azért, hogy kitüntetéseik szaporítására ürügyet szerezzenek, olykorolykor — természetesen inkább passziv, mint aktiv módon — vendégszerepeltek a rajvonalban, amelyet ő dühös büszkeséggel a magáénak vallott. E kiváltságosak közé sorozta megalakulásuk után a „rohamcsapatokat" is, amelyek általában a vonal mögött tartózkodtak s csak egy-egy vállalat végrehajtása végett jöttek előre, hogy utánna azonnal újból hátramenjenek. Azt sem tudjuk ma megállapítani, osztottak-e be a vállalat alkalmával a rohamszázadba nagyobb számmal olyanokat is, kik harckiképzésük fogyatékossága miatt, válságos helyzetben csakugyan nem állhattak helyt — bármily bátrak és elszántak voltak is. Az azonban kétségtelen, hogy a zavar csakugyan a rohamszázadnál keletkezett s a pánik leküzdése nem a rohamszázad tisztjeinek kezdeményezésére történt.

Mikor a rohamszázad emberei rémületükben megfutottak, a helyzet határozottan kétségbeejtőre fordult. Nemcsak a fennsíkra feljutott századok, hanem a hegyoldalban felfelé nyomuló további hullámok is megtorpantak. Már-már úgy látszott, „hogy a kavarodásból általános visszafutás lesz, amely esetben emberi számítás szerint senki sem menekült volna meg épen."[14]

A roham egy résztvevőjének ezt a megállapítását, az általános helyzet ismeretében[15] nyugodtan kiegészíthetjük azzal, hogy a már elkerülhetetlennek látszó általános megfutamodást szükségképen nyomon követte volna az ideiglenesen visszahúzódásra kényszerített oláhok előretörése. Ebben az esetben pedig — mivel a rohamban az arcvonalon rendelkezésre álló századok majdnem valamennyien részt vettek — az eseményektől megrendített, amúgy is gyönge tartalék képtelen lett volna megakadályozni, hogy az oláhok az annyi vér árán tartott Casinuluinak, sőt a jobbról és balról támadásban levő csapatainknak is hátába ne kerüljenek.

Az általánossá vált rémület legválságosabb pillanataiban az első rohamhullámba osztott jobbszárny-század parancsnoka, D... hadnagy, kétségbeesett lépésre szánta el magát. A kezeügyébe eső 20—25 emberrel hihetetlen gyorsan a megfutók elé a középre került — az első pillanatban azt hittük, hogy ő is a megfutamodást választotta, ami jobban kétségbeejtett bennünket — s a visszaözönlőket puskatussal és szuronnyal megállásra és visszafordulásra kényszerítette, majd a második és harmadik hullám új bátorságra kapott emberei-

[14] *Németh—Deisler:* i. m. II. 141.
[15] L. a vázlatot.

vel a támadást erős lendülettel előbbre vitte és újból betört az oláhok állásaiba. Ilyen módon a pillanatnyi veszedelem elhárult s a kétségbeesés újabb bizakodásnak adott helyet.

A rendkivül nehéz terepen a további előretörés azonban lehetetlenné vált s ezért a fennsíkon levő csapatok kénytelenek voltak az elért helyen magukat beásni. „Helyzetünk azonban még koránt sem volt kétségtelen. Bizonytalan eredetű s egyes csoportok visszavonulását elrendelő kósza „parancsok" következtében még egy néhányszor kellett erélyes közbelépéssel a visszafutókat elfogni és helyükre visszairányítani, ami természetesen újból és újból feléledő pokoli ellenséges tüzet vont maga után."[16]

Az oláhok, akiknek szemmel láthatólag kínos volt, hogy az ellenség a Limba-Vecinán befészkelje magát, állandóan erős ágyú- és géppuskatűzben tartották a terepet s a nap folyamán többszörösen megkísérelték, hogy kivessenek onnan bennünket. „16 óra tájban a románok négy ízben kísérelik meg elveszett állásaikat visszafoglalni", azonban „minden ellentámadás véresen vissza lett verve s az elért vonalat teljes egészében szívósan tartottuk."[17]

Ebben nagy segítségünkre volt tűzérségünk is, amelynek tüzét most már az első vonalban levők irányították. Hogy ez a tűz minő hatásos volt, annak bizonyságát későbbi előnyomulásunk alkalmával láthattuk. Egyik századunk egyetlen helyen mintegy 70 hirtelen bekapart halottat talált az oláh állások mögött.

Ha azonban az oláhoknak kínos volt a Limba-Vecinán való jelenlétünk, szászszorosan kínos volt az ott tartózkodás nekünk. A harc hevében készült fejvédek a két oldalról reánk zúdított puska- és géppuskatűzben nagyon fogyatékos védelemnek bizonyultak. Mikor pedig a gödröket úgy-ahogy kimélyítettük, még mindig ott voltak a román ágyúk, amelyek állandóan lőttek bennünket s a nap folyamán két géppuskánkat is szétvetették a kezelőlegénységével együtt.

Embereink még újabb előretörés árán is szívesen szabadultak volna a kellemetlen helyről, ahol sebesültjeink két-három sebet is kaptak egyszerre, sőt az egyik csodával határos módon épen maradt altisztünk köpenyét 19 golyó lyukasztotta át. A két vonal közt húzódó „V" alakú völgyet azonban, amelyek fatorlaszain, spanyoltövisein és kőszikláin keresztül még tűz nélkül is nehéz lett volna az áthatolás, éjjel-nappal állandóan öt géppuska lőtte, úgy, hogy legvakmerőbb tisztjeink és honvédeink minden ilyen kísérlete vérbe fulladt. A „halálvölgy" akadályai — ahogy embereink e völgyet elne-

[16] *Németh—Deisler:* i. m. II. 142. l.
[17] *Németh—Deisler,* i. m. II. 165. l.

vezték — az adott körülmények között emberileg leküzdhetetlenek voltak.

Bármily nehéz volt tehát a helyzetünk, egyedüli lehetőségként a fennsíkon való kitartás maradt számunkra s minden törekvésünk csak arra irányulhatott, hogy az ott tartózkodást valahogyan elviselhetővé tegyük.

Ennek azonban, az ellenséges tűzön kívül, egyéb súlyos akadályai is voltak. A nagy területen szétszórt, különböző alakulatokhoz tartozó, megrendült, össze-vissza kevert emberek közt rendkivül nehéz volt egységes terv szerint biztosítani a munkát. Az egyes századokat a rohamszázad parancsnokságával összekötő telefondrótok a pokoli tűzben a legnagyobbrészt elszakadtak s a nappal folyamán reményünk sem lehetett arra, hogy az összeköttetést helyreállítsuk. Más oldalról viszont épen maradt néhány telefondrót, amelyen egyes századok hátrafelé saját parancsnokságaikkal fenntartották az összeköttetést. Ilyenformán D.. hadnagy, a vállalat új parancsnoka, a fennsík elfoglalása után, csaknem kritikusabb helyzetbe került, mint a visszafutás megállításakor. Amilyen nehezen bírta intézkedéseit a fennsík különböző pontjaira eljuttatni, ép olyan nehéz volt megakadályozni, hogy az épen maradt drótokon az egyes századokat a legellentétesebb parancsok elérjék. S a rendkívüli nehézségek és pokoli zűrzavar közepette ez a tisztünk egyik legklasszikusabb példáját adta az ezredben általánosan ismert és elismert nagyszabású emberi és katonai képességeinek.[18]

A helyzetnek csodálatos élességgel való felismerésében megfeszült idegekkel, de félelmes biztonsággal és nyugalommal adta ki megfellebbezhetetlen intézkedéseit s azok végrehajtását rendre, rangra és egyesek életére való tekintet nélkül ki is erőszakolta. Készséges segítői voltak ebben az ezredbeli tisztek, altisztek és legénység, akik vakon bíztak benne és életüket is nyugodtan vetették oda, ha ő kívánta. Tudták, hogy inkább ő maga veszne el, minthogy a legutolsó emberét ok nélkül veszélynek tegye ki.

Mikor az intézkedéseit keresztező különböző visszavonulási parancsokat nem győzte már visszautasítani s a rendetlenül visszavonulni akarók újból és újból felbomlással fenyegették a súlyos áldozatok árán tartott rendet, végül is egy géppuskát állíttatott fel a vonal mögött s azzal az est beálltáig

[18] E székely eredetű tisztünk a nyugati harctéren halt meg spanyolinfluenzában a visszavonulás alkalmával. Életében kendőzetlen igazmondása miatt sokan nem szerették, önzetlen igazságszeretete, félelmet nem ismerő kötelességteljesítése s egészen kivételes katonai képességei miatt még többen rajongtak érte, de ellenfelei és jóbarátai — ezt a halála után minden zavaró melléktekintet nélkül bevallhatjuk — egyek voltak a vele szemben ösztönösen érzett tiszteletben.

állandóan a vonal felett lövetett. Ezzel a helyükön maradásra és az elért helyzetben való beásásra kényszerítette embereinket, akik a szembejövő golyóknál százszor jobban respektálták a hátulról jövőket.[19]

Innen kezdve a további események teljesen az előre megállapított terv szerint s nagyobb veszteségek nélkül folytak le.

Az éjtszaka beálltával esőben és meg-megújuló ellenséges géppuskatűzben történt meg a védővonal részletes kijelölése, a századkötelékek és parancsnoklási viszonyok rendezése s a fennsíkon levő századok telefonjainak összekötése, valamint a lövészárok nagyjában való kiásása. A következő két nap kölcsönös tüzeléssel, néhány gyengébb ellentámadási kísérlet visszaverésével s az állások további kiépítésével telt el. Éjtszakánként egy cs. és kir. útászszázad segítségével kiástuk a futóárkokat is és fokozatosan kivettük a jól kiépített állásokban feleslegessé vált századokat. Harmadnap éjtszakáján azután egy század — a harmadik zászlóalj egyetlen ép százada — szállotta meg a vonalat, felváltván a rohamban résztvettek közül még ott maradt egy-két századot. Ezzel a rohamban szerepelt századok valamennyien tartalékba kerültek — kivéve a géppuskásszázadokat — s esetleges meglepetések elhárítása végett, a Limbavecina mögötti hegyvonulaton rendezkedtek be.

A vállalkozás vesztesége, a létszámmegállapítás tanusága szerint, az egyes századoknál legénységben meghaladta a 40, tiszteknél elérte az 30%-ot.

Az áldozat azonban nem volt hiábavaló. Miközben mi a frontunkon álló ellenséges erőt magunkra vontuk, az ojtozi szorosban és Focsani előtt végrehajtott támadásainknak, nehéz munkával bár, de sikerült a frontot 5—8 km-rel előbbrevinniök.

Az események hatása alatt az oláhok augusztus hó 15-én feladták a Limba-Vecinát s a Chinusu irányában visszavonultak. Ezredünk harmadik zászlóalja azonnal üldözőbe vette a visszavonulókat s a két üldöző század járőrei estélig megtisztították a Chinusut az ellenség utóvédeitől.

Augusztus 16-án folytatjuk az üldözést. Járőreink a Chinusu és Slatinei közti kúpon ritka ellenséges vonalat jeleztek, amelyet három erősebb járőrrel sikerült veszteség nélkül elzavarnunk.

Innen kezdve minden terephullámon védővonalra bukkanunk. Ezek kezdetben egymástól 30—40, később 5—10 lépésnyire eső lövészgödrökből állottak, amelyekben 2—3 napi élelemmel és nagyon sok lövőszerrel ellátott egy-két lövész

[19] *Német—Deisler*, i. m. II. 141. l.

szorongott. Az egyre erősödő védőállásokat — egy-két foglyot ejtve — előbb járőrökkel ürítjük ki, majd rajvonalba fejlődnek századaink. Tűzérségünk hathatós segítsége nélkül s állandó ellenséges ágyú- és puskatűzben a védőállásokon keresztül való előnyomulás egyre nehezebbé vált s egyre nagyobb veszteséggel járt. Az oláhok úgyszólván minden talpalattnyi helyet szívósan védtek s folytonos ellentámadásokkal nehezítették meg az előbbrejutást. Állandó harc közben küzdöttük fel magunkat augusztus 17-én délelőtt a Slatinei tetejére, ahol elért bennünket a további előnyomulás beszüntetését s a védőállások kiépítését elrendelő parancs.

Augusztus 19-én azután az egész oláh támadófronton vége szakadt a mozgó háborúnak. Az oláhok nagy előkészülettel és még nagyobb reményekkel július második felében megindított támadása, a támadók túlsúlya, kitünő felkészültsége és időleges eredményei ellenére se úgy végződött, mint ahogy azt, az erőviszonyok mérlegelése alapján, az oláh hadvezérek kiszámították.

*

* *

S ha az oláh hadtörténetírók ezeknek a harcoknak első szakaszát a legdicsőbb emlékű oláh fegyvertények közt könyvelik el, mennyivel jogosabb büszkeséggel gondolhatunk mi vissza arra, hogy jóval kisebb erővel s jóval nehezebb körülmények között, meg tudtuk őket akadályozni támadásuk gyümölcsének learatásában s a marasestii áttörés csorbáját rövid idő alatt kiköszörültük. A Nyitra és az Ipoly mentén sok száz tót és palóc arca borul pirba és sok száz szív dobban meg önérzetes büszkeséggel, ha ezekre a harcokra visszagondol. Nemcsak azért, mert velük kapcsolatban Őfelsége távirati dícsérő parancsa a 82-es székelyek mellett a „vitéz 14-es honvédek" teljesítményeit is külön kiemelte, hanem első sorban azért, mert az ezred ezt a dícséretet száz százalékig meg is érdemelte. Habozás és ingadozás nélkül vetette oda magát Erdély határán az ellenség elé, hogy a magyar haza szent földjét élete árán is megvédje a megalázástól. Ezzel pedig minden dicsőségen felül el nem évülő jogot szerzett arra, hogy ezt az ezeréves földet a Vág mentétől Erdély havasáig a maga és ivadékai vérén vásárolt hazájának tekinthesse.

Miles Slovacus.

T Á R C A

Magyarok Verdun előtt.

A volt cs. és kir. 3. gyalogezredet, az 1918. évi tavaszi, tonalei nagy harcok után, a hadvezetőség a nyugati harctérre helyezte át.

Az akkor Szatmárnémetiben állomásozó pótzászlóalj 1918 július hó 20-án ide irányított engemet is, egy könnyű (kézi) gépfegyverszázaddal. Az út végpontjául Montmédy volt megjelölve. A német hadvezetőségtől útközben kapott újabb parancs szerint azonban egyelőre a belga határszélen — Jamoigne és Izel környékén — különleges kiképzés alatt álló ezredhez vonultam be. A Belgiumban eltöltött mintegy három hét alatt nagy harcászati gyakorlatok voltak s nagy gonddal történt a legénységnek az akkor nálunk még új, Lewis gépfegyverek kezelésében való oktatása.

Belgiumból Verdun elé került ezredünk. Állásainktól balra esett a híres 404-es magaslat, melyről korábban oly sokat emlékeztek meg a hadijelentések. A háború első éveiben halottak hekatombái feküdtek itt, elkeseredett harcok folytak a magaslat birtokáért, melyet el lehetett ugyan foglalni, aki azonban elfoglalta, véres kézitusák közben és nagy veszteséggel újból, meg újból elvesztette. Most komor „memento mori"-ként emelkedett előttünk, elhagyottan, megtépetten, gránátok ezreitől megszaggatottan. Senki sem tartotta megszállva, csak néha robbant fel rajta egy-egy nehéz gránát, megzavarván a halálban kibékült germán és gall lelkek fenségesen komor templomának halálos csöndjét.

Ezredünk fővonalának középső részéről, a brabanti magaslatról, távcsővel jól lehetett látni a verduni székesegyház tornyát.

A német csapatok felváltása símán sikerült, a franciák semmit sem vettek észre belőle. Egyébként ekkor, már hosszabb idő óta nagy csönd volt a nyugati harctér verduni szakaszán. A németek visszavonultak a Maas mögé és tartós védelemre rendezkedtek be; más helyen törekedtek eredmények elérésére.

A németeknek ezt a szándékát a franciák azonnal észrevették s a verduni pokol rettenetes birodalma úgy a franciák, mint a németek részéről, véres tusákban kifáradt csapatok pihentetője lett. De mintha csak érezték volna a né-

metek, hogy mégis csak Verdun előtt dől el a kocka, hangyaszorgalommal dolgoztak. Az első vonalat úgy hagyták, ahogyan volt és a kedvezőbb terepviszonyok felhasználásával hátrafelé építették ki az állások sorozatát. Az első állás volt a „Brabant"-állás, e mögött a „Hagen", „Brunhild", „Kriemhild", „Etzel" és leghátul a Hindenburg által tervezett „Siegfried"-állás. Bár a repülők tevékenysége igen élénk volt, az erdőségek védelme alatt aránylag nyugodtan folyhatott ez a nagy munka.

Én még Belgiumban egy gyalogszázadot kaptam, melyet Brabant faluba, a Maas partjára irányítottak. Egy nagy kőhalmaz jelezte Brabantot, mely valaha virágzó falucska lehetett. Most nem volt belőle egy ép fal, egy gerenda, egy küszöb! A romok alatt mély, vasbeton-pincékben lakott a legénység nappal, mert a két kilométer hosszú vonalszakaszon éjjel minden tiszt és minden közember szolgálatban volt. Tartalékról, vagy némi éjtszakai pihenőről szó sem lehetett ezen, az egy századnak megdöbbentően nagy területen. Brabant nagyon fontos hely volt. Itt volt az összeköttetés a Maason keresztül a magyar és német csapatok között, melyek közé a lomha, álmosvizű Maas ékelte be magát. A német „Utasítás", melyet az előző német század parancsnoka hagyott hátra, lelkére kötötte az új századparancsnoknak, hogy a Maas folyó és a Maas-csatorna között elterülő kis szigetre különösen vigyázni kell, mert itt már többször kísérleteztek a franciák meglepő éjjeli betörésekkel. Az őrszemekre itt kell legjobban vigyázni, mert innen már két ízben tűntek el az őrök, egyszer pedig átmetszett torokkal találták őket, amiből arra lehet következtetni, hogy gyarmati katonák voltak a tettesek. Ezeknek a harcmodora az, hogy szájukbavett görbe késsel rendkívül óvatosan közelítik meg az őrszemet, hirtelen megrohanják, torkát átmetszik, kifosztják és otthagyják. Ide tehát, erre a szigetre, csak tökéletesen megbízható, éber, erősidegzetű embereket kell tenni. Mert a vonalszakasz kulcsa Brabant. Ha Brabant elesik, nagy veszedelemben forog az egész vonal. Támadás esetén tehát utolsó emberig ki kell tartani.

Egyébként minden tudni- és tennivalót írásba foglalt az alapos német parancsnok, aki megjegyezte, hogy itt hónapok óta meglehetős csend van, de éppen ez a körülmény nagyon gyanús. Tehát csak vigyázzunk, nagyon vigyázzunk!

Az iratok és térképek áttanulmányozásával telt el az első nap. Hadállásainkról és az ellenséges terepről készült repülőfelvételek régi, szörnyű harcokról tettek bizonyságot. Olyan volt az egész terep, mint a rosta! Gránáttölcsér, gránáttölcsér mellett, melyek között, mint mély, sötét barázdák húzódtak régi és új állások labyrintjai.

Első reggel rettenetes dördülés rázta meg fedezékemet. Kiderült, hogy a szigorú tilalom ellenére, egy ember kibujt a romok közül és vizet merített a régi vízvezeték ciszternájából. A sasszemű francia tűzérmegfigyelő észrevette és küldetett figyelmeztetőül egy nehéz gránátot, mely az utca közepén mély gödröt vájva, még járhatatlanabbá tette az útat. A gödröt éjjel be akartam tömetni, de ettől a német utasítás eltiltott. Itt nem szabad semmit sem javítani, nem szabad mutatni! Ennek a helynek olyannak kell lennie, mint a temetőnek, különben órákig tartó lövegtűz a vigyázatlanság következménye!

De ki vigyáz akkor nappal? Hátha támadna az ellenség?!

A mindenre kiterjedő utasítás erre is megfelel és megjegyzi, hogy ez meglepetésszerűleg nem következhetik be, mert a Maas jobb és balpartjához tompa-ék alakjában jön össze a vonal és a tőlünk jobbra, kedvezőbb helyzetben levő ezred oldalozó tüzeléssel átmenetileg meg tud akadályozni ilyenféle kísérletet.

Egyelőre nem történt semmi.

Megszokva az új helyet, vártuk az estszürkületet, mely a mozgási és cselekvési szabadság mellett, a reggelit, ebédet és vacsorát hozta meg számunkra. Mert mindent egyszerre hoztak be és kinek-kinek tetszésére volt bízva, hogy minő beosztással él: egyszerre eszi-e meg az egészet, vagy másnapra is hagy? A kenyeret azonban mindenesetre célszerű volt egyszerre megenni, mert a szertelenül elszaporodott patkányok és egerek a legelrejtettebb zúgokba is behatoltak, ahol megszimatolták az ennivalót.

Az élelmet táborivasúton kaptuk Consenwoye faluból. A táborivasút végállomása az én századom körletében volt egy düledező fal tövében, mint „védett" helyen. Este 8—9 órától kezdve hajnalig olyan sürgés-forgás volt itt, mint egy vásárban, mert egy egész zászlóalj kapta innen az élelmezést. Mindig tartottam attól, hogy egyszer közénk lőnek. De mikor hallottam később, esténkint, hogy a franciáknál is csikorognak a kis kocsik, megnyugodtam, mert azt következtettem, hogy odaát is hasonló dologgal vannak elfoglalva.

Pár hét mulva repülőink jelentették, hogy velünk szemben nagy csapatösszevonások folynak. Tömérdek tankot, ágyút szállítanak. Megindult erre nálunk a lázas készülődés. Minden útat aláaknáztak, hatalmas kőfalakat emeltek a romokból a tankok ellen. Rejtett helyeken tank-gépfegyvereket, egylövetű tank-fegyvereket állítottak fel, melyeknek golyói 300 lépésen innen át tudták fúrni a tank páncélját. A nagy készülődés újabb, meg újabb helyváltoztatásokat hozott. Az estszürkület beállása után egymást érték a küldön-

cök. A telefont nem volt szabad használni, mert a franciák kihallgató készülékeik segítségével mindenről értesültek volna. Nagy szükség esetén és ha véletlenül nem volt szétlőve a vezeték, chiffrierozott jelentéseket lehetett tenni, mivel azonban ez nagyon hosszadalmas volt és néha tökéletes zűrzavar támadt egy-egy ilyen jelentés nyomán, továbbá a fényjelzés se vált be, egy pár előre megállapított mondattal történt a jelentés. Pl.: Hat törzstiszt és sok alantas tiszt az X század körletében! (Hat nehéz és sok könnyebb lövedék a század területére). Vagy kérdés: Bruck! Van-e valami ujság? (Felelet: Királyhida! Nincs semmi ujság!)

Voltak még jelentésvivő kutyáink, galambjaink, végeredményében azonban csak a küldöncrendszer vált be.

*

* *

Szeptember végén megeredt az eső. A hajdani futóárkok megteltek vízzel, sárral. Az alantasabb helyen levő árkokban térdig, sőt kötésig ért a habarcsszerű, sárga agyaglé és ezeken az árkokon éjtszakánkint mindig igen nagy volt a forgalom. A mozgalmas idők bekövetkezése után egy század alig töltött két-három napot egy helyen. (Ez alatt meg kellett tanulni ott a tájékozódást, hogy szükség esetén bárhol ismerős legyen az előterep!)

A futóárkokból a mély rókalyukakba is befolyt a víz, mely nem hogy apadt volna, sőt a felülről leszivárgó, lecsepegő víztől mindig jobban és jobban gyarapodott lenn a szennyes tócsa.

A vizes, nyirkos odúkban fűteni se lehetett. De ha volt is kályha és némi tüzelőszer is akadt, akkor sem lehetett a rókalyukak mélyén tüzelni, mert a füst behatolt mindenüvé, betöltötte a 30—40 embert magábafoglaló piszkos, sáros, penészes odút. Inkább lemondtunk tehát a melegedésről.

A legénység, a leapadt létszám miatt, este 8 órától reggel 6 óráig felváltás nélkül szolgálatban volt mint tábori-őrs, előretolt őrszemlánc, árouügyeletes, küldönc, figyelő. Agyoncsigázva, összeázva, dideregve tértek reggel pihenőre. De micsoda pihenő volt az! A majdnem bokáig érő vízbe tett hátizsákon kuporogva próbáltak aludni, de nem lehetett! Ha kissé kisütött a nap, inkább szerettek volna a futóárkokban melegedni, fegyvert takarítani, ruhát szárítani. De ezt sem lehetett, mert az ellenséges repülők egymást érték, vakmerően alacsonyra szállottak és végig gépfegyverezték az árkot, ha valami mozgást vettek észre. Az élelmiszerpótlás is rendetlen lett.

Sok kérés után kaptam tizenkét úszónadrágot, két köpenyt, három nadrágot, ugyanannyi zubbonyt és öt pár bakancsot. És még volt kedve a humorizáláshoz annak, aki egy

úszónadrágot kaphatott. A legtöbb embernek még olyan se volt!

Az állás előtt egész sora húzódott az úgynevezett „Nest"-eknek. Ezek jóval a drótakadályok előtt voltak; mindegyik különálló, kis kaverna. Parancsot kaptunk, hogy a század fele nappal ezekben tartózkodjék, támadás esetén itt keljen harcra és csak a legvégső esetben húzódjék vissza az állásokba. Igen, de ezek a kavernák is tele voltak vízzel. Megkíséreltük a víz kimerését, azonban törekvésünk céltalannak bizonyult, mert a kimert víz helyére új szivárgott a talajból. Erre a kavernalejáratokban deszkákat fektettünk a vízen keresztül s kettesével, hármasával ide húzódtak be az emberek. A megfigyelőknek azonban a félig vízzel telt gránáttölcsérekben nemcsak védeniök kellett magukat a repülők ellen, hanem még figyelniök is, éjtszaka pedig felváltás nélkül szolgálatot kellett teljesíteniök.

A tisztek helyzete semmivel sem volt jobb. A szakaszparancsnokok a szakasszal laktak, de nappal aránylag nyugodtan lehettek. A századparancsnokoknak azonban sohasem volt nyugalmuk. Naponta többször kellett a zászlóaljparancsnokhoz menniök, hogy átvegyék a sürgős és titkos parancsokat, megbeszéljék az átcsoportosítási terveket. A különféle vázrajzok elkészítése, a parancsok kiadása, jelentések, a század adminisztrálása, más zászlóaljbeli, vagy más ezredbeli tiszteknek a század előtti terepről való tájékoztatása naponta több órát foglalt le. Éjjel természetesen szó se lehetett pihenésről, de a nappali pihenés is csak gyötrelem volt. A legénység eleinte zúgolódott, de amikor látták, hogy a velük együtt lakó tisztek némán tűrnek, így tűrtek ők is és egymást sajnálva senyvedtünk, szenvedtünk, gyötrődtünk tovább.

Még csak megközelítőleg sem lehet ecsetelni azt a helyzetet, amelybe kerültünk. Pár nap alatt valamennyien egyformák lettünk a nyálkás, ragadós, sárga agyaggal. Mosakodásról szó sem lehetett. Éjtszakánként számtalanszor kellett az aknamezőbe tévedt embereket kimenteni, jól vigyázva, mert egydurva rántás, egy elhibázott lépés mindenkit légberöpíthetett volna.

Mint a megváltást, úgy fogadtuk a hírt, hogy felváltanak bennünket és hátra megyünk pihenni a Thüringer Lager-be.

De keservesen csalódtunk a pihenőben, mert megindultak a csatározások a mi arcvonalunk előtt is. Éjjel, nappal szigorú készültségben kellett lennünk, hogy bármely pillanatban beállíthassanak valamelyik veszélyeztetett szakaszra.

Még jól meg sem száradtunk, rongyos ruháinkat még ki sem javíttathattuk, máris indulnunk kellett vissza. Heves

ágyútűzben indultunk el az úgynevezett „Kronprinzen Höhe" felé, mely Brabant és Consenwoye hátamögött volt. Brabantban már akkor az ellenség ült.

Ellenséges repülőgépek gépfegyvertűzében foglaltuk el a magaslaton kijelölt helyünket. Még akkor sűrű erdő volt itt, melynek fái, bokrai között ott lappangott valami sajátszerű, csípős, maró, tormaszagú levegő. Ez volt a velünk szemben legújabban alkalmazott gáz, mely először a szemet támadja meg, erős könnyezésre ingerel, ha pedig légzés útján a tüdőbe kerül, heves köhögési rohamok közben megfojtja az embert. Ez a gáz azt jelentette, hogy most már nemcsak franciák, hanem amerikaiak is vannak velünk szemben.

Mihelyt észrevették a franciák és amerikaiak, hogy a nagyon fontos magaslatot megszállottuk, heves tűzbe fogták az erdőt. Hatalmas faóriások úgy rogytak össze, mint árokparti csalán pajkos gyermek vesszőcsapásai alatt. A légnyomás rettenetes ereje foszlányokra tépte a fák leveleit és pár nap mulva még a repülők ellen sem nyujtott kellő védelmet a büszke erdő. A tompán pukkanó gázgránátok tartalma bevette magát a finomra zúzódott levelek közé és még két nap mulva is volt ereje ahhoz, hogy a takaráshoz gallyakat szedő embereket tönkretegye.

A „trónörökös-magaslaton" is rendkívül terhes volt a szolgálat. Külön gázfigyelő altiszteket kellett tartani és naponta többször hosszabb időn át is fenn kellett a gázálarcot tartani. A kaverna itt is olyan volt, mint valamennyi ezen a területen: nyirkos, vizes, penészes odú. A legénység ruházata napról-napra szánalmasabb lett. Több embert semminemű szolgálatra se tudtam alkalmazni. Térdükön összeszakadozott a nadrág, zubbonyuk cafatai közül kilátszott vörös-kék libabőrös mellük; fehérnemű már alig volt, bakkancsuk talpa dirib-darab madzagokkal volt felkötözve és most már pótlásra gondolni sem lehetett.

Ebből a kénköves pokolból nemsokára kivették a századomat és a magaslat előtt levő kis cserjésbe tették, nem közvetlenül az első vonalba. De hiszen az olyan mindegy volt itt! Ezen a harctéren nem egy összefüggő állásban voltak elhelyezve a századok, hanem a terepviszonyok alakulása szerint össze-vissza, de mégis úgy, hogy támadás esetén egyik század a másikat segíthesse. Így aránylag nagy területet lehetett megszállani egy ezreddel.

Ezt az elkülönítettséget, elzártságot nem tudták a mi embereink megszokni. Ők hozzá voltak szokva, hogy akár az orosz, akár az olasz harctéren, az egymásbakapcsolódó, végtelen futóárkokban egymás mellett voltak. Jóbarátaikat, földieiket olykor-olykor meglátogathatták. Tudta mindenki, hogy mi van mögötte, előtte, kik vannak jobbról és balról.

Itt azonban éjjel mindig más és más helyen állottak, árok nélkül. Nappal pedig összezsúfolódva kínlódták azt az átkozott, álomtalan, pihenéstelen, állati életet, amely napok alatt évekkel öregíti az embert és űzi, taszítja a jót már nem is remélő kolduslelkeket a közönyös nemtörődömség felé, úgy, hogy mindig csak egy gondolat, mint leghamarabb elérhető legfőbb jó, foglalkoztatja az ember agyát: Jó volna meghalni, elmúlni, megpihenni már!... Mindegy akárhol: a puha fűben... a kövek között... vagy néhány arasznyi agyagcsomó alatt!... Boldog az, aki nem él!.. Boldog az, akit megcsókolt már az álom testvére, a halál!... Boldog a kis Szűcs őrvezető, Kerekes, Szabó, Varga és sok-sok más bajtárs, akiknek fejére, nyakába nem csepeg már az átkozott, sárga agyaglé... vánnyadt, görbe hátukat nem húzza már a hátizsák és kezük nem markolja többé a fegyver hideg tusát!...

*

* *

Végképen elcsigázott, félig ruhátlan, gyengén felszerelt s nagymértékben csökkent harckészségű legénységnek kellett szembeszállania az erőteljesen megindult támadásokkal, a friss és kitünően felszerelt amerikai csapatokkal.

Az eredmény megdöbbentő és elszomorító volt. Október hó 8-án, a hajnali órákban átszakadt a vonal s a Verdun felől támadó hullámok olyan gyorsan törtek előre, hogy az ezredsegélyhelyet előbb lepték el, mint az elől levő századokat. A magyar csapatoknak mintegy 65%-a október hó 8—10-e között részint amerikai, részint francia hadifogságba került.

Vitéz Kósa Vince.

Gróf Marsigli Alajos.
(1730—1930)

Bologna társadalma az elmúlt évben kegyeletes ünneppel áldozott egyik legnagyobb jótevője, Marsigli Alajos gróf emlékének. Ebben az ünnepségben a magyar társadalomnak is legalább lélekben részt kellett vennie, mert Marsigli Alajos Magyarországnak a török uralom alól való felszabadításában kivételes tehetségével és életének kockáztatásával, vérének ismételt hullatásával, vett részt és tudományos munkálkodásával hazánkat csaknem olyan mértékben tette ismeretessé a tudósok európai köztársaságában, mint hőseink dicsőséges haditetteikkel.

Marsigli Alajos 1658 július 10-én született Bolognában. Természettudományi tanulmányait Bolognában, Velencében, Páduában, Rómában és Nápolyban végezte. A törökök állítólagos legyőzhetetlenségének megvizsgálása céljából, 19 éves korában a velencei köztársaság kereskedelmi képviselőjével Konstantinápolyba ment, ahol egy év alatt alaposan megismerte a török nyelvet, irodalmat, művelődéstörténetet, hadtörténetet és hadszervezetet, valamint a Bosporust is. Konstantinápolyból történt visszatérése után, Lucca bíbornok kívánságára, a pápa és Velence között felmerült ellentét eloszlatása ügyében tanácsot adott. Nemsokára a pápa előtt előadást tartott a törököknek Európából való kiverhetőségéről. Ezen előterjesztése a pápai udvarban olyan feltünést keltett, hogy közvetlenül Lipót császárhoz küldötték. Lipót előtt a 24 éves ifjú részletesen ismertetvén a törökök hadszervezetét és stratégiáját, saját hadműveleti tervét is előterjesztette, amelynek alapján Lipót azonnal alkalmazta a hadseregben.

Ettől kezdve Marsigli élettörténete a magyar történetbe tartozik. Itt csak legfőbb mozzanatait emelhetjük ki.

Amint a Rába mentén folytatott harcokba beavatkozott, hadműveleti tervével és vitézségével annyira kitűnt, hogy egyszerre kapitánnyá nevezték ki. De alig nehány nappal később elfogják a törökök a vakmerő ifjút és mint rabszolgát, markotányos kávéslegényül osztják be a Bécset ostromló seregbe. Ismételten megkísérli a szökést, de sikertelenül és a

halálos ítélet végrehajtása elől csak megvesztegetéssel szabadul. A Bécs alól menekülésre kényszerített török seregben, gazdája rabszíjjal lovához köti és arra kényszeríti, hogy 18 órán keresztül szaladjon lova után. Ekkor Marsigli annyira megbetegedett, hogy szervezete egész életére elvesztette ellenálló erejét. De még betegsége közben sem tudott pihenni. A kávéról könyvet írt és közben Budavárról vázlatot készítve, azt rejtélyes úton Bécsbe juttatta. Mire Boszniába jutott, a vérhas annyira elgyöngítette, hogy gazdájánál vasra verve, egy szalmazsákon feküdt hónapokon keresztül, élethalál között. Egészségének némi helyreállása után, megvesztegetés árán Spalatóba, onnan pedig Velencébe szökött. Jellemét élesen világítja meg az a körülmény, hogy igéreteit gondosan beváltotta azokkal szemben, akik életét és szabadságát visszaadták, sőt ezen felül szabadulásának napján minden évben egy bolognai származású keresztény rabszolgát váltott ki a török fogságból.

Velencében alig pihent, mert rövid idő múlva újból Bécsben volt és részletes jelentést tett a császárnak a török sereg állapotáról. A császár kívánságára a Budát ostromló lotharingiai herceghez ment, aki nagy örömmel fogadta s beavatta terveibe. A következő alkalommal, Visegrád védelmének sikeres vezetéséért, ezredessé nevezték ki. Döntő szerepe volt Érsekújvár visszavételénél is.

Buda megismételt ostrománál az ostrom műszaki vezetőjeként előnyösen értékesíti fogsága idejében szerzett tapasztalatait. Ostrom közben egy golyó összezúzta jobb karját, de az ostrom győzelmes befejezésének másodnapján, bekötözött sebeivel a még égő Várba ment, a templomokból és a királyi palotából számos kéziratos könyvet mentett meg a biztos pusztulástól, közöttük számos Corvinát is.

A felszabadító háború további során felváltva végezett sikeres és nagyjelentőségű katonai-műszaki, vezérkari és diplomáciai feladatokat. Buda, Érsekujvár, Nándorfehérvár ostromtervei, Esztergom, Visegrád, Szendrő és Viddin megerősítése, az eszéki, újlaki, titeli és kazánszorosi katonai hídak építése, a Rába, Rábaköz és az egész Közép-Duna katonai térképezése, az ő érdeme. Harcközben megfordult Egerben, Besztercén, Brassóban, az erdélyi szorosokban s a Felvidéken egyaránt. Történelmi nevezetességű katonai szereplése közben gyakran visszatérő betegségeit tudományos kutatásokkal enyhíti. Megbecsülhetetlen értékű régészeti kutatásai közben, Dio Cassius leírása alapján megtalálja Trajan császár aldunai hídját és egy kis romantikával, az Oláhország meghódítására induló sereg számára majdnem ugyanazon a helyen épít hídat, ahol másfélezer évvel korábban

Traján vezette légióit a dákok ellen. A Dunáról hatalmas, folió formátumban írt 6-kötetes munkája ma is földtani, ásványtani, vízrajzi, állattani, növénytani, földrajzi, néprajzi, régészeti és térképészeti kincstár; metszetei pedig a maiakkal is versenyeznek. A székelyek nyelvét, szokásait és műveltségét ugyanolyan gondosan tanulmányozza, mint amilyen gondosan lajtsromozza -- köténvt kötve maga elé — a felvidéki bányák tárnáiban ásványainkat, vagy amilyen lelkesedéssel állapítja meg a bácsmegyei római sáncokat. Pedig közben diplomáciai küldetésben is jár ismételten a pápához, akinél 100.000 scudit eszközöl ki a felszabadító háború folytatására. Lejár a portára, színleg mint angol követségi tanácsos és Konstantinápolyban, a Bosporus faunájának és a levéltáraknak tanulmányozása közben, közelebbről megismeri a török hadszervezetet és ha szükségét látja, nem egyszer tesz meg lóháton olyan útat, mint aminő a Drinápoly és Bécs közötti volt.

Sohasem az érdemszerzés a vágya, hanem a kutatás és a munka az ő életének célja. Érdemeinek jutalmazásául nem tekinthető az, hogy tüzértábornok és cs. kamarás lett, mert az ő tevékenységénél sokkal kisebb tettekért sokan szereztek maguknak és utódaiknak donációt. Sőt éppen ő közvetített a pápa unokaöccse, Odescalchi Livius számára szerémségi birtokadományt.

Mégis keservesen kellett tapasztalnia, hogy a császár birodalmában szűkebben mérik a hálát, mint a tudósok köztársaságában. A felszabadító háború után, a spanyol örökösödési háborúban is részt vevén, Breisach várának megerősítésére küldték ki. A várparancsnok addig gátolta feladatában Marsiglit, amíg a franciák bekerítették a várat, mire az őrség, szabad elvonulás árán, abbahagyta a küzdelmet s megadta magát. Emiatt egy hevenyészett hadbíróság kivégeztette a várparancsnokot, Arco grófot, Marsiglit pedig megfosztotta rangjától. 1704. február 18-án, a császári szolgálatban töltött 22 év után. ez volt Marsigli jutalma.

Marsigli nemsokára Bolognába ment, majd a császár ellenségeinek kecsegtető meghívásait elutasítva, a francia tengerparton, Cassisban telepedett le, ahol a tenger történetét, életét, flóráját és faunáját kutatta.

Később Bolognában, szülővárosában Akadémiát alapított, ennek ajándékozta gazdag könyvtárát, kézirattárát, természettudományi és régészeti gyűjteményét. Közben, Newton meghívására, az angol kir. Akadémiában az akadémiák tudományos együttműködéséről tartott székfoglaló értekezést. Visszatérése közben eladta a Dunáról írt hatalmas művét 12.000 forintért, de a pénzen újból betűket vett a bolognai nyomda számára.

1729-ben Cassisban szélhűdés érte és ekkor véglegesen visszatért szülővárosába. Teljesen felkészülve a halálra, még azt is megtiltotta, hogy szobrát az általa létesített Akadémiában felállítsák.

1730. november 1-én hosszas haldoklás után halt meg, szülővárosának örökbecsű kulturális kincseket, a tudománynak 24 művét, a magyar nemzetnek pedig kegyeletreméltó nevét hagyva hátra.

Amidőn korunkban, megnyomorodottságunk mellett is, ifjaink közül évenként harmincan végeznek egyházzenei, bibliatörténeti, olasz irodalmi, művészeti, római jogi stb. tanulmányokat Rómában, időszerű volna, ha legalább egyet megbíznának azzal is, hogy a Szent Domonkos-rend bolognai levéltárából, valamint a bécsi hadilevéltárból, összeszedje Marsigli életrajzi adatait, hogy legalább rendszeres életrajz örökítse meg emlékét egy kegyeletesebb kor számára.

Dr. Vitéz Málnási Ödön.

Bem bizonyítványa Gál Sándor tábornok[1] számára.

Viddin, 1849 szeptember 15.

Certificat.

Le Général Gál Sándor de Csik Szent György, possède a un haut dégré les connaissances des diverses branches de l'art militaire, agguerri sur le champ de bataille, fait au devoir du Commandement et jouissant de sa paie d'une haute réputation militaire.

Avant la guerre de Hongrie il était professeur d'art militaire, de Tactique, de Stratégie, de Géographie, d'Histoire etc. etc. a l'école militaire de la Transylvanie. Des le commencement des évènements de 1848 il écrivit les Réglements et les instructions tactiques pour l'armée hongroise; c'est lui qui organisa cette armée hongroise de Transylvanie qui se couverte de tant de gloire.

Comme chef militaire et civile de la héroise nation de Sécules (Szekler) il se distingue vraiment dans toutes les actions et batailles qui s'y livrerent constamment, soit contre les Russes, soit contre les Autrichiens. Après la première chute de la Transylvanie, il parvint a se maintenir avec 10.000 hommes seulement dont à peine un tiérs était armi de fusils, et a domminé le Háromszék qui forme un quarte du pays des Sécules et cela pendant deux mois malgré les vives attaques des Autrichiens, des Russes, des Saxons et des Valaques formant ensemble une Armée de plus de 60.000 hommes. Ayant conservé cette position jusqu' a mon arrivée et organisa la nouvelle Armée de Transilvanie, puis comme Chef indépendant, se battit avec une poignée de Sécules montagnards pendant trois mois contre l'Armée alliée des Russes et des Autrichiens, qui envahit la Transylvanie sous les

[1] Kevesen tudják, hogy Gál Sándor a szabadságharc vége felé tábornokká lépett elő. Eredeti kinevező irata a Nemzeti Múzeum törzsanyagában, az 1849 júliusi iratok között van és szószerint így hangzik: *Kinevezés.* Mellynek erejével *Gál Sándor* Ezredes úgy a vitéz székely hadsereg organisatiója, mint a harcztéren számos alkalommal bebizonyított hősies vitézsége, de különösen a hazánkba népjogellenesen betört orosz császári hadak ellen vívott és vezénylett három csatában kitüntetett jeles Vezéri tehetségei által, a Haza és szabadság védelmében szerzett bokros érdemei tekintetéből ezennel a mai naptól számított ranggal és illetménnyel *Tábornokká* kineveztetik, hivatalos okleveléne a Hadügy ministerium útján kiadatása egy úttal elrendeltetvén. Kelt Szegeden Július hó 29-kén. 1849-ik esztendőben. (L. S.) A magyar álladalom kormányzója *Kossuth Lajos* s. k.

ordres de Général russe Luders etc. etc. Après que le Général Görgey eut deposé les armes a Világos, le Général Gál Sándor entouré et cerné par 40.000 Russes et Autrichiens, executa une rétraite vraiment savante, qui dura dix jours et dix nuits, il ne disposait en tout que 3000 hommes infanterie, 800 de Cavallerie et de 22 Canons d'Artillerie, cependant il sut si bien déjouer toutes les entreprises des Généraux ennemis Luders, Grotenhelm, Clamm-Gallas et Urban, qui atteignit le but stratégique vers lequel il maneuvrait, c'est à dire, q'uil parvint à réjoindre les troupes qui se trouvaient à Clausenbourg et à Zsibó. Il possède a un haut dégré les connaisssances des combinaisons stratégiques et tactiques, un talent particulier pour l'organisation des trois armes et cette conception prompte, si précieuse pour les Stratêgemes militaires propres au surprises afin d'attaquer toujours l'ennemi à l'improviste.

Pendant toute cette Campagne il commanda en qualité de Chef de la Nation des Sécules un Corps entièrement indépendant et separé de moi. J'ai lui nommé comme Chef militaire de la Transylvanie a l'occasion lorsque j'etais appelé aux derniers jours au Commandement en Chef de l'Armée hongroise.

Par l'expériance aiguise sur les champs des batailles et par les ouvrages militaires qu'il a publiée, il prouve suffisament son aptitude, non seulement à dresser des bons plans stratégiques et tactiques pour une Armée en Campagne, mais qu'il possède toutes les qualités necessaires pour commender une Armée sur le Camp de bataille.

Widdin, le 15. Septembre 1849.

Le dérnier Général en Chef de l'Armée hongroise
Bem m. p.[2]

—*Y.*

[2] *Nemzeti Múzeum Levéltára:* Törzsanyag, 1849 szeptemberi iratok.

József főherceg tábornagy: *A világháború, amilyennek én láttam.* IV. kötet. Győzelmes küzdelmeink Erdélyért. 8°, 886 l., 44 melléklettel. A Magyar Tudományos Akadémia kiadása. Budapest, 1930. Ára: 64 pengő.

Ez a kötet az erdélyi eseményeket öleli fel 1916 december 2-től 1917 június 28-ig terjedő időszakban. Nemcsak a katonai, hanem a politikai kérdésekre is bőségesen kiterjeszkedik. Diójéhéjba szorított tartalma a következő:

A központi hatalmak helyzete a román hadüzenet idején a lehető legrosszabb volt. Nyugaton a németek Verdun előtt megakadtak. Sommenál a küzdelem még nem dőlt el. Keleten az oroszok az osztrák-magyar-német arcvonalat megrendítették s déli szárnyát a Kárpátok gerincéig nyomták vissza. A zöm és az elszakadt déli szárny között mintegy 100 km-es ür volt.

Déltirolban támadásunk megállott, mert több hadosztályt keletre kellett átszállítani; erre az olaszok újból erőszakolni kezdték a Karszt fennsíkon az áttörést.

Macedóniában a bolgárok az entente ellentámadása következtében beszüntették támadásukat.

A románok már a nyár folyamán titkon mozgósított csapatait a Kárpátok szorosaiba és hágóiba tolták. Helyzetük a hadüzenetkor a következő volt: A hármas határon álló orosz balszárnytól délre a román 4. hadsereg arccal nyugatnak; a román 2. hadsereg a Brassói-havasok déli lábánál arccal északnak; 1. hadseregük az előbbitől nyugatra Orsováig a déli lejtőkön arccal északnak; 3. hadseregük Bulgáriával szemben az Alsó-Duna—Fekete tenger között megerődített állásban. Összesen: 369 hadilétszámú zászlóalj (kb. 220.000 puska), 840 löveg és 12.000 lovas.

Ezzel szemben a mi részünkön Erdélyben a hadüzenetkor összesen 31¼ hiányos létszámú zászlóalj, 15 bányász és hadtápzászlóalj, 10½ lovasszázad és 19 üteg állott. Ennek az aránytalanul kis erőnek kellett a 600 km. hosszú határvonalon a románok előnyomulását feltartóztatni vagy legalább késleltetni addig, amíg a többi harctérről elvont csapatokkal megerősítést kap.

Románia ellen haditervünk az volt, hogy a német és osztrák-magyar csapatok északról támadnak, a bolgárok pedig Dobrudsából előretörve Nikopolinál átlépik a Dunát s az erdélyi német hadsereggel egyesülve Bukarest ellen nyomulnak.

A haditerv végrehajtására a német hadvezetőség 5—6 gyalog és 1—2 lovashadosztályt, Bulgária egy hadsereget (a 3.-at), a később csatlakozott Törökország egy hadtestet szánt. Az osztrák-magyar hadseregfőparancsnokság az orsz harctéren kimerült és nagyon megviselt 37., 39., 51. honvéd-, a 61. közöshadosztályt és

az 1. népfelkelő lovasdandárt augusztus havában Erdélybe szállíttatta. Ezeket az erőket fokozatosan 3 hadseregbe szervezték. Az osztrák-magyar 1. hadsereg (Arz) és a német 9. hadsereg (Falkenhayn) Erdélyben alakult meg, a bolgár 11. hadsereg a dobrudsai román határon gyülekezett. A Dunától délre levő összes bolgár-német-török s később a velük egyesült német 9. hadsereg, Mackensen tábornagy parancsnoksága alatt állott.

A hadműveleteket hátráltatta az, hogy Erdély egyáltalán nem volt katonailag előkészítve. A határt egyetlen egy erőd, még csak egyetlenegy blokkház sem védte. Teljesítőképes vasútvonalak nem állottak rendelkezésünkre; a kocsiútakat pedig a menekülők szekerei ezrével lepték el, gátolva a felvonulást és felfejlődést.

Szerencsénkre a románok óvatosan és félénken nyomultak elő, s így időt nyerhettünk felvonulásunk tervszerű végrehajtására.

Szeptember közepén a helyzet a következő volt:

A román 2. hadsereg Fogaras és Hévíz között átkelt az Olton s részeivel Barótról Segesvár felé nyomult elő Nagyhomoródpatak szakaszára: a román 4. hadsereg visszaszorította csapatainkat Mesterházáról Dédára, Parajdról Kibédre és Székelyudvarhelyről a Nagyküküllő völgyében Segesvár irányába. 71. hadosztályunk a román 4. hadsereg déli oszlopát oldalból és hátba támadta meg s ennek következtében a román 2. hadsereg az Olton megállott s egy hétig tétlenül vesztegelt.

Falkenhayn szeptember 17-én Dévára érkezett s átvette a német 9. hadsereg parancsnokságát. Elhatározta, hogy az 1. román hadsereget, amely Nagyszebennél, arccal északnak, tétlenül vesztegelt, szemben és nyugat felől oldalban megtámadja s visszavonulását a verestoronyi szorosban elvágja.

Az osztrák-magyar 1. hadseregnek meghagyták, hogy Falkenhayn tervének támogatására déli szárnyával támadja meg a román 2. hadsereget s minél több erőt lekötve akadályozza meg, hogy a 2. román hadsereg az 1. hadsereg támogatására Nagyszebenre eltolódjék s tegye lehetővé, hogy Falkenhayn a román 1. hadsereg kiverése után a 2.-at is megverhesse.

Falkenhayn részletes terve ez volt: A bajor alpesi hadosztály a Cibin hegységben a román 1. hadsereg háta mögé kerül s visszavonulási útját a verestoronyi szorosban elvágja; a német 187. hadosztály a román balszárnyat megkerülve Nagytalmácsra támad; az 51. honvédhadosztály Nagyszebenen át Talmács irányában szemben támadja meg a románokat: a német 76. tartalékhadosztály a Sellenberk és Felek között álló román 13. hadosztályt karolja át; a támadáshoz a német 3. lovashadosztály Porumbáknál átkel az Olt folyón és a Feleknél álló román 13. hadosztályt hátba támadja, az osztrák-magyar 1. lovashadosztály Nagysáros és Nagysink hegyein szembeszáll a román 2. hadseregnek az Olt folyón átkelt részeivel s megakadályozza, hogy a román 4. hadosztály a nagyszebeni csatába beavatkozhassék.

A szeptember 26—28-ig tartó nagyszebeni csatában a német 9. hadsereg a román 2. hadsereg beavatkozása dacára is megvalósította Falkenhayn tervének első felét: a román 1. had-

sereget megverte s majdnem megsemmisítette. Ebben a bajor alpesi hadosztálynak döntő szerepe volt.

Ezután Falkenhayn hadseregét gyorsan átcsoportosította és Fogaras ellen fordult. Egységes vezetés céljából október 1-én az osztrák-magyar 1. hadsereget is Falkenhayn parancsnoksága alá helyezték.

A nagyszebeni vereség után a románok elhatározták, hogy visszavonulnak s a Kárpátok vonalát védelmezik. A visszavonulás biztosítására a román 4. hadsereg támadást indított az osztrák-magyar 1. hadsereg déli szárnya ellen; a román 2. hadsereg pedig az Apáca erdőnél akarta feltartóztatni a német 9. hadsereget.

Falkenhayn hadserege zömét az Apáca erdő nyugati lejtőjén, kisebb részeit észak felől, a Morgen csoportot pedig északkeleti irányból átkaroló támadásra rendelte. Az átkarolás kifejlődése után a román 2. és 4-ik hadsereg is megkezdte a visszavonulást. A román 2. hadsereg Brassónál még egy kísérletet tett Falkenhayn hadseregének feltartóztatására. De Falkenhayn nem engedte a románokat lélegzethez jutni; koncentrikus támadással visszaverte 2. hadseregüket, amely október 9-én a Kárpátok szorosaiba sietett vissza.

Falkenhayn az üldözött románokkal egyidejüleg akart a Kárpátok szorosain áthatolni; ehhez azonban a rendelkezésre álló erők gyengék voltak.

Az osztrák-magyar hadseregfőparancsnokság azt kívánta, hogy Falkenhayn serege a Bukarestbe vezető legrövidebb útvonalon törje át a román védelmi vonalat. Falkenhayn ezzel nem értett egyet, mert a tömösi és törcsvári szorosokban a legmakacsabb ellenállásra lehetett számítani; másrészt pedig nyilvánvaló volt, hogy az oroszok, a románok tehermentesítésére a Keleti-Kárpátokban támadást fognak kezdeni. Ezért főerejével a szurdoki szoroson és a Vulkán hágón át, ahol a hegylánc a legkeskenyebb, szándékozott az átkelést kierőszakolni.

E közben Dobrudsában a bolgárok áttörték a románok arcvonalát s a megvert román 3. hadsereg zöme a Havasalföldre vonult vissza.

November közepén Kühne altábornagy a Szurdok-szoroson és a Vulkán hágón át megtámadta és Targu-Jiu-nál megverte a románokat s ezzel megnyitotta az útat a Havasalföldre. A targujiui áttörés megingatta a román verestoronyi csoportot is s az Orsovánál álló román 1. hadosztály visszavonulási vonalát is elvágta, mire annak nagyobb része megadta magát.

Amint a német 9. hadsereg zöme átjutott a Déli-Kárpátokon, a Duna-hadsereg is átkelt a Dunán s megkezdte előnyomulását Bukarest felé. Közte és a Kühne csoport között azonban 30 km-es hézag keletkezett, s így a románok megtámadták a Duna-hadsereg balszárnyát, míg az oroszok a jobbszárny ellen indítottak támadást. A Kühne-csoport eltolódott déli szárnya azonban a román 1. hadsereg balszárnyára intézett támadásaival kimentette a Duna-hadsereget szorult helyzetéből. Ebben az időben következett be Sarrail tábornok hadseregeinek és az oroszoknak tehermentesítő támadása, melyeket azonban sikerült megállítani.

Ilyen viszonyok között vette át József főherceg, Ferenc József utolsó rendelkezései alapján, az erdélyi-román arcvonal parancsnokságát Károly Ferenc József trónörököstől, akit Ferenc József utolsó napjaiban társuralkodóként vett maga mellé.

Ezzel József főherceg vezérezredes parancsnoksága alá kerültek: az 1. (Arz) hadsereg, a 7. (Kövess) hadsereg és a Gerok seregcsoport. Vezérkari főnöke: Seekt német tábornok. Arcvonala Erdély észak-keleti és keleti szárnya, kb. 300 km. Az 1. hadsereg az északi szárnyon a 7. hadsereg középen. Gerok hadseregcsoportja a déli szárnyon. Hadsereg arcvonalával szemben az orosz 9. és 8. hadsereg állott (összesen 22 gyalog- és 7 lovashadosztály).

Az egész arcvonalon heves küzdelem folyt nagyobb változások nélkül.

Mackensen hadseregeinek előnyomulásával kapcsolatosan szükségessé vált, hogy József főherceg hadseregarcvonalának jobb szárnya is előbbretörjön. A főherceg maga tett erre vonatkozólag javaslatot. A hadseregfőparancsnokság erre elrendelte a hadműveletek folytatását egészen a Szerethig. A támadásra rendelt erők létszáma 58.000 fő (25.000 osztrák-magyar, 33.000 német), és 487 löveg. Velük szemben kb. ugyanakkora ellenséges, nagyrészt orosz erők állottak.

A hadsereg arcvonal támadó csoportjának tagozása és a támadási terv a következő volt:

1. Ezidőszerint az 1. lovashadosztálynál a német 20. tartalék vadászzászlóalj, mögötte, Kézdivásárhelytől délre, a német 218. hadosztály Gelence-Felsőcsernáton körül és attól délre van. Az 1. lovashadosztálynak északi szárnya Esztenasor tetőn; (△ 1259) csatlakozólag a 71. hadosztály; balszárny a Cordonőrs közelében a ✠ 962-nél; ettől északra csatlakozólag a német 187. hadosztály egészen a Gerok-seregcsoport és 1. hadsereg közötti határig; közép Nagy Sándor (△ 1639) és Muntele Nemira (△ 1633) között.

A német 187. hadosztályhoz tartozó 188. ezred még részben az 1. hadsereg déli szárnyán van; a német 225. hadosztály fel fogja váltani és azután gyalogmenetben hadosztályához bevonul.

A német 49. tartalékhadosztály (a 225. ezred nélkül) most érkezik Csíkszeredára, Sepsibükszádra, Sepsibokodra a végből, hogy felzárkózzék Ozsdola—Kézdivásárhely terében.

2. A 39. honvédhadosztály mögött a német 225. hadosztály Ujtusnád—Csikménaság környékén szállott le vasútról küzdő csapataival és egy ezreddel a 187. hadosztály 188-as ezredét váltja föl; a 39. honvédhadosztály és a német 225. hadosztály egyelőre Melior német tábornok csoportját képezik.

3. A 24. hadosztály a már előbb a Stein-csoporthoz beosztott 47. gyalogdandár nélkül Csíkszereda körül gyülekezik. A hadosztályparancsnokság a VI. hadtest kötelékébe lépve, e hó 18-án átvette a szakaszparancsnokságot s a Csobános-völgynek mindkét oldalán Magyaróstól (△1340) Sólyomtarig (✠ 1343) bezárólag a német 225. ezreddel és most előrevonja saját gyalogságát. A hadosztály a támadás előtt Stein báró tábornoknak rendeltetik alá úgy, hogy annak déli határa a Sajhavasa (△ 1333) -Magyarós (△ 1340) vonalától északra lesz.

4. A bajor 8. tartalékhadosztály, a cs. és kir. 61. hadosztály

és 47. gyalogdandár még nincsenek összekeverve. A gyimesi-út két oldalán a bajor 8. hadosztály zöme van.

Daubner-csoport, a 39. honvédhadosztálynak három zászlóalja és a „Tigris" önkéntes zászlóalj, még a Stein-csoportnak balszárnyát képezik.

A támadás végrehajtására a Gerok-seregcsoportnál Ruiz altábornagy vezetése alatt külön támadócsoport alakult. A Ruiz támadócsoport feladata:

a) A 9. hadsereggel felveszi és fenntartja az összeköttetést a Lopatári őrstől Manestin át;

b) a Parau Zabalában az 1. lovashadosztály egy erős vadászkülönítményét készenlétbe helyezi, hogy 23-án Nereju-Narujára előnyomulhasson;

c) a 218. hadosztály zömével 22-én Muntele Condratu- a Lepsa tetőtől keletre levő -|- 1206 -|- 1291 kordonőrsvonalát elérje, hogy azután Tulnicire taszítson előre;

d) a támadócsoport balszárnya (1. lovashadosztály a 20-as vadászokkal) 23-án a Clabucult és Sboina Verdet elfoglalja. Az Ojtoz-csoport jobbszárnyának tűzérsége 23-án támogatja a megerősített 1. lovashadosztály támadását a Clabucul ellen. Az Ojtoz-csoport a helyzet fejlődéséhez mérten Onesti-Tirgul Ocna irányában támad és pedig a cs. és kir. 71. hadosztály balszárnyával Golu Paltinisu-Delaul Cosnatól délre halad el, a német 187. hadosztály balszárnyával a Verful Cheschiului-Verful Pravila-Mosolorén át.

A német 49. tartalékhadosztály egyelőre a Gerok seregcsoport tartalékát képezi.

6. Az úzvölgyi csoport a cs. és kir. VI. hadtestparancsnokság alatt a 39. honvéd- és a német 225. hadosztályokból áll és főképen az Uz-völgyében Darmanestire nyomul elő; balszárnya a Sajhavasa (— 1555) -Magyarós (— 1540) magassági vonulaton Lápos községre menetel.

7. A gyimesvölgyi csoport báró Stein német tábornok vezetése alatt a cs. és kir. 24. hadosztályból, a német 225. gyalogezredből, a bajor 8. tartalékhadosztályból és a cs. és kir. 61. hadosztályból áll s a támadáshoz csatlakozik.

Leírhatatlan nehézségek között, a téli kedvezőtlen időjárás, rossz szállítási viszonyok, nehéz terep és járhatatlan útak dacára is a támadás elérte célját s január 10-én a hadsereg arcvonal jobbszárnnyal a Szerethig előrejutva, olyan védelmi vonalat ért el, amelyben az erők jelentékeny részének a nyugati hadszíntérre való elszállítása után is kitarthatott.

Január 21-re a főherceget táviratilag Badenbe rendelték Ő felségéhez. Czernin Tisza elejtését és a főhercegnek miniszterelnökké való kinevezését javasolta Károly királynak, aki ezt a tervet a magáévá tette. A főherceg nem volt hajlandó pártpolitikai szerepet vállalni és Tisza megmaradását is szükségesnek tartotta: nádori minőségben azonban kész lett volna hazáját és királyát szolgálni. A kérdés egyelőre elodázódott.

Az orosz forradalom kitörésével a hadműveletek lassankint elcsendesedtek, viszont az új helyzettel kapcsolatosan új politikai kérdések vetődtek fel.

Károly király kívánatosnak tartotta, hogy a főherceg a német nyugati arcvonalra utazzék. Hindenburg pedig táviratban értesítette a főherceget, hogy Vilmos császár találkozni óhajt vele. Elutazása előtt értesítést kapott a Laxenburgban lefolyt koronatanácsról, amelyen Románia annexiója volt a vita tárgya. Tisza feltétlenül ellenezte az annexiót.

A német harctéren tett látogatása arról győzte meg a főherceget, hogy a németek olyan békét óhajtanak és remélnek, amelyet nem kellene kikönyörögniök s az ilyen békét minden további positiv eredmény nélkül is nagy győzelemnek könyvelnék el. A német frontról visszajövet meghívás folytán ismét Laxenburgba ment, ahol Károly királytól megtudta, hogy Tisza nagyon fel volt indulva, amikor a nádori szék betöltésének tervéről értesült. Károly király tudomására adta Tiszának, hogy bizalma már megrendült iránta és pedig azért, mert Tisza a koronázásnál nádorhelyettesül kényszerítette rá magát és mert tudta, hogy Magyarországon gyűlölik Tiszát s hogy a békés munka vele lehetetlenné vált.

Ezóta Tisza — Ő felsége szavai szerint — teljesen megváltozott s még az annexió kérdésében is engedett merev álláspontjából. Igaz, hogy csak a végső szükség esetén volt hajlandó az annexióba beleegyezni, ha Közép-Európa constellációja megköveteli azt, hogy a háború utáni béke fenntartható legyen, máskülönben tovább is „mindent el fog követni, hogy minden annexiót megakadályozzon." Egyébként reméli, hogy az annexióra úgysem kerül sor.

A nádorkérdés egyelőre elhalasztódott arra az időre, amely meghozza Magyarország teljes függetlenségét a personalunióval, de úgy, hogy azt a király spontán adja a hős magyar nemzetnek.

Időközben az orosz hadsereg a forradalom következtében lassan megbénult s a fegyverszünet megkötésére is megtörténtek az első kísérletek.

Május 24-én, Kistapolcsányban a király a következőket közölte a főherceggel: „....Tisza lemondott és én lemondását elfogadtam. Arra akartalak kérni, hogy állíts most egy kormányt össze, de ne hozzál programmot. Föladatod csak az legyen, hogy a választójogi törvényt megalkotod úgy, hogy mindazok, akik a Károly-csapatkeresztet megkapják, választók is legyenek és hogy a munkásság se szenvedjen rövidséget! Az élelmezési kérdést kell, hogy megoldjad, hogy az én Ausztriám is kapjon onnét élelmet. A kiegyezést 20 évre kell megkötnöd és ha ezt keresztül-korbácsoltad (durchgepeitscht) a házon, akkor Németországnak erélyesen add tudomására, hogy itt volna annak ideje, hogy békét kössünk."

A főherceg nem akarta visszautasítani a magyar érdekkel sok tekintetben ellentétes tervezetet anélkül, hogy megfelelő kibontakozást keressen s ezért megfontolási időt kért.

A főherceg ellenezte azt a tervet is, hogy Romániát personalunióban Magyarországhoz csatolják, mert attól tartott, hogy a personalunió csak addig maradna meg, amíg Romániának is sikerülne Erdély átcsatolásával Nagyromániává kiépíteni magát.

A király ismételten felkérte a főherceget a miniszterelnökség elvállalására, minthogy az ellenzék a nádorság életbeléptetése ellen foglalt állást. A főherceg nem akarta vállalni a miniszterelnökséget, s így jött létre a megállapodás, hogy a főherceg mint homo regius vezesse a pártközi tárgyalásokat, a kormány pedig ideiglenesen tovább vezeti az ügyeket.

Az orosz forradalom fejlődésével a békekötés lehetősége mindinkább előtérbe lépett s így a hadseregarcvonalon a hadműveletek teljesen elcsendesedtek.

Kispalócz.

Breit József: *„A magyar nemzet hadtörténelme"*, VI. rész. 262 oldal, nagy nyolcadrét, 4 vázlat melléklettel.

Breit altábornagy sorozatos munkájának „A magyar nemzet hadtörténelmé"-nek VI. része jelent meg ez év jan. havában Grill Károly könyvkiadó vállalat kiadásában. Az illusztris szerző eddigi módszerét követve, részletesen tárgyalja a tatárjárás utáni hadjáratok éveitől az Árpádház kihaltáig terjedő idő hadtörténelmi eseményeit. Kezdi IV. Béla 1242. évi osztrák hadjáratával, amelyet Frigyes osztrák herceg ellen indít, vele szemben tanúsított gonosz eljárását megbosszulandó. Részletesen ismerteti azután IV. Béla dalmáciai hadjáratait, majd a II. osztrák hadjáratot, amely az eredmény nélkül végződő bécsújhelyi csatával fejeződött be. Évről-évre követi IV. Béla kalandos hadjáratainak útjait, különösen részletesen méltatja az 1253. évben Ottokár ellen viselt háborúját, az 1258/59. styriai és az 1260. évi cseh hadjáratot, amelynek legkimagaslóbb jelenetét a július 12-én vívott kroisenbrunni csatát, amely a magyar sereg vereségével végződött, igen alapos és részletes vázlat segítségével ismerteti. Szakavatott bírálatot mond a szerző úgy erről a csatáról, mint a hadműveletek tervezéséről, végrehajtásáról s ezzel még a nem szakember olvasónak is módot nyujt arra, hogy a hadjáratok egyes fázisainak eseményeit megértse és kellőleg méltassa. Béla 1270-ben bekövetkezett halála után utódja V. István folytatta a háborút II. Ottokár cseh király ellen. Majd a IV. (kun) László uralkodása alatt lezajlott hadieseményeket, belvillongásokat ismerteti. Érdekesen vázolja IV. László Habsburgi Rudolffal 1267-ben kötött szövetségét és közös fellépésüket II. Ottokár ellen.

A Rudolffal kötött szerződés idejében, Magyarországon a zavaros állapotok szomorú és sivár hátteret nyujtottak 1278-ban Ottokár ellen megindított hadjáratához. Ez év hadieseményei között Breit altábornagy könyvében kimagasló helyet biztosít a harcászatilag és hadászatilag is rendkívül érdekes morvamezei—dürnkruti nevezetes csatának, amelyet Habsburgi Rudolffal karöltve 1278 augusztus utolsó napjaiban vívtak. Úgy a hadrendek, mint a csapatelosztás lehető legpontosabb megállapításával és az egykorú krónikákban és okmányokban talált adatok felhasználásával, a szerző a csata egyes mozzanatait úgyszólván óráról-órára követi és azokat rendkívül áttekintő vázlatokban rögzíti.

A csata Ottokár vereségével és halálával végződött s Rudolf — mint a szerző helyesen állapítja meg — ennek a csatának, közvetve a magyarok segítségének köszönhette trónja megszilárdítását. A könyv befejező fejezetei IV. László további kisebb hadjáratait, a kunok felkelésének leverését a Havasalföld és Bulgária felé indított hadműveleteit, végül az osztrák-magyar-stájer határvillongásokat tárgyalja. Az utolsó Árpádházi királynak III. Endrének idejében nagyobb hadműveleteket nem találunk, annál nagyobb gondja volt a belső zavargások és a főurak önkénykedéseinek fegyveres úton való leverése.

Breit altábornagy könyvében valóban feltalálhatja az olvasó mindazt, ami a régi magyarok középkori hadjáratainak történetéből eddig napvilágra került. Hogy Breit altábornagynak rendkívül nagy áttekintését, békében és háborúban szerzett elméleti és gyakorlati tapasztalatainak leszűrődését visszatükröző fejtegetései milyen alaposak és az olvasót mennyire lekötik, azt külön hangsúlyoznunk felesleges.

M. Á.

Hajnal István: *Esterházy Miklós nádor iratai.* I. Kormányzattörténeti iratok. Az 1642. évi meghiusult országgyűlés időszaka (1640. december—1643. május). Esterházy Pál herceg kiadása. Budapest, 1930.

Herceg Esterházy Pál bőkezűsége folytán, ezzel a kötettel egy nagyszabású irodalmi vállalat indult meg, t. i. Esterházy Miklósnak, Magyarország egykori nagy nádorának életére és politikai működésére vonatkozó, eddig ismeretlen iratok rendszeres közzététele.

Esterházy Miklós 1625-től 1645-ig volt Magyarország nádora, akkor tehát, a midőn odakünt javában folyt a harmincéves háború, idebent pedig állandóan fejünk felett lebegett a török veszedelem. Ez a kötet az 1640—43 közötti kritikus idők történetére vonatkozólag közöl 137 okiratot és függelékben Szemere Pál országgyűlési követ naplóját.

A közzétett okiratok közt csak kevés olyan akad, amelyben valami hadtörténelmi vonatkozás vagy adat ne lenne. Már az I. számú 1640. december 7-én kelt kancelláriai előterjesztés is hadtörténelmi vonatkozású, mert hiszen a confiniáriusok fizetetlenségéről, ezeknek emiatti desperációjáról, azután 300 lovas felfogadásának elmúlasztásáról és a Kraszna vizének új mederben másfelé való elvezetéséről van szó, amelyből az ecsedi várnak, amely így védhetetlen lenne, csak mérhetetlen kára származnék.

A következő iratok ugyancsak a végbeliek fizetetlenségéről, a törökkel szemben való kellő védelem hiányáról, a hadfelfogadás elhúzódásáról szólnak. A 4. számú iratban (1641. II. 8.) végre III. Ferdinánd király már nem 300, hanem 1000 lovas felfogadását határozza el, „pro reprimendis Turcarum insolentiis". Erre a határozatra szükség is volt, mert 1641. II. 4-én az egri törökök kicsaptak Putnok tájékára, ami természetesen nagy zavart okozott. Mivel a fenti határozat természetesen csak irott malaszt maradt, a török

a védtelen vidékeket nyugodtan hódoltatta, mi az elkeseredést folyton fokozta. Erre (1641. III. 2-án) III. Ferdinánd újabb leiratot intéz Esterházy nádorhoz, melyben hivatkozik arra, hogy az alattvalók securitása érdekében miféle intézkedések történtek.

Ezek a védelmi intézkedések azonban csak papiroson voltak meg, mert hiszen éppen a 7. számú iratban olvassuk, hogy: „Az minemeő ezer lovast ő Fölsége parancholt az itt való szükségökre fogadni, réghi resolutio, de Palffi Pal miatt nem vehet futamatot." Megvolt tehát a resolutio, de Pállfy Pál, a kamara elnöke, bizonyára pénzhiány miatt, nem hajtotta végre a rendelkezéseket. Bárha a török (különösen a váci „bék") nagyon fente a fogát a bányavárosokra, s ezek közt különösen Bakabányán nagy is volt a „rémőlés", mégis Pálffy Pál még csak az 500 lovast sem akarja vagy tudja megfogadni.

1641 ápr. 3-án III. Ferdinánd újra leiratot intéz Esterházy nádorhoz, melyben főleg a bányavárosok védelmére a confininiáriusok kielégítését és Pálffy Pál által az 1000 lovas felfogadását szorgalmazza, de úgy látszik megint hiába, mert Esterházy nádor 1641 ápr. 11-én írja a kancellárnak, hogy a török hatalmas arányokban hadi készülődést folytat, ami ellen mi védtelenek vagyunk, és ezzel kapcsolatban panaszkodik Pállfy Pálra, aki teljesen tehetetlen és „ha ő ninchent mond, ninchen ha vagion is". Immár harmadik levelét vette ő Felségének az 1000 lovasnak megfogadásáról, s még sem történik semmi, pedig Pállfy Pálnak az 1000 lovasra való pénze is megvan.

Később már (16. számú irat) a Pálffy Pál elleni panaszok mind hangosabbak lesznek, sőt már egyenesen vádakba csapnak át, de a lovasság felfogadása rendületlenül halasztódik tovább és a végbeliek sem kapnak zsoldot, úgy hogy a felső részek zavarukban egyszerűen a török előtti behódolásra készülnek, mert „semmi nem kél — írja Esterházy — az ezer lovasnak megh fogadásában".

És így folytatódik iratról-iratra a panaszkodás, úgy hogy a lamentációk egész gyűjteményét tartalmazza ez a kötet. Ezekből az egyébként igen érdekes lamentációkból egy részt tisztán láthatjuk, hogy a mi szerencsétlen maradék országunk ezekben a rendkívül nehéz időkben hogyan vergődött két, sőt három tűz között, másrészt pedig már az eddig vázoltakból is meg lehet állapítani, hogy e kötettel hadtörténelmi szempontból is igen becses, nagyértékű és eddig ismeretlen anyag gyűjtemény közlése indult meg. Ezen adatok további részletezése nem lehet ugyan ismertetésünk feladata, mégis hadtörténelmi szempontból néhány iratról meg kell emlékeznünk. Így pl. bár nem egészen ismeretlen, de mégis hadtörténelmi szempontból igen fontos a 45. számú irat, Esterházy nádornak a honvédelemről és a végekről készített memoranduma, továbbá a 67. számú irat, Esterházy előterjesztése az udvari tanácsban a hadvezetés, a sereggyűjtés stb. tárgyában, és az ezen előterjesztés nyomán keletkezett folytatólagos iratok. Ez természetesen korántsem jelenti, hogy a közölt iratok többi része hadtörténelmi szempontból érdektelen.

Összegezve tehát az eddigieket, bízvást állíthatjuk, hogy aki a XVII. század közepének hadi mozgalmaival óhajt foglalkozni,

nem mellőzheti Hajnal kötetét. A hazai történettudomány pedig mélységes hálával és őszinte köszönettel tartozik Esterházy Pál hercegnek, hogy dicső ősének iratait fényes nevéhez illő köntösben, szakavatott szerkesztő közreműködésével bocsátja történettudományunk rendelkezésére.

Dr. Iványi Béla.

Dr. Holub József: *Zalamegye története a középkorban. I. kötet.* A megyei és egyházi közigazgatás története. Pécs, 1929.

Hosszú előtanulmány, szinte két évtizedes kitartó és fárasztó kutató munka, rengeteg levéltári anyag összehordása után, végre megjelent Zala vármegye monografiájának I. kötete, amely voltaképen nem más, mint a középkori megyei közigazgatás története, bele illesztve Zala vármegye monografiájának keretébe.

A hatalmas tanulmány Zalamegye világi közigazgatás történetét két főrészre osztja, t. i. először a királyi megye, azaz a várispánság, azután pedig a nemesi megye multját tárgyalja. A királyi vármegye vagy várispánság, amely nem más mint a királyi hatalom katonai és dologi alátámasztása, voltaképen csak XIII. századi állapotában ismeretes előttünk. Az illusztris szerző természetesen a királyi vármegye kialakulását is vázolja s ennek keretébe, mivel Zalamegye határszéli megye, beilleszti a gyepű és gyepűelve, azaz más szóval az ország határvédelmének rövid ismertetését is és leírja a Zalamegye területére eső gyepű vonalakat. (28—29. ll.) A várispánsággal azaz királyi vármegyével kapcsolatosan, a szerző természetesen előadja, hogy a várispán vezére az ispánság hadköteles csoportjának, hogy a maior exercitusok azaz hadnagyok, a centuriok, a decuriok mind egyúttal hadi feladatú tisztviselők is s hogy a várjobbágyok végsőleg a várispánság hadi célját szolgálják.

A királyi megye történetének tárgyalása után a szerző áttér a nemesi megye történetére. Itt elsősorban a VI. fejezet 2. b.: A megye szerepe a hadi adó behajtása körül című rész (288. s kk. ll.) érdekel bennünket, amelyben a szerző részletesen előadja, hogy az országgyűlésen megajánlott hadi adót (dica, subsidium, taxa, contributio) az adórovók hogyan, milyen kulcs szerint vetik ki, hogyan hajtják be, mennyi idő alatt kellett azt befizetni, milyen volt a késedelmes vagy hanyag fizető büntetése, kik és hogyan díjazták a rovókat és mindazokat, akiknek a dica behajtása körül részük volt, miféle számadást, jegyzéket stb. kellett az adóbeszedésről és a beszedéssel kapcsolatos kiadásokról a rovóknak vezetni stb. stb. Szóval a hadiadó adminisztrációjának teljes képét adja a szerző, és — hozzátehetjük, hogy — ahogyan Zalában szedték ezt az adót, ugyanúgy történt ez más megyében is.

A VI. fejezet 3. rész: A megye szerepe a hadügyi közigazgatásban címet viseli, s ebben a szerző előadja, hogy Zsigmond király 1433. évi törvényjavaslatának mi volt a tartalma és hogyan jött létre Zsigmond király ismeretes 1435. évi törvénye, mely tudvalevőleg előírja, hogy a birtokos nemesek milyen arány szerint (33 jobbágy után egy lovas) tartoznak a telek katonaságot (portális

militia) hadba állítani. Elmondja azután a szerző, hogy a XV. század közepén, a fenyegető török veszedelem miatt, a telek katonaság kiállításának kulcsát a törvények 25, 20, majd 10, végre 12 jobbágy portában állapították meg.

A portális katonaság helyes és pontos összeírására a törvények mindig nagy súlyt vetettek és rendszerint megyebeli volt az összeíró. A sereg szükségleteiről az úgynevezett levátorok, rendszerint a főispán vagy alispán tartoztak gondoskodni.

A hadi kötelezettségek lelkiismeretes teljesítését a megye hatósága ellenőrizte. Ennek kellett ügyelnie arra, hogy pl. a személyes hadbaszállásra kötelezettek tényleg meg is jelenjenek, vagy pedig (már később) pénzen váltsák meg magukat; ez tartja számon a felmentetteket, sőt a felmentési okokat is (pl. betegség, testi hiba, szegénység, igazolt távollét stb.). A megye kötelessége volt váratlan támadás esetén partialiter a maga területét megfelelő erővel védeni és az ellenséget lehetőleg feltartóztatni, vagy mindaddig foglalkoztatni, míg a királyi haderő meg nem érkezett. Megtörtént, hogy belső zavarok esetén maga a megye kérte, hogy megfelelő haderőt tarthasson és a hatalmasok esetleges támadása ellen önmagát védelmezhesse.

A szerző igyekszik példákkal illusztrálni, hogy az országos törvényeket a megye hogyan és miképen hajtotta végre. (Itt jegyezzük meg, hogy a 303. lapon valószínűleg sajtóhiba vagy elírás lesz, a midőn Kapornai, vagy talán helyesebben: Kapornaki Miklós *szolnoki* püspöknek neveztetik.)

A fejezet végén röviden megemlékszik a szerző a középkori várakról, mint fontos honvédelmi tényezőkről, és a várépítési engedélyekről is. Zalamegye várainak zöme a XIII. század második feléből és a XIV. századból való. Tehát a tatárjárás utáni másfél században épülnek a zalai várak, melyeknek építése a XV. századtól kezdve már királyi engedélyhez volt kötve. Zalamegyében 1402-ből ismerjük az első várépítési engedélyt, amely egyébként e században Zalamegyében elég ritka volt.

Ime tehát a hadtörténész sem mellőzheti Holub értékes közigazgatási, jogtörténeti munkáját, melynek belső tartalmáért az illusztris szerzőt, a fényes külső kiállításért pedig nemes Zalamegyét őszinte köszönet illeti meg.

Dr. Iványi Béla.

Dr. vitéz Málnási Ödön: *Hellebronth János kuruc ezredes.* Megjelent a Vitézek és Gazdák Lapjának kiadásában 1930. 8° 19 oldal.

Örömmel üdvözöljük Málnási füzetét, mert a II. Rákóczi Ferenc felkelésében vezető szerepet vitt egyik vitéz ezredes működését ismerjük meg belőle. A szerző nemrégiben gróf Pálffy János tábornagy életrajzát ismertette; reméljük, hogy ezt a füzetecskét követni fogja a kuruc kor többi szereplő személyének életrajza is, mivel a szerző minden ilyen munkájából látjuk, hogy milyen szakavatottsággal foglalkozik ennek a korszaknak eseményeivel.

Hellebronth János működésének súlypontja kezdetben a rácok megfékezése végett megindított hadműveletek eseményeibe esik.

1704-ben Pécs városát tisztította meg a rácoktól és tevékeny részt vett a rác kegyetlenségeket megtorló drávántúli büntető expedicióban. De Hellebronth nem volt az erőszak kedvelője; bölcsen belátta, hogy sokkal célszerűbb volna a rácokat Rákóczi táborába édesgetni. A fejedelem ezért a következő időkben több ízben felhasználta Hellebronthnak ezen a téren kifejtett képességeit. A felkelés 1705-től 1707-ig tartó idejében, Hellebronth az igazi kuruc harcmodornak megfelelő manőverezések egész sorát hajtja végre. 1709-ben nyomorúságos viszonyok között vette át Simontornya várának parancsnokságát, és emberfeletti hősiességgel védte azt Heister támadásai ellen s csak amikor a védők utolsó ágyúgolyója is elfogyott, volt kénytelen aug. 21-én a védelmet feladni. Hellebronth a császáriak fogságába került, ahonnan csak a szatmári kiegyezés után jutott haza.

Hevesmegyei birtokán gazdálkodva, 1716-ban a császáriak összeesküvés gyanúja címén újból letartóztatták, de néhány hónap mulva már kiszabadult. 66 éves korában, 1738-ban halt el.

Málnási minden leírását az események logikus egybekapcsolódása és mindenekfelett az anyag alapos ismerete és a szorgalmas forráskutatás jellemzi. Hálás munkát végez, ha minél több ilyen életrajzzal gyarapítja II. Rákóczi Ferenc felkelésének történetét.

Markó Árpád.

Dr. Horváth Jenő: *Törökország semlegessége 1848/49-ben.* (Történeti Szemle: 1930. évf. I—IV.)

Már sokan és sokat írtak arról, pro et contra, hogy semleges volt-e, vagy sem Törökország a magyar szabadságharc alatt? Horváth Jenő most széleskörű forrástanulmány alapján szól ehhez a fontos kérdéshez s határozottan tagadó választ ad reá.

Szerinte kétségtelen, hogy amennyiben Törökország szuverén államnak volt tekinthető, már az oroszoknak Moldva- és Oláhországba történt bevonulása is megsértette az ottomán birodalom semlegességét. Ebből a megszállásból (1848—1853) fejlődött ki egyébként a krimi háború is, ami nyilvánvalóan mutatja, hogy azt a többi hatalmak is a semlegesség megsértésének tekintették.

A sérelem második csoportját az erdélyi orosz beavatkozás eseményei alkották (1849 jan. 31—márc. 28.), törökországi visszahatásukkal egyetemben. Így a török területre menekült magyar katonáknak hadifogolyként való kezelése, az odavonult osztrák hadtest fegyvereinek meghagyása, élelmezése, török pénzügyi támogatással történt újjászervezése és Craiován át Orsovára való szállítása. Továbbá az oroszok által kiürített helyeknek s a magyar határnak török csapatokkal való megszállása. Végül pedig Malkowsky hadosztályának Galiciából az aldunai fejedelemségeken át Délmagyarországra történt szállítása. Mindez nem semleges, hanem hadviselő félként mutatja be Törökországot.

Viszont az is igaz, hogy a diplomaciai események középpontjában állott Fuad effendi — Törökország bukaresti diplomaciai megbízottja — nem viselkedett mindvégig egyformán.

Igy 1849 január 24-én Du Hamel altábornagy, rendkívüli orosz követhez intézett válaszában, kormánya nevében tiltakozott az ellen, hogy az orosz csapatok török területről vonuljanak Erdélybe, mert ez a török semlegesség megsértése volna. Ez a válasz arra bírta gróf Stürmer konstantinápolyi osztrák nagykövetet, hogy magyarbarátsággal vádolja meg Fuadot. Ali pasa, török külügyminiszter, védelmébe vette Fuadot s kijelentette, hogy itt Oláhországról, tehát török tartományról van szó, ahonnan beavatkozás készül Magyarország területére. A beszélgetés folyamán azonban Ali pasa közölte Stürmerrel a Fuadnak adott utasítás egyik részletét, amely szerint: „abban az esetben, ha kisebb vagy nagyobb, osztrák sorkatonaságból álló csapat a magyaroktól üldözve Havasalföldre lépne, akkor — fegyvereiket meghagyva — fogadja őket szívesen, könnyítse meg minden módon ellátásukat s engedje meg nekik az átvonulást, vagy az ideiglenes ott tartózkodást. *Ha azonban magyar katonák jönnének oláh földre, akkor fogadja ugyan el őket, de fegyverüket tétesse le.*" Azután még hozzátette: „láthatja, hogy *nagy különbséget teszünk a hű császári-királyi katonák és a felkelő magyarok között.*"

Ezekután valóban szakítanunk kell azzal az eddig uralkodott felfogással, hogy a török kormány jóindulatú semlegességet tanusított Magyarország iránt, mert Ali pasa nyilatkozatából kitűnik, hogy Törökországban, a nemzetközi jog szabályai szerint, nem semleges, hanem Magyarországgal szembenállott felet kell látnunk.

Ugyanezt mondhatjuk a havasalföldi oláh kormányról is, amelyről Timoni osztrák diplomaciai megbízott 1849 február 23-án azt jelentette, hogy Cantacuzene kajmakám hozzájárult ahhoz, hogy Schurtter osztrák tábornok csapatai, a Törcsvári-szorostól a Vöröstoronyi-szorosig, oláh területen vonuljanak át.

Mindebből az is nyilvánvaló, hogy Törökország magatartása diadalra juttatta az osztrák-orosz szövetséget. Ezt a diadalt az 1849 május 1-i baltalimani orosz-török szerződés fejezte be, amelyben a török kormány hozzájárult ahhoz, hogy az oroszok tartósan megszállhassák az aldunai fejedelemségeket.

Horváth Jenő érdekes és alapos, azonkívül pedig a magyar hadtörténelembe is belevágó tanulmányát melegen ajánlhatjuk mindazoknak, akik az 1848/49-i magyar szabadságharc történetével foglalkoznak.

—*y.*

Riedl Lajos: *A Lovcsen bevétele 1916-ban.* (Magyar Katonai Szemle: 1931. II. füzet.)

A szerző részletesen ismerteti a világháború, sőt mondhatni a hadtörténelem egyik leghatalmasabb vállalkozását, a Lovcsen-hegynek elfoglalását, főleg tűzérségi szempontból. A több mint 1700 méter magas csúcsban végződő Lovcsen hegytömb elleni támadás tág teret nyújt a különböző tanulságok leszűrésére, de különösen a nehéz és legnehezebb tűzérségnek ezen a rendkívül ne-

héz terepen való alkalmazására, valamint a hadihajók lövegeinek a tengerről való együttműködésére is.

A tulajdonképeni támadást a XIX. hadtest parancsnoka, Trollmann altábornagy, vezette, még pedig nyugat, vagyis a tenger felől. A csapatok délről a Traste-öböl északkeleti csúcsától Cattaroig és onnan a cattaroi öböl mentén Orahovacig a következőképen csoportosultak: Sorsich csoport (Schiess dandár és Streith dandár), azután a 47. hadosztály (Konrad dandár, Törk dandár Cattaroig, azontúl pedig a Lottspeich dandár), végül Colerus ezredes dandárja Teodoban mint hadosztálytartalék. A csapatok csoportosítása, valamint az óriási hadianyagnak rendeltetési helyére való leszállítása, súlyos feladat elé állította a vezetőséget; azonkívül sok időt is kívánt, mivel az ellenség a Lovcsenről a Bocche di Cattaro legfélreesőbb zúgába is beláthatott.

A tűzérparancsnok, Portenschlag ezredes, 3 nagy tűzércsoportot állított össze; még pedig az Illuscig csoportot 43 löveggel Sorsich altábornagy csoportjának, a Czadek és Festner tűzércsoportot 148 löveggel a 47. hadosztály és a Dorrek tűzércsoportot 29 löveggel a Lottspeich csoport támogatására.

Azonkívül közreműködött az Aspern, Kaiser Franz Joseph I., Kaiser Karl VI., Budapest, Panther és még néhány kisebb hadihajó is, úgyszintén ottani erődeink lövegei és fényszórói.

A 42 cm.-től 10.4 cm-ig terjedő különböző typusú 142 nehéz löveg (ágyúk, tarackok és mozsarak) számára lövőszerkészletül kb. 60.000 lövés, a többi kisebb öblű lövegek részére, amelyek száma kb. 200 volt, kerek 100.000 lövés állott rendelkezésre.

Az ütegek legnagyobb része már január 6-án este lövésre készen állott, úgyhogy a belövés 7-én befejeződött. Hogy a hadihajók lapos pályájú lövegeinek megadhassák a szükséges emelőszöget az 1700 m magasságba nyúló célok ellen, a hajókat egyik oldalukon olykép kellett megterhelni, hogy 30 foknyira oldalt dőljenek.

A csapatok január 7-én este, az ellenséget vakító fényszórók oltalma alatt, vonultak be rohamállásaikba. Január 8-án reggel 6 órakor kezdődött meg a csak lővőszerrel, vízzel, rumos üvegekkel, tartalék élelemmel és egy tábori takaróval felszerelt rohamoszlopok felkapaszkodása. Ezzel egyszerre az összes lövegek is megkezdették orkánszerű tűzüket az ellenséges célokra.

Az időjárás eleinte kedvező volt, a látási viszonyok kielégítőek voltak. Délben a csapatok, nehéz harcok után, már jelentékeny eredményt értek el. Az idő azonban most megfordult. Sűrű eső, köd és 900 méteren felül a hóesés minden látást megzavart és így lehetetlenné tette a gyalogságnak lövegtűzzel való támogatását. A legnagyobb dícséretet érdemlő, bátor, kitartó, részben az Alföldről származó idősebb magyar népfelkelők így is előbbre jutottak és a védők minden ellentámadását visszaverték. Az 1000 méter magasságban hóban töltött éjszaka után, 9-én szürkületkor újból megindult a támadás. Január 10-én ismét nagy havazásban töltött éjszaka után, hajnalban a Sorsich csoport elfoglalta a Strejkanica—Mackova—gomile vonalat, a 47. hadosztály pedig az 1383-ös magaslatot és az 1433-ös ponttól nyugatra levő ellenséges állásokat. Elkeseredett közelharc után, még aznap, január

10-én este, az ellenség mindenütt vissza volt verve. Egy Krauss nevű százados, egy önkéntes mohamedán századdal és egy osztrák népfelkelő különítménnyel, 10-én este ½8 órakor az 1707-es Lovcsen tetőn kitűzte a zászlót.

Meg kell állapítani, hogy a lovcseni hegyi állást évszázadok óta minden katona bevehetetlennek mondotta, elfoglalása tehát kétségkívül olyan hatalmas teljesítmény, amely méltán sorakozik Hannibal és Napoleon alpesi átkeléseihez. A siker, főleg az aránylag csekély veszteséggel elért győzelem, azonban vitathatatlanul tűzérségünk számbeli túlsúlyának, kitünő teljesítményének, valamint a bőséges lövőszernek köszönhető.

Doromby József.

Leone Andrea Maggiorotti: *Le origini della fortificazione bastionata e la guerra d'Otranto.* 8° 20 lap. Roma, 1931. Különlenyomat a Rivista d'Artiglieria e Genio 1931 januáriusi füzetéből.

Maggiorotti táborszernagy, a római „Istituto di Architettura Militare Italiana" tudós igazgatója, a bástyarendszer eredetéről támadt téves véleményekkel foglalkozik ebben a tanulmányában. Továbbá az 1480-i, úgynevezett otrantoi hadjárattal is, mert ezzel kapcsolatban kelt szárnyra és terjedt el az az állítás, hogy a bástya feltalálója az Otrantot elfoglaló Ali pasa volt.

Nem lehet kétséges, hogy ez az új várépítő rendszer Itáliában alakult ki; azonban annál több vita tárgya volt, magában Olaszországban is, hogy mikor keletkezett és ki találta fel?

Angelo Angelucci azt állítja, hogy már a XIV. század derekán is voltak mai értelemben vett bástyák s ma is látható például a Firenze közelében levő Cascina városka 1385-ben épült ötszögű tornyait idézi, amelyek a későbbi építkezések mintájául szolgáltak.

Carlo Promis még messzebbre nyúl vissza s úgy véli, hogy Como 1192-ben épült, szintén ötszögű tornyaiban találta meg a későbbi bástyarendszer első csíráit.

Guglielmotti szerint, bizonyos Mariano di Iacopo (alias Tàccola) nevéhez fűződik ez a találmány s egy 1449-ből származó códexben van megörökítve.

Riccardo Filangeri di Candida pedig azt fejtegeti 1930-ban megjelent művében, hogy a bástyarendszerre való áttérést a nápolyi Castel Nuovo mutatja, amelyet Guiglelmo Sagrera alakított át, vagy állított helyre, 1448-ban és 1452-ben.

Ezekkel szemben áll a belga Wauwermans (1894.), aki azt állítja, hogy a bástyarendszert Peter Franz anversi építész eszelte volna ki 1540-ben.

Végül Zastrow, Guilletre és Folardra hivatkozva, Achmed pasának tulajdonítja a bástya felfedezését. Ez valamennyi között a legkevésbbé helytálló vélemény.

Maggiorotti táborszernagy megállapítása szerint, az első vár, amely az ötletszerű kísérleteken túlemelkedve, minden jellemző tulajdonságával állítja elénk a bástyarendszert: az úgynevezett Castello di Nettuno, amelyet VI. Sándor pápa (Don

Rodrigo Borgia) parancsára, Antonio da San Gallo épített s 1501-ben fejezett be.

A szerző az időben és személyben való nagy eltérések okát részben abban a körülményben látja, hogy a „bastione" és a „baluardo" szó már sokkal a bástyarendszer keletkezése előtt használatos volt Itáliában. Így például Torino városának iratai között már 1290-ben előfordul; majd 1399-ben Ferrarában, 1401-ben pedig Argentában bukkan fel. Nem szabad tehát ebből a két szóból feltétlenül valóságos bástyára következtetnünk.

Természetes, hogy ötszögű tornyokat is minden időben építhettek a városok körfalaihoz s előbb a középkor védőeszközeit, majd később a tűzérséget állították reájuk. Azonban ahhoz, hogy valamely erődítmény a „bástya" nevet megérdemelje, három fontos dolog szükséges:

1. Az ötszögű alaprajz;
2. a távolbalövés lehetősége a bástya homlokzatáról, az ellenség távoltartása végett;
3. az oldalozás lehetősége a bástyaszárnyakból, a holt terek eltüntetése és az árokba netalán behatolt ellenség leküzdése céljából.

Mint legtöbb dolog a világon, a bástyarendszer se elméleti úton született, teljes és tökéletes alakban, egyetlen ember agyában. Keletkezése tehát nem is köthető valamelyik év bizonyos napjához, mert ez a rendszer kétségkívül hosszas, meglehetős lassú fejlődés és fokozatos, szüntelen tökéletesedés eredménye.

Itáliában a haditudományoknak 1500 táján beállott nagy fellendülése következtében, tűzértechnikai és hadiépítészeti centrumok alakultak, amelyeknek három legfontosabbika Urbino, Firenze és Róma volt, ahol hírneves katonaépítészek és tűzérek együttesen vitatták és határozták meg a várépítésben szükségessé vált újításokat. I. Alfonso urbinoi herceg (1500) kiváló tűzér és építész volt; tűzérsége abban a hírben állott, hogy legjobb az akkori Európában.

Az olasz katonamérnökök nemsokára bejárták Francia-, Spanyol- és Magyarországot, úgyszintén Flandriát és a Földközitenger keleti részét is, mindenütt tanítva és terjesztve a bástyarendszert.

Az első spanyol hadmérnökkart Giovanni Battista Antonelli szervezte meg, Alba herceg parancsára, 1581-ben.

Zastrow azonban azt írja „Histoire de la fortification permanente" című, Párisban 1866-ban megjelent könyvében, hogy — mint már említettük — Achmed pasa építette az első bástyákat Otrantoban. Állítólag a híres olasz generális — Jacopo Trivulzio — is el volt ettől a nagyszerű erődítménytől ragadtatva, amely az egész keresztény világ építészeinek mintául szolgálhatott volna.

Maggiorotti táborszernagy megállapítása szerint Guillet, akit Zastrow idéz, nem azt mondja, hogy Achmed pasa „bástyákat" épített, hanem olyan erődítményeket, amelyek „mintául szolgálhattak." Ennyi az egész. Folard merőben önkényesen írja róluk, hogy „bástyák" voltak, mert nincs semmi bizonyítéka. Sőt még ha Guillet azt írta volna is, hogy Achmed „bástyákat"

épített, az előbb már felsorolt okoknál fogva, nem következik belőle, hogy meg volt bennük ennek az építménynek három szükségszerű fő jellemzője.

Lássuk hát röviden, mi is történt Otrantonál?

Achmed pasa, 1480 július 28-án — Valonából jövet — 1800 gyalogossal és 60 lovassal kötött ki Otrantotól délre. Megadásra hívta fel a várost, amelynek alig volt őrsége. De az otrantoiak bezárták a kapukat s kulcsait a tengerbe dobva, védelemre készülődtek. Azonban a törökök már az ostrom harmadik napján rést lőttek a gyönge falon, betörtek a városba s valami 800 lakost felkoncoltak.

Arragoniai Ferdinand nápolyi király, fiát — Alfonso calabriai herceget — küldötte Otranto visszafoglalására 4000 gyalogossal és 400 lovassal. De ez kevésnek bizonyult az időközben megszaporodott ellenséggel szemben. A dögvész is apasztotta Alfonso seregét, amelynek várvívó eszközei is hiányosak voltak, úgy, hogy szeptemberben eredménytelenül kellett visszavonulnia.

A következő (1481) év júniusában, segélyt kapván a pápától és Velencétől, azonkívül pedig *egy magyar csapattal is megerősödvén*, újból Otranto alá vonult Alfonso serege. De Achmed már akkor nem volt ott: visszatért hazájába. A várőrség pedig — megtudván a szultán halálát — szeptemberben megadta magát, szabad elvonulás feltételével.

A történelem tanusága szerint, a törökök várépítő tudománya mindig nagyon gyönge lábon állott. Az elfoglalt várakat kijavították ugyan, de újításokra nem vállalkoztak. Bizonyítja ezt a Dardanellák 1638-ban épült két vára is, amelyek még teljesen középkori formákat mutatnak, holott akkor már réges-régen a bástyarendszer uralkodott Európa többi államaiban. Az, amit Jacopo Trivulzio látott, nem volt más, mint a vár előtti térszín többszörös védővonala, a futóárkok egész hálózatával és cölöpgátakkal. Ezeket valóban a törökök csinálták s 60 cm. öblű mozsarakat is állítottak beléjük.

Otranto nagyrészt most is fennálló erődítményei, Bacile di Castiglione ezredes tüzetes vizsgálata szerint, tarka összevissza-ságban tüntetik fel a legkülönbözőbb korok építkezéseit. Bástyaszerű rész azonban — mint a tervrajz is mutatja — csak kettő van: az egyik a Castello északkeleti sarkán álló „Spuntone", a másik az úgynevezett „Fortino." Amde az előbbit csak 1578-ban építette Scipione Campi, a másik pedig XIX. századbeli francia építmény. A tornyok az arragoniai uralkodóház korából, még pedig az 1481 utáni időből valók. Pacinelli 1703-ban készült, Otrantot madártávlatból ábrázoló rajza se mutat valódi bástyákat.

Nincs ennélfogva semmi elfogadható nyoma annak, hogy Achmed pasa a vár elfoglalása után a maga találmánya szerint való, csakugyan bástyának mondható építményt alkotott volna Otrantoban.

Ezzel tehát megdől Zastrow állítása is, amely pedig a magyar történetírásban is hagyott nyomot.

Gy. J.

Carl Hosse: *Az angol-belga felvonulás tervei Németország ellen a világháború előtt.* Katonai tanulmány a „Conventions anglo-belges"-ről új okmányokkal.

Amikor a háború kitörésénél a németek nem várt gyorsasággal lepték el Belgiumot, a belga hadvezetőségnek nem maradt elég ideje Brüsszel kiürítésére s így a belga mozgósítási tervek nagyrésze a németek kezébe került. Ezek között voltak az angol-belga katonai megállapodások is, amelyekből kitűnik, hogy Belgium a semlegesség álarca alatt, titkos katonai megállapodásokat kötött Angliával (és részben Franciaországgal is), tehát „de jure" Belgium volt az, amely előbb sértette meg a fogadott semlegességet. Ezt azért tette, mert előre látta az elkerülhetetlen német-francia leszámolást, amelybe — földrajzi fekvésénél fogva — akarva-nem akarva bele fog sodródni. Nem akart egyik fél martalékává se válni. Angliától nem volt mit tartania; egy német-francia háború esetére tehát angol segítséget igyekezett magának biztosítani, amit angol részről készségesen meg is igértek. Mellesleg megjegyezve, az angolok arra használták fel Belgiumnak ezt a félénkségét, hogy színleg belementek a Maas-vonal védelmére kért 160.000 főnyi segítő hadsereg kiküldésébe, azzal a kikötéssel, hogy a belgák német betörés esetén kötelesek fegyvert fogni. A valóságban az angolok sohasem gondoltak erre komolyan, mert a franciákkal kötött konvenció értelmében, a francia balszárnyat kellett megerősíteniök.

A belgák abban a hitben, hogy az angolok adott szava szentírás, az összes katonai előkészületeket megtették, hogy a belga partokon kikötő angol csapatokat rendeltetési helyükre szállítsák. Kétféle tervet dolgoztak ki. Ezek a tervek hiánytalanul a németek kezébe kerültek és világosan tanuskodnak egy fennállott angol-belga katonai megállapodásról.

Suhay Imre.

Max v. Hoen és **Egon Fhr. v. Waldstätten:** *Die letzte Reiterschlacht der Weltgeschichte (Jaroslavice, 1914.).* 158 oldal, 2 arcképpel a szövegben és négy mellékelt vázlattal. (Ára fűzve 5.50, barna vászonkötésben aranynyomással 8 márka).

A könyv anyagát Waldstätten gyűjtötte, míg Hoen az egészet összefüggő műbe foglalta össze. Kiadását az a körülmény késleltette mostanáig, hogy orosz közlemények megjelenésére kellett várni, amelyek a jaroslawicei eseményeket a másik oldalról is megvilágítják. Hoen röviden rámutat arra, hogy ilyen lovasütközet mint Jaroslawicénél, amelyben mindkét részről több lovasezred harcolt zárt alakulatban egymás ellen, aligha fog a világtörténelemben megismétlődni. Ezt az állítását azzal magyarázza, hogy a lovasság lökőereje a modern tűzfegyverek ellen nem elegendő és hogy nagy lovastömegek vezetése túlságosan nehézkes. Waldsätten előszavában köszönetet mond mindazoknak, akik a mű megjelenésében közreműködtek, amelyet kifejezetten a lovasság-

nak és elsősorban azoknak szentelt, akik a jarolawicei rohamban lovagoltak.

A könyv irálya és modora teljesen megfelel ezeknek a szavaknak. Lovastiszt irta lovasoknak, akikről feltételezi, hogy az akkori 4. osztrák-magyar lovashadosztály viszonyaival, összetételével, hadrendjével stb. stb. teljesen ismerősek. Azt is feltételezi róluk, hogy ismerik mindazokat a nagy változásokat, amelyeken a lovasság a világháború alatt átment, mert minderről egy szó sincs a könyvben. Tehát nem annyira katona-tudományos szempontból kívánja a lovasság harci értékét elbirálni, mint inkább emléklapja akar lenni a világtörténelem utolsó nagy lovas csatájának.

E tekintetben a könyv irálya híven tükrözi vissza egy lovasütközet 100-féle és nagy gyorsasággal változó benyomásait. Ép úgy mint a valóságban a fürge lábú lovastömegek, úgy hullámzanak az események is a könyv oldalain gyors egymásutánban. Valamikor a lovastömegek döntötték el a csatákat és azzal a háborúkat. A jaroslawicei lovas csata, ahol 1914 őszén 2000 lovas katona harcolt egymás ellen karddal és lándzsával, csak előjátéka volt a népek nagy négy éves csatájának. A világháború első lovas csatájából a haditörténelem utolsó lovas csatája lett, amelynek emlékét a könyv hivatva van megörökíteni.

Mi magyarok csak azt sajnáljuk, hogy a mi huszárjaink nem vehettek részt ebben a nagy lovas mérkőzésben, mert a 4. lovashadosztály csak ulánusok és dragonyosokból állott és ha harcoltak is ott huszárok, azok oroszok voltak.

Suhay Imre.

DUNÁNTÚL PÉCSI EGYETEMI KÖNYVKIADÓ ÉS NYOMDA RT.

A trencséni csata.

(1708 augusztus 3)

(Második és befejező közlemény.)

Heister kibontakozása a szorosból, tervváltozása és elkanyarodása Trencsén felé.

Számításom szerint Heister lovas oszlopának éle reggel 5—6 óra között érkezhetett Kis-Sztankóc, Szedlicsna falvakhoz. Rákóczi táborát megtekintve, láthatta, hogy a kurucok erősen szaggatott terepen, a hegyoldalon, erdős, cserjés vidéken állanak, szóval olyan helyen, amelyen lovastámadás nem kecsegtethet sikerrel. Seregének azok a kisebb osztagai, amelyek Czelder Orbán visszavonuló utóvédjét üldözték s amelyek valószínűen lóról leszállott dragonyosok lehettek, a Szedlicsnától keletre emelkedő dombokra hágva, kisebb színlelt támadást intéztek a kuruc tábor balszárnyára, minden különösebb eredmény nélkül.[28] A menetoszlop Szedlicsnánál elérte a síkságot, érthető tehát, hogy a tisztán lovasságból álló seregnek Heister csupán ekkor adott parancsot a csatarendbe való kifejlődésre. A kurucok arcvonalának irányát a cserjés terepen nem lehetett pontosan megállapítani. Az elővéd élén, majd később a csatarendben a balszárnyon lovagló Pálffy a tűzérség állását felfedezte ugyan,[29] de 14 ágyú helyett csak 11-et tudott megszámlálni. Heister terve ekkor úgylátszik a következő volt: csatára fejlődve menetel arccal kelet felé, s azután félkanyarodással jobbra bekanyarodva megtámadja a Fejedelem hadállásának azt a pontját, mely lovastámadásra előnyös. A lovasság az akkori kor harcszabályai szerint rendesen zárt sorban, két vonalban támadott és a vonalak között rendesen 300 lépés távköz volt. A császári lovasság csatarendjének jobbszárnya Turna falu felé vett irányt.[30] Ilyen csatarendben menetelt Heister oldalmenetben a kuruc állás előtt s azzal párhuzamosan (1—2000 lépésnyire) addig, amíg jobbszárnya Turna keleti kijáratát kb. 4—500 lépésre elhagyta. A kurucok fegyvereinek lőtávolán kívül[31] lévén, ez a minden-

[28] Rákóczi Emlékiratai V. 405. old.
[29] Pálffy id. jelentése.
[30] Ottlyk i. m. 109. old.
[31] Gyalogság 300 lépésre, tüzérség 900—1000 lépésre volt képes lőni. *Ujhelyi Péter:* Az állandó hadsereg története Bpest, 1904 39. és 157. old.

esetre különös és szokatlan menetelés veszteség nélkül folyt le. Így elvonulva a kuruc hadállásnak legnagyobb része előtt, Heister belátta, hogy lovasságával az ellenséget ebből az erős állásából kivetni nem tudja. Közötte és a kuruc állás között a községeken keresztül folyó mocsaras patakok és szakadékos, lejtős, bózotos terep feküdt. Ezért támadó szándékát elejtvén, reggel 7 órakor elrendelte, hogy egész serege „Contremarche"-sal[32] balra kanyarodva, Hamriból Trencsén felé vezető országuton Trencsén-vára felé vonuljon. Első jelentésében ugyan azt állítja, hogy ezzel a mozdulattal a kuruc vonal hátába akart kerülni, valószínűbb azonban az, hogy a vár ágyúinak védelme alatt akart csapatának a város alatt pihenőt engedélyezni és megvárni a kedvezőbb alkalmat a sík mezőn való megütközésre.[32a]

Ezalatt az idő alatt (t. i. napkeltétől reggel 7 óráig) a

---

[32] A „Contremarche" fogalmát az 1833-ban Lipcsében kiadott *Militair Conversations Lexikon*, így határozza meg: „Es tritt nicht selten der Fall ein, dass sich plötzlich feindliche Truppen im Rücken unserer Aufstellung zeigen, denen man also entgegengehen muss. Jede Truppe schlägt sich aber bekanntlich mit der Frontseite besser als mit der Rückseite. Wenn daher Zeit genug übrig bleibt, so verändert man Front und Flügel derjenigen Truppenabteilungen, welche im Rücken der Schlachtordnung agiren sollen. Eine solche Veränderung wird Contremarche genannt. Die Ausführung wird durch die Exercirreglements genau vorgeschreiben, wesshalb darüben nichts weiter zu sagen ist." Ez a meghatározás nem fedi teljesen annak a mozdulatnak lényegét, amelyet Heister lovasaival végeztetett. Harcvonala nem állt teljesen párhuzamosan, szemben a kurucok hadállásával, hanem arra majdnem derékszöget képezett. Így tehát amikor Trencsén felé elkanyarodott, nem kellett egész arcvonalát hátrafordítani, csupán csak balra elkanyarítani. Mivel azonban ezt a mozdulatot úgy ő, mint Pálffy, jelentéseikben mindig Contremarchenak nevezi, megtartottam ezt a nevet annál is inkább, mert a magyar katonai nyelv ennek megfelelő kifejezést nem ismer. Ez a rendkivül bonyolult harcalakzat a későbbi harcszabályzatokból különben is már teljesen hiányzik.

[32a] *Bokor* id. m. 2. és 3. vázlatán a császári sereget kezdetben 2 vonalú csatarendben állítja szembe a kuruc hadállás balszárnyával s később is ott tünteti fel Viard ezredeit. Ez nem valószínű, mert Heister jelentése szerint ő csatarendben *menetelt* Turna felé. A kuruc balszárny ellen a császáriak csak demonstrációs kis támadást intéztek (ezt Rákóczi Emlékirataiban — V. 403. lap — is mondja), amit az a körülmény is megerősít, hogy a főtámadás nem itt, hanem Turna és Hamri között folyt le. Viard, mint fentebb említettem, meggyőződésem szerint nem vett részt a csatában.

A 3. vázlaton Bokor úgy tünteti fel a császári sereget, mintha három rendezett harccsoportban (Viard—Heister—Pálffy) állott volna fel a harchoz, még pedig úgy hogy Heister és Pálffy egy vonalban voltak. Megállapításaim szerint Pálffy initiativ támadását már akkor megkezdte, mikor Heister többi ezredei még a contremarche-ot csinálták, s ezek az ezredek fokozatosan kanyarodtak vissza s léptek harcba, de nem Pálffyval egyidejűleg. Véleményem szerint a döntő küzdelem nem — mint e vázlatból kitűnik — Turnától délre, hanem Hamri és az országút közötti szakaszon, s a hamrii kis erdőben — amely Bokor dr. vázlatában nincs feltüntetve — zajlott le.

kuruc sereg elfoglalta azt a vonalat, amelyet a Fejedelem kijelölt.[33] A kuruc csatarend balszárnyán volt a gyalogság egy kis része, nyugat felé lekanyarított szárnnyal. Ez a balszárny a Turna falu feletti lejtőn állott s nyugat felől mély árok védte. A szárny mögött egy kis réten Rákóczi idegen lovasságát (Charrière[34] lovas csapatát) helyezte el.[35] Az állás közepét a Barát-Lehotáról Hamri-Trencsén felé haladó országút szelte ketté. Itt állott a gyalogság zöme, a reguláris lovasezredek és La Mothe-nak 14 ágyúja. A jobbszárnyat, Hamri és Szoblahó között, tehát jórészben már sík, a lovasság számára alkalmasabb terepen, a kuruc lovasság többi része — főleg a mezei hadak — képezték. Mivel az egész terep nagyon szakadozott volt, Rákóczi udvari karabélyos ezredének hat századát az állás közepe mögé mint tartalékot állította fel, azzal a rendeltetéssel, hogy onnan az arcvonal bármely részén bevethesse őket. Mint említettem az egész haderőt maga a Fejedelem vezényelte és a csata megkezdésekor az arcvonal mögött, illetőleg felett, Turnától délkeletre a lejtő olyan pontján állott, ahonnan nem csupán a kurucok állását láthatta, hanem a lábainál fekvő egész síkságot is. Így hát Heister lovasainak mozdulatai a szemeláttára játszódtak le. A jobbszárny vezetését gróf Pekry Lőrincre bízta.[36]

Thaly állítása szerint „voltaképen Bercsényinek, mint a Fejedelem után következő legfőbb vezérnek kellett volna az akkori hadi etiquett szerint a jobbszárnyat vezetnie. Pekry tábornagynak, mint utána következőnek a balszárnyat. Mivel azonban ebben a hadállásban a balszárny volt a fontosabb, Bercsényi maga kívánt itt vezényelni."[37] A vezéreknek ilyen beosztását illetően semmi nyomot sem találtam. Ez a megállapítás valószínűleg Thaly elméleti következtetése lehet csupán, mert való az, hogy Bercsényi ebben a csatában különösebb szerepet nem játszott.

Őt, mint láttuk, Rákóczi a jobbszárnynak — a lovassági tábornak felriasztására küldötte — jóllehet Pekry parancsolt ott. Onnan visszatérve pedig a generalissimus a Fejedelem állásán, a Turna—Hamri felé vonuló lejtőn, egy jó áttekintést nyujtó ponton tartózkodott Rákóczi kíséretében még akkor is, mikor Pálffy és az egész császári vonal támadása megkezdődött. A csata további folyamán forrásaink az ő személyes jelenlétét vagy befolyását a küzdelemre sehol sem

[33] Rákóczi Emlékiratok. V. 400 old.

[34] Charrières francia ezredes hűséges embere volt Rákóczinak, aki még rodostói számüzetésében is környezetében volt. *(Szekfü Gy.:* A száműzött Rákóczi, 214. és 331. old.)

[35] *Rákóczi Emlékiratok* V. 402. old.

[36] U. o. V. 403. old.

[37] *Hadt. Közl.* 1897. évf. 150. old.

Turna
Bella
Hamry
Lehota

említik. Így hát nem valószínű, hogy ő vezette volna a balszárny harcát.

Az udvari karabélyos ezreden kívül Rákóczi bizonyára még egy-két ezredet hátrább fekvő tartalék állásba vonhatott vissza, mert akkor, amikor reggel 6 óra tájban az előjelekből következtette, hogy Heister balszárnyát akarja megtámadni, 3 zászlóaljat indított tartalékából a veszélyeztetett helyre. A tartalék, Kolinovits szerint, a legvitézebb gyalogságból állott és a völgyben, az országút mentén volt elhelyezve, ennek háta megett volt a lovastartalék és a 14 ágyú. Ennek a harccsoportnak La Mothe volt a parancsnoka. „A tartalék" megnevezést itt nem úgy kell értelmeznünk, mint ma, azaz nem olyan alakulatot kell gondolnunk ezalatt, amely a meglévő arcvonal mögött esetleges beavatkozásra készen áll. Ebben az esetben ez a „tartalék" voltaképen a „derékhad", a csapatok szine-java, amely a harcvonal legfontosabb pontján várja a harcot. Itt a barát-lehotai országút környéke — a Bánnál lévő poggyásszal való összeköttetés, volt a Fejedelem serege számára a legfontosabb terepszakasz, itt helyezte el tehát legjobb ezredeit. Hagyott azonban néhány ezredet (udvari karabélyos) tartalékul az egész harcvonal részére, de ezek a lejtő magasabb pontjain, majdnem az erdő szélén állottak. A csatarend első felállításáról és a csata lefolyásáról szólva, az egykorú kútfők gyakran említik a hamrii erdőt. A József császár idejében készült eredeti felvételen (1782—1784) (4. sz. melléklet) tisztán látható egy nagyobb erdőcske Hamritól közvetlenül délre, tehát a kuruc állás vonalában és egy kisebb, — inkább liget — a falutól közvetlenül északra. A kettő közül a Hamritól délre eső játszott fontos szerepet a gyalogság utolsó küzdelme alatt. A küzdelem s ezzel az egész csata döntő eseményei, a Hamritól délkeletre levő lejtőn e kis erdő közelében játszódtak le. Ezt bizonyítja az is, hogy az említett részletes térképen ezen a helyen van a csatát jelző két keresztbetett kard berajzolva, a következő felirás kíséretében:

„1708 ⚔ unter dem Herrn General Heister
und Rakoczi zum Nachtheil des letzteren."

Mindezideig, azaz reggel 7 óráig, Rákóczi joggal hihette, hogy Heister fogja őt megtámadni. Seregének keleti irányba csatarendben való előnyomulásából ezt méltán következtethette. Meglepetésére azonban látta, hogy az egész császári lovasság most balra kanyarodik és Trencsén felé akar elvonulni.

Rákóczi utasítása az elvonuló császári lovasság oldalba támadására, Pekry balsikerű mozdulata.

A császáriaknak ez a mozdulata váratlanul érte Rákóczit, aki mindig azzal számolt, hogy neki kell majd védekeznie Heister támadása ellen s most ezzel szemben látta, hogy a császáriak a harcmezőt kardcsapás néikül el akarják hagyni, minekelőtte bár csatarendben, de harc nélkül végig sétáltak az egész kuruc vonal előtt. Első pillanatban a Fejedelem nem tudta kellően megítélni a helyzetet s feleszmélni arra, hogy itt van az az alkalmas pillanat, amikor seregével védekezésből támadásba mehetne át, már csak azért is, mivel a császáriak sorai a contremarche végrehajtása közben, némileg összezavarodtak.[38] Pedig ha a fejedelmi vezér ekkor Heister jobbszárnyát, amely ebben az időben Turna és Hamri között, a kurucok első vonalától alig 1000 lépésnyire lehetett, e falvak irányából erősen megtámadja, feltétlenül sikert arat. A balra kanyarodás után ugyanis ez a szárny háttal fordult a kurucok felé. Ha most a Turna és Hamriból előtörő reguláris kuruc lovasság a gyalogságtól követve itt közibük vág s ezalatt a kuruc balszárny a dombokról leereszkedik és jobb felől, Pekry mezei hadai pedig bal felől bekanyarodnak és az így zavarba ejtett császári lovasságot átkarolják, Heister serege bizonyosan megsemmisül. Ez a kedvező pillanat — reggel 7 óra tájban — kihasználatlanul mult el. Azt megérezte ugyan a Fejedelem, hogy az ellenségnek ez a mozdulata neki kedvezett s valamit tenni is akart a helyzet kiaknázására, de amit tett, az csak félrendszabály volt. Utasítást küldött ugyanis a jobbszárnyra Pekryhez, hogy támadja oldalba a császáriakat, mert azt hitte, hogy Pekry jobbszárnya azok vonalát túlszárnyalja. Egyidejűleg megparancsolta a lehotai völgyben lévő harccsoport 3 zászlóaljának, hogy a cserjés terepen előrenyomulva, a falu (valószínűleg Hamri)[39] északi szegélyének házai és sövényei közé rejtőzzék és onnan támogassa Pekry mozdulatát. A tábor, illetve hadállás, többi része eredeti helyzetében maradt. Ebből is azt következtethetjük, hogy a Fejedelem ezzel az utasításával csak a — szerinte visszavonuló — császáriak sorait akarta megzavarni, de nem szándékozott az általános támadást elrendelni.

Rákóczi mikor ezt az utasítást kiadta, nem gondolt arra, hogy az a terep, amelyen Pekrynek rohamát végre kellett volna hajtania, a gyors mozgást kívánó lovas csatára nem alkalmas, mivel előtte folyt a Szoblahó és Bella községeket érintő patak, amely egyuttal az egész csatatérnek a legmé-

[38] *Feldz. d. P. E. v. Sav.* II. sor. I. kötet 118. old.
[39] *Rákóczi Eml. iratai:* V. 405. old.

lyebb vonala volt.[40] Állásáról, az előbb említett magaslati pontról, Turnától délre, a síkságra letekintve, valóban azt hihette, hogy a Szoblahótól délre álló mezei hadak bekanyarodás esetén túlszárnyalják a balra kanyarodásban Trencsén felé igyekvő császári lovasság élét, amely ebben a percben még néhány száz lépéssel nyugatra a Hamritól északra fekvő kis erdőtől menetelhetett a Bella-szoblahói mocsaras patak felé. De a távolság Heister serege és a kurucok e két csoportja között alig volt 2000—2300 méter s körülbelül egy magasságban is voltak. Pekry még akkor se tudta volna átkarolni és oldalba támadni a császáriakat, ha az utasítás vétele után azonnal bekanyarodhatik rohamhoz fejlődött vonalban Heister menetelő éle felé.

Sem Heister, sem Pálffy[41] nem akarta a kuruc hadállást megtámadni s a Trencsén felé való elkanyarodással valóban a csatát akarták elkerülni, főleg azért, mert — mint láttuk — ezredeik az élelemhiány és fárasztó éjjeli menet folytán ki voltak merülve és közöttük és a kuruc hadállás között a Turna és Hamrin átfolyó két patak mocsaras vonala feküdt.

Rákóczi új utasítása alapján tehát a csatarend némileg megváltozott. Pekry röviddel 7 óra után megindult mezei lovasságával, a Fejedelem pedig fellovagolt arra a magaslatra, ahol karabélyosai álltak. Ott találkozott Bercsényivel, akit mint tudjuk, a tábor jobbszárnyának, a lovasságnak felriasztására küldött volt, s aki e feladat teljesítése után most a balszárny felé tartott, talán azért, hogy annak parancsnokságát átvegye. Rákóczi e találkozásról sarkasztikusan jegyzi meg, hogy a főgenerális „mint általában ilyen alkalmakkor, személyét illetőleg nagy zavarban volt",[42] amiből azt következtethetjük, hogy Bercsényi a csata vezetésében a következő órákban sem lehetett nagy segítségére.

Pekry ezredei előtt, amikor azok Szoblahótól nyugatra az utolsó, már enyhe hajlású dombon lelovagoltak, nagyon kellemetlen akadály tünt fel: mocsaras patak, amely két helyen tóvá szélesedett. A két tó között pedig csak egy majdnem használhatatlan, megszakadt gát volt az egyedüli átjáró.

Mivel ez a terepszakasz a sorsdöntő mozzanat alkalmával döntő szerepet játszott, részletesebben kívánom a tavak

---

[40] 204—209 m. a legújabb katonai részletes térkép szerint, míg a környező dombok 250—260 m. magasak.

[41] Heister 3-ik jelentése „und anstatt der vermeinten fandenden blossen Cavallerie, die ganze Armee schon zusammengezogen in das Gesicht bekommen, bei welcher unvermuteten Begebung mancher sich andere Gedanken der allzugrossen Ungleichheit halber als zum Schlagen gehabt..."

Pálffy jelentése ....."Es hat warhaftig geschienen uns retirieren zu müssen"....

[42] *Rákóczi Emlékiratai:* V. 404. old.

helyét meghatározni és az azok körül lejátszódott eseményeket ismertetni.

Rákóczi emlékirataiból és a későbbi krónikások feljegyzéseiből is világosan kitűnik, hogy ennek a két tónak Szoblahótól nyugatra és Hamritól északra kellett feküdnie. Ma már nyomuk sincsen. Ezt Thaly személyesen a helyszínén megállapította[43] s a legújabb kori térképeken s az aprólékos részletességgel szerkesztett katonai felmérési lapokon sem találjuk meg őket, sőt ha a József császár idejében készült eredeti felvételi lapot vizsgáljuk, azon sem találjuk már meg a tavak helyét. A trencséni csata idejében azonban még megvoltak ezek a tavak, amelyekről már egy 1557 évről kelt eredeti okmány is megemlékszik.[44] I. Ferdinand király ugyanis bizottságot küldött ki Magyarországra, hogy ez a várak állapotát megszemlélje. Ennek a bizottságnak Trencsén váráról küldött jelentésében olvassuk, hogy Trencséntől nem messze Zablahow (tehát Szoblahó) faluban két nagyobb tó van, az egyiknek kőből, a másiknak földből van a gátja. Ezeket kihalászták, elhanyagolták s ezért mindkét halastó gátjait nagyon megrongálták az árvizek. E tavak között haladt Pekry lovasainak útvonala.

Ha figyelemmel vizsgáljuk a mai pontos katonai térképet, akkor a terep alakulatából határozottan felismerhetjük a tavak helyét. Azok feltétlenül Szoblahó nyugati kijáratától nyugatra azon a szakaszon voltak, amely a falu kijárata és a Barát-Lehotáról Trencsén felé haladó út között fekszik, még pedig Szoblahó nyugati kijáratának közelében. Ez a rész még ma is vizenyős rétnek van jelezve, amelyen több erre a vonalra keresztben fekvő gát-, töltés elmosódott nyomát látjuk. Hogy Pekry az észak felé vonuló császári lovasságot megtámadhassa, nem kerülhette ki ezt, a lovasság részére rendkívül kényes akadályt. Át is ment rajta, azonban a szűk töltésen lovasai csak egyenként, legfeljebb párosával haladhattak át. Mialatt lovasságának csak csekély része is átkelhetett ezen az akadályon, visszavonhatatlanul elveszett az az idő, amely szükséges lett volna ahhoz, hogy Heistert, illetve az élen lovagoló Pálffyt, a támadás meglepetésszerűen érje.

A mezei lovasság első ezrede már átkelt a tavakon és csatarendbe akart fejlődni, amikor Ebeczky István brigadéros Pekryhez ment és figyelmeztette, hogy az ilyen akadály a lovasság háta mögött végzetes lehet, ha a támadás nem sikerül, és hogy a fejedelem valószínűleg nem ismerte ezeket a terepben rejlő nehézségeket, amikor Pekrynek szóló utasí-

[43] *Hadtört. Közl.* 1897. évf. 152. old.
[44] *Illéssy János:* Várvizsgálatok 1557—58-ban. (*Hadtört. Közl.* 1894. évf. VII. füzet, 86. old.)

tását kiadta.[45] Ebben Ebeczkynek igaza volt, de figyelmeztetése rosszkor jött. A keskeny töltés különben is csak akkor jelenthetett volna veszélyt, ha az azon előnyomuló csapatot valóban visszaverik; de erre akkor még gondolni sem lehetett. Sőt az sem feltétlenül biztos, hogy a mezei lovasság még ha vereséget szenved is, ugyanezen az úton legyen kénytelen visszavonulni. A tavak környéke viszont minden bizonnyal járható volt, hiszen Pálffy lovasai rövid negyedóra mulva keresztül-kasul száguldtak rajta.

Pekry azonban hallgatott Ebeczky szavára. Azok közé a tábornokok közé tartozott, akiknek kevés az elhatározó képességük és szívesen hajlanak harcokban jártasabb alantasaik tanácsára. Ujból elkövette azt a hibát, ami teljesen azonos harchelyzetben különítményének strazsniczai vereségét okozta.[46] Parancsot adott a mocsaras tavak északi szegélyéről való visszavonulásra s erről egy futártiszttel jelentést is küldött Rákóczihoz. A kuruc lovasság tehát úgy ahogy jött, egyesével, kettesével, ismét visszalovagolt a tavak közti töltésen eredeti álláshelye felé. Ugylátszik Pekry belenyugodott abba, hogy ez a terep nem alkalmas lovas támadásra s ezért a Fejedelem parancsát nem tudja teljesíteni, mert nem találjuk nyomát sehol sem annak, hogy másutt, mondjuk a falun keresztül keresett volna átjárót, hogy Rákóczi parancsát más úton-módon, de mégis teljesítse.

De erre amúgy sem lett volna már ideje.

A császári lovasság élén haladó, harcokban tapasztalt Pálffy Jánosnak éles szemét nem kerülte el Pekrynek ez a kudarccal kezdődő mozdulata és tapasztalt lovas vezér létére azonnal felismerte, hogy itt van az a pont, ahol talán mégis meglehetne támadni legalább a kuruc lovasságot s ezzel ha egyebet nem is legalább veszteséget okozni a kurucoknak mielőtt az egész császári lovasság tétlenül vonul be Trencsénbe.

Pálffy ellentámadása.

A kurucok jobbszárnyának visszavonulása.

Heister tábornagy a maga kezdeményezéséből úgy látszik nem szánta volna el magát a kurucok megtámadására, de amikor Pálffy engedélyt kért arra, hogy a tavak között rendetlenségbe került mezei lovasokat megrohanja, erre megadta az engedélyt. A kezdeményezést tehát ebben a percben

[45] *Rákóczi Emlékiratai:* V. 404. old.

[46] Ott ugyanis Ocskay figyelmeztette őt a csapatok háta mögött fekvő árok veszedelmes voltára, mire Pekry visszavonulást parancsolt. Ezt a rendetlenséget kihasználva Viard megtámadta s visszavonulásra kényszerítette őt. (E jelenet leírását lásd a III. fejezetben.)

ismét a császáriak (Pálffy) ragadták magukhoz és ezzel végérvényesen el is döntötték nemcsak a most kezdődött lovas harcnak, hanem az egész csatának a sorsát is. Pálffy maga sem számított arra, hogy támadásának ilyen nagy hatása lesz. Majdnem azt mondhatjuk, hogy ő lovas virtusból támadta meg csupán a kurucokat, abban a hitben, hogy nem sokat kockáztat, ha nehány századdal közibük vág. Ez tünik ki Rákóczi emlékirataiból is, aki Pálffyval később személyesen is beszélt a csatáról.[47] A Savoyai Jenőhöz intézett augusztus 13-án kelt jelentésében azt írja, hogy be sem várta azt az időt, amíg a parancsa alatt álló egész lovasság zöme átkel a mocsaras árkon — vagyis a Bella, Szoblahó közti patakon — hanem a már tulsó oldalon lévő két század Althann dragonyossal s nehány rác lovas századdal jobbra kanyarodva, megtámadta Pekry ingadozó lovas századait.[48]

Valószínűleg ez a két dragonyos század rohant a töltés körül tétovázó kurucokra, míg a rácok, akik nem a tavak felől, hanem a Hamri felé haladó országút mentén vágtattak dél felé, már erősebb ellenállásra találtak. Bercsényi ugyanis Rákóczival való beszélgetése közben észrevette ezt a mozdulatot, mire a Fejedelem[49] La Mothe-hoz sietett és parancsot adott az országút mentén álló lovasság előnyomulására és a tüzérség tüzelésére. Erre a beavatkozásra a rácok rövid kűzdelem után visszavonultak.

A császáriaknak ez a kis kudarca azonban semmi befolyással nem volt az események további kifejlődésére.

A Pálffy századainak rohama nyomán keletkező harc rövid ideig, alig egy negyedóráig tartott[50] s bevezetője volt annak a folyamatnak, amely alatt a császári lovasság további előnyomulása következtében a kuruc tábor sorai előbb teljesen összezavarodtak, végül teljesen felbomlottak.

A most következendő események mind sorozatos folyományai Pálffy kezdeményező s gyors elhatározásának. Ezt a Fejedelem, valamint a többi forrásaink is elismerik. Ezért nem fogadhatjuk el Ottlyk állítását, aki szerint a kurucok midőn „a német böcsületesen tőlük el akart válni: akkor balszárnyon (Pekry) valami ellenkezéssel ráczok Ebeczky István uram hadával oly confusiót csináltak, hogy midőn visszaverték volna ellenkező ráczokat, és azután lineánkhoz retirálni akarták volna magokat kuruczok: a nagy Istennek ostorábul, minden periculum nélkül magok között confusiót csináltak és szaladni kezdtek".[51]

---

[47] *Rákóczi Emlékiratai:* V. 400. old.
[48] *Pálffy* id. jel.
[49] *Rákóczi Emlékiratai:* V. 405. old.
[50] *Pálffy jelentése:* ... „die Action kaum ¼ Stund gewähret hat"...
[51] *Ottlyk:* id. m. 110. old.

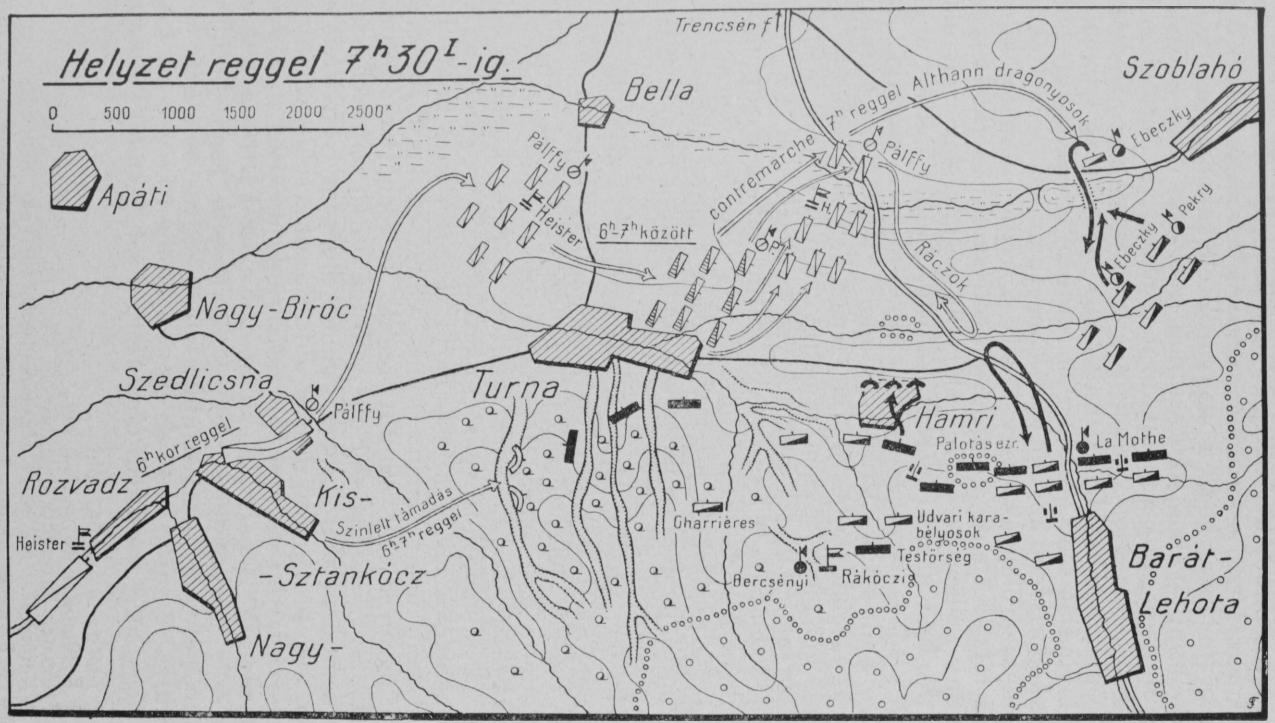
Helyzet reggel 7h 30I-ig.
0 500 1000 1500 2000 2500x
Trencsén f.
Bella
Szoblahó
Apáti
Pálffy
Heister
6h-7h között
contremarche
7h reggel Althann dragonyosok
Pálffy
Lbeczky
Lbeczky
Pekry
Rácz ok
Nagy-Biróc
Szedlicsna
Pálffy
Turna
Hamri
Palotás ezr.
La Mothe
6h kor reggel
Rozvadz
Kis-
Szinlelt támadás
6h-7h reggel
Heister
Gharrieres
Udvari karabélyosok
Testőrség
Bercsényi
Rákóczi
Barát-
Lehota
-Sztankócz
Nagy-

Az egyébként szavahihető Tsétsi János krónikájában, szintén téved, mikor azt állítja, hogy az egész trencséni csatát az okozta, hogy a kurucok „az alvó oroszlánt helyéről felverték" továbbá, hogy a magyarok elbizakodva ingerkedtek velük „mint olyanok, akiknek már kezükben van a győzelem" s végül, hogy amikor pánikkal megfélemlítve „soraikban látták a sok elesettet, valamenyien rettegve megszaladtak".[52]

Az elmondottakból kitűnik, hogy a kurucok felbomlásának lavináját sem „értelmetlen confusió", sem pedig „önhitt elbizakodottságot követő gyáva megfutamodás" nem okozta, hanem kizárólag az, hogy Pálffy a kellő pillanatot kihasználva támadta meg a kuruc sereget, amely meglepetés ellen nagyon érzékeny s szívós ellenállásra kevésbbé volt alkalmas. Kollinovitsnak tehát igaza van, amikor Pálffyt a győzelem első és legérdemesebb előkészítőjének mondja. Az a tanács, amit azután Heisternek adott,[53] hogy t. i. a kurucokat „a magyar hadviselés módja szerint kell megtámadni" azaz arcban kis ideig enyhén támadni, vagyis lekötni, azután a lovassággal oldalba kapni, nagyon célszerű volt. Ez a hadműveleteljárás bizonyára a lefolyt évek küzdelmeinek leszűrt tapasztalataként lebeghetett a bán előtt, aki ismerte a kuruc seregnek azt a sajátságát, hogy különösen a mezei hadak, sem a rendszeres, módszeres támadást, sem pedig a meglepetésszerű átkarolást nem állották.

Heister amikor látta az Althann dragonyosok sikeres rohamát, Pálffynak minden javaslatát jóváhagyta, mire az egész császári haderő, kb. fél és háromnegyed 8 óra között, beszüntette a Trencsén felé megkezdett békés menetelést s visszakanyarodva támadást intézett az egész kuruc hadállás ellen. A támadáshoz való csoportosításról — amely az ideoda menetelés, elkanyarodás majd visszafordulás miatt, bizonyára nem ment simán, sajnos semmi egykorú intézkedés vagy parancs sem maradt reánk. Heister csupán annyit mond: „.... endlich von mir selbsten durch unterschiedliche March und Remarch, des Feindes konzept verwirret und davon also profitieret, dass er aufs Haupt geschlagen worden, welches alles im stetigen Motu auch teils in Zeiten zu Carriere geschehen".[54] Az általános támadás előtt Pálffy a lovasság egyrészét négyes, ötös csoportokban nem nagy kerülővel, vágtatva elvezette, valószínűleg azért, hogy a mocsaras talajt kikerülje. A kuruc vezérek erre La Mothe-t kivéve azt hihették, hogy még sem kerül támadásra a sor.[55] Annál kiábrándí-

[52] *Tsétsi:* id. m. 362. old.
[53] *Kolinovits:* id. m. 272. old.
[54] *Heister* harmadik jelentése.
[55] *Kolinovics:* id. m. A négyesével-ötösével való menetelés megfelelt a könnyű lovasság akkori 4—6 soros felvonulási alakzatának. (*Ujhelyi:* id. m. 59. old.)

több volt a csalódásuk, amikor Pálffy most már erősebb lovas csapatok élén Szoblahótól délnyugatra és délre Pekry visszavonuló lovasságának háta mögött felbukkant.

A harc most már — reggel 8—9 óra között — kiterjedt a kurucok egész vonalára. A küzdelem eleinte változó szerencsével folyt.[56] A csatázó felek helyenként támadtak, majd védekeztek. Így hullámzott a küzdelem, melynek súlypontja ekkor még a kurucok jobbszárnyán, a mezei lovas hadak küzdő terén volt.

A végső küzdelem, a kurucok hátrálása, csapataik felbomlása. Rákóczi balesete és menekülése.

Pekry lovasainak hátrálása folytán megnyílt az út a kuruc csatavonal jobbszárnya felé. Pálffy kihasználta ezt és lovasaival vágtatva üldözte a kuruc lovasokat, kiknek legfőbb törekvése az volt, hogy a turnai és hamrii patakokon átjussanak és a Barát-lehotai völgy felé elmeneküljenek. Sajnálatos véletlen, hogy a kuruc lovasságnak éppen ugyanezek az ezredei szenvedtek érzékeny veréséget nehány nappal ezelőtt Strazsniczánál, még pedig egészen hasonló körülmények között. Ha tehát általánosságban azt mondjuk, hogy a mezei hadak szívóssága, harcban való kitartása nem volt kifogástalan, még fokozottabb mértékben állíthatjuk ezt Pekry lovasairól, akiknek még élénk emlékezetében volt ez a csúfos kudarc.

Az árok mögötti tér vagyis a Hamri és Barát-Lehota közötti terepszakasz hamarosan megtelt szétszórt menekülőkkel. Pálffy huszárai előtt most már nyitva állott az út a gyalogság oldalba támadására. A császári lovasság egyik része tovább kergette a kuruc mezei hadakat a barát-lehotai völgy és a szoblahói erdő felé, a másik része pedig átlépte a Turna Hamri községek közötti vonalat és a gyalogság lekűzdéséhez kezdett.

A Fejedelem a jobbszárny lovasságának megfutamodását látva, tartalékban álló udvari lovas karabélyos ezredét küldte ennek segítségére, de hasztalan, mert a lovasság felbomlását követő pánik, már ezekre is átragadt.[57] A küzdelem ekkor már az egész vonalon elkeseredett hevességgel folyt. A kuruc hajdu ezredek s a két francia gránátos ezred sokkal derekasabban védekezett, mint lovas bajtársaik. A két falu

[56] *Heister* első jelentése: .... „da es dann durch ein und des anderen aushalt, zurücktrieb, Verstärkung und Unterstützung zum völligen Schlagen gerathen."

[57] *Rákóczi Emlékiratai:* V. 405. old.

házai között és a cserjés domboldalakon elkeseredett közelharc és kézitusa fejlődött közöttük és Heister lóról leszállt dragonyosai között.

Az arcvonal közepén s balszárnyán a küzdelem, bár változó szerencsével, de a kurucok részéről még — 10 és 11 óra között — a felbomlás jelei nélkül folyt. A középső szakasz derék parancsnoka La Mothe ezredes emberfeletti küzdelemmel igyekezett állásait megtartani.[58] A nehéz vizmosásos terepen szívós bátorsággal küzdöttek Czelder, Perényi, Luzsénszky, Andrássy, Csajághy és Nyáray hajdui, Fierville és Bonefous francia gránátosai. De kitartásuk a súlyos veszteségek következtében mindinkább lankadni kezdett, amikor a jobbszárny felbomlása és az azt követő rendetlen gomolygás fokozatosan magával rántotta előbb a Hamritól délre küzdőket s végül átragadt az egész arcvonalra. Alig 30 főre leolvadva menekült ez a harccsoport a hegyek felé.

Egyedül a hamrii kis erdő vitéz védőserege, a Fejedelem palotás ezrede tartotta magát utolsó percig. Heister lovasai nem tudtak az erdőbe behatolni s ezért cselhez folyamodtak. A császári tisztek felszólították a palotásokat, hogy tegyék le a fegyvert, mert akkor kegyelmet kapnak. Miután ez a minden oldalról cserbenhagyott kis csapat, amely reduitszerű állásában a kuruc arcvonal utolsó mentsvárát, támpontját képezte, azt látta, hogy magára maradt, letette a fegyvert. Erre a császáriak — valószínűen a kegyetlenségükről ismert és hadi szokásokat kevésbbé tisztelő rácok — e vitéz védősereget lekaszabolták. Ottlyk ugyan azt állítja, hogy a palotás ezred vesztét ezredesüknek, Szentiványi Jánosnak gyáva magatartása okozta, aki „elkapván az első zászlót lóháton elment és regimentjit otthagyta veszni." Ennek az állításnak megerősítését más forrásokban hasztalan kutattam. Mivel Ottlykot — főleg ami személyek megítélését illeti — nem lehet mindig pártatlan embernek tekinteni.[59] nem törhetünk pálcát — pontosabb adatok hiányában — Szentiványi felett.

A déli órákban vége felé közeledett a szerencsétlen trencséni csata. A küzdelmet most már nem is lehetett rendes támadó és védekező harcnak tekinteni. Maga Pálffy a pánikszerűen menekülő sereg feletti győzelmet mészárlásnak „(Massacre)" minősíti, amely szerinte kb. 3 óra hosszat tartott.[60] Az állásaiból már teljesen kivetett kuruc seregben minden kötelék felbomlott. Az ágyukat és a zászlók nagyrészét cserbenhagyva mindenki menekült dél felé.

---

[58] *Kolinovics:* id. m. 272. old.
[59] *Ottlyk:* id. m. 110. old. és *Thaly* előszava Ottlyk önéletleírásához. (*Magy. Tört. Eml.* XXVII. kötet.)
[60] *Pálffy* id. jel.

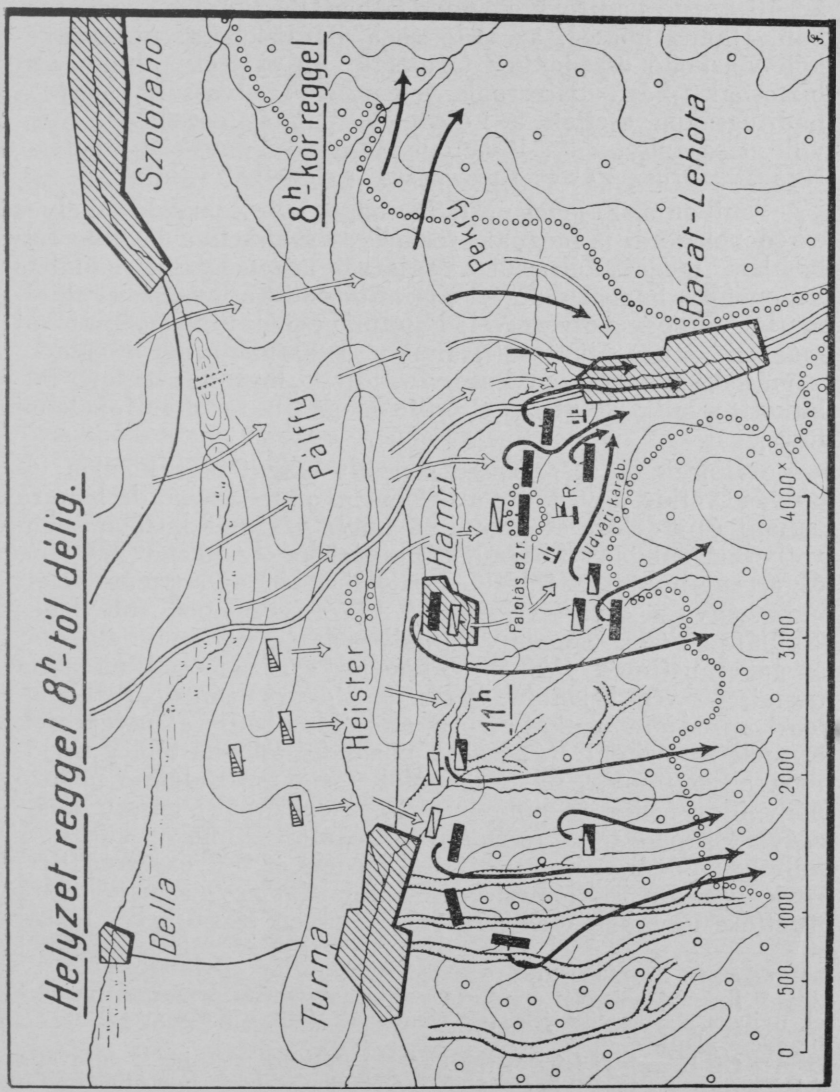

A M. KIR. ORSZ. [illegible]
KÖNYVTÁRA

A hadállás balszárnyán elhelyezett csapatok most már jóformán semmi ellenállást sem tanusítottak és az erdő felé hátráltak. Ennek bizonyítéka az, hogy a császáriak kezére került kuruc hadifoglyok mind a hadállás középső szakaszában, Hamri község, az erdő és a Barát-lehotai út környékén viaskodó ezredekhez tartoztak. Az osztrák rabkicserélő biztosnak, báró Salzernak jelentéséből olvassuk, hogy a hadifogságba esettek a Fejedelem palotás ezredéből, Fierville, Csajághy, Zay, Bonefous, Bercsényi lovas karabélyos, Nyáray, Orosz Pál és Luzsénszky ezredeiből valók.[61]

Amikor a Fejedelem látta, hogy már lovas karabélyos ezredének sorai is inognak, személyesen akarta a további felbomlást megakadályozni. Vágtatva közeledett a hadállás közepétől a hamrii erdő felé. Nem törődött a lovaglásra alkalmatlan terep nehézségeivel; Pandur nevü kitünő paripájával már két árkot átugratott, amikor a harmadiknál — amely a másodikhoz egészen közel feküdt — lova megbotlott, felbukott, nyakát szegte és elterült, maga alá temetve fejedelmi lovasát.

Rákóczinak szerencsére sikerült magát esés közben oldalvást vetnie úgy, hogy a ló nem nyomta agyon, de lábaira zuhant és a földre szorította. A heves vágtatás közben bekövetkezett zuhanás folytán a Fejedelem eszméletét vesztette és arccal bukott a földre, arca bal felén és a szeme felett megsérülve sok vért veszített.[62] A környezetében volt ifjak: Ghillányi Péter, Simándy Mihály s főleg Bercsényi László[63] a generalissimus fia — valamennyien nemesi kompánia tagjai, — végül Dániel Péter és Ilosvay János, a fejedelem apródjai, urukat a ló alól kiszabadítva igyekeztek eszméletre téríteni. Rákóczit a körülötte tolongó tömeg majdnem agyontiporta, de az arnótok testőr századához tartozó négy illyr testőr (Kolinovits szerint epirothák) hosszú lándzsával szabad teret teremtett a baleset színhelye körül. A kábultságból magához térített Fejedelmet, hű emberei, Berzeviczy Ádám istállómesternek Bambutius nevű szürke lovára ültették, ugyanarra a paripára, amelyen bécsújhelyi fogsá-

[61] *Hadt. Közl.* 1897. évf. 326. old.

[62] Rákóczi balesetét majdnem valamennyi forrás egyformán mondja el, nyilván a balesetnél jelenvolt szemtanuk (Ottlyk s a nemes ifjak) elbeszélése alapján.

[63] Gf. Bercsényi Lászlót (1689—1778.) Rákóczi 1708. jún. 3-án avatta fel Egerben a nemesi kompániába. A szatmári béke után Rákóczival Lengyelországba és onnan Franciaországba bujdosott, ahol XIV. Lajos 1712-ben testőrgránátos századossá nevezte ki. 1720-ban már a „Bercheny" huszárezred tulajdonosa s parancsnoka lett s mint „Maréchal de France" halt el 1778-ban Lunneville-ben. (*Thaly:* Gf. Bercsényi László ifjúkori levelei. *Hadtört. Közl.* 1890 405. old. és Br. *Forster Gyula:* Gf. Bercsényi László Franciaország marsallja.)

gából kiszabadulva menekült Lengyelország felé. Sebét futólag bekötötték, fejét Dániel Péter apródjának kalpagjával befödték, mivel az övé zuhanás közben elveszett és kivezették a zürzavaros forgatagból. Utolsó pillanatban; mert ebben a percben baleseténél sokkal nagyobb veszély fenyegette Rákóczit. Az Esterházy József labanc huszár ezred egy százada, Esterházy Ferenc kapitánynak — József fiának — vezetésével, már alig 30 lépésnyire állott ettől a helytől.[64] Ennek a császári huszárezrednek formaruhája nagyon hasonlított a kuruc huszárokéhoz s a csata hevében ezért sikerült e századnak a kuruc arcvonal háta mögé kerülnie. Azon a második meredek árkon azonban, amelyet a Fejedelem jó lova még átugrott, a labanc huszár század fáradt lovai már nem tudtak átjutni. A közelben lévő kurucok ekkor rájuk rohantak. Bár a császáriaknak még sikerült egy kuruc zászlót elragadni, de Esterházyt Rákóczi hívei majdnem lekaszabolták, amikor egyik alantos tisztje, Redl János György, személyes, önfeláldozó bátorságával a parancsnokára mért csapásokat felfogta és őt szorongatott helyzetéből kiszabadította.

Bercsényi Miklós is veszélyben forgott. Őt a nagy kavarodásban Vas Pál, a császáriak oldalán, Eszterházy ezredében harcoló, Vágszerdahelyből származó kapitány karján megsebesítette.[65] Hogy ez a jelenet a csatának vagy felbomlásnak, mely mozzanata alatt történt, világosan nem állapítható meg. A legtöbb forrás csupán Rákóczi balesetét említi. Kolinovits azt állítja, hogy Vas Bercsényit menekülés közben üldözte s mivel huszár ruhájáról nem lehetett felismerni, vajjon a császáriakhoz, vagy a kurucokhoz tartozik-e, közvetlenül Bercsényi testéhez férkőzhetett s bizonyára le is szúrta volna a főgenerálist, ha fel nem ismerik és össze nem kaszabolják. Könnyű sebével tovább tudott menekülni Isztricze felé. Tsétsi szerint Bercsényi is lebukott lováról, úgy szintén Vay Ádám udvarmester és Pekry Lőrinc tábornok is. La Mothe-ról Kolinovits, Heister első jelentése s az ő nyomukon mások is azt mondják, hogy a csatában elesett. Ez nem igaz, mert ő életben maradt s Franciaországban való visszatértéig (1709 májusáig) híven szolgálta Rákóczit.

A Fejedelem balesetének híre villámgyorsan terjedt el a felbomlásban lévő hadak sorai között. Mindenki azt hitte, hogy Rákóczi elesett. A már különben is megrendült és a részben már visszavonult csapatokat ez a hír, „amelyet hangos lármával" terjesztettek,[66] végleges menekülésre sarkalta, az addig még valahogyan védekező hajdukat is végleg megingatta. Minden ellenállás megszűnt; mindenki csak azon

[64] *Kolinovics:* id. m. 273. lap.
[65] *Kolinovics:* id. m. 273. lap.
[66] *Tsétsi* krónikája 363. lap. *Mercurius Veridicus.*

fáradozott, hogy minél előbb az Inócz hegy tölgyerdeibe s a barát-lehotai völgybe menekülhessen és itt oltalmat találjon a császári vasasok kardcsapásai ellen. Nem volt már többé hadrend. Nem voltak szilárd keretek között fegyelmezetten vagy félig-meddig rendben visszavonuló csapatkötelékek. Nem voltak tisztek, akik parancsoljanak és nem voltak csapatok, akik engedelmeskedjenek. Az a daliás kuruc sereg, amelyet Rákóczi a sziléziai betörés céljaira oly féltve őrzött, a csata napjának déli óráiban a teljes felbomlás vigasztalan képét mutatta.

Márki, Rákóczi Ferenc életéről írt hatalmas munkájának II. kötetében, a csata leírásánál azt állítja,[67] hogy a Fejedelem, balesete után, eszméletlenségéből felocsudva, újból lóra ült és minden erejéből azon fáradozott, hogy a visszavonuló hadakat feltartóztassa, de az áradat őt is magával sodorta. Ez nem igen hihető s ennek nyomát másutt sehol sem találtam, pedig a Fejedelem közvetlen környezetében tartózkodó szemtanuk (Ottlyk, Aszalay) leírásaikban ezt feltétlenül megemlítették volna.

Rákóczit hű kísérői először az arcvonal háta mögött fekvő erdőségekbe, azután az Inócz hegy meredek lejtőin Zlatnik irányába vezették tovább. Szándékosan nem választották a könnyebben járható barát-lehotai országútat, részben mert ez zsufolva volt menekülő hadakkal s mert ez volt az egyedüli útvonal, amelyen a győzedelmes császári lovasság őket üldözhette volna. Kíséretében volt Ottlyk György is, aki később a vidékkel ismerős vezetőt keresett.[68] Már esteledett, amikor Bánon át Nagytapolcsányba értek. De a Fejedelem környezete még ezt a helyet sem tartotta elég biztonságosnak s ezért tovább lovagoltak Nyitraszerdahelyig, ahol Rákóczi sebét végre orvosok[69] vették kezelésbe.

„Post equitem sedet atra cura!" Mélyen leverve, sötét gondolatoktól gyötörve érkezett a Fejedelem csupán nehány bizalmas embere, testőrei és pár száz útközben összeverődött menekülő kuruc kíséretében a Zerdahelyi család ősi kúriájába, hogy éjjelre lepihenjen. Ez a végzetes nap rombadöntötte legszebb reményeit. A porosz királlyal való szövetségnek, a sziléziai protestáns rendeknek a katholikus Habsburg-ház ellen való fellázításnak terve, a magyar királykérdésnek állandóan vajúdó megoldatlansága, a felkelés további folytatásának lehetősége mind, mind attól függött, hogy eléri-e Rákóczi a külön e célra megteremtett mintaseregével a sziléziai határt a nélkül, hogy a császáriakkal harcba keveredjék.

---

[67] II. k. 596. old.
[68] *Ottlyk:* id. m. 110. lap.
[69] *Beniczky G.* naplója (Rákóczi Tár.) I. 150. lap.

Most ebben a nem várt és nem kívánt csatában ez a fényes sereg nemcsak hogy vereséget szenvedett, de annyira felbomlott és szétszóródott, hogy rendbehozására, harcrakész állapotba való helyezésére a közeljövőben semmi reménye sem lehetett. A csatában szenvedett súlyos személyi és anyagi veszteségek pótlására még gondolni is alig merhetett. S mindezeken felül számíthatott arra, hogy újból jelentkezni fognak, mint legnagyobb, legsúlyosabb és immár majdnem gyógyíthatatlan bajok, a szárnyaszegett reménység, a vitézlő rendek soraiban már régóta lappangó csüggedés, az elégedetlenség s a mind gyakrabban megismétlődő átpártolások. A Fejedelem érezhette ezekben a keserű órákban, hogy annak az eszmének a diadala, amelynek sikeréért egész életét, vagyonát, hírnevét feláldozta, súlyos válság előtt áll, hiszen számítani kellett azzal is, hogy ennek a csatavesztésnek nemcsak az ország hangulatára lesz nagy befolyása, hanem a külföld is fel fog figyelni reá.

A győzelem újból erőt ad a császári hadaknak, megnöveli a bécsi udvar önbizalmát s tekintélyét a külföld előtt.

A Fejedelem minden diplomáciai tevékenysége azt célozta, hogy őt a spanyol örökösödési háborúban a Habsburgház ellen kűzdő hatalmak egyenrangú szerződő félnek elismerjék. Ennek a feltétele azonban csakis olyan rendezett hadsereg lehetett, amely az egész Európára terjedő kűzdelmek keleti hadszinterén, eredményeket tud felmutatni. Ez a hadsereg azonban az augusztus 3-i szerencsétlen napon megsemmisült. Milyen hatást fog gyakorolni ez a szomorú és semmiképpen sem leplezhető tény Rákóczi külföldi pártfogóira? Mit szól hozzá az orosz cár, a lengyel király, a porosz király s legfőképpen hatalmas barátja, a franciák királya? Milyen hatással lesz a kurucok főseregének szégyenteljes veresége a szövetséges rendek dunántúli és erdélyi hadaira? Tépelődő és súlyos gondoktól gyötört lelkének ezekre a kérdéseire, a sors különös iróniájából csak az a két kántáló diák válaszolt, akik délután Bán községben való pihenésekor véletlenül éppen ablaka alatt dalolták Jacoponi hymnusát Quam breve festum est haec gloria mundi!"[70]

Helyzet augusztus 3.-án este.

A kurucok és a császáriak veszteségei.

A délután folyamán a kuruc vezérek közül senki sem tudta, hogy csapatait hol keresse. A lovasság a Szoblahótól keletre fekvő erdőségekben Petri-Lehota, Motesicz irányában és

[70] *Kolinovics:* id. m. 273. lap.

a barát-lehotai út mentén menekült. A gyalogság a Javori és Inócz hegyek rengetegeibe vette be magát s a Szedlicsnától Szelec felé nyiló völgyben tódult dél felé. Az ágyúk a küzdelem színhelyén maradtak a császáriak kezében. Egyik menekülő csoportnak sem volt határozott célja, iránya, mindenki csak azon igyekezett, hogy a küzdelem színhelyéről minél gyorsabban elmeneküljön.

Az est folyamán a Trencséntől délkeletre és délre fekvő völgyek falvai megteltek menekülő kurucokkal, akik tanácstalanul, vezető nélkül, pánikszerű futás és a súlyos veszteségek okozta félelemtől megmételyezve haza vágyakoztak, abban a meggyőződésben, hogy a Fejedelem elesett, — vége mindennek.

Néhány órával Rákóczi után éjfél tájban Bercsényi is Nyitraszerdahelyre érkezett.

A vereség hirét a menekülő kuruc lovasság villámgyorsan vitte szét mindenfelé. Ily módon értesülhetett Bottyán még az nap délután Nyitraivánkán arról, hogy a Fejedelem és kísérete a csatatértől déli irányba vonult vissza. 600 emberét lóra ültetve vágtatott Rákóczi elé s meg is találta őt Nyitraszerdahelyen a késő estéli órákban.[71] Éppen jókor jött, mert Rákóczi környezete annyira elvesztette a fejét, hogy a falu biztosításáról senki sem gondoskodott. Azonnal őrségeket állított a falu körül és a Nyitra hidjára és hírszerző különítményeket küldött az ellenség elé.

Bottyán tábornok a Csallóközben Gutánál július utolsó napjaiban győzelmet aratott s mivel ekkor már tudta, hogy Heister lovasságával a Csallóközből a Vág völgye felé vonult, csapataival a Fejedelem után indult. Augusztus 2-án Érsekujvárott volt és augusztus 3-án már a Nyitrán is túl haladt észak felé.[72] Keserű szemrehányásokat tett Rákóczinak, hogy miért nem várt a csatával addig, amíg ő győzedelmes seregével hozzája csatlakozik.[73]

Ez a szemrehányás nem volt indokolt, hiszen tudjuk, a csata megindítása és a kezdeményezése nem a Fejedelemtől függött. Bottyán 3-án este semmi esetre sem lehetett volna egész seregével Trencsén mezején. Annyi azonban valószínű, hogy ha Pekry helyett a jobbszárnyat ő vezeti, akkor az események másképen alakultak volna.

Ocskay, kapott utasításai értelmében, a csata napján csapataival Bán és Nyitrazsámbokrét között tartózkodott. Vele Bercsényi Isztricén találkozott a délután folyamán. Tájékoztatta őt a helyzetről és megparancsolta neki, hogy igyekezzék

[71] *Márki:* i. m. II. k. 399. old.
[72] *Thaly:* Bottyán János 239. old.
[73] *Kolinovics:* id. m. 274. lap.

összegyűjteni a falvakban és erdőkben kószáló, bujdosó kurucokat és ha kell, feltartóztatni Heister lovasait.

Az éjjel nyugodtan telt el, mert a császáriak ezen a napon nem nyomultak tovább előre. A könnyen szerzett győzelem feletti örömükben nem sokat törődtek a futó ellenséggel, hanem a délutánt pihenésre, a csatatér eltakarítására, a sebesültek, foglyok és a hadi zsákmány összegyűjtésére fordították.[74] Heister pedig sátrában mondotta tollba győzelmi jelentését, melyet fia vitt Bécsbe vágtatva.[75]

A tábornagy meg volt elégedve ezzel a nem várt győzelemmel. Lovai a csatát megelőző éjjeli menetelés és a délelőtti harcok fáradalmai folytán[76] amúgy is rosszkarban voltak. Ezért csak másnap indult el seregével a lehotai úton Bán felé. Az éjjelt minden valószínűség szerint Barát-Lehotán és annak környékén töltötte.

A kurucok veszteségei.

Ebben a véres csatában az összes források szerint a lovasság szenvedte a legkevesebb veszteséget. Ez azt bizonyítja, hogy Pekry mezei lovasai, valamint az ezek rendetlen futásától megijesztett többi lovasság is, komoly küzdelem nélkül fordított hátat az ellenségnek. Ezt beigazolva látjuk forrásainkban, amelyek mind a lovasságot okozzák a gyalogság később bekövetkezett katasztrófájáért.[77] Pálffy is azt írja jelentésében: „die Massacre über die Talpatschen hat über drei Stunden, gedauert", tehát a kézitusa idejében már csak a gyalogos ezredek voltak a küzdelem színterén. A csata estéjén, sőt még a következő napokon sem lehetett megállapítani a veszteségeket. Az erdőbe menekült hajduság lassanként haza szívárgott rejtekhelyéről s ott lappangott, míg az országos zürzavarban szerte küldött tisztek lassan össze nem gyüjtötték ezredeiket. Hetek multak el, amíg meg lehetett valóban állapítani, hogy ki maradt halva a csatatéren, ki esett fogságba és azt, hogy melyik ezredet lehet újból „összecsoportozni", hadrendbe állítani? A veszteségekről legelőször Heister jelentése közöl adatokat, amelyek természetesen nagyon is túlzottak voltak. Szerinte 6000 kuruc esett el, 400 jutott fogságba és mind a 14

[74] *Heister* harmadik jel.

[75] A fiatal Heister Rudolf gróf százados ez időben atyjának szárnysegéde volt, 1717-ben mint ezredes 18 sebből vérezve esett el Belgrádnál. (*C. A. Schweigerd:* Österreichs Helden und Heerführer, II. kötet 872. old.)

[76] *Pálffy jelentése:* ... „Die Cavallerie ist dergestallt ermattet, dass ich selbsten kein Pferd mehr zu reiten, und die Tag lebens keine solche Fatigue ausgestanden habe"...

[77] *Mercurius Veridicus.*

ágyú, több mint 30 gyalogos és lovas zászló és 2 pár üstdob került a császáriak kezei közé. Ugyanezt jelenti Thiell[78] az udvari haditanács tanácsosa Savoyai Jenőnek augusztus 11-én. Ő 400 átpártolt kurucról is tesz említést. Ez a szám mint később meglátjuk, hamis. Második jelentésében Heister még tetézi ezt a számot, azt állítván, hogy 7000 kuruc esett el, 600-at foglyul ejtett. A zászlókról megjegyzi, hogy azért került csak körülbelül 30 darab a reguláris vértes lovasok kezei közé, mert a többit a rác lovasság, szokásához híven, felszabdalta nyakkendőnek.

Pálffy már pontosabb a veszteség megállapításánál, ő csak 4000 emberről beszél. A labancpárti[79] báró Berényi Ferenc egykorú naplója augusztus 13-án hatodfél ezer fő veszteségről beszél, de augusztus 15-én már leszállítja ezt a számot 3000-re.

Szluha Ferenc, Rákóczi főhadbirája, augusztus 10-én azt írta Bercsényi grófnak,[80] hogy egy Bakos András nevű labanccá lett, de a kurucok kezei közé jutott közhuszár állítása szerint, aki a trencséni csatában résztvett, csak 2000 kuruc holttestet és alig 100 hadifoglyot számláltak össze.

A Fejedelem augusztus vége felé egyik megbizható, tótul is beszélő hadsegédét, Csery Imre századost küldte Barát-Lehota tájára, hogy a faluk népével beszélve, állapítsa meg az ott eltemetett kurucok számát.[81] Az ő meghatározása szerint állítólag 3383 harcost (kurucot, császárit vegyesen) temettek el a csatát követő napokon. A legtöbb holttest — mintegy 800 — a hamrii erdőben, a palotás ezred hősies küzdelmének színhelyén feküdt.

Tsétsi krónikája 3000 főről beszél. Ugyanezt az adatot tartalmazza a trencséni plébánia egykorú naplója, — Diarium Ecclesiae— melyet Győry Ádám akkori plébános szerkesztett: „....caesa sunt circiter tria milia..." Feljegyzéséhez hozzáfűzte jámbor óhaját: „Deus partem utramque pacificare dignetur."[82] Végeredményben elfogadhatjuk Thaly megállapítását,[83] aki különféle kutfőkből merített adatok nyomán arra az eredményre jutott, hogy a kurucok összes vesztesége körülbelül 3000 főre tehető, beleértve a mintegy 425 hadifoglyot is. Az egyes ezredekről nem találunk külön veszteségi kimutatásokat, kivéve Fierville lovag francia gránátos ezredéről, amelynek 1708 december 13-án kelt létszám ki-

[78] *Osztrák Kriegsarchiv:* Hofkriegsrath 1708—8—4.

[79] *Berényi napló* a Nemzeti Múzeumban. (Ismerteti *Thaly* a Hadt. Közl. 1897. évf. 157—158. old.)

[80] *Hadt. Közl.* 1897. évf. 315. old.

[81] *Arch. Rák.* VI. k. 31. old.

[82] *Diarum Ecclesiae 1708.* írta Győry Ádám trencséni plébános. (Őt. Branecky József trencséni kegyesrendi házfőnök úr szíves közlése.)

[83] *Hadt. Közl.* 1897. évf. 331. old.

mutatása[84] külön feltünteti, hogy a trencséni csatában 203 fő esett el. A csata a tisztek soraiból nem követelt nagy áldozatokat. Törzstiszt, magasabb parancsnok egy sem esett el. Kompániás kapitányok közül elestek: *Belényi* Albert és *Bessenyei* László, úgyszintén egy nemesi apród *Fáy* Zsigmond, mint azt Aszalay Ferenc,[85] a Fejedelem titkára feljegyezte. Elesett továbbá az arnót testőrszázad mohamedán származású vitéz kapitánya, aki a Fejedelem balesetének színhelyén, az ő védelmében halt hősi halált.[86] A nevét, sajnos, nem ismerjük.

A fogságba esettekről pontos jegyzéket állítottak össze a fogolykicserélő biztosok. Ennek a jegyzéknek egyik példányából,[87] melyet báró Salzer császári hadbíró készített, kitűnik, hogy összesen 23 tiszt, (közöttük csak 6 lovas tiszt) és mintegy 400 közvitéz került fogságba és 60 kuruc szökött át a csata hevében a császáriakhoz. Tehát nem 400, mint Thiell állítja. Az átszököttek között volt a Fejedelem egyik hadsegéde, *Jósa* Mihály is, aki azután Heisternek elbeszélte[88] Rákóczi balesetét és tájékoztatta őt a kuruc sereg összeomlásának részleteiről.

A sebesültek számát — adatok hiányában — ma már megközelítőleg sem lehet megállapítani. Nagyon valószínű, hogy az, az elesettek nagy számával arányban szintén igen nagy lehetett, hiszen a küzdelem a kevés áttekintést nyujtó, cserjés, szakadékos terepen — mint azt Pálffy jelentésében olvassuk — inkább „mészárlás", mint rendes harc volt. A sebesültek nagy számát bizonyítja az is, hogy azoknak ápolására és gondozására később a csatatértől távol eső városokat is igénybe vették. Keczer Sándor főhadbiztos augusztus 19-én Eperjesről hívta fel a lőcsei városi tanácsot, hogy a trencséni csatából odaszállított sebesülteket gyógyíttassa és tartsa el. A város költségeit majd adóba fogják betudni.[89]

A császáriak veszteségei.

Heister első jelentésében 200 halottról és sebesültről beszél. Második jelentésében már csak 160 emberről szól és felsorolja az elesett tisztek neveit. Ezek: *Vas* Pál, Esterházy ezredbeli százados, *Hoffmann,* Althann ezredbeli zászlós, *Hehnbach* hadnagy ugyanezen ezredből, aki Pálffy gróf segédtisztje volt, megsebesült. Pálffy jelentésében csak 66 el-

[84] Hadt. Közl. 1897. évf. 332. old.
[85] *U. o.* 314. old.
[86] *U. o.* 155. old.
[87] *U. o.* 326. old.
[88] *Heister* második jelentése és *Ebeczky István* levele Rákóczihoz 1708. augusztus 11-én *(Orsz. Levéltár* Missilikes gyűjteménye)
[89] *Századok:* 1872. évf. 393. (Lőcsei városi levéltár).

esettről tesz említést, tehát valószínűleg csakis azokat érti, akik az ő közvetlen parancsa alatt levő ezredekhez tartoztak. Az előbb említett Bakos András szerint a németek vesztesége alig volt 100 fő és 200-an estek sebbe. Báró Berényi augusztus 12-i feljegyzése szerint a császáriak vesztesége 1000 főre tehető. Ez a megállapítás mindenesetre túlzott. Mindezeket egybevetve leghitelesebbnek fogadhatjuk el Heister második jelentésében feltüntetett adatot, azaz 160 fő veszteséget.

Százalék arányban kifejezve a kurucok vesztesége tehát egész létszámuknak körülbelül *20.7%*-át, míg a császáriak vesztesége egész létszámuknak csak *2.5%*-át tette ki. Ez az aránytalanság is bizonyítja, hogy a veszteség sohasem az elszántan támadó fél oldalán van, hanem mindig annál a csapatnál, amely a csatateret szívós ellenállás nélkül, fejét vesztve hagyja el.

A kurucok veszteségénél feltünik az elesett tisztek aránylag csekély száma. Az egész seregnél mindössze 3 kapitány és 1 nemesi apród volt ennek a véres csatának áldozata. Ez is azt bizonyítja, hogy a tisztek sem fejtettek ki kellő ellenállást, nem voltak urai a helyzetnek s ezért a fejét vesztett áradat őket is magával sodorta.

V. FEJEZET.

Hadműveletek és események a csata után. A csatavesztés katonai és politikai hatása.

A felbomlott kuruc sereg utját követni a történetkutatónak nagyon nehéz feladat. Mivel erős foglalatú csapatok nem voltak, rendszeres hadműveletekről sem beszélhetünk. A fejedelemnek, Bercsényinek s mindazoknak a kuruc vezéreknek, akik fejüket nem veszítették el s a főhadiszállással összeköttetésben maradtak, legelső teendőjük a csapatok gyors összegyűjtése volt. Rákóczi 4-én Kistapolcsányban hált, azután Szemerén, Balassagyarmaton keresztül, 6-án este érkezett Szécsénybe. Bercsényi itt elvált tőle s egyelőre Ságra, majd Losonc vidékére, a fejedelem pedig kíséretével együtt Eger felé vette útját, ahová 11-én érkezett.[1] A szécsényi táborban augusztus 9-én kelt a Mercurius Veridicus hivatalos jelentése, amely legalább nagy vonalakban megemlíti Rákóczi szándékát. „A fejedelem most itt marad, hogy a széjjel szóródott katonaságot összegyűjtse és egy hadtestbe csoportozza. Patens levelekkel igyekszik a vármegyékben a personális Insurrectiot felállítani. A reguláris hadak napról-napra telje-

[1] *Beniczky naplója:* 130—31. lap.

sebb számokkal gyülekeznek, ezért hihető, hogy a tábor mihamar Léva felé fog nyomulhatni és Bercsényi kommandója alatt a Garamon átkelve Nyitra és Ujvár közé veti magát, hogy ellentálljon az ellenség hasonló szándékának."[2]

A Dunától északra lévő kuruc seregek közül egyedül Bottyán tábornok csallóközi csapatai és Ocskay László brigádja alkotott zárt egységet. Mindaddig tehát, amíg a felbomlott fősereg újból össze nem áll, csupán ezek és a kuruc kézen lévő erősségek — elsősorban Nyitra és Érsekujvár — lehettek a további ellenállás gerince.

Rákóczi Kistapolcsányban haditanácsot tartott Bercsényi, Bottyán jelenlétében az időközben odasereglett gyalogos ezredesekkel, akik csapataik szétszaladása után a fejedelem udvarában várták a további utasításokat. Ezen az értekezleten a következőket határozták. Egyelőre legsürgősebb teendő Heister esetleges előnyomulásának megakadályozása volt. Erre a nehéz feladatra Bottyán tábornok vállalkozott, két lovas dandárával. Ocskay feladata az ellenséggel való összeköttetés fenntartása és az elszéledt csapatok összegyűjtése volt. Augusztus 4-étől kezdve nap-nap után mentek szigorú rendeletek a fejedelem udvarából ilyen utasításokkal. A szécsényi táborban kissé lélegzethez jutva, augusztus 9-én kelt azután az első szabatosabb rendelet,[3] amely részletesen megjelöli a csapatok gyülekezésének módjait. E szerint két gyűjtőtábort állítottak fel. A fejedelem udvarához, — Egerbe, — kellett irányítani mindazokat a katonákat, akik az udvari hadakhoz, továbbá Deák, Orosz Pál, Bessenyei, Szemere, Csáky, Gundelfingen lovas ezredeihez, Csajághy, Perényi és Bagossy hajdu ezredeihez tartoztak. A losonci táborban Bercsényi kommandója alatt gyülekeztek Babocsay, Gyürky, Luzsénszky, Réthey György, Szalay és Nikházy lovasai, Andrássy és Czelder hajdui.

De a fejedelem maga sem bízott benne, hogy hazaszéledt vagy az erdőbe bujdosó serege hamarosan összegyűl. Ezért már 4-én kibocsátotta felhivását a vármegyék személyes felkelésére.[4] Ebben a felhívásban nyiltan beismeri, hogy nem annyira maga a csatavesztés, mint inkább a hadak eloszlása a főbaj. A fejedelem parancsára a brigadérosok és ezredparancsnokok beutazták a Felvidék különböző pontjait, hogy ezredeiket összegyűjtsék. Jelentéseik, melyeknek elég nagy számát találjuk úgy az Országos Levéltár Missilis gyűjtemé-

[2] *Mercurius Veridicus* (Thaly: Értekezések a történelmi tudományok köréből VIII. kötet 1880.).

[3] *Nemzeti Múzeum.* Thaly gyűjtemény 1389. Fol. Hung. 8. fasc 179. lap.

[4] Thaly id. gyűjteménye 8. fasc. 42. lap. Rendelés a nemes vármegyékre.

nyében, mint a Nemzeti Múzeum Thaly gyűjteményében, igen érdekes, de egyben szomorú képét nyujtják sysiphusi munkájuknak s annak a részvétlenségnek, mondhatnám fásult közönyösségnek, sőt ellenszenvnek, amellyel az ország lakossága fáradozásukat kísérte.

Bercsényi főtábornok szeptember 25-én is még csak azt jelentheti a fejedelemnek, hogy „az elszéledt hajduságnak összvecsoportositása nehezen progrediálhat, mert sok helységek aféle hazakivánkozott hajdukat nem, hogy persequálnák, avagy kézre adnák, de erősen protegálják és lappangatják őket. A nemes vármegyék pedig és városok portális hajduknak statutióját melyekkel még restálnak, halasztva halaszszák."[5]

A vármegyék hadbaszólításának ily körülmények között nem volt sok eredménye. Különösen a nyugati megyék — Trencsén—Turóc — húzódtak attól, hogy tovább is segítsék a kurucok ügyét, ami emberileg azért is érthető, mert hiszen a már 3 év óta tartó hadjárat alatt ez az országrész szenvedett a legtöbbet. Trencsén vármegye rendjei augusztus 21-én Zsolnán tartott közgyűlésükről nagy siránkozással kérik Rákóczit, hogy ne erőltesse a hadak toborzását és az adókat, mert a lakosság éhezik, bujdosik, a falvak kipusztulnak, mindnyájokat a végromlás fenyegeti. Nyolc nap mulva Oroszlánkő várában tartanak a rendek egy partikuláris gyűlést ugyanezzel a célzattal és eredménnyel.[6]

Bottyán tábornok a kistapolcsányi haditanácsban reá ruházott megbizatásnak tőle telhetőleg meg is felelt. A Csallóközből azonnal Pozsony és Morva határszél felé indult. Nem törődve Pálffynak Nyitra felé haladó csapataival, átkelt a Vágon, elfoglalta Modort és Bazint, átkelt a Fehérhegyeken és Szakolcánál egy kisebb császári csapatot megsemmisített.[7] Ezért az eredményért, jobban mondva merész elhatározásért és annak sikeres végrehajtásáért, méltán illette dicséret Botytyánt. A nála szokott megbizhatósággal, kitartással és óvatossággal végrehajtott mozdulatai mindenesetre hozzájárultak ahhoz, hogy Pálffy csapatai nem követték a fejedelem útját, és hogy Heister is fontosabb feladatnak tartotta Botytyán főfészkének, a Csallóköznek kulcsát — Érsekujvárat venni ostrom alá. Bottyán még más, szinte példátlanul álló bizonyságát is nyujtotta ezidőben a fejedelemhez való hűségének és hazaszeretetének. Ezekben a zürzavaros napokban a fejedelem pénztárának nem volt módja a csapatok hópénzét kifizetni, pedig a rézpénz

[5] *Országos Levéltár*, Missilis gyűjtemény.
[6] *U. o.*
[7] *Rákóczi Emlékiratok* V. 406. lap. *Rónai Horváth Jenő:* Magyar Hadikrónika II. kötet 361. lap.

akkorában már teljesen hitelét vesztette. Ha pedig a csapatokat nem tudják fizetni, akkor nemcsak, hogy nem gyülekeznek a szétszéledt hadak, de a már együtt levők is szétszaladnak. Bottyán nyilt levelekben hirdette, hogyha az ország pénzéből nem telik, saját vagyonából fogja a hadakat fizetni. S ez az igéret nála nem volt üres szó, elzálogosított birtokainak árából augusztus 17-én 3000, 19-én 7000 forintot fizetett ki fehérpénzben.[8] Rákóczi hálás, meleghangú levélben köszönte meg Bottyán áldozatkészségét és küldött is pénzt, de keveset. Augusztus 19-én 4000 ezüst és 4000 forint réz poltura pénz érkezett Bottyán kezeihez, de a rézpénzt senki sem fogadta el. Ily körülmények között megérthetjük a derék kuruc vezér lelkiállapotát, amelyben egyik levelét írta: „talán gyermekségemtől fogvást sem éltem ilyen gonddal."[9]

Rákóczi alparancsnokainak fáradozása mindössze annyit tudott elérni, hogy a trencséni csatában résztvett 14.000 emberből augusztus végére alig 3000 ember gyült össze a fejedelem zászlai alá.[10] A téli hónapok során ez a létszám ugyan gyarapodott, de nem sokkal.

A Thaly gyűjteményben[11] találunk egy hadrendet „az ország cassájának subdivisioja 1708. deczember 31-én" jelzéssel, amelyben névszerint felsorolja Rákóczi összes ezredeit, de azoknak létszámát nem tünteti fel. Ha Bottyán 4000 emberét hozzászámítjuk, akkor sem lehetett a fejedelem serege több 8000—10.000 főnél.[12] A téli hónapokban már otthoni tüzhelyeik mellett lappangó kurucoknak semmi kedvük sem volt ahhoz, hogy újból jelentkezzenek a küzdelemmel s nyomorúsággal teljes hadi szolgálatra. Czelder Orbán még 1709. januárjában is arról panaszkodik Merényben kelt jelentésében,[13] hogy minden fáradozása meddő, a régi katonák nem jönnek, az ujoncozás pedig eredménytelen.

A kuruc hadjárat másik két hadszinterén — Dunántúl és Erdélyben — szintén leáldozóban volt Rákóczi csillaga. Esterházy Antal néhány határváros elfoglalása után csapatait ugyan egészen Bécs alá tudta küldeni, de Bezerédj Imre árulása, — bár azt végrehajtása előtt leleplezték — végleg megbénította a kurucok haderejét. E harctéren csupán egy jelentősebb kuruc győzelemről számolhatunk be. Béri-Balogh Ádám szeptember 2-án Kölesd mellett megsemmisítette Nehem táborszernagy körülbelül 3000 főből álló seregét. Er-

[8] Bottyán eredeti levelei *(Thaly Kálmán:* Bottyán János II. Rákóczi Ferenc fejedelem vezénylő tábornoka című munkájának 239—250. lapján.).
[9] *U. o.*
[10] *Dessalleurs* jelentése XIV. Lajos királyhoz *(Bécsi Kriegsarchiv* Feldakten Ungarn 1708.).
[11] Thaly gyűjteménye 8. fasc. 267. lap.
[12] *Rónai Horváth Jenő:* id. munkája II. kötet 372. lap.
[13] *Országos Levéltár.* Missilis gyüjtemény.

délyben ellenben egyik csapás a másik után érte a fejedelmet, úgy hogy csapatai az év végével teljesen kiszorultak onnan.

Heister tábornagy — mint hallottuk — megelégedett a trencséni csatamezőn elért helyi sikerével s nem követte a visszavonuló fejedelem nyomát. Még augusztus 4-én is a csatatér környékén vesztegelt, ezt bizonyítja „auf dem Wahlplatz bei Lehota" augusztus 4-én keltezett felszólítása, amelyben amnesztiát igér minden rebellisnek, aki 14 napon belül a császár hűségére visszatér.[14] Csak 5-én indult azután Bán felé, 6-án délfelé érkezett Kistapolcsányba, ahonnan Rákóczi előtte való nap eltávozott. Tétovázásának több oka is lehetett. Ezek közül a legfontosabb csapatának törődöttsége, a lovasok és lovak kimerült állapota volt. A kuruc főseregről hollétéről nem is lehetett tudomása, mert ez a sereg a következő hetekben voltakép nem létezett. Ezért Guta irányába menetelt tovább, valószínűleg azért, hogy az egyedüli érintetlen kuruc csapattal, Bottyán hadosztályával összetalálkozzék. Amikor nehéz tüzérsége Vágsellye környékére és a dán segéd csapat, — 4000 gyalogos és 2000 lovas, — augusztus második felében Pozsonyba érkezett, legfőbb céljának tekintette a két kuruc vár, Nyitra és Érsekújvár megvételét.[15] Ezzel a feladattal Pálffy János gróf tábornagyot bizta meg, ő maga pedig négy lovas ezreddel Pozsonyba lovagolt, azzal a szándékkal, hogy a dunántuli hadműveletekbe beavatkozzék és hogy Bottyán előretörését ellensúlyozza. Amikor azonban Pálffy augusztus 23-án Nyitra falait kezdte töretni ágyúival, Heister már ismét ott volt. Révay Gáspár, Nyitra kuruc parancsnoka egy napi bombázás után kénytelen volt a várat feladni, mert alparancsnoka, Szabó Mátyás és az őrség egyrésze ellene fellázadva capitulátiót követelt.[16]

Bottyán tábornok a császáriaknak Nyitra felé való előnyomulásának hirére Ocskay ezredét Nyitra körülzárásának megakadályozására előreküldötte. Ocskaynak ez a megbizás kapóra jött, hogy császári szolgálatba való átpártolását végrehajtsa. A Nyitra várától északra fekvő Pereszlény község mezején augusztus 28-án ezredével Pálffy elé lovagolt, a császári lovasok előre megbeszélt módon körülvették ezredét s ő Pálffynak kezét nyujtva, esküdött fel a császár hűségére. Lovasainak egy része ennek láttára megfordult és átvágta magát a császári kordonon. Az ezred nagy része azonban ott maradt s a további hadműveletekben Ocskay vezérlete alatt Löffelholtz altábornagy seregében vett részt a bányavárosok meghódításában. Ottlyk György főudvarmester még az nap este

[14] *Bécsi Kriegsarchiv:* Feldakten Ungarn 1708—8—1½.

[15] *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen:* II. sorozat I. kötet 93. és 125. lap, és *bécsi Kriegsarchiv* Feldakten Ungarn 1708—8—4.

[16] *Archivum Rákóczianum:* VI. kötet 310. lap

sietett Tótprónáról értesíteni a fejedelmet Ocskay elpártolásáról.[17] Ocskay huszárezrede egészen 1710 elejéig küzdött Rákóczi ellen s a romhányi csatában (1710 január 22.) is résztvett. Mikor azonban Ocskay a kurucok kezére került és őt lefejezték, az ezred hamarosan feloszlott.

Nyitra capitulálása után a felvidéken, illetve a Dunától északra fekvő területen, Heisternek nem volt más feladata, mint Érsekujvárat megvenni és a bányavárosokat elfoglalni.

E kettős feladatnak megfelelően, felvidéki seregét két csoportra osztotta. Az északi csoportot Löffelholz altábornagy, a déli csoportot Pálffy tábornagy alá rendelte. A bányavárosokat Bercsényi meg nem védhetvén, sorba kiürítette, úgy hogy Löffelholz csapatai könnyű szerrel jutottak a legértékesebb felvidéki városok (Selmecbánya, Besztercebánya, Zólyom, Gölnic, stb) birtokába. Érsekujvár ostroma nem hozta meg a császáriak számára a várt eredményt. Szeptember 21-én értek Pálffy csapatai a vár falai alá. E hó végén megkezdték a szabályszerű várvívást. De várvívó felszerelésük nem volt elég erős ennek a jól kiépített helynek megvételére, ezért Heister október közepe felé abbahagyta a vár töretését és megelégedett annak körülzárásával. A szokatlan erővel korán beálló téli időjárás lassan megbénított minden további hadműveletet. A testileg és lelkileg kifárasztott csapatok téli szállásaikba húzódtak.

A bécsi udvari tanács semmiképen sem volt megelégedve Heister hadvezetési módjával. A trencséni győzelem után mindenki ujjongott. Savoyai Jenő herceg beigazolva látta álláspontját a magyar kérdésben: „Meine Meinung war immer, mann soll trachten Ungarn durch die Waffen, und nicht durch Traktate zum Gehorsam zu bringen..."[18] Pálffynak külön irásbeli dicséretet is küldött és mint írja, nem kételkedik abban, hogy ezt a szerencsés győzelmet kellően kihasználják. Annál elégedetlenebb azután, hogy hónapok multak el anélkül, hogy Nyitra megvételén kívül Heister más győzelemről is be tudna számolni, főleg pedig rossznéven veszi, hogy Heister nem üldözte erélyesen a visszavonuló Rákóczit. Kifogásolja, hogy a tábornagy közvetlenül a csata után Po-

[17] „Kegyelmes Uram! Abban estünk kitt jövendöltem, Ocskay László labanczá lött hadastul, ma Piber László .....András, Bossáni Gábor és többen is nagyUghróczról indultak Pálffihoz. NagyTapolcsányt ma foghnak meghedgyezni. Ezeket hozta iffiu Bossani János ló halálában, jelen volt, mikor Piber uram Nagyughróczon ütet is ara hitta s mutatta Ocskay levelét kezében, expresse irja, hogy Tapolcsányt megh várja és edgyütt mennek Pálffihoz, én most irok mindenfelé várakban vigyázzanak, Ocskaitól oltalmazkodgyanak; itt e vármegye hada oszol, ha megh hallják Ocskai dolghát annál inkább elvonodnak;" *(Országos Levéltár* Missilis gyűjtemény.)

[18] *Bécsi Kriegsarchiv:* Feldakten Ungarn 1708. szeptember 9.

zsonyba ment, onnan Nyitrára utazott, majd ismét a Dunántúlra, végül a bányavárosok felé, mert ebben a céltalannak látszó ide-oda utazgatásában nem tudta felismerni Heister valódi terveit. 1708 október 7-én küldte a következő utasítását Thiell udvari tanácsosnak, a haditanács egyik tagjának:[19] „... dass bei so beschaffenen Dingen niemalen was Gutes zu hoffen sein werde, wann man nicht durch expressen kaiserlichen allergnädigsten Befehl dem Herrn General Heister klar und positive vorschreiben wird, was er zu operiren und zu unternehmen habe, und ist nur zu bedauern, dass mit seinem Herumlaufen, wie er jetzo gethan, die beste Zeit verloren gangen, ohne dass derselbe eine Operation, wie er wohl gekonnt, unternommen hätte."

Erre az udvari haditanács október végén erélyes rendeletet küldött Heisternek, amelyben pontos válaszokat kér feltett kérdéseire és igazoló jelentéstételre szólítja őt fel. E rendeletre azután a mélyen megsértett tábornagy Nyitráról válaszol november 4-én terjedelmes védekező iratában, amelyben pontról-pontra igyekszik visszautasítani a haditanács kifogásait.[20] Ez a rendkívül érdekes okmány — melyet munkámban mint Heister 3-ik jelentését említettem — eddig ismeretlen volt. Sem Thaly, sem a Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen idevágó kötetének írója nem használta fel, pedig nem is szólva arról, hogy az irat 7. pontjában (mint azt e munkám előszavában és a csata leírásánál is ismételten kiemeltem) magát a trencséni csatát új adatok felsorolásával ismerteti eléggé részletesen, ez az igazoló irat élénk fényt vet Heister tábornagy egész gondolkodás módjára, terveire és a csata utáni magatartásának magyarázatára. Érdemes ezzel a hadtörténelmi okmánnyal bővebben foglalkozni. Istennek hálát ad, — mint mondja, — hogy erőt adott neki terveinek végrehajtására és hogy azokat ilyen szép eredmény koronázta. Három hónappal ezelőtt senki sem hitte volna, sem az udvarnál, sem a hadrakelt seregnél, hogy a császári csapatok még a tél beállta előtt benyomulnak a bányavárosokba és hogy az ellenség ereje, annyira megfogyott, hogy békét kér. De a fárasztó hadműveletek Heister lovasságát teljesen elcsigázták, ezért kellett neki a csata után pihenni. Hat nap mulva mégis elérte Szeredet. Ő nem kéjutazási szándékkal ment Pozsonyba, hanem azért, hogy a gyalogságot és a dán csapatokat összegyűjtse és Nyitra ellen vezesse. Meg is volt az eredmény, mert Nyitra három nap alatt kapitulált. Különben sem semmisíthette volna meg Rákóczi seregét, mert összefüggő kötelékkel sehol sem találkozott, csupán kisebb portyázókkal és rablóbandákkal. Egyébként feladatát már azért is megoldottnak

[19] Bécsi Kriegsarchiv: 1708. Fasc. X.—7.
[20] *U. o.* Hofkriegsrat iratok 1708. november hó 117. szám.

tekintheti, mert aránylag kis seregével az országnak igen nagy részét foglalta el, és ami legfontosabb: a gazdag bányavárosokat is hatalmába kerítette. Selmecbányára is idejében érkeztek csapatai, mert megtudták akadályozni, hogy Hellenbach, a kurucok főkincstárnoka, tönkretegye a bányákat, amelyeknek jórészét mesterséges árvízzel már elpusztították.

Neheztel a bécsiekre, akik folyton kifogásolják intézkedéseit, pedig „... ein anderes ist raisonnieren im Zimmer, und ein anderes operieren und Würkhen im Feld, ein anderes sollen und gerne wollen, und ein anderes ist können."

Az udvari haditanács igen felbőszült Heister kemény hangon írt igazoló jelentése felett és azt javasolta a császárnak, hogy tiltsa meg a tábornagynak az ilyen fegyelmetlen hangú levelezést: „... Der gehorsamste Hofkriegsrath ist der unterhängisten Meinung, das Erstlich dem Veldmarschall Heister derley hizige arth zu schreiben, und die Stellen für malitios od. ignorant zu tractiren ein für allemahl Zuverheben wäre, und das Er sich künftighin dergleichen, gegen die in Euer. Kais. Majestät nahmben und unter der allerhöchsten Ferttigung ihm Zuekombende expeditiones nicht mehr unterfangen solle, zudeme das Er auch kein Ursach sich zubeschwären hat, dazumahlen Ihme in solchen Terminis geschriben worden, das man Kheinen andern Generalen auch Fürsten und Churfürsten in derley fällen nicht glümpflicher Zueschreiben Könte."[21]

Összegezve azt itt elmondottakat a téli szállások elfoglalásával lezárodó hadi esztendő végén a két ellenfél helyzete a Felvidéken a következő volt:

Kurucok: a főcsapat, Rákóczi és Bercsényivel Eger és Losonc vidékén, Bottyán a Csallóközben, Érsekujvár még erősen tartotta magát, úgyszintén a Felvidék néhány városa is.

Császáriak: általában Érsekujvár, Garamszentbenedek, Selmecbánya, Zólyom, Gölnicbánya vonala mögött; a dán csapatok Pozsony és a Csallóköz nyugati vidékén.

A trencséni csata Rákóczi egész felkelésének kétségkívül legkritikusabb és leggyászosabb eseménye volt. „Sohasem járt még egy csatavesztés se ennyi szerencsétlen következménnyel, mint ez a gyalázatos és szégyenteljes vereség... Ezután a szerencsétlen nap után többé már semmi sem sikerült", írja a fejedelem emlékirataiban.[22] A csatavesztés hire hihetetlen gyorsasággal terjed országszerte. Augusztus 3-án délben végződött a küzdelem. A vereség hirét Sréter János brigadéros 5-én Besztercebányán már megtudta. Valószínűen olyan túl-

[21] *Bécsi Kriegsarchiv* feldakten Ungarn.
[22] *Rákóczi Emlékiratok* V. 406—7. lap.

zott formában, hogy szükségesnek tartotta onnan Murány várába menekülni.[23]

A vereség hire Dunántúlon kezdetben nem tett oly nagy hatást, mint a Felvidéken. Esterházy tábornagy augusztus közepén írja Bercsényinek: „annak hallásával ezen föld per absolutum nem consternáltatott, tudván azt, hogy akit Isten szeret, megszokta látogatni." Szeptember elején azonban jónak látta felhívást intézni az összes dunántúli vármegyékhez a hadak és a nép megnyugtatására, mert „az ellenségnek szokott dölyfössége elhiressétette a mostani trencsényi harcnak nagy veszedelmét." Ezzel kapcsolatban azután szeptember 1-én jelenti a fejedelemnek, hogy a trencséni „csekély szerencsétlenségnek sokaktul, de kiváltképen az kevélyen felfuvalkodott ellenségtül, valóságnak lineáján hintegetett és promulgált descriptiójára nézve oly kimondhatatlan confusiok ezen földre férkeztenek vala, hogy ha a Nemes Vármegyékre korán exmitált adhortáló leveleimmel (melyeket in paribus ime Fölségednek alázatosan transittáltam), nem animáltam volna a statusokat, — nehezen helyreállítható változásokat köllött volna tapasztalnom."[24]

A vereség belföldi káros következményeinél még jobban félt a fejedelem attól a végzetes hatástól, amelyet e szomorú esemény stratégiai és külpolitikai hatása a külföldön okozni fog. A stratégiai veszteséget maga is pótolhatatlannak érezhette, hiszen az a fényes hadsereg, amely záloga volt egyik legnagyobb szabású és külpolitikájával szervesen összefüggő hadászati tervének, a sziléziai betörésnek, máról-holnapra megsemmisült. Ezt a szerencsétlenséget jóvátenni katonailag nem lehet. A kezdeményezés lehetősége — ami pedig minden hadművelet sikerének sine qua non-ja — most már teljesen kicsúszott Rákóczi kezéből. Seregének további tevékenységét a császáriak mozdulataihoz kellett szabnia, ha azok támadnak, nekik csak védekező szerep juthatott. Ujból bebizonyosodott, hogy Rákóczi önerejéből, csupán a szövetséges rendek fennhatósága alatt levő országrészek támogatásával, egyedül nem képes győzelmesen befejezni a fölkelést. Annál fontosabb volt tehát neki külső nagyhatalmakkal való kapcsolatának további fenntartása. A franciák támogatására, amióta őket a szövetségesek Oudenardenál július 11-én megverték, most már végleg nem számíthatott. „Ugy látom nem mind arany az ami fénylik, nem parancsol az Istennek francia uram is", írja kissé epésen

[23] Besztercebánya tanácsának átírt, hogy leveleit is odaküldjék. (*Jurkovich Emil:* II. Rákóczi Ferenc szabadság-harca és Besztercebánya 1905. Feljegyzés a városi tanács 1708. augusztus 5.-i számítási könyvében.)

[24] Mindhárom iratot közli Esterházy Antal tábori könyve: 99. 233. 237. lap.

Bercsényi Miklós.[25] Támogatást a fejedelem ezekután már csak északi szövetségeseitől, főleg az orosz cártól remélt, s abban bizakodott, hogy Frigyes Vilmos a trencséni kudarc ellenére sem fogja pártfogását tőle megvonni, abban az esetben, ha meglenne a lehetősége annak, hogy a bécsi udvarral méltányos békét kössön.

Rákóczi nem ítélte meg bekötött szemmel a felkelés siralmas helyzetét s hadvezérei közül is azok, akik higgadtan gondolkoztak, belátták, hogy külső segítség nélkül jobb, ha békülni kezdenek.[26] De minden tisztességes békének előfeltétele, hogy a gyengébb békülő fél ne mutassa nyiltan elesettségét, mert akkor az ilyen tárgyalások eredménye sohasem lehet méltányos béke, hanem csupán megszégyenítő leigázás. A külföldre kiszivárgott rémhírek ellensúlyozására a fejedelem megbizásából egyik titkára Hartay Pál 1708 augusztus 23-án hosszú latin memorandumot intézett a porosz királyi udvar egyik befolyásos tagjához (neve ismeretlen), amelyben szépíteni igyekszik a trencséni vereséget és kifejti álláspontját a béketárgyalásokat illetően.[27] Nem tagadja — mint mondja, — hogy a gyalogság egyrésze vereséget szenvedett, de a lovasság sértetlen maradt (?). A kedvezőtlen sorsfordulat elmult, seregei az ország más részeiben sikeresen hadakoznak, sőt Bécs környékéig is előtörtek ... Ő kész a béketárgyalásokhoz vezető méltányos lépéseket megtenni, ha az időpont arra alkalmas és ha őt ebben a külföldi nagyhatalmak támogatják.

Egyidejűleg Anglia és Hollandia bécsi követeihez is intézett rövid felszólítást, felkérve őket szintén a béketárgyalásoknál való közbenjárásra.[28]

A béketárgyalások, jobban mondva az előzetes fegyverszüneti megállapodásra történtek is mindkét részről lépések október és november havában. A fejedelem a kuruc őrizet alatt raboskodó, — állítólag császárpárti — Tolvay Gábor királyi ítélőmestert küldte Bécsbe, felhasználva ez alkalmat arra, hogy hű emberét, a Bécsben raboskodó Görgey Jánost helyette kicserélje.[29]

Tolvay Bécsből visszatérőben november 4-én jelentkezett

---

[25] *Archivum Rákóczianum:* II. kötet 23. lap.

[26] Bottyán véleménye Bercsényihez irott levelében 1708. augusztus végéről: „ha nincs reménség külső hadhoz; kérjünk armistitumot és béküljünk, mert őszig elvontatjuk, de nem reparáljuk." (*Archivum Rákóczianum* VI. kötet 47. lap.)

[27] Eredetije a berlini Geheimes Staatsarchivban: Rep. XI. 279. Ungar Fascikel 11.-ből.

[28] Rákóczi 1708. augusztus 3.-én Bercsényihez intézett egyik levelével másolatban csatolja a felszólítások latinnyelvű szövegét. (*Országos Levéltár: Missilis* gyűjtemények.)

[29] *Tolvay* levele Bercsényihez. (*Archivum Rákóczianum* VI. kötet 22. lap. *Márki:* Rákóczi Ferenc II. kötet 636. lap.)

Nyitrán Heisternél a császár üzenetével.[30] József császár nem idegenkedett a béke gondolatától, egyrészt, mert csapatait végre pihenőhöz akarta juttatni, másrészt mert számolnia kellett azzal, hogy csekély számú serege az egész Felvidéken széjjel szórva nem lesz képes ellenállni, ha a kurucok új erőre kapnak s a gyenge „Postierungokat" megtámadják. A bécsi udvar Tolvay útján tehát közölte Rákóczival, hogy hajlandó fegyverszünetet kötni az „uti possidetis" elve alapján. A kuruc főhadiszállás ezt az ajánlatot nagy felháborodással utasította vissza, mert ez azt jelentette volna, hogy a szövetséges rendek fennhatósága alól végleg kicsúszik nemcsupán egész Erdély, hanem a Felvidék túlnyomó része is. Ezért ellenjavaslatában azt követelte, hogy a félbeszakadt nagyszombati béketárgyalások folytatásaképpen állítsák helyre a status quo ante-t s a császári csapatok ürítsék ki azonnal Magyarországnak általuk jelenleg megszállott részét. Ilyen körülmények között természetesen minden további tárgyalás meddő maradt, a fegyverszünet és békekötés lazán font fonala végleg elszakadt.[31]

A fejedelem szeptember havára Egerbe hívta össze a szövetséges rendek képviselőit a további teendők megvitatására, de úgy ezek a a 20 napig tartó tanácsülések, mint a november és december havában tartott sárospataki országgyűlés sem tudott nagyot lendíteni a felkelés ügyének akadozó kerekén. Egerben Ukrainzew orosz cári követ jelentkezése. — éppen e válságos napokban —, bizalmat öntött a lelkekbe. Ugyancsak e napokban jelentkezett a fejedelem udvarában Dessalleurs is, akikkel Rákóczi és Bercsényi is több ízben behatóan tárgyalt. Láthatták ebből a kurucok és a bécsi udvar is, hogy a két külföldi nagyhatalom, Orosz és Franciaország nem fogja fel oly tragikusan a trencséni vereséget, mint maga az ország lakossága. Ezekben a szomorú napokban csupán e külpolitikai tárgyalások okoztak a fejedelemnek örömet és növelték reménységét, amire annál nagyobb szükség volt, mert híveinek, tisztjeinek s népének magatartásában nem sok öröme tellett. A neki keseredett kurucok nagyokat ittak, rendetlenkedtek és egymást okolták a katasztrófáért.[32] Szeptember havában Károlyi Sándorhoz intézett két levelében különösen hű, de szomorú képét látjuk a fejedelem lelkiállapotának: „. . . Énnékem már sem előlmenni, se cáfolni nem lehet: mert rajtam az egész ország szeme. Ha

[30] *Heister* előbb említett védekező jelentésének utolsó pontja.

[31] *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen:* II. sorozat I. kötet 133. lap.

[32] A fejedelem levele Bercsényihez 1708. augusztus 24.-én. (*Archivum Rákóczianum:* II. kötet 104. lap.)

csudálatosan Isten nem consolál bennünket: csak egyedül az az reménségem, hogy még talám az országban találkozik négy-ötezer oly igazlelkű magyar, a ki inkább kezen akar meghalni, mintsem tovább nemzetünk gyalázatját szemlélni!"... s ..."egyik fülemet a szegénység átkozódó és siránkozó panaszaira figyelmeztetvén, s az másikával az vitézlő rend zugolódó morgásit hallván s nyomorúságit szemlélvén, alig tud mely felé hajolni sok rosszal terheltetett és ostromoltatott elmém..."[33]

Mindeneket egybevetve nyugodtan mondhatjuk, hogy a trencséni csatavesztés nem csupán az 1708. évi kuruc hadjárat legfontosabb eseménye volt, hanem Rákóczi Ferenc egész felkelésének valóban leggyászosabb és legvégzetesebb sorsfordulata. Ez volt az a nagy zuhanás, amelynek mély pontjáról felemelkedni a nemzeti felkelés ügye többé nem volt képes.

VI. FEJEZET.

A vereség okai.

A trencséni vereség okait kutatva, nem azonosíthatom magamat azoknak a forrásoknak adataival és Thaly Kálmánnak ezek nyomán alkotott véleményével, amelyek szerint, mint alább hallani fogjuk, Ocskay László árulása okozta volna ezt a nagy katasztrófát. „Gyalázatosabb, nyomorúságosabb és következményeiben gyászosabb csatavesztés sohasem volt", írja a Fejedelem emlékirataiban.[1] Ilyen nagy felfordulást, látszólag fényes, kiváló seregnek ilyen gyors szétbomlását: egy ember nem okozhatja. Ennek okait mélyebben kell keresnünk. Meg is találhatjuk azokat, magában a kuruc sereg akkori állapotában és lelki tényezőiben. A vereséget *külső* és *belső* okok egymásra hatása eredményezte, s ezek mind a kuruc sereg összeállításában és csekély harckészségében gyökereztek.

A gyászos esemény *külső* — mondjuk katonai — okai voltak: a vezetés fogyatékossága, a tisztikar hiányos befolyása a csapatokra, az altisztikar és a csapatok szabatos kiképzésének hiánya, a fegyelem laza volta s mindenekelőtt a harckészség és a szívós ellenállás teljes hiánya. Legsúlyosabb tényező ezek között talán a kiképzés fogyatékossága volt, mert ezen a téren lehetett a legjobban érezni a császári seregek fölényét a kuruc felkelés egész ideje alatt. Savoyai Jenőnek igazán mesteri hadműveletei a császári hadseregeket megtanították arra, hogy miképpen kell rendszeresen vias-

[33] *Archivum Rákóczianum:* II. kötet 310. és 334. lap.
[1] *Rákóczi Emlékiratok* V. 406. lap.

kodni különféle — nyugati és keleti — ellenfelekkel. A kurucokat keleti, irreguláris harcosoknak tekintették, amelyeknek legnagyobb hibája az, hogy egyéb harci kiválóságuk és használhatóságuk ellenére sem állották a nagy csatákat. Az akkori kor „grande bataille"-ja feszes, zárt formákat követelt, amelyeken belül a hadvezér a harcegységeket sakkfigurák módjára tologatta a pillanatnyi helyzetnek megfelelően, de egységes, jól megfontolt módszeres terv alapján. Ezzel képes volt nagyobb veszteségek nélkül is „ kimanövirozni" az ellenséget még megerősített állásokból is. A kuruc sereg, amelynek főfegyverneme a lovasság volt, ilyen mozdulatokkal szemben nem tudott védekezni. Merész nekilendüléssel rohant ugyan az ellenséges tömegre, de ha rohama nem sikerült, akkor már el is vesztette a csatát. A felkelés során összesen 6 csatáról mondhatjuk el, hogy azokban a kurucok és a császári hadak a nyugateurópai harcászati szempontok szerint mért nagy csatákban állottak egymással szemközt: ezek voltak Koronczó (1704. június 15.), Nagyszombat (1704. december 26.), Pudmericz (1705. augusztus 11.), Zsibó (1705. november 11.), Trencsén (1708. augusztus 3.) és Romhány (1710. január 22.). Csupán a romhányi csata maradt többé kevésbé eldöntetlen, a többi nagy csata a kurucok vereségével végződött.

Portyázásnál, guerilla harcokban, a futó ellenség üldözésénél, hirtelen megrohanásoknál, szóval mindenütt, ahol a főszerepet a gyors elhatározás, éles szem, éles kard játszotta, a kurucok felülmulták a császáriakat. Eme kiváló tulajdonságaiknak kifejtésére azonban a trencséni csatában nem nyílt alkalom. Dillher Altheim (Althann) Ferenc tábornok, — aki 1705 óta császári szolgálatban a Morva, majd a Vág mentén parancsolt, később pedig Szolnok parancsnoka volt —, naplójában nagyon találóan így jellemzi a kurucokat.[2] „Also dass Es fürwahr nicht Eben so leicht ware, wie deren Einige ohne Billichkeit zu reden pflegen, die Hungarn zu schlagen, widrigens jene, so von ihnen geschlagen worden, allzugrossen Schimpf aus Unachtsamkeit sich unterwerfeten." Ha e sorokat figyelmesen olvassuk, azt látjuk, hogy a hangsúly itt az „Unachtsamkeit" szón van. Vagyis a kurucok a császáriak felett leginkább olyankor arattak győzelmet, ha azokat meglepetésszerűen támadták meg.

Mindezeket egybevetve a trencséni vereség külső, katonai oka az volt, amit a Fejedelem emlékirataiban[3] már az

[2] Annotation von den Vorfällen bei der ungarischen Revolte von 1703—1711. Franz Dillher, Freyherr von Altheim, (Althann) General und Kommandant von Zollnock *(Geheimes Staatsarchiv Berlin—Dahlem,* H. A. Rp. 15. Handschriften Nr. 156.).

[3] *Rákóczi Emlékiratok* VI. 198. lap.

1704. évi balsikerű nagyszombati csata után feljegyzett: „Megtanultam ezen első csatámból, hogy *egyikünk sem ért a hadi mesterséghez.*"

A trencséni felbomlás *belső* okait a lelkiekben kell keresnünk. A felkelés ügye ez időben már hanyatlóban volt. A csapatok Rákóczi személyéhez ugyan mindenkor feltétlenül a legnagyobb tisztelettel ragaszkodtak, de már nem harcoltak azzal a rendületlen bizalommal és szilárd kitartással, amely szükséges volt ahhoz, hogy egy nagy csatát eredményesen megvívjanak, de még inkább ahhoz, hogy egy kudarcot követő felbomlást megakadályozzanak. A seregnek mindezeken felül volt még egy igen rossz tulajdonsága, t. i. az, hogy minden egyes ütközetet önálló cselekménynek tekintett, annak befejezte után pedig túlnyomó részben hazaszéledt, mit sem törődve a következményekkel. Ha szerencsés volt az ütközet, a zsákmányt vitték haza, ha szerencsétlen, elkeseredve s reményvesztetten menekültek.[4] „Mert nemzetünknek az a hibája", írja maga Rákóczi, „amely a hadban járatlan népeknél közönséges, — hogy kész bármibe kapni, és ha a valóság nem felel meg ábrándjainak, abbahagy minden vállalkozást."[5]

Ebben az időben már az átpártolások is mind sűrűbben fordultak elő. Ocskay, Bezerédj magatartása már gyanús volt s mennél többen pártoltak el Rákóczitól, annál jobban gyarapodott a császáriak tábora, akik természetesen örömmel fogadták a koronás király hűsége alá visszatérőket. Hogy ebben a csatában egy csekély hadmozdulatnak, Pálffy és Pekry néhány száz lovasa csete-patéjának eredményeképpen rövid, pár óra leforgása alatt az egész kuruc sereg gyászos felbomlása következett be, ezt csak annak tulajdoníthatjuk, hogy az összeütközés óráiban ennek a seregnek már semmi lelkiereje és szívóssága sem volt. Egyes csapattesteknek (a palotás ezrednek, Czelder, Perényi hajduinak, a francia gránátosoknak) vitéz, önfeláldozó magatartása csak elszigetelt esemény, amely, sajnos, semmi kihatással sem volt a feltartóztathatatlan gyászos vég kifejlődésére, az általános felbomlásra.

Jellemző, hogy ezt a szót „vereség" vagy „veszteség" a trencséni csatára vonatkoztatva, Rákóczit kivéve, az összes többi egykorú feljegyzések, levelek írói (Bercsényi, Ottlyk, stb.) milyen szándékosan kerülik. Fatális confusióról, szerencsétlen casusról, Isten látogatásáról írnak sok melankóliával. Szinte a panaszos zsoltárok hangja csendül ki Bercsényinek Szécsényben 1708. augusztus 14-én kelt általános rendeletéből, melyet a nyugati megyékhez intézett, mondván: „Felsé-

[4] *Rákóczi Emlékiratok* VI. 152. lap.
[5] U. o. VI. 160. lap.

ges Istenünk bűneink szerént Trencsén alatt megostorozott."[6] Beismerése ez annak, hogy a vereségnek az oka a felkelés ügyében vetett bizalomnak csökkenése, az a sok mulasztás, visszavonás, széthúzás, ami megakadályozta azt, hogy a Fejedelem serege valóban kiváló haderő legyen.

Mint kezdetben említettem, Thaly szerint a vereség egyik főoka Ocskay árulása és a csata alatti tétlen magatartás volt. Általánosan elterjedt abban az időben az a nézet is, hogy a vereséget jórészt a Fejedelem balesete is okozta. Vizsgáljuk meg közelebbről, hogy van-e valamilyen jogosultsága ennek a két állításnak.

Thaly a trencséni csatáról a Hadtörténelmi Közlemények 1897. évfolyamában, továbbá a Századok 1901. évfolyamában írott tanulmányaiban felelőssé teszi Ocskayt e csata előidézéséért és szomorú lefolyásáért. Azt írja: „Trencsény ostromlására induló magyar seregnek a brezovai haditanácsban, amelyben Ocskay is részt vőn, megállapított hadrendjét Pálffynak titokban tudomására juttatta; amely értesülés a császári hadvezényletre nézve akkor döntő fontossággal bírt. Ugyanis a bán ilymódon jól tudván, hogy a legkevésbbé begyakorlott, majdnem csupán újoncokból álló ezredek a gr. Pekry tábornok vezérlete alatti jobbszárnyba osztattak be: ezért merte tanácsolni a már egy ellenmozdulattal Trencsény vára felé visszavonulni akaró Heister császári fővezérnek eme — különben a tulajdonképpeni csatairánytól legtávolabban álló, veszélynek legkevésbbé kitett, — ügyetlenül manövirozó szárny megtámadását, próbaképpen."[7] Ezt az állítását Thaly semmiféle megbízható adattal nem támogatja, de nem is támogathatja, mert a csata lefolyásánál közölt eredeti Heister és Pálffy jelentésekből világosan kitűnik, hogy mindketten abban a hitben voltak, hogy csak Bercsényi menetel a lovassággal Trencsén felé. Még az ágyuit is Vágújhelyen hagyta Heister csak azért, hogy gyorsabban tudja utolérni a kuruc lovasságot, s maga volt a legjobban meglepetve, amikor 3-án hajnalban a turnai dombokon Rákóczi gyalogságát és ágyuit,[8] szóval egész seregét meglátta. Előre megállapított kuruc hadirendről már csak azért sem lehetett szó, mert hiszen, mint tudjuk, a Fejedelem nem számított nagyobb harcra s nem tervezett semmiféle támadást. A táborban való elhelyezkedés késő este történt s hogy ez nem volt a másnapi csatarenddel azonos, bizonyítja az is, hogy Rákóczi és Bercsényi hajnalban csak nagy nehezen tudták csatarendbe állí-

[6] Thaly gyüjtemény a Nemzeti Múzeum kézirattárában (Fol. 1389. Hung. — 8. Fasc. 182.).

[7] *Hadtörténelmi Közlemények:* 1897. évfolyam 147. lap.

[8] *Heister és Pálffy:* id. jel.

tani a sereget.[9] Ocskay augusztus 1-e óta különben sem volt közvetlen összeköttetésben sem a Fejedelemmel, sem a főtábornokkal s így nem is tudhatta a következő napok részletes menetterveit.

Thaly Kálmánnak Ocskay Lászlóról és a felsőmagyarországi hadjáratról írott terjedelmes nagy munkája nyomán nagyon sokan foglalkoztak ennek a kétségkívül jó katonai tehetséggel és bátorsággal megáldott, alantasaira nagy befolyást gyakorló, de egyébként gyenge jellemű, szeszélyes és ingadozó lovas vezérnek a személyével.[10] Amikor azután Herczeg Ferenc, Ocskay brigadérosában e kalandor természetű kuruc ezredesnek a köztudatban romantikussá vált egyéniségéhez még egy-két rokonszenves színt kevert, Thaly újból felkapta ezt a kérdést s az azóta tudomására jutott újabb adatok alapján a Századok 1901. évfolyamában „Néhány új adat Ocskay László életéhez" című tanulmányában, még határozottabban kinyilatkoztatta, hogy „a fatális trencséni harc nem indító oka, de következménye volt Ocskay átpártolásának."[11] Hivatkozik Kolinovitsnak többször említett munkájára, továbbá Buchholtz János késmárki tanár feljegyzésére, akik mind a ketten Ocskayt okolják a vereségért. Közli azután ifj. Teleky Mihály gróf erdélyi udvari consiliárius napló feljegyzéseit, aki Rákóczi udvarában tartózkodott és a csatában a Fejedelem közvetlen környezetében vett részt. Aug. 3-áról ezt írja „Ocskay László is conspirál és az parancsolat szerént, maga directiója alatt 3000 emberből álló haddal *félreáll és segítséggel nem lészen.*" Mivel ez a feljegyzés Rákóczi közvetlen környezetéből ered, Thaly annak tartalmát megdönthetetlen valóságnak tekinti. Pedig a tárgyilagos bírálat világánál ez az állítás sem bizonyul valónak. Ocskayt a Fejedelem a brezovai haditanács után ezredeivel a Vágnál hagyta, még pedig azzal a rendeltetéssel, hogy Heistert megfigyelje és összeköttetést tartson Rákóczi serege és a Csallóközben maradt Bottyán hadosztálya között.[12] Amikor azután a Fejedelem a Vágon átkelt és Trencsén felé fordult, Ocskay csupán Szalay ezredét hagyta a Vágnál; dandárának többi részével, a Fejedelem parancsának szellemében, kelet felé vonult s a csata napján Isztriczén tartózkodott. Thaly célzatos-

[9] *Rákóczi Emlékiratok* VI. 402. lap.

[10] „Ocskay brigadéros igazi életrajza és a Rákóczi-kor jellemzése" címen, az Ocskay család egyik tagja *Ocskay Gusztáv* 1902-ben egy kis könyvet adott ki a brigadéros rehabilitása érdekében. E mű annyira subjektiv és gyakran nem tárgyilagos, hogy forrásműnek nem használható. Szerinte a fejedelem Ocskay segedelmével várta és remélte győzelmét Trencsénnél s ebben nem is csalatkozott, mert Ocskay a csatában még csakugyan résztvett. Mint tudjuk, ez nem fedi a valóságot.

[11] *Századok:* 1901. évfolyam 434. lap.

[12] *Rákóczi Emlékiratok* V. 398. lap.

ságot talál abban is, hogy Ocskay nem tartotta együtt és készen a kezeügyében csapatait, hanem szándékosan széjjelosztotta a falvakra. Ezért azután nem tudott — mert nem akart — idejekorán megjelenni a trencséni csatamezőn.

A mohácsi vész óta, amikor II. Lajos hasztalanul várta Zápolya János megérkezését, minden nagyobb csatavesztés után felmerül az a kérdés, vajjon a harctértől távollévő csapat idejekorán megérkezhetett volna-e a küzdőtérre és hogy annak vezére szándékosan késlelkedett-e? Főleg azok a történetírók jutnak téves következtetésekre, akik katonai elméleti előtanulmányok híján, térkép és körző nélkül döntik el ezt a kérdést. Nem veszik számításba az akkori terep- és közlekedési viszonyokat, a parancsok, jelentések közvetítésének akkori egyedüli módját (lovasok útján), az élelmezési nehézségeket és a menet közben elkerülhetetlen súrlódásokat, fennakadásokat. A legújabb történetkutatás alapján ma már világos, hogy Zápolya semmi körülmények között sem érhetett volna idejében a mohácsi csatamezőre.

De az Ocskay ellen hangoztatott vád azonos körülményeihez még közelebb álló analógiát is találhatunk újabbkori hadtörténelmünkben, még pedig az 1849. augusztus 2-án vívott szerencsétlen debreceni ütközetben. Az eddigi kutatók és az írásaikból táplálkozó köztudat Görgey Arthurt okolja a vereségért, azt állítván, hogy ő kényszerítette az I. magyar hadtestet támadásra, s amikor ennek folytán Nagy-Sándor József tábornok bajba került, személyes gyűlölettől indíttatva nem sietett a hadtest megsegítésére, bár ezt — a közelben lévén — megtehette volna. A ma már feltárt adatok Görgey ártatlanságát teljesen igazolják. Bármennyire siet is, csak este 8 óra után érhetett volna a küzdelem színhelyére, az ütközet pedig már délután 3 óra tájban véget ért.[13]

Ugyanezt mondhatjuk a trencséni csatában Ocskayról is. Tartózkodási helye, — Isztricze — a barát—lehotai úton át körülbelül 30 km-nyire esett a csata központjától. Hamritól. Hogy a császáriak 3-án Rákóczival összeütköznek, ezt előre nem tudhatta. Heister éjjeli támadásáról Czelder Orbán vöröshegyi őrsége ellen nem értesülhetett, és az általános támadásról is csak akkor szerezhetett tudomást, amikor az ágyutűz megkezdődött (8—9 óra tájban), mert ennek lármája Isztriczéig elhallatszott. A gyér puskaropogást azonban alig hallhatta. Parancsot nem kapott, hogy a Fejedelemhez csatlakozzék. De még, ha az ütközet zaja a füléhez is jutott, nem feltétlenül szükséges, hogy eredeti feladatát félbehagyva, lóhalálban a „marcher à canon" elvénél fogva, a csatamezőre

[13] *Gyalókay Jenő:* „A mohácsi csata" — Mohácsi Emlékkönyv (a mohácsi vész 400 éves évfordulójának alkalmából) 239. lap és *Gyalókay Jenő:* A debreceni ütközetről *(Hadtört. Közl.* 1927. évf. IV. fej. 71. lap.).

vágtasson. Különben pedig az előbb említett távolság folytán legkésőbb hajnali 3—4 óra között kellett volna már elindulnia, hogy a döntő küzdelem előtt — 7^h 30′ körül — azaz akkor, amikor Pálffy támadása tért kezdett nyerni, a helyszínen legyen. E szerint idejekorán semmi szín alatt sem lehetett volna Rákóczi segítségére, hajnali 3 óra körül pedig még senki sem sejthette, hogy csata lesz. Valószínűnek tartom, hogy az ütközet szerencsétlen lefolyásáról csupán az első menekülők révén értesült, akik a déli órákban érhettek Isztriczére; akkor pedig már minden elveszett. Dandára különben sem állott több lovasból, mint legfeljebb 1500 főből (és nem 3000-ből, mint Teleky állítja) s ezzel a csupán lovasságból álló erővel, a már felbomlott és az erdők rengetegeiben menekvést kereső fejvesztett hadat azon a hegyes-völgyes terepen megállítani és azt újból ellenállásra képessé tenni, teljesen meddő kísérlet lett volna. Nem tartozik e munka keretébe s nincs is szándékomban, hogy Ocskay mellé védőül szegődjem. Azt a tényt, hogy ez a köpönyegforgató kuruc vezér végeredményben mégis elpártolt a Fejedelemtől, sem szépíteni, sem magyarázni nem lehet. A történelem már ítélt felette. Csupán a történeti igazság érdekében kívánom megállapítani, hogy Ocskayt a trencséni vereség okozásával vádolni nem lehet. Hogy a brigadéros szívében és elméjében ebben az időben már elfordult Rákóczitól s hogy Pálffyval már tárgyalt Pyber vicárius közvetítésével, bebizonyított dolog, de a nemzeti ügynek árulója a valóságban csak abban a percben lett, amikor ezredeit augusztus 28-án a pereszlényi mezőre vezette és ott Pálffyval kezet fogott. Mindaddig azonban, amíg a Fejedelem kenyerét ette, az ő parancsait teljesítette s egészen az utolsó napig a szerte széledt csapatok összeterelésén fáradozott. Ennek bizonyságai a Mercurius Veridicus augusztus 6-i hiradása[14] és Ocskay augusztus havi levelei.[15] Bercsényinek

[14] *Mercurius Veridicus* 1708 augusztus 6. „Ocskay portyázásaival szünet nélkül zavarja a császáriakat."

[15] *Ocskay* levele Bercsényihez Privigyéről. 1708 augusztus 5-én: „... elől hátul széledő hadainkat tartóztatván és magam segítségére csoportoztatván, oly szándékkal tevém, mihent háromszázra verődhetem, azonnal Morvába teendő irruptiommal revocálhassam és distrahálhassam az ellenséget, mely által Méltóságtok hadai öszvecsoportozásának nagyon is használhatok.

Holnap ugyanis ezen szándékom effectuátiójára Zsolnához veszem utamat, Luzsényszky uram hadának össze hajtására, máris praevie bocsátván hat vármegyére currenseimet az elszéledett hadaink Méltóságtok táborába való eligazításának okáért, melyeket tegnap velem meg egyezett Orbán Czelder egy részében, más részében pedig Winkler uram magával el vitt. Illavai postierungban is eddig continenskodo Rétey úr két seregét hallám Bicse táján lenni, azokat is contrahálom segítségemre."

Ocskay levele Bercsényihez Chinoványból 1708 augusztus 23. „... Én azonban az magam regementjével ezen distriktusnak consolatiójára, miglen ellenség ki nem nyom, végig subsistálok, megirtam Ottlyk

egy augusztus 14-én kelt és a felvidéki megyékhez intézett általános rendelete mindenkit arra utasít, hogy Ocskay parancsai szerint engedelmeskedve, összeszedje és szedesse a hadakat, mert Ocskaynak erre teljes hatalma van.[16] Ugyancsak ezidőből való a főgenerális egy másik currense, amely azzal vígasztalja a megyéket, hogy „minden csorbulás nélkül maradt 10 lovas regiment, az kik generális Bottyán János és brigadéros Ocskay László uraimék kommandója alatt Haza szolgálatjában az ellenség körül vagynak és mostani ocasióban jelen sem voltak."[17]

Árulót vagy árulásban gyanús egyént, ilyen feladatokkal nem szoktak megbízni, s ha Ocskayt már akkor bűnösnek tartják, bizonyára Bercsényi lett volna az első, aki vele szemben kíméletet nem ismert volna.

Az érsekujvári haditörvényszék kihallgatta Ocskayt kivégzése előtt 1710. január 2-án. A jegyzőkönyv 5. kérdőpontja és felelete így hangzik:[18]

„Miért Méltóságos Fő-Generális úr Excja ordere szerint nem compareált az trencsényi harcra?"

„Nem is vötte ő Excja orderét, hanem a Felséges Fejedelmét vötte, akkor a midőn az harcz állott, és ahhoz képest is marsírozott, — kit jól tud Szalay Pál uram."

Ocskay igazat mondott, amikor azt állította, hogy Bercsényitől semmiféle parancsot nem kapott, sem a csata előtt, sem az alatt. De viszont annak sem találjuk nyomát, hogy ő Rákóczitól kapott volna parancsot, „akkor, amidőn az harcz állott". Legelső utasítását, mint előbb láttuk, Isztriczén kapta a csata napjának délutáni óráiban. Lehet, hogy ő azt hitte, hogy a harc akkor még állott, a valóságban azonban, mint tudjuk e szerencsétlen küzdelem már a déli órákban véget ért.

A Fejedelem balesete kétségkívül nagy hatással volt a kuruc sereg felbomlására. A hatás, sajnos, túlságosan nagy volt. Érthető, hogy milyen leverő benyomást gyakorolhatott a legfőbb hadúr elvesztének híre ingadozó és hátráló csapatok, amúgy is laza és a tömegpániktól megfertőzött lelküle-

---

György uramnak is, az vármegyék hadaival siessen conjunktiomra, operálhassunk egész tehetséggel ellenségben."

Ocskay levele Bercsényihez Vendégh faluból 1708 augusztus 27-én — tehát egy nappal átpártolása előtt — „... meg írtam Ő Nagyságának voltaképen az itt való dolgokat, addiglan egyébbaránt ki nem nyomulok innend, valameddig ellenségnek reális operációját és szándékát meg nem tapasztalom."

Valamennyi levél az *Országos Levéltár* Missilis gyűjteményéből.

[16] *Thaly gyűjtemény* a Nemzeti Múzeum kézirattárában (Fol. 1389. Hung. — 8. Fasc. 182. lap.).

[17] *U. o.* 189. lap.

[18] *Thaly:* Ocskay László 2-ik kiadás II. K. 320. lap.

tére. De a csata elvesztése nem ezen fordult meg. A palotás ezred megingása után a pánikszerűen menekülő hadak között rendet teremteni már lehetetlen lett volna. S még ha Rákóczi lovával fel sem bukik, a tömeg minden bizonnyal úgy is magával ragadta volna. Ha a hadtörténelem néhány azonos esetét vizsgáljuk, akkor arra a következtetésre jutunk, hogy fegyelmezett, nagy harcértékű csapatoknál a vezér elvesztése vagy balesete nem okozza feltétlenül azok fejvesztését; vagy ha egy sereg ilyen baleset folytán rövid időre el is veszti szilárd magatartását, hamarosan újból rendbe jöhet.

Mindkét lehetőségnek tanulságos példáját láthatjuk a Gustav Adolf és Wallenstein között vívott lützeni csatában (1632 november 6.). A svéd király, nehéz finn és svéd vértes lovassága élén, egy válságos pillanatban személyesen vezette csatarendjének jobbszárnyát a harcba, amikor két puskagolyótól találva, hősi halált halt. Királyuk elvesztése feletti fájdalmukban a svédek kétszeres dühhel rohantak Wallenstein hadaira, Bernát, weimári herceg, mint a király után rangban legmagasabb, azonnal a csapatok élére állott s Wallenstein hadait annyira megverte, hogy a lovasság pánikszerű futásban keresett menekülést. Ekkor a császáriak segítséget kaptak. Pappenheim 7000 lovassal váratlanul a csatatérre érkezett és visszaszorította a svédeket. A mérleg már-már Wallenstein javára billent, amikor Pappenheim halálosan megsebesült és lováról lehanyatlott. Serege erre fejét vesztette, meghátrált s átengedte a csatateret a svédeknek.[19]

Ugyanaz az ok — a vezér eleste — tehát különféle okozatot válthat ki, aszerint, hogy milyen harcértékkel rendelkezik az a csapat, amelyet ő vezetett.

Napoleon a poroszokat 1815 június 16-án Lignynél megverte. A német fővezér — Blücher tábornagy — a visszavonulás forgatagában halálra sebzett lovával felbukott. Teste felett száguldtak francia és német lovasok, amíg segédtisztje, Nostitz gróf őrnagy, válságos helyzetéből ki nem mentette. Ugyanez a súlyosan megsérült Blücher, ugyanezekkel a megvert és szertefutott csapatokkal, két nap mulva június 18-án, győzedelmesen döntötte el a Belle-Alliance-i csatát.[20]

Rákóczi trencséni baleseténél az volt a baj, hogy segédtisztjei voltak ugyan, akik a veszedelemből kimentették, de Bercsényi nem volt Weimári Bernát, aki erős kézzel magához ragadta volna a vezetés gyeplőjét.

A trencséni csatát el kellett veszteni, ugyanúgy, ahogy elkellett veszteni 172 évvel korábban a mohácsi csatát és 140 évvel később a schwechati csatát, mert mindezeknek a har-

[19] *Militär Conversations-Lexikon*, Leipzig 1833. IV. kötet, 773. lap
[20] *U. o.* IV. kötet 669. lap.

coknak magyar seregei a vereség és a szétoszlás csiráját magukban hordozták és mert a csatát nem hadratermett, a vezetésben kiváló vezérek irányították. Hiányzott soraikban az a „disciplina militaris" és az a „serény resolutio", amelyet gróf Zrinyi Miklós, az író, már az ő korának magyar hadseregeiben is nélkülözött.

Szinte a trencséni csatára vonatkoztathatjuk „Török Afium"-ának ama bölcs mondását, melyben olyan találóan jellemzi a győzelem és vereség feltételeit, „mert a hadi ütközetben a kevesebb, de gyakorlott nép készebb a győzelemre, a tudatlan és gyakorlás nélkül való sokaság pedig mindenkor inkább kitétetett a veszedelemre."

Markó Árpád.

Dunai flottillánk a világháborúban.

I.

1914 decemberében, Belgrádban, az első megszállás alkalmával, érdekes röpiratot találtunk. Címe: „A monitor írásban és képben." (A belgrádi „Straže" cég kiadása). Ebből vesszük a dunai flottillára vonatkozó szerb véleményt:

„Az osztrák-szerb háború 1914 július 15-ről 16-ra virradóra, éjjel indult meg (szerb naptár szerint), még pedig az osztrák dunai flottilla monitorainak ágyúzásával. Ezek a lövések a belgrádi településeket találták. Ezt a kis alkotmányt (a monitort) a háború kezdetén kinevettük és tréfákat faragtunk róla. De csakhamar beláttuk, hogy ez a monitor a maga cinizmusával és vakmerőségével súlyos kárt okoz nekünk. Mióta kitört a háború, zavarja kereskedelmünket és napi munkánkat."

Ha Belgrádban két ember összetalálkozik, másról sem beszél, mint a monitorról. De nemcsak a belgrádiakat tartja ez a járómű izgalomban; egész Szerbia tele van a monitorról szóló fantasztikus és egymásnak ellentmondó hírekkel. „Ugy bukkan fel, mint a hattyú, ott, ahol legkevésbbé várja az ember, pusztít, rombol, öl és gyilkol mindent, amit elér."

Ezért határozta el magát a Straže-cég, hogy a maga valóságában mutatja meg a szerb népnek ezt a veszedelmes ellenséget.

Itt a dunai flottilla leírása következik, majd a legénység és tisztikar jellemzése. Az egész ismertetésben alig van téves adat. Érdekes a következő megállapítás:

„A tisztikar jól minősített tisztekből áll, akik rendszerint összeköttetésük és pártfogóik segítségével kerülnek a dunai flottillára. Ez azért van így, mert a flottillát a hadseregben nagyra tartják és a flottillában levő minden helyért versengenek."

Egyik legvitézebb ellenfelünknek ez az ítélete háborús eredetű. A háború előtt azonban még a hazai szakemberek véleménye is megoszlott, vajjon mire képes a dunai flottilla, van-e létjogosultsága? Megtudja-e oldani mindazokat a feladatokat, amelyek a folyamon és a folyam mentén vívott harcokban reá várnak: határvédelem, ellenséges átkelések meg-

akadályozása, saját átkeléseink támogatása, légvédelem a folyam mentén, a hajóút megtisztítása aknáktól, stb.

Ugyan sokat vitatkoztak a legtöbb fegyverről, amelyet háborúban még nem próbáltak ki, de káros következmények nélkül. Mi részben ennek a kiforratlan véleménynek, részben pénzhiánynak tulajdonítjuk a flottilla tíz évig tartó elhanyagolását. 1904-től 1914-ig egy új monitor sem épült. De nem volt rendezve a báziskikötő kérdése sem. Belgrád és Budapest között egyetlen kikötő sem volt, amely alkalmas lett volna ütközetben megsérült, vagy a rendes „kopás" folytán javításra szoruló hajók, vagy a jégzajlás idején telelésre kényszerülő hajóhad befogadására.

A fenti kérdésekre a feleletet a flottilla csak a háborúban adhatta meg. Használható fegyvernek bizonyult, nélkülözhetetlen támogatójává vált a szárazföldi csapatoknak. A csapatvezetők a folyammentén kivétel nélkül mind számot tartottak a flottilla támogatására. Ezt a körülményt vette figyelembe a hadvezetőség is, amikor a háború alatt állandóan tökéletesítette és fejlesztette ezt a fegyvernemet. 1917-ben a hajók száma az 1914. évihez képest csaknem megduplázódott, az ágyúk számát tekintve pedig még ennél is nagyobb erőt képviselt. (Lásd mellékelt lajstromot).

A kikötőkérdést azonban csak Turn-Severin elfoglalása oldotta meg.

Az alábbiakban dunai hajóhadunk háborús működését ismertetjük. Nem mint a nagy háborúnak külön fejezetét, hanem mint szerbiai és oláhországi hadjáratunknak szerves kiegészítő részét. A dunai flottillának balkáni és dunai hadseregeinkkel együtt vívott harcai következtében lettünk urai a Dunának. Lehetetlen volna csaknem négy év küzdelmét részletesen leírni ebben a tanulmányban. Csak azokat a vállalkozásokat ismertetjük, amelyeknek céltudatos végigküzdése és szerencsés eredménye folytán megnyílt a hajózás számára a vizi út Bulgáriáig, majd később a Fekete-tengerig.

II.

A háború kitörésekor a Száván (Brčkonál) a „Maros" és „Lajta" monitor, a „H" őrnaszád és egy kórházhajó támogatta csapatainkat. A Dunán a „Temes", „Bodrog", „Kőrös" és „Szamos" monitor, a „B", „C" és „F" őrnaszád Zimonynál, a „D" és „G" őrnaszád Pancsovánál állott.

Szerbia ellen a Drina alsó folyásánál és a Drina menti Szávaszakaszon indult meg a támadás. Augusztus hó 14-én sikerült csapatainknak a Drinán átkelniök. Az előnyomulás idején a Száván levő monitoraink csapataink balszárnyát fedezték. Különösen sikeres volt a folyamerők támogató fellé-

pése Szabács megrohanásánál és a Mišar magaslaton lévő ellenséges ütegek leküzdésénél. Ezalatt a dunai csoport, a szárazföldi nehéz tűzérséggel együtt, július hó 29-étől augusztus hó 17-ig többszörös tüntetéssel és tüzeléssel Belgrádban és környékén foglalkoztatta az ellenfelet. A drinai előnyomulás eredményeként elérték csapataink a Kolubarát és bevették Užicet.

A galiciai hadi események következtében a Duna vonalán álló hadseregünket az orosz harctérre rendelték. A szerbek ennek folytán a Duna mellől elvont erőikkel a Kolubara-Száva arcvonalon ellentámadásba kezdhettek; a mieink visszavonultak.

A nyári alacsony vízállás miatt, monitoraink kénytelenek volta a Száván felfelé, a Drina torkolatáig húzódni. Ezzel megszakadt az összeköttetésük a dunai csoporttal. Így történhetett meg a szerbek átkelése a Száván Kupinovonál, Novoselonál és Mitrovicánál. (Szept. 5. és 6.) A szerbek átkelési kísérletét Zimonynál szeptember 8-án a „Temes, „Bodrog" és „Szamos" monitor megakadályozta. Zimonyt mégis kiürítették csapataink, nehogy a feljebb átkelt ellenfél bekeríthesse őket. A visszavonulást a monitorok fedezték. Szeptember hó 9-én Pancsovánál is sikerült a szerbeknek átkelniök. A nem vértezett őrnaszádokat, amelyek nem tudtak volna a hosszú Pancsova—Zimony szakaszon az ellenséges ütegek tüzében áttörni, Pancsova kiürítése előtt felrobbantották. Eddig ezek a kis hajók hajószállítmányok kísérésével és felderítő útakon jó munkát végeztek.

Szeptember 12-én megállásra és a Dunán át való visszavonulásra bírtuk Pancsovánál a szerbeket. Közben (szept. 6.) Krauss altábornagy megverte a Timok hadosztályt és átkelt Mitrovicánál a Száván. Erre a szerbek szept. 13-án kiürítették Zimonyt. A dunai flottilla legénységének egy kis osztaga elsőnek vonult be a városba, amelyet annak kiürítésekor utolsónak hagyott el.[1] Az előnyomuló Krauss hadosztályt újra támogatta a Rača gázlón átvergődött szávai monitor csoport, amelynek az ellenséges ágyútűzben, a felrobbantott Száva-hídon másodszor is áttört „Temes" monitor (parancsnoka: Wulff Olaf sorhajóhadnagy, ekkor ideiglenes hajóhadparancsnok is, aki ezért a nehéz viszonyok között véghezvitt haditettéért nyerte el a Mária Terézia Rend lovagkeresztjét)[1a] és „B" őrnaszád, valamint a „Kőrös" monitor és az „Andor" aknakereső gőzös sietett segítségére. Útközben a „Temes" csoport elpusztította a szept. 28-án Zimonyt újból veszélyeztető szerb csapatok átkelési eszközeit. Ez a körülmény késztette az

[1] Vorfallenheitsbericht des K. u. K. Donau-Flottilen-Kdos.
[1a] Species facti az orsz. hadilevéltárban a dunai flottilla iratai közt.

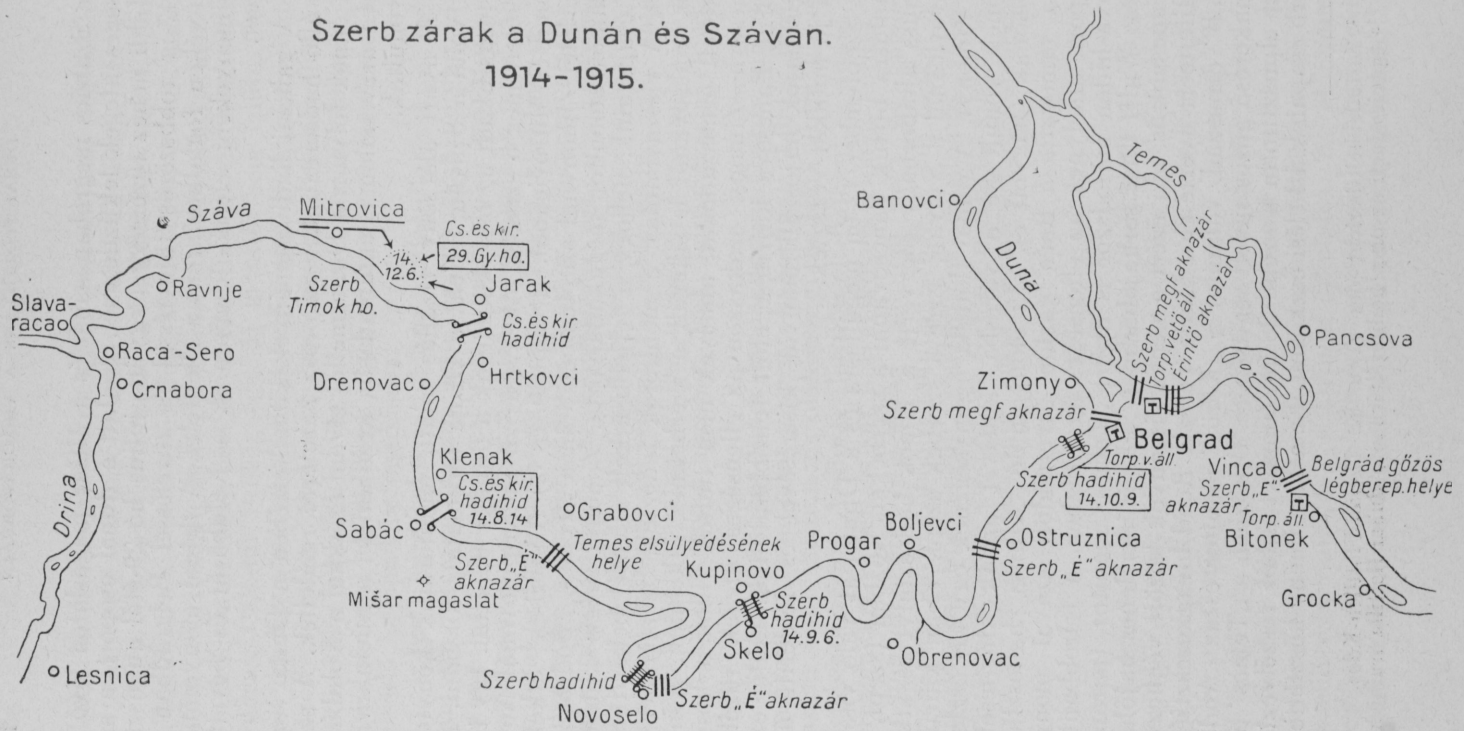
Szerb zárak a Dunán és Száván.
1914-1915.
Száva
Mitrovica
Cs. és kir. 29. Gy. ho.
14. 12.6.
Jarak
Szerb Timok ho.
Ravnje
Slava-racao
Raca-Sero
Crnabora
Drina
Lesnica
Cs. és kir hadihid
Drenovac
Hrtkovci
Klenak
Cs. és kir. hadihid 14.8.14
Sabác
Grabovci
Szerb „É" aknazár
Mišar magaslat
Temes elsüllyedésének helye
Kupinovo
Szerb hadihid 14.9.6.
Skelo
Szerb hadihid
Novoselo
Szerb „É" aknazár
Progar
Boljevci
Obrenovac
Banovci
Duna
Temes
Szerb megf aknazár
Torp. vető áll
Érintő aknazár
Pancsova
Zimony
Szerb megf aknazár
Belgrad
Torp. v. áll
Szerb hadihid 14.10.9.
Ostruznica
Szerb „É" aknazár
Vinca
Szerb „É" aknazár
Torp. áll
Belgrád gőzös légberep. helye
Bitonek
Grocka

ellenséges hadvezetőséget Zimony és a Szerémség végleges kiürítésére (L. Percevič J. művét.) A Szabács és Mišar magaslat körül lefolyt eredményes harcok után a „Temes" egy éjjeli felderítő út alkalmával (a Skelanál lévő ellenséges áthajózási anyagot semmisítette meg) Grabovci sziget közelében aknába ütközött és elsüllyedt (Okt. 22.). A „Temes"-t 1916. jún. 27-én kiemelték és átépítés után 1917-ben újra besorozták a dunai flottillába. A hajó személyzetének 30 tagja lelte halálát a robbanásnál, az életben maradottakat a „B" őrnaszád mentette meg.

November 1-én végre bevették csapataink a monitorok támogatásával Szabácsot, november 10-én a Mišar magaslatot.

A csapatainknak mindinkább fenyegető bekerítő mozdulata elől kitérő szerbek 26-án feladták a Száva magaslatain levő állásaikat, majd december hó 1-én Belgrádot is kiürítették. A „Szamos", „Bodrog" és „Enns" monitorok, amelyek a Száva menti harcok idején eredményes ágyúharcot vívtak a belgrádi újonnan felszerelt francia tengerész-ütegekkel, végre december 7-én Belgrád előtt egyesülhettek a közben aknáktól megtisztított folyón a Száváról érkező flottillával. Az egyesült hajóhad ettől kezdve a Grocka felé előnyomuló csapataink balszárnyát fedezte.

A forgandó hadiszerencse újból a szívósan és bátran védekező szerbeknek kedvezett. December 13-án jobbszárnyunk, 14-én derékhadunk, 15-én balszárnyunk vonult vissza. A Száván át Szabácsnál, a Dunán át Belgrádnál és Višnicánál történt átkelést a folyamerők védőharca fejezte be.

A Szávánál megállt a szerbek előnyomulása; a Duna mentén úgy látszik a monitorok jelenléte akadályozta meg a támadó átkelést.

Igy ért véget ez a véres esztendő és csaknem egy évig tartott, míg újra nagyobb szabású hadműveletekbe foghattak a kimerült ellenfelek.

III.

Belgrádnak 1915. október hó elején történt elfoglalását és az ezt megelőző dunai és szávai erőszakos átkelést, Mackensen tábornagy az egész világtörténelemben páratlan hadi eseménynek tartja.

Belgrád bevétele és az ezzel megindúló szerbiai hadjárat volt az első sikeres lépés a Törökországgal való közvetlen összeköttetés megteremtésére és az odavezető hajóút felszabadítására.

„Meg kellett teremteni Törökországgal a ... kapcsolatot", mert annak „hadianyaggal való ellátása úgyszólván le-

hetetlen volt." Kétszer kíséreltük meg a lövőszerszállítást hajóval. De hiába. 1914 december hó 24-én csak Szendrőig jutott a „Bodrog" monitor által kísért szállítmány, az erős ágyútűzben azonban vissza kellett fordulnia. 1915. március 30-án a lövőszert szállító gőzös egyedül kísérelte meg éjtszaka a szerb tüzérségi zárakon az áttörést. Vinčanál azonban értékes szállítmányával együtt levegőbe repült. „Szerb ujság-hírek szerint a hajó Vinčánál aknára jutott és csak az ekkor bekövetkező robbanás riasztotta fel a szerb tüzérséget, amely tüzelésével a hajó roncsait is megsemmisítette."

A Vaskapu alatt ellenfelünk elsüllyesztett hajókkal és aknazárakkal csaknem teljesen elzárta a Dunát. A Belgrádtól a bolgár határig terjedő viziút 330 km. 25 km-es sebességgel is 13½ órát kellett volna a lövőszerszállítmánynak ellenséges ütegek tüzében hajóznia. Ehhez képest a robbanás következtében hősi halált halt Böszl sorhajóhadnagy,[2] a „Belgrád" gőzös parancsnoka, valóban megoldhatatlan feladatra vállalkozott. A vázolt nehézségekkel való sikeres megküzdés után, még az oláh Dunán lévő felfegyverzett orosz gőzösök támadásával is számolnia kellett. A Törökországba való lövőszerszállítás tehát csak Belgrád és a szerbiai Dunapart elfoglalásával vált lehetségessé.

Az erre a célra a Drina és Cserna között összegyűlt hadseregek felvonulása szeptember végén már megtörtént. „Az átkelő helyek leplezése céljából szükség volt arra, ... hogy a támadás széles arcvonalban történjék." Ezért a 3. hadseregnek a Drinán, a Száván és Dunán (Belgrádnál), a 11. hadse-

[2] Itt kell megemlítenünk azt a magyar szempontból nem közömbös körülményt, hogy a hősi halált halt Böszl, azután Lucich sorhajókapitány, az eddigi és későbbi vállalkozásoknál kitűnt Wulff és Kankovszky sorhajóhadnagyok, Taschler (Tasnád) fregattahadnagy magyar tisztek és a legénységnek a fele is magyar volt!

Ezenkívül még a következő magyar tisztek voltak dunai hajóhadunk tisztikarában: Markó Gerő, Bausnern Ármin, Böhm Cosimus, Schiavon Henrik sorhajóhadnagyok, Korparic Ede, báró Karg György, Nagy Lajos, Deák Lajos, Illés Lajos fregattehadnagyok; a bevonult tartalékosok közül: Sényi Péter korvettekapitány, Darvas Pál fregattehadnagy, Losonczy István, Quirini Egon, Németh András, Kárpáti Lajos, Vári Nagy Lajos korvettehadnagyok, Mészáros Dezső, Isépy Tivadar, Szalai Ferenc tengerészzászlósok, Mattyasovszky Ernő, Zathureczky Elemér, Szulyovszky Imre, Horváth Imre, Gramantik Mihály tengerészhadapródok. (E névsor nem teljes, mert nem állottak rendelkezésemre az 1917. januárjától a háború végéig szükséges, továbbá az orvosokra és műszaki tisztviselőkre vonatkozó pontos adatok. Wulff O. idézett művéből tudjuk, hogy dr. Barcsai Ábris, dr. Farkas Kamillo sorhajóorvosok, dr. Gotthard István (tart.) és dr. Mihalkovics Elemér fregatteorvosok, Csiszarik Fülöp 2. o. főgépüzemvezető, Zelechowski Gyula 1. o. tengerészhadbiztos ugyancsak 1917. jan. 1-ig voltak tagjai a hajóhad tisztikarának!) A felfegyverzett gőzösök és segédhajók kapitányai közül magyarok (1917. I. 1-ig érvényes adatok!): Simon Antal, Héjas József, Farkas Kálmán, Dobó Aladár, Győri Lajos.

regnek a Dunán (Kostalacnál, Szendrőnél és Ujmoldovánál), végül egy szárnybiztosító csoportnak ugyancsak a Dunán (Orsovánál) kellett átkelnie, illetve a belgrádi főátkelés idején tüntetnie.

A dunai flottilla, amelyhez közben két modern monitor („Temes" és „Száva") csatlakozott, Lucich sorhajókapitány vezérlete alatt Ujvidéken és Zimonyban (a „Szamos" csoport Brčkonál) állott.

Függetlenül a hadsereggel közösen megállapított haditervtől a hajóhad a következő előkészületeket tette:

A „Kócsag"-ágban lehorgonyzott, fából összetákolt álőrnaszáddal tüzelésre bírta a szerbek ágyúit. Körülbelül százat lőttek erre a rejtélyes alkotmányra, amely így két napi tüntetésével hozzájárult a szerb ütegek állásának felderítéséhez.

Az aknakereső osztagokat már október hó 4-én készen tartották és ellátták velük a Száván lévő hajócsoportunkat is.

A 3. hadsereg parancsnokságával történt megállapodás szerint, ennek a hadseregnek két helyen, a Dunán és a Száván, a Kalimegdán alatt és a Nagy Cigányszigetnél, a Száván három helyen: Jaraknál, Progarnál és Boljevcinél kellett átkelnie. A Belgrád alatti átkelést a flottilla zömének, a szávai átkelést az ottani erőknek („Szamos" monitor, „Una" felfegyverzett gőzös) kellett támogatnia.

A dunai flottillát közvetlenül a Belgrádnál átkelő VIII. hadtest parancsnoksága alá rendelték. A két parancsnokságot telefonvonal kötötte össze.

A flottilla részére az alábbi rendelkezéseket adták ki:

1. Az október 7-én hajnalra tervezett áthajózás idején a monitorok, a VIII. hadtest útászparancsnokának kívánságára, nem támogatják az áthajózó csapatokat, hogy hullámverésükkel ne veszélyeztessék az útászpontonokat. (A monitorok jelenléte talán túlságosan kitette volna az átkelési eszközöket az ellenséges ágyútűznek?)[3]

2. Az október 6-án délutántól késő éjtszakáig *tartó tüzérelőkészítés után, az aknakereső osztagok* az áthajózás vonalán és a Cigány-sziget két oldalán megtisztítják a folyót az aknáktól.

3. Az aknakeresés után az átkelőhelyet és eszközöket (a Kalimegdán (Njebojse tornya és a Kócsag és Kožara szigetek között levő vonal), ettől a helytől keletre az összes őrnaszádok és 4 motorcsónak védik meg ellenséges motorcsónakok támadásától. (A motorcsónakokat puskalövések érték, amire ezek visszatérni kényszerültek.)

Az előkészületek a vázolt terv és kiadott intézkedések szerint történtek meg. A nagyon kedvezőtlen átkelési viszo-

[3] Vorfallenheitsbericht des K. u. K. Donau-Flotillen Kdos.

Dunai átkelés Belgrádnál 1915-ben.

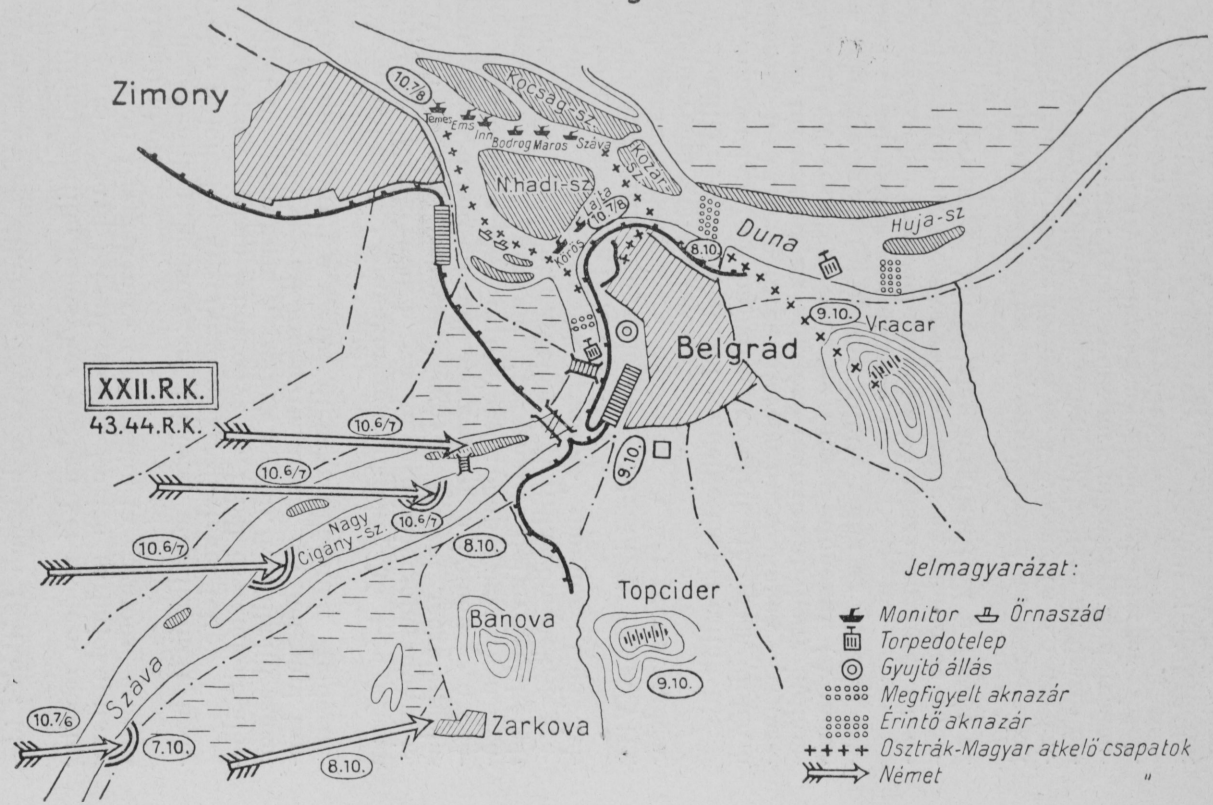

nyok között is sikerült az éj folyamán (október 7-én) mintegy 4½ zászlóalj erejű csoportnak a Njebojse toronytól keletre partra szállnia.[4]

Ez lassan harcolva tudta csak magát a vasúti töltés mentén beásni és ezt az állást az erős ellenséges tűzben megvédeni. Ennek a szorongatott csoportnak a támogatására küldötték már kora reggel a „Bodrog" és „Maros", majd a „Száva", Kőrös" és „Lajta" monitorokat. A hajók is heves ágyútűzbe kerültek különösen veszélyeztette őket a Vračaron álló 14 cm. francia tengerész-üteg, mert ennek lövedékei átüthették a monitorok páncélját. A VIII. hadtest nehéz tüzérsége azonban olyan jó eredménnyel támadott ezekre az ütegekre, hogy a „Kőrös"-nek és „Lajtá"-nak sikerült közvetlenül a Kalimegdan alá állnia, sőt a „Lajta" közvetlen összeköttetésbe juthatott a csapataink balszárnyán küzdő 87. gyalogezredünk részeivel. Ennek a csapatnak az útmutatása szerint lőtte a „Kőrös"-sel együtt közvetlen közelből a mieinket veszélyeztető szerb állásokat és a Kalimegdanon felvonult tábori tüzérséget, amely onnan távozni kényszerült.

A többi monitor a Kalimegdantól keletre és a gyárnegyedben, valamint a temetőben lévő hadállásokat és védelemre berendezett házakat és kaszárnyákat lőtte.

Délután a „Temes", „Ens" és „Inn" váltották fel a harcban álló monitorokat. Ezek is eredményesen pásztázták az ellenséges tüzérállásokat. A „Temes", kettős ágyútornyának 3-szoros ütegtüzével, elnémított egy ellenséges üteget a Vračaron. Estére az ellenség tüzelése alábbhagyott s a sötétség beálltával a monitorok ismét kikötőhelyükre tértek vissza. Nagy Vilmos téved a dunai hajóhadról mondott, különben elismerő véleményében, mert a dunai flottilla egész nap harcolt, nemcsak délután 3 órától kezdve.[5]

Október 7-én nappal a VIII. hadtest, mintegy 2500 főnyi áthajózott csoportjának megerősítéséről szó sem lehetett. De nem tudták megerősíteni a XXII. német tartalékhadtestnek a Nagy Cigányszigetet elfoglaló századait sem. A szerb tüzérség kitünően fedett állásából állandóan lőtte az átkelőhelyeket.

Október 8-ra virradóra az őrnaszádok újra cirkáltak a további átkelés biztosítására. Az egyik őrnaszád megtalálta az előző napon a Nagy Hadiszigetig sodort és megakadt útász pontonokat.

„A két éjjel folyamán átszállított 7¼ gyalogzászlóalj ugyan már elég tekintélyes erőt képviselt, de helyzetük" még válságos volt, a harc hevesebb, mint 7-én. Az ellenfél megerő-

[4] Lásd *Nagy Vilmos* idézett cikkét: *Hadtörténelmi Közlemények*, 27. évfolyam, III. füzet, 310. 311. és 312. oldal.

[5] Lásd idézett cikkét: 323. oldal.

sítette még el nem pusztított harci eszközeit: „telefonösszeköttetés hiánya miatt tűzérségünk nem tudta támogatni a vasúti töltés mentén harcoló csapatokat. Folyamkábel lerakása se sikerült és a fényjelzéssel vagy zászlókkal való tűzvezetés az ellenség heves tüzelése folytán lehetetlen volt."

„Október 8-án délelőtt csak a monitorok támogatták a gyalogságot..." A „Kőrös" és „Lajta" 7-i tapasztalatai alapján kettős csoportokban küldték a monitorokat a balszárny támogatására.

A három első csoport már kora reggel elfoglalta állását. A „Kőrös"-nek sikerült partra tett jelzőosztaggal újból összeköttetést létesítenie és ezzel a Kalimegdanra lövő tűzérség tüzét úgy irányítania, hogy az onnan tüzelő szerb ütegek teljesen elhallgattak."

„A szerbek azonban a város szélén lévő házakban még mindég tartották magukat és változatlan hevességgel lőtték a vasúti töltést... A „Kőrös" monitor tűzbe fogta ezeket az épületeket és Peter alezredes tűzvezetésének alapján olyan hatásosan működött, hogy a szerbek menekülve hagyták el eddigi biztos fészkeiket." Embereink „erre úgy fellelkesültek, hogy élükön a zászlóaljparancsnokkal, azonnal rohamra indultak; három tisztet és 165 fő legénységet elfogva bevonultak a városba és ott elsáncolták magukat."

Ezekben a harcokban több monitorunk sérült meg. 9 óra 30 perckor a „Maros"-t telitalálat érte a Vračarról, de harcraképes maradt. A Topčiderről viszont 11 óra 40 perckor, az „Enns" monitort, éppen amikor a Kalimegdan alatt harcoló monitorokhoz akart csatlakozni, szerencsétlenül érte egy lövés, amely erős léket ütött rajta. Az elsüllyedés elkerülése végett a parancsnok kivitte hajóját az ellenség tüzéből és a parton zátonyra helyezte. 1 órára már a léket is betömték. Ugyancsak telitalálat érte a „Temes"-t,[6] amely a megsérült „Enns" védelmére önfeláldozó harcba kezdett a Topčider tengerész-ütegével. A „Temes"-nek is sikerült az ágyútűzből saját erejével a partig és ott zátonyra jutnia és a léket betömnie.

A dunai flottilla parancsnokának közbenjárására egy 30½ cm. ütegünk némította el egyetlen szerencsés lövésével a veszélyes ágyúkat. A megsérült monitorokat a harcban a „Száva" és „Inn" helyettesítették. A hajóhad parancsnoka, aki 7-én a „Temes"-ről vezényelte hajóit, motorcsónakon jelent meg a helyszínén és személyes intézkedésére a „Sámson" és „Álmos" felfegyverzett gőzösök vontatták el az „Enns"-t és a „Temes"-t. Különösen említésre méltó a „Temes" elvontatása. 5 perc alatt sikerült a sérült hajót vontatókötélre

[6] Parancsnoka: Wulff Olaf.

venni és ellenséges ágyútűzben elvontatni.[7] A dunai hajóhad 8-i önfeláldozó szereplése nagyban hozzájárult a nap sikeréhez.

Éjjel az őrnaszádok kábelösszeköttetést létesítettek az átkelt csapatokkal.

9-én éjjel sikerült a csapatok további áthajózása. A két hadtest egyesült rohamával bevettük Belgrádot.

A hajóhad aknász osztagai éjtszaka állandóan ellenséges tűzben végezték munkájukat. Ezeknek a napoknak (október 6-tól 9-ig) nehéz küzdelmei alatt azonban Belgrádtól keletre rendszeres aknakeresésre gondolni sem lehetett.

A Száva menti hadműveletek október 6-án hajnalban indultak meg. A „Szamos" csoport[8] Brčkoból indulva hajnali 3 órakor érkezett Jarakhoz és előzte tüzelésével a szerb parti őrséget. Két gőzkomp azonnal megkezdte a csapatok áthajózását. A délután 4 óráig tartó harcban a „Szamos" és az „Una" a csapatok szárnyaitól tartották távol az ellenséget. Mikor az áthajózott erők már megvetették a lábukat, a monitorcsoport folytatta útját lefelé. Úközben Drenovacnál lőtte az ottani szigeten és a helységben lévő ellenséges állásokat; ezt nyomban követte csapataink támadása. Innen a Mišar gázlóhoz vezetett a „Szamos" csoport útja (délután 3 óra 40 perc): ez volt a legveszélyesebb pont a Száva mentén. A Szávaparton jól beásott 8 cm. tengerész-üteg heves, jól irányzott ágyúzással fogadta hajóinkat, a Mišar magaslat tábori ütegei pedig kartácstüzet zúdítottak rájuk. Az 500 m-re folytatott párbajban ugyan a „Szamos" lett a győztes, de több találat érte, amelyek a kormányvezetéket, az övpáncélt és az egyik 12 cm. ágyútorony védőpáncélját átütötték. Az „Una" sértetlen maradt, csak egy géppuskája vált használhatatlanná. A „Szamos" a Klenovačka Ada sziget mögé vonult vissza, ahol estére sérüléseit ideiglenesen kijavította. 8 órakor újra útra kelt, hajnalban (3 óra) Progarnál előzte a parti őrséget. Az áthajózás zavartalanul folyt le. A balszárny támogatása közben ismételten érte a hajókat ágyútűz, de kárt ezúttal sem szenvedtek. A „Szamos" még foglyokat is ejtett.

A németek dunadombói és temesszigeti, kevevárai és kevepallosi átkelésénél 205 tengerészkatona segédkezett az útászszolgálatban. Ezeket csakhamar berendelték, mert a „Kossava" következtében csak gőzösökön lehetett az áthajózást folytatni. Belgrádnál is csak a gőzkompok közlekedhettek. Ezeket az őrnaszádok biztosították és ők tartották fenn az állandó összeköttetést a már átkelt csapatokkal. Október 10-én déltől kezdve a „Bodrog"-nak és „Maros"-nak a Lipar

[7] Vorfallenheitsbericht des K. u. K. Donau-Flottillen Kdos.
[8] Parancsnoka: Kankovszky sorhajóhadnagy.

Dunai átkelés Ram-Temessziget-és Szendrőnél 1915-ben.

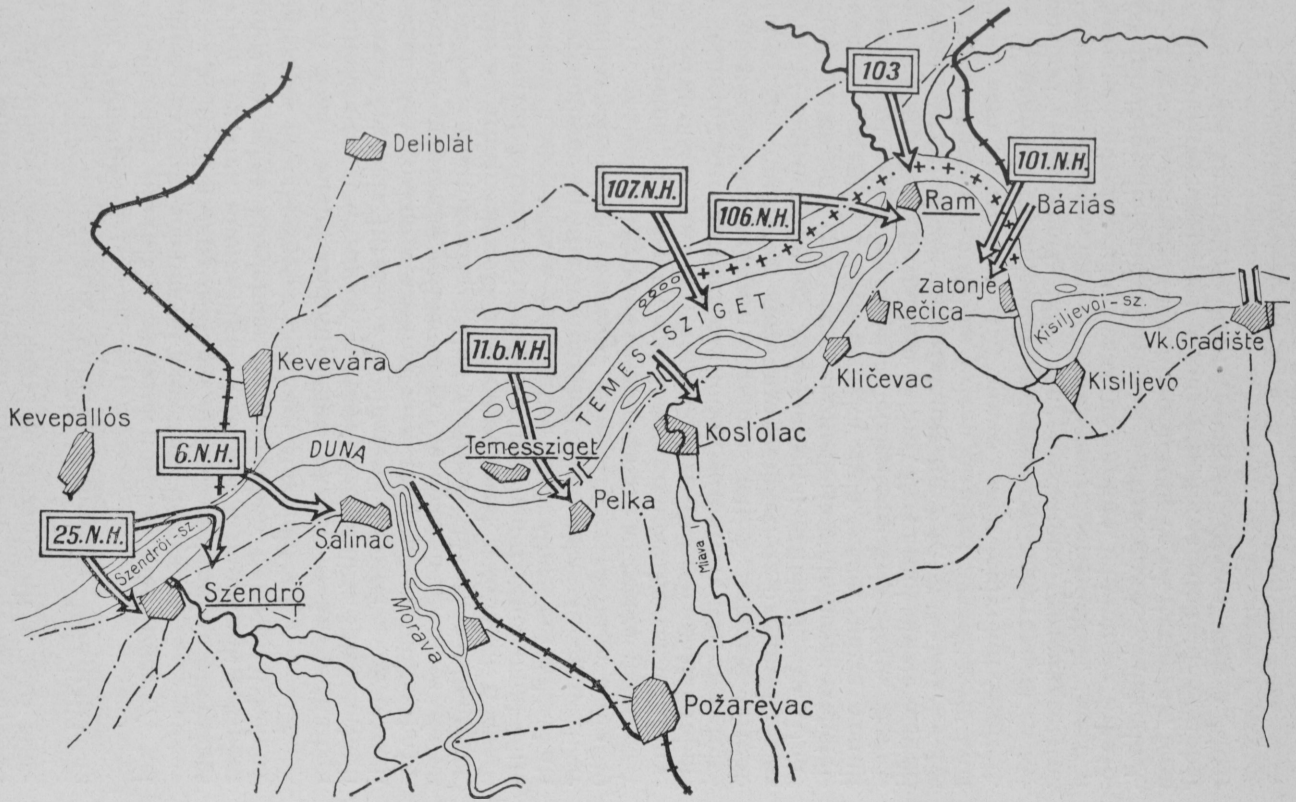

magaslatok megtámadására készülő csapataink balszárnyát kellett támogatnia. Drótnélküli távirókészülékkel felszerelt repülőgép végezte a tüzérségi megfigyelést. Ennek a közvetítésével monitoraink több jól irányzott lövése elnémította a szerb ütegeket.

A Lipar magaslatoknak október 12-re tervezett általános megrohanása elmaradt, mert a szerbek közben visszavonultak.

A belgrádi harcok után az első monitorosztály („Inn", „Bodrog" és „Maros") Zimonyban maradt, a második monitorosztály („Száva", „Kőrös" és „Lajta") Pancsovára ment.

Az aknászosztag által aknáktól megtisztított úton október 17-én Szendrőre szállították a Zimonyban készentartott hajóhidat. Ennek a fontos szállítmánynak a biztosítása után a második monitorosztály Gročkánál közvetítette a harmadik és tizenegyedik hadsereg szárnyainak találkozását.

További hídszállítmányok biztosítása után, a hajóhad legsürgősebb feladatává vált most már a vaskapui akna és folyamzár eltávolítása. Október 29-én az egész hajóhad Orsován egyesült, 30-án pedig útnak indulhatott egy-egy lövőszerrel megrakott uszály az „Inn", „Bodrog" és „Kőrös", valamint a „Sámson" fedezete alatt Bulgária és Törökország részére.

A hajóútat a szerb Dunapart mentén jelölték ki.

Tizennégy nap alatt érték el az egyesült hadseregek a 6-án megkezdett harcok és nehéz munka árán a hadműveleti célt a Dunán. További két hét, tehát kereken egy hónap alatt. Nišnek november 5-én a bolgárok által történt elfoglalásával, a szárazon is megnyílt az út Törökországba: a Belgrád—Sofia—Konstantinápoly-i vasúti vonalon.

A lőszer zavartalanul ért Lom-Palánkába. A felfegyverzett orosz gőzösök egy része visszavonult a Duna alsó szakaszára, egy részét meg a semleges oláh kikötőkben szerelték le. Későbbi hírek, amelyek a Reniből kiinduló orosz támadásról szóltak, nem bizonyultak valóknak. Mégis a most már rendszeressé vált lövőszerszállítmányok védelmére a megfelelő átrakó kikötőkben állandóan volt őrhajó. December 12-én már a Ruszcsukban egyesült egész hajóhad gondoskodott a közben megszervezett bolgár-román határvédelemnek a folyamon való fenntartásáról. Az egész biztosítandó vonal a Dunán Orsovától a Rjahovo és Tutrakan közt a folyón át vonuló román-bolgár határig terjedt.

A dunai hajóhad aknászai a már hajózható vízi út kijelölése után folytatták kemény munkájukat. November 28-ig 12 aknazárat és 4 torpedóvető állomást távolítottak el a Száván és a Dunán; összesen 218 drb., 9-féle és az angol, orosz,

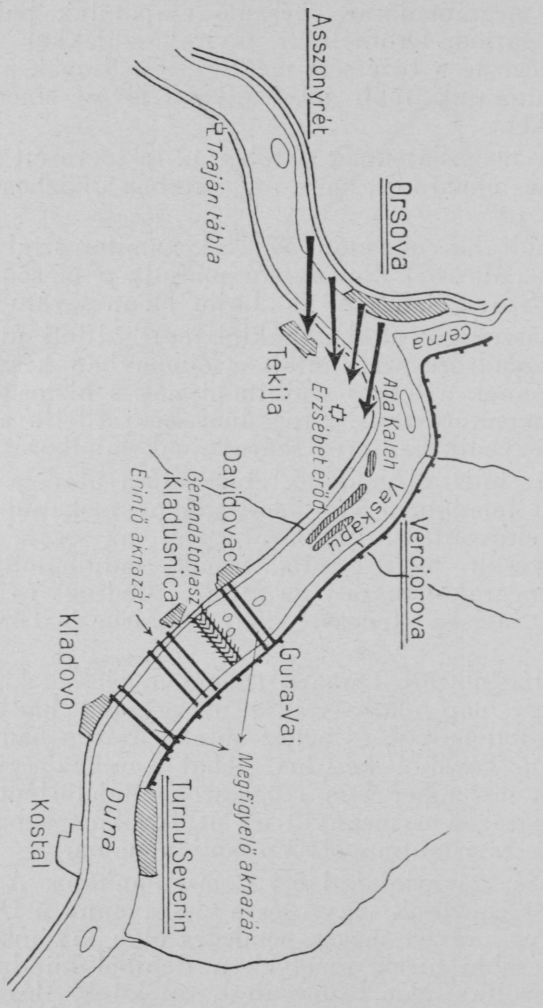

Dunai átkelés Orsovánál 1915-ben.

francia tengerészetnél használatos aknát. A vaskapui (Gura-Vai) zár gerenda torlaszai is tele voltak aknával.[9]

Ezeknek a záraknak nemzetközi volta az élő tanuja annak a segítségnek, amelyben az angol, francia és orosz tengerészet részesítette az ilyen dolgokban járatlan szerb szövetségesét.

[9] Vorfallenheitsbericht des K. u. K. Donau-Flottillen. Kdos.

IV.

Szerbiának nem volt hajóhada. A szerbiai hadjáratban dunai hajóhadunk ellen tüzérséggel, aknával és torpedóval küzdött. Nem került sor vízi erők egymás között való harcára. Az 1916. augusztus hó végén a monarchia és Oláhország között kitört háborúban más volt a helyzet. Oláhország a Duna-aktában biztosított folyamrendészeti joga alapján és a Dunabizottságban képviselt nagyhatalmak hallgatólagos beleegyezésével, tekintélyes hajóhadat szervezett.[10] Dunai flottillánknak még se volt alkalma rá, hogy ezzel az ellenfelével megmérkőzhessék. Úgy látszik, az oláh haditerv a Dunán védő természetű volt. Kalimoknál, Tutrakantól és Oltenitától nyugatra az oláhok betonállásokban felállított, páncélfedeles ütegekkel[11] védett, erős folyamzárat létesítettek. Az esetleges, a zár felett tervezett támadáshoz való átvonulásra szükséges kaput sem hagytak rajta.

A későbbi helyszíni szemle megállapítása szerint a zár területén, csak a felszínen látható aknák száma 260 volt. A zár egy része erős acéldróttal, láncokkal összekötött, a folyam medrébe levert cölöpökből, úszó és lehorgonyzott gerendákból, a folyón át feszített acélkötelekből állott.

Az oláh dunai hajóhadnak erre a védekező és csak saját csapatainak támogatására szorítkozó magatartására a háború kitörésekor nem lehetett gondolni.[12] Még meg sem érkezett a Ruszcsukban állomásozó dunai flottillához az oláh hadüzenet híre, amikor este fél 10 órakor az oláhok torpedótámadást kíséreltek meg monitoraink ellen. Az orosz-japán háború megkezdésének ez a folyón történt utánzása azonban nem volt olyan eredményes, mint a japánok port-arturi vállalkozása.

Az oláh torpedó csak egy uszályt talált, amely kettétört és elsüllyedt. Hadihajóink sértetlenek maradtak. Félórával a támadás után érkezett meg a hadseregfőparancsnokság távirata az este 9 órakor megtörtént oláh hadüzenetről.

Nehogy monitorainkat és Rjahovonál álló őrhajót a nyílt kikötőben további meglepetések érjék, elhatározták a hajóhad egyesítését a Sistovtól nyugatra fekvő Belene-csatornában.[13]

Ezt a kikötőt szemelték ki és szerelték fel egy várható oláh hadjárat esetén a dunai hajóhad hadműveleti bázisául. Itt helyezték el a folyammenti hadműveletekhez szükséges

---

[10] Lásd mellékelt lajstromot.

[11] A zár tüzérségét több páncéltoronyban elhelyezett 14 cm-es és sok kisebb gyorstüzelő ágyú képezte.

[12] Vorfallenheitsbericht des K. u. K. Donau-Flottille-Kdos.

[13] A Dunának a bolgár parttal határos mellékága.

hadianyagot és ez a csatorna lett a hadüzenet hírére az alsó Dunáról menekülő kereskedelmi gőzösök és uszályok főgyülekező helye.[13a]

Az oláh háború kitörése nem találta teljesen készületlenül a hajóhadat. Az előkészítő intézkedések következtében biztosítva volt a hajóhad elhelyezése; az aknazárakat és ezek védelmére rendelt ütegeket, fényszórókat, már felállították a kikötők biztosítására; a folyamon lévő hajók részére Belenen kívül is jelöltek meg kikötőket: ezenkívül tervbe vették mindjárt az ellenségeskedés megkezdése után az oláh kikötőkben lévő hajók megmentését.

Ennek a tervnek kivitelére augusztus 28-án reggel a II. monitorosztály hat őrnaszáddal Giurgiu ellen, augusztus 29-én délután az I. monitorcsoport Turnu-Magurele ellen, a

---

[13a] A Mackensen tábornagy parancsnoksága alá rendelt hajóhad hadrendje:

I. Monitorosztály:

I. Csoport: „Temes", „Enns" beosztva „Fogas"
II. Csoport: „Inn", „Száva" beosztva „Csuka"
III. Csoport: „Bodrog", „Körös" beosztva „Stör"
IV. Csoport: „Szamos", „Lajta" beosztva „Lachs"

Felderítő csoportok:

1. őrnaszádcsoport: „Viza", „Barsch" 2. őrnaszádcsoport: „Wels", „Compo"

Felfegyverzett gőzösök:

I. Csoport: „Álmos", „Helene" II. Csoport: „Una", „Vág"
III. Csoport: „Csobánc", „Szigliget"

Aknakeresőosztály:

Egy felfegyverzett aknagőzös: „Balaton": (motoruszály)
Aknaraktárhajó: „Tulln"
Aknanaszádok: „Bácska"; „Baja".

Vonat:

Mentőhajó: „Sámson" (felfegyverzett gőzös);
Kórházhajó: „Kulpa";
A hajóhadparancsokság lakóhajója: „Hebe".

Hadtápállomás:

1 kikötőhajó, uszályok, élelmiszer bárkák. Ide tartozott a motorcsónakosztály is, egy lakóuszállyal és változó számú motorcsónakkal.

IV. monitorcsoport Zimnicea ellen intézett támadást. Eredményes munka után — megrongálták ezeknek a helyeknek a kikötő berendezését, a hadviselés ott található eszközeit, elvontatták az uszályok nagy részét, megsemmisítettek két oláh őrnaszádot és egy aknarakó hajót — újból a Belenecsatornában egyesült a hajóhad.

A Kladovonál álló őrhajónk, az „Álmos" felfegyverzett gőzös, amint értesült a hadüzenetről, korábbi rendelkezés szerint Orsovára indult. Éjtszaka előreküldte az alájarendelt „Lachs" őrnaszádot és a hozzá beosztott német motorcsónakot, mert ezek a nem vértezett kis hajók nappal alig törhettek volna át akadálytalanul az ellenséges tűzérzárakon. Az „Álmos" 28-án reggel Turn-Severinben bombázta a katonailag fontos célokat és a kikötőben levő hajókat, és ez által magára vonva az oláh tűzérség tüzét, megkönnyítette a naszádok áttörését. A Dudasnál, Gura-Vainál és Verciorovanál folytatott sikeres tűzharc után Orsován egyesült az oda épségben megérkezett naszádokkal.

A dunai hajóhadat, amely eddig közvetlenül Mackensen tábornagy parancsnoksága alá tartozott, szeptember elején a Kosch gyalogsági tábornok vezetése alatt álló dunai hadsereg parancsnoksága alá rendelték.

Egyelőre a Duna mentén nem terveztek nagyobb hadműveleteket, ezért a hajóhadnak a hadseregparancsnokság utasítására tartózkodnia kellett minden olyan megmozdulástól, amely veszteséggel járhatott volna. A kényszerű tétlenség idejét hajóink kikötőjük megfelelő biztosítására és harckészségük fenntartására használták fel. Modern légvédelmi ágyúik jó szolgálatot tettek a csaknem naponta ismétlődő légi támadások elhárításával.

Oláhország ellen a szövetségesek (Németország a kettős monarchia, Bulgária és Törökország) négy hadserege vonult fel. A Mackensen főparancsnoksága alatt álló dobrudsai és dunai hadseregek a mintegy 600 km-es déli arvonalon; az első (parancsnoka: Arz gyalogsági tábornok) és a kilencedik (parancsnoka: Falkenhayn gyalogsági tábornok) hadsereg, amely német és cs. és kir. csapatokból állott, Erdélyben és a magyar-oláh határon. Az Erdély ellen intézett oláh támadás befolyásolta a szövetségesek haditervét.

A főharcszintér az Erdélyt övező, az Oláhország északi sarkától Orsováig terjedő, kb. 500 km-es arcvonal és Erdély maga volt. Ehhez képest a nagy erővel támadó oláh hadsereggel szemben egyelőre általában, de legtovább a Duna mentén, védekezésre szorítkoztunk.

A dobrudsai hadseregnek, mihelyt védekezésből támadásba mehetett át, a Duna torkolata volt a hadműveleti célja. A dunai hadseregnek egyelőre a Duna déli partját kellett

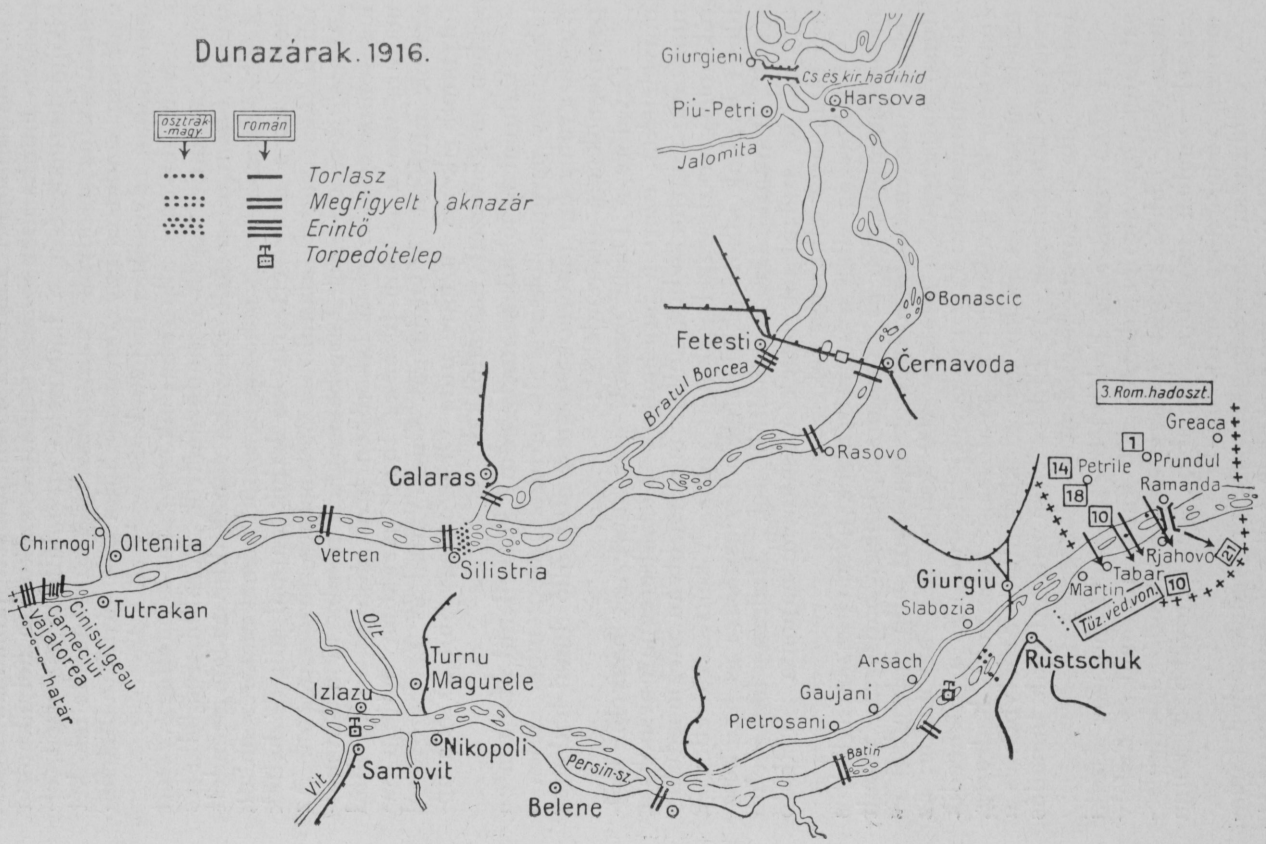
Dunazárak. 1916.
osztrák-magy.
román
Torlasz
Megfigyelt
Erintö
Torpedótelep
aknazár
Giurgieni
Cs. és kir. hadihid
Piu-Petri
Harsova
Jalomita
Bonascic
Fetesti
Černavoda
Bratul Borcea
Rasovo
Calaras
Silistria
Vetren
Chirnogi
Oltenita
Tutrakan
Cinisulgeau
Carneciui
Vajatorea
határ
3. Rom. hadosztály
Greaca
Prundul
Petrile
Ramanda
Rjahovo
Tabar
Martin
Tüzvédvon.
Giurgiu
Slabozia
Rustschuk
Arsach
Gaujani
Pietrosani
Batin
Olt
Turnu Magurele
Izlazu
Nikopoli
Samovit
Vit
Persin-sz.
Belene

megvédenie, Tutrakantól nyugatra, azután pedig a Dunán átkelve egyesülnie kellett az erdélyi hadsereggel, amelynek viszont az oláh támadás elhárítása után igyekeznie kellett a háború színterét Oláhországba áttenni.

A dunai hajóhad tehát csak akkor juthatott nagyobb szerephez, ha a dunai hadsereget veszélyeztetik, ha az támadó hadműveletekbe kezd, vagy, ha az Orsovánál álló Szivó-hadseregcsoport már tért nyert.

A dobrudsai hadsereg szeptember 2-án kezdette meg előnyomulását. 6-án bevette Tutrakant, 9-én Silistriát. Az oláh hadsereg visszavonulását és átkelését a Dunán oláh ágyúnaszádok és az Oltenitai ütegek fedezték. A szeptember 12-től 14-ig tartó kara-omeri ütközetben is a szövetségesek győztek: az orosz-oláh hadsereg a Traján-sáncoktól délre foglalt erős védelmi állást. Itt egyelőre a dobrudsai hadsereg megállapodott. Ezekben a harcokban a dunai flottilla nem vehetett részt, mert a kalimoki erős folyamzárat addig nem lehetett eltávolítani, amíg Kalimoknál birtokában nem vagyunk a Duna két partjának.

Hajóhadunk ezalatt a bolgár Dunapartnak és saját kikötőjének védelmével fedezte az előnyomuló hadsereg hátát. Az oláhok naponta ismétlődő légitámadásokkal és Belene-csatornával szemközt lévő parton felállított 15 és 21 cm. ütegekkel igyekeztek a hajóhadat több ízben megkárosítani, de eredmény nélkül. A horgonyzás helyének változtatásával tértek ki hajóink az őket veszélyeztető lövedékek elől.

Nem sokára a 21 cm. üteg támadása után, oláh ujságok azt a hírt terjesztették, hogy egy monitorunk elsüllyedt, a hajóhad pedig fogva van a Belene-csatornában, mert azt elzárták és onnan egy hajó sem mozdulhat ki.

A monitorokat veszélyeztető üteg állásának megállapítása után (szept. 28.) a II. monitorcsoport ágyúzta ezt az üteget, anélkül, hogy a tüzelést az oláhok viszonozták volna. 29-én ugyanez a csoport engedélyt kapott Corabia megtámadására. A kikötőberendezés, a tábori ütegek és az ott álló orosz aknahajók megsemmisítésével és uszályok zsákmányolásával végződött ez a rajtaütés.

Október 1-én éjjel a 3. oláh hadsereg egy hadosztálya Rjahovonál két helyen átkelt a Dunán, hogy Tutrakannál hátbatámadja a dobrudsai hadsereget. Rjahovonál pontonhidat vertek, a hídtól 14 km-rel nyugotra (Martennél) csónakokkal hajózták át a csapatokat. A körülbelül 3 hadosztályerejű csoport meglepetésszerű felvonulását és egy részének átkelését, az átkelés előkészítését, a jó fedezetet nyujtó Dunaszigetek (Lungu, Tabanu és Mocanu), a hosszú dunai arcvonal ritkás őrvonala, valamint a gyenge lábon álló hírszolgálat könnyítette meg.

Október 1-én délelőtt kapta a hajóhad az első hírt az ellenség átkeléséről, 12 órakor pedig a parancsot a híd elpusztítására. A Ruszcsukban lévő aknásosztagunk parancsnokát azonnal utasították, hogy a folyón lefelé úsztatott aknákkal robbantsa fel a hídat. Az erős szél azonban a partra terelte az aknákat.

Ezalatt készültségbe állították a III. monitorcsoportot, két őrnaszádcsoportot és az aknászosztályt.

Megnehezítette a feladat megoldását Rjahovo körül a folyó medrének szűk és sekély volta. A Duna itt éjtszaka monitorokkal nem hajózható. A helyszűke miatt pedig nem lehetett a feladat fontosságához szükséges erős hajócsoporttal felvonulni, mert ez nem fejlődhetett volna megfelelő csatarendbe. A sok hajó csak egymást akadályozta és veszélyeztette volna. Október 2-án hajnal előtt alig számíthattak rá, hogy az átkelést megzavarhatják. Zivatar és az ennek folytán beállt sötétség is késleltette a monitorok indulását. Az előreküldött őrnaszádoknak is többször horgonyozniok kellett, egyik-másik zátonyra is jutott.

Éjjel újabb hír érkezett, amely szerint Martennél meghiusították a románok további átkelését, viszont a Rjahovónál átkelt hadosztály tűzérséggel Tutrakán ellen vonult. „A híd elpusztítása döntő fontosságú. Lehetséges volna az átkelt hadosztályt a híd elpusztítása útján az északi parttól elvágni."[14]

A „Viza" és „Barsch" őrnaszádok[15] reggel 8 órakor érkeztek a Rjahovónál lévő Lungu-szigethez. Ágyútűzzel elűzték a szigetről az ellenséges gyalogságot, 200 m-re megközelítették a hídat és az átkelő csapatok között ágyú- és géppuskatűzzel óriási pusztítást végeztek. Közben a bolgár parton felvonult több kis és közép öblű ellenséges üteg, jól irányzott tüzével szorongatott helyzetbe hozta az őrnaszádokat. Ezek állandó mozgással és irányváltoztatással tértek ki a sűrű lövések elől, de nem tágítottak. Viszonozták az ellenség tűzét is, de mégis főként a hídat és a két hídfőnél gyülekezett gyalogságot vették célba. Ebben az egyenlőtlen harcban több találatalát érte az őrnaszádokat, amelyeknek lövőszere 9 órakor már fogytán volt. Ezért visszavonultak. A harc megszüntével az oláhok sietve kijavították a hídat.

¾10 óra tájban értek a monitorok a „Wels" őrnaszád kalauzolásával a helyszínére. Az útat idáig, felesleges időveszteség elkerülése végett, akna-biztosítás nélkül kellett megtenniök. Az őrnaszádot a Tabanu-sziget mögött hagyva, a két monitor a már felriasztott ellenséges ütegek erős ágyútüzében helyezkedett el a hídtól 3 km-nyi távolságban.

[14] Vorfallenheitsbericht des K. u. K. Donau-Flottillen-Kdos.
[15] A „Barsch" parancsnoka v. Tasnád (Taschler) fregattehadnagy.

Több óráig lőtték a monitorok a hídat és csapatokat, de a fedett állásban lévő oláh tűzérségben nem sok kárt tehettek. Délután 2 óra tájban több telitalálat megrögzítette a „Bodrog" ágyútornyait, úgy, hogy nem lehetett őket forgatni. Ezért a „Bodrog" visszavonult. A „Kőrös" egyedül folytatta a harcot az éj beálltáig. 12 telitalálat érte. Egy lövés kormányképtelenné tette. A hajót csak nehezen lehetett a monitorokkal is járható folyamszakaszon tartani. Az est beálltával az úsztatott román aknák ellen nehéz volt védekezni. A monitorok Lelekbe vonultak vissza.

Monitoraink helyzetjelentése alapján készültségbe állították október 2-án délután az első és negyedik monitorcsoportot is. Ezek este ½12 órakor értek Lelekbe.

Október 3-án hajnalban a hajóhad hadműveleti terén ismét számos úszóakna és torpedó veszélyeztette a hajókat. Ezeknek megsemmisítése után, a „Szamos" és „Lajta" igyekeztek a hídhoz közeledni, de ezt a kitűnően célzó oláh tűzérség zárótüze megakadályozta. A monitorok tehát aknákat úsztattak a híd felé, amelyek azt három helyen elszakították.

Közben híre jött a románok visszavonulásának. Kosch tábonok nyugatról megtámadta és Rjahovo felé szorította őket. Csakis a híd kijavítása és sértetlensége biztosíthatta az ellenség visszavonulását.

Ezért most már a híd teljes megsemmisítéséhez fogott a hajóhad. A monitorok fedezete alatt még aznap este a „Balaton" és „Viza" két mélyen merülő uszályt és 12 aknát úsztatott a híd felé, amely újból több helyen elszakadt. A monitorok az úsztatott aknákat és uszályokat nyomon követték, hogy a robbanási kísérlet meghiusulása esetén nekirohanással szakítsák szét a hidat. A románok visszavonulási vonala ezzel megszakadt. Éjtszaka a hajók nem lőttek, mert nem tudták, hogy az oláhok délután jelzett visszavonulása következtében előnyomuló csapataink meddig jutottak. 11 órakor este kapták az utasítást: „Rjahovot bevettük, ne lőjjenek saját csapatainkra." A megvert hadosztálynak csak szétszórt kis osztagai tudtak csónakon a Duna északi partjára menekülni.

A rjahovoi átkelésnél az oláh dunai flottilla nem elegyedett bele a küzdelembe.

Az oláhok október hó 2-án és 3-án éjjel aknákkal zárták el a Belene-csatorna keleti bejáratát, hogy elvágják monitoraink útját. Mégis sikerült a III. monitorcsoportnak közvetlenül a bolgár part mentén Belenébe jutnia. Október hó 4-től 5-re virradóra, éjjel, az I. és IV. monitorcsoport benzinnel, petroleummal, koksszal megrakott uszályokat zsákmányolt Giurgiuban és szállította ezeket ellenséges ütegek tüzében Lelekbe.

Ez alatt az oláhok a Cinghinarele-szigeten lévő ütegeik

védelme alatt újabb aknazárakat létesítettek és a Belene-csatorna bejáratát a bolgár partig teljesen elzárták.

Addig míg az említett sziget birtokunkban nincs, nem lehetett az aknazárak eltávolításához hozzáfogni. Október 7-én délutántól október 8-án reggelig az „Inn" és „Száva" monitorok vezetésével egy cs. és kir. utászszázad és egy német népfölkelő század elfoglalták a szigetet. Aknász osztagaink,[16] amelyek tűzérségükkel ennél a vállalkozásnál hátbatámadva az oláhokat, szintén hozzájárultak a siker kivívásához, már délelőtt $^{3}/_{4}12$ órára utat nyitottak a hazatérő monitoroknak. Délután 6 óráig az összes aknákat eltakarították. A cinghinarelei zsákmány: 150 fogoly (köztük a sziget parancsnoka), 4 drb 8.7 cm-es Krupp ágyú, 2 drb 57 mm-es tengerészágyú és kb. 100 puska volt.

Az oláhok kísérlete, hogy a Rjahovo és Giurgiu között harcoló hajóhadat elzárják bázisától, balul ütött ki.

Az oláhok dunai átkelésének meghiusulása után Mackensen tábornagy Dobrudsában október 19-én támadásba kezdett.

Csapatai 23-án bevették Constanzát, 24-én Cernavodát. A győzők a Traján-sáncoktól északra erősített állásokat készítettek és az átcsoportosított orosz-oláh haderő nemsokára velük szemben sáncolta el magát. Egyelőre itt csak állásharc folyt.

A dunai hajóhad ezt az időt a Belene-csatornához vezető úton tűzérállásaival kellemetlenkedő Dinu-sziget elfoglalására (november 2-án), a Belene-csatorna nyugati kijáratával szemben lévő oláh Dunapart ütegei (november 8.) és a Giurgiu ellen (november 13.) intézett újabb támadásra használta fel.

Még előbb (október 17—27-ig), a dobrudsai arcvonal balszárnyának az oláh monitorok támadásától való biztosítására Silistriánál aknazárat létesített.

Az orsovai csoport ezalatt Szívó ezredes csapatainak változó szerencsével folytatott harcában vett részt.

A sikeres erdélyi hadjárat után Oláhországba betörő szövetséges hadseregek előnyomulása folytán, végre a dunai hadsereg is támadó előkészületekbe fogott. A hadműveletek végső célja a nyugat felől támadó szövetséges hadseregekkel való egyesülés volt.

Sistovnál kellett az ott gyülekező, négy hadosztályból és egy dandárból álló hadseregnek a Dunán átkelnie, még pedig három oszlopban.

1. Egy hadosztálynak Sistovtól nyugatra, a Belene-csatorna nyugati torkolatából indulva, a Cinghinarele-szigeten

[16] Vezetőhajó: a „Balaton" gőzös.

át, ettől keletre kellett partraszállnia. Ennek az oszlopnak hadműveleti célja a Zimnicea körüli erődítések nyugati csoportjának elfoglalása volt.

2. Két hadosztálynak Sistovtól keletre, a Tekir-Dere folyásából kiindulva, a Bujorescu-szigettől keletre kellett áthajóznia. Hadműveleti célja: a Zimnicea körüli erősségek keleti csoportjának elfoglalása.

3. Egy zászlóaljnak Samovitnál Izlazu ellen kellett tüntetnie, a Kalnovec- és Izlazu szigeteken átkelve.

A többi csapatoknak meg kellett várnia a hídverést.

Az áthajózáshoz a Beleneben készentartott hídanyagot és egyéb eszközöket megszabadították a burkoló faágaktól és lomboktól.

Ezúttal motorcsónakokkal vontatott pontonokon, csónakokon és gőzkompokon történt az áthajózás.

A meglepetés, az ellenfél megtévesztése, a vállalkozást megelőző több helyen folytatott erős ágyúharc és apró tüntetések következtében kitűnően sikerült.

A dunai hajóhad egységeit a következőképen osztották be az egyes oszlopokhoz: A „Temes" a hajóhadparancsnokkal Sistovnál állott, vele volt a „Barsch" és „Viza" őrnaszád. A „Vizá"-nak tűzérségi megfigyelésre szánt kábelt kellett fektetnie, a „Barsch" drótnélküli táviratok közvetítésére volt hívatva. Az egyes oszlopokhoz vezényelt hajócsoportokat a „Temes" irányította.

1. A Sistovtól nyugatra átkelő csapatot az „Inn" és „Maros" monitoroknak, a „Fogas" őrnaszádnak, a „Helene" és „Vág" felfegyverzett gőzösnek;

2. a Sistovtól keletre átkelő oszlopot az „Enns", „Bodrog" és „Kőrös" monitornak a „Compó" és „Wels" őrnaszádnak;

3. a samoviti oszlopot a „Szamos" és „Lajta" monitornak és a „Csuka" őrnaszádnak kellett támogatnia.

A hídverés idején és után a „Compó" és a „Wels" őrnaszádok feladata a légvédelem, a „Balaton" és a „Helene" felfegyverzett gőzös feladata az aknavédelem volt.

Az áthajózásnak 23-án reggel 7 órakor kellett volna megtörténnie, az erős köd miatt azonban a már hajóra szállott csapatoknak csaknem 9 óráig kellett várakozniok. Az ezt elrendelő halasztó parancs azonban nem érkezett meg idejében az összes alakulatokhoz, így „az egységes megmozdulás helyett, egy sor egymástól függetlenül meginduló vállalkozás kezdődött. Az egyes csapatvezetőknek és az őket támogató hajóegységek parancsnokainak alkalmuk volt önálló és kezdeményező fellépésre."

A partra szálló csapatok alig találtak ellenállásra. A parti őrségek már az első lövésekre megfutamodtak. Csak akkor kezdődött hevesebb küzdelem, amikor az előnyomuló

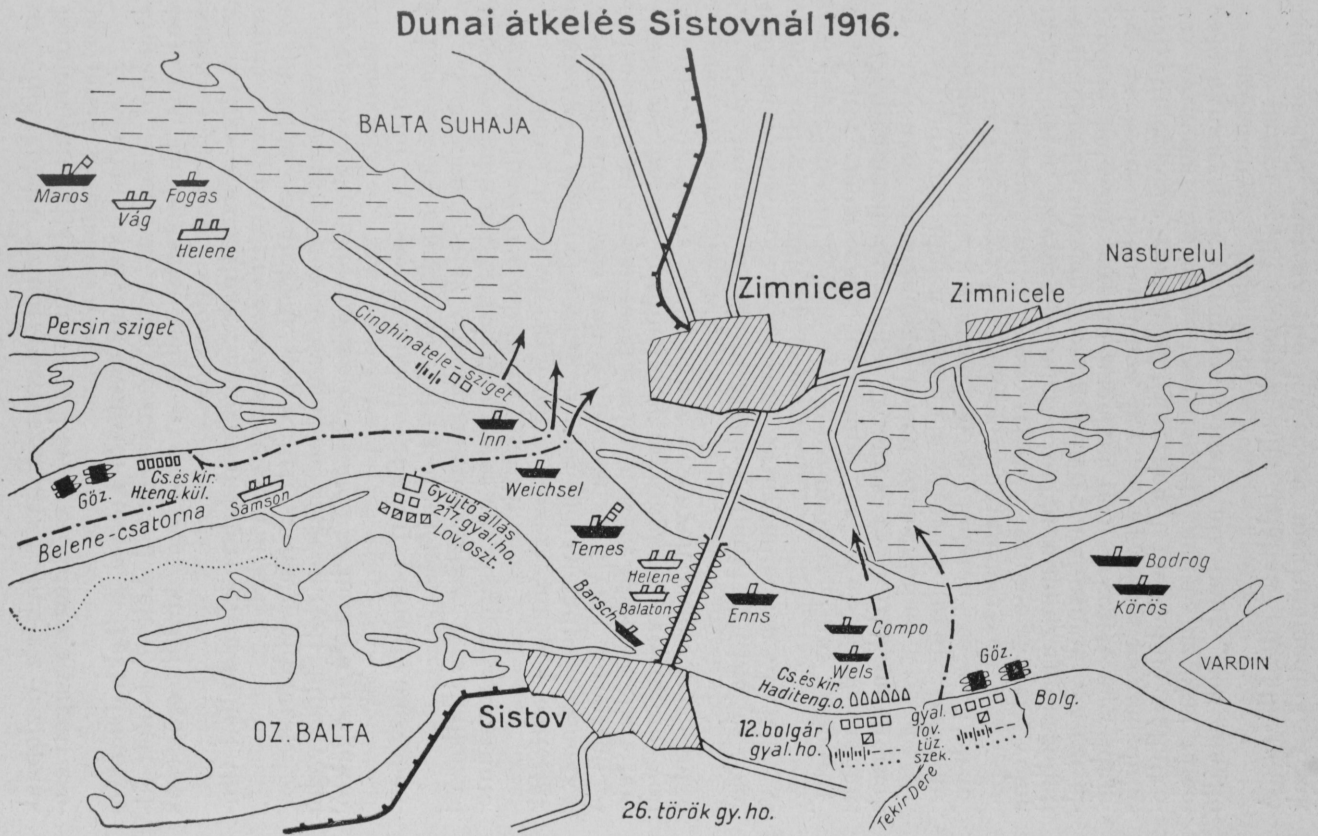
Dunai átkelés Sistovnál 1916.
BALTA SUHAJA
Maros
Vág
Fogas
Helene
Persin sziget
Cinghinatele-sziget
Zimnicea
Zimnicele
Nasturelul
Inn
Weichsel
Göz.
Cs.és kir. Hteng.kül.
Belene-csatorna
Samson
Gyujtő állás 217.gyal.ho. Lov.oszt.
Temes
Helene
Balaton
Barsch
Enns
Compo
Wels
Cs.és kir. Haditeng.o.
Bodrog
Körös
VARDIN
Göz.
Bolg.
gyal. lov. tüz. szek.
12.bolgár gyal.ho.
Tekir Dere
OZ. BALTA
Sistov
26. török gy. ho.

gyalogság elérte a zimniceai magaslatokat. A sűrű ködben az oláh tűzérség úgyszólván vaktában, célzás nélkül lőtt a folyóra. Különösen a Belene-csatorna keleti bejáratát lőtte, de hatás nélkül.

Ilyen körülmények között tűzérségi előkészítés nélkül is meg lehetett kísérelni a további támadást. A sűrű köd ellenére is tervszerűen folyt le az átkelés.

Az „Enns", amely a két átkelőhely között állott Sistovnál, kikötött a zimniceai rakparton, átkutatta a vámházakat és előzte az ellenséget a Bujorescu-szigetről. Ennek a monitorunknak a védelme alatt kötöttek ki azok a pontonok, amelyek Beleneből indulva a nagy ködben ide tévedtek.

Délelőtt 11 óra tájban az „Inn" a Zimnicea felé nyugatról támadó csapattal közvetlen összeköttetésbe jutott és az itt-ott ritkuló ködben időnként eredményesen pásztázta lövéseivel a magaslatokat.

Közben a szárazföldi tűzvezetés is rendszeressé válhatott, mert a „Viza" lefektette a tűzérségi megfigyelő részére a kábeleket. A „Barsch" kikötött az oláh parton és tervszerűen tudatta a partraszállott csapatokkal a részükre drótnélküli táviróval küldött parancsokat, vette át és továbbította a csapatok jelentéseit parancsnokságukhoz.

Tekir-Derenél a III. monitorcsoport fedezte a csapatok szárnyát, az őrnaszádcsoport pedig segített több lépcső áthajózásánál, mert a gőzkompok a ködben megkéstek.

A „Maros", „Fogas", „Helene" és „Vág" az egész hadműveleti terep csatornáit biztosították aknatámadás ellen és megtisztították az aknáktól, végig hajózva a Dunának a Belene körüli mellékágait.

Délután 3 órakor a hajók nagyrésze már bevonulhatott. Csak a III. monitorcsoport és II. őrnaszádcsoport maradt a helyszínén a jobbszárny biztosítására.

A sűrü ködben nagy késéssel és nehézségek között folyt a csapatok további áthajózása. Ugyancsak a köd késleltette az Izlazu irányában tervezett tűntetést is, amely a monitorok és a „Csuka" őrnaszád támogatásával csak másnap végződött be. A november 24-i támadással elfoglaltuk Izlazut. A „Szamos" egy partra szált osztaga itt két ágyút zsákmányolt és ezeknek birtokában maradt, visszaverve az oláhok ellentámadását. Ezen a napon már a Herbert-híd is elkészült Sistovnál. A dunai hadsereg november hó 25-én folytatta előnyomulását.

A sistovi átkelés volt a világháború folyamán az utolsó nagy támadó hadművelet, amelyben a dunai hajóhad résztvett.

Ezután két sürgős feladat várt megoldásra. Szabaddá kellett tenni a Dunát Sistovtól fel egészen Turn-Severinig, amely

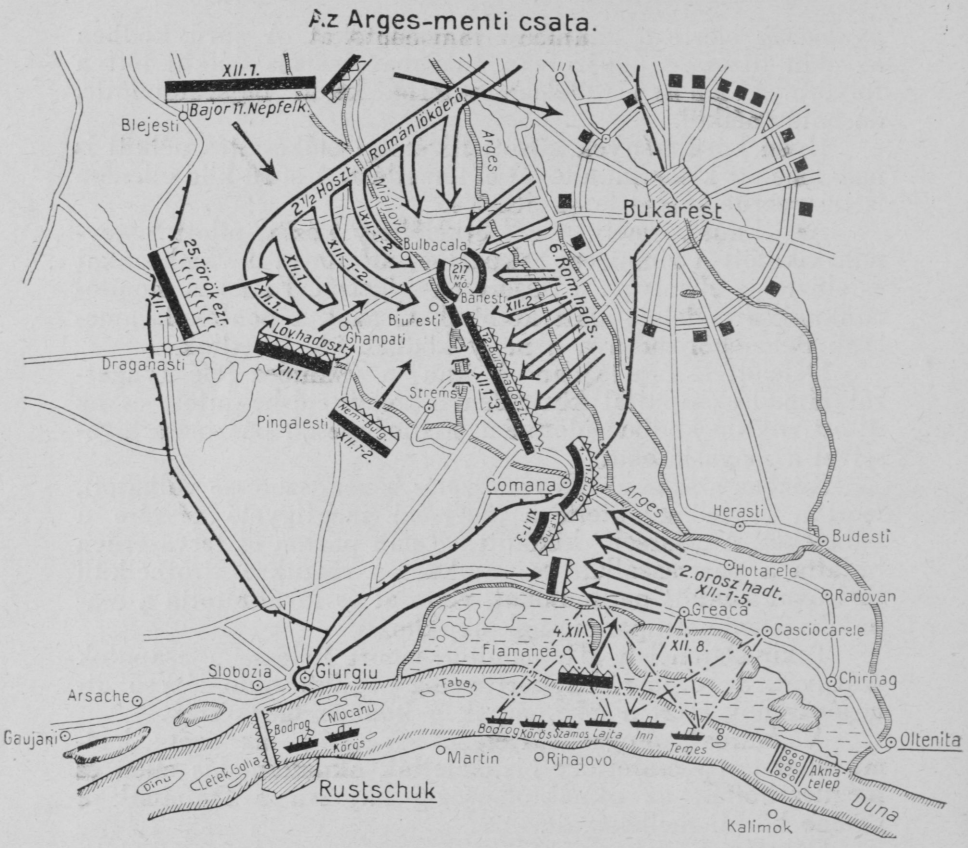

november 22 óta birtokunkban volt; azután Sistovtól keletre kellett a Duna mentén lefelé nyomuló sereg szárnyát biztosítani.

Az első feladatot az Orsováról lefelé induló „Álmos" csoport és a vele szembe hajózó I. monitorosztály oldotta meg, az utász-aknászosztagokkal együtt. Megszabadította a folyót az aknáktól, megmentette útközben az oláh kikötőkbe szorult hajóinkat és lefoglalta a Corabiaban maradt orosz hajókat. November 29-én találkozott a két csoport. Az „Álmos"-csoport tovább folytatta aknakereső útját, az I. monitor-csoport pedig a lefoglalt turn-severini hajógyár üzembehelyezését szorgalmazta. Ez a fontos kikötő csaknem nélkülözhetetlenné vált a hajóhad további hadműveleteinek előkészítésére. A Duna menti előnyomulások alkalmával fegyveres összeütközésre alig került sor. „Az oláhok a szövetséges hadseregek gyors előnyomulásától lehangolva csak kisebb elkeseredett támadáso-

kat intéztek a szövetségesek gyenge, önálló csoportjai ellen." Így december 4-én Corabiaban egy átvonuló erős oláh csoport megtámadta a monitorok egy partra tett őrjáratát. A Szívó-csoportnak a Duna balpartján való győzelmes előnyomulása elől, amelyet Orsova körül és alább az „Álmos"-csoport támogatott, idáig vonultak már vissza az oláhok, míg végre Turnu Magurele mellett megadták magukat. A corabiai epizódnak a „Temes" és „Enns" közbelépése vetett végett. A monitorok fedezete alatt a hajóhadnak egy partra szállott csapata és a Szívó-csoportnak egy különítménye, végleg hatalmába kerítette a várost.

November 27-én a „Bodrog" és „Kőrös" közreműködésével bevettük Giurgiut. A csapatok további előnyomulását a „Szamos" és a „Lajta" támogatta. „A harci tevékenység most már a dunai szárnyon komoly ellenállás hiánya miatt egyre lanyhult."

November 30-án vette át Mackensen tábornagy a 9. és a dunai hadseregek előző napon végbement egyesülése után, az Oláhország ellen felvonult összes erők főparancsnokságát.

December 1-én a csapatok szárnyán lévő második monitorosztály megérkezett a kalimoki zárhoz. Ennek a zárnak az eltávolítása előtt már csak az „Arges"-menti (december 1-től 3-ig) csatának a folytatásaként kűzdött harcok sikeréhez járulhattak hozzá monitoraink.

Így december 4-én a Flamanda ellen intézett támadásnál, majd bolgár csapatok átkelésénél Rjahovonál, végül december 8-án Casciorale ágyúzásánál. Ugyanezen a napon vették be a bolgárok Oltenitát.

Két nappal előbb, december 6-án, vonultak be a szövetségesek Bukarestbe.

A dunai hajóút megtisztítását Ruszcsuktól Oltenitáig a hajóhad aknásosztagai végezték Zwierkowski[17] korvett-kapitány vezetésével. December 11-től december 30-ig, alig három hét alatt végezték el ezt az óriási munkát. A 257 km-es folyamszakaszon a nagyrészt viharos időben folytatott aknakeresés alkalmával kb. 113 aknát távolítottak el. December 13-tól 18-ig tartott, míg a kalimoki folyamzárban egy 400 m. széles hajózható csatornát készíthettek. A zár jellemzésére idézzük Zwierkowski jelentéséből az alábbiakat:

„... megállapítottuk, hogy a gerendatorlasz két részből állott. A rövidebbik rész a Duna jobbpartjától a Kalimok-szigetig terjedt. A gerendák 110 mm-es acélsodronnyal voltak az erősen bevert cölöpökre erősítve. 10 hónapig (a zár eltá-

[17] A Zwierkowski fáradhatatlan buzgalmával, sokszor önön élete veszélyeztetésével is folytatott aknakeresés következtében már 24 óra mulva továbbították a Dunán a 9. hadsereg jobbszárnya részére az első lőszerszállítmányt. Z. ezért nyerte el a Mária Terézia rendet.

Román állandó folyamzár vázlata Kalimoknál.

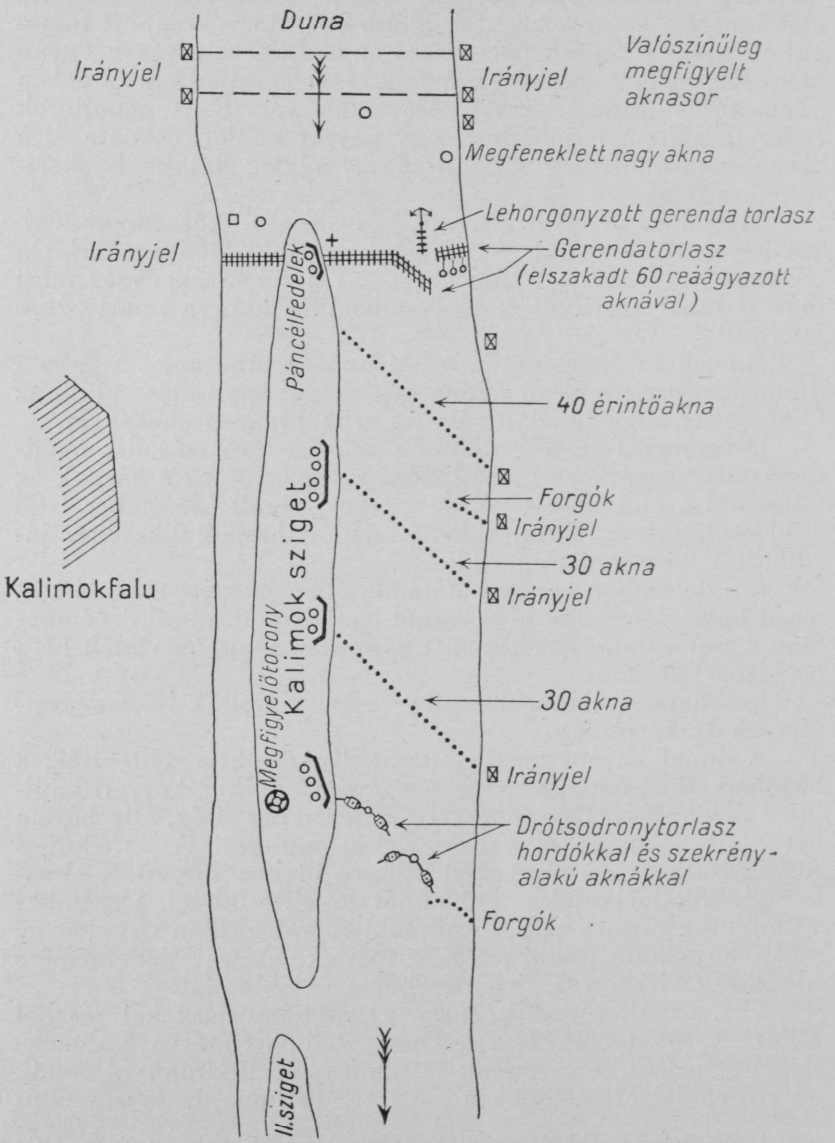

Megjegyzés: A gerendatorlaszon akadt meg az okt. 3-án a monitorok által lecsúsztatott úszály.

volitásáig) dacolt a torlasznak ez a része a folyó erős sodrával és az a nehéz uszály, amelyet a rjahovoi átkelésnél a „Balaton" gőzös a pontonhid ellen úsztatott, a hídat elszakította ugyan, de ennek a torlasznak mit sem ártott és a folyón keresztbe állva fennakadt a zár cölöpein.

A torlasz másik része, a Duna balpartjától a szigetig, erős, nagy vasszögekkel ellátott gerendákból állott. Ezek egymástól kb. 10 m-nyi távolságban voltak lehorgonyozva és ezeket is kettős 110 mm-es acélsodrony kötötte össze. A torlasznak ez a része a közepén egy kicsit megereszkedett. Az ár ezt kb. egy km-rel lejebb vitte a folyón, ott azután az aknák horgonyain fennakadt. A torlasz egyes lehorgonyzott gerendáinak végére aknák voltak erősítve. Az erős ködben is sikerült még aznap felrobbantani a torlasznak azt a részét, amely nem volt a cölöpökre erősítve. Ezzel mindjárt néhány akna is ártalmatlanná vált és hozzálehetett férkőzni az első aknazárhoz. Ez az aknasor is, mint az országhatáron lévő, láncokkal összekötött, megfigyelt[18] és érintő[19] aknákból állott..."

December 31-én már Harsovában volt az aknász-osztály.

Hajóhadunk december végén új télikikötőjébe, Turn-Severinbe vonult: így nem vett részt a dobrudsai hadseregnek 1917. január első napjaiban történt, egyébként is zavartalan áthajózásában. A Tutrakan-Oltenita, Silistria-Calarasi, Cernavoda-Fetesti és Harsova-Piua Petri közt kijelölt helyeken bolgár és török csapatok keltek át a Dunán, a dunai hadsereg jobbszárnyának megerősítésére. A 9. hadsereg és a dunai hadsereg egyidejű előnyomulása következtében az utóbbi Brailáig jutott. Brailát január 3-én vette be a dunai hadsereg a dobrudsai hadsereggel együtt, amely Macinból támadott. A Buzeu, Sereth és Duna közötti háromszöget török csapatok tisztították meg az ellenségtől. A hirtelen beállott kemény tél vetett véget a hadjáratnak.

A szövetségesek és hajóhadunk együttes küzdelmei szabaddá tették a Dunát Brailáig, de a Duna torkolata még nem őket uralta. A Duna balpartjáról azonban már veszélyeztették ütegeikkel a Szent György-ágat.

Brailától nyugatra, Giurgieninél, hajóhíd kötötte össze a Dobrudsát a Dunától északra kialakult arcvonallal (Duna alsó folyása — Sereth): a Budapest—Bukarest—Sofia—Konstantinápoly között való vasúti összeköttetést pedig a Giurgiu és Ruszcsuk között közlekedő gőzkomp biztosította.

---

[18] A feneken elhelyezett.
[19] A hajók merülésének megfelelő mélységben lehorgonyzott.

V.

A dunai hajózás védelme volt immár a dunai hajóhad katonai feladata. A háború további folyamán a szövetségesek gazdasági helyzete állandóan rosszabb lett; így a dunai viziút a vasúti hálózat elégtelen volta mellett, elsősorban biztosította az oláh gazdaság újjászervezése után, az Oláhországban gyűjtött gabonának és egyéb anyagnak az elszállítását.

A szállítás egységes vezetését a központi szállítás-vezetőségnek hajózási osztálya végezte. A Dunát 5 szakaszra osztották.

I. Gönyű-Ómoldova (ide tartoztak a Duna mellékfolyói is: a Tisza, Dráva, Száva). A szakaszparancsnokság székhelye: Szabadka, majd Budapest.

II. Ómoldova-Turn-Severin. Parancsnokság székhelye: Orsova.

III. Turn-Severin-Cernavoda. Parancsnokság székhelye: Ruszcsuk.

IV. Regensburg-Gönyű. Parancsnokság székhelye: Bécs.

V. Cernavoda-Dunatorkolat. Parancsnokság székhelye: Braila.

Az egyes szakaszokon hajóállomásparancsnokságok irányították a hajóforgalmat.

Az oláh háború állásharcát 1917. július végén és augusztus elején a bereckei hegység és a Focsani körül meginduló kölcsönös támadások tették élénkebbé, de ezek a hadműveletek távolestek a többnyire Brailában állomásozó hajóhadunk működési körétől.

Az Oroszországban bekövetkezett Kerensky-féle, majd a bolseviki-diktatura egymást váltogató harcias kitörései és ezeknek ellanyhulásai kihatottak az oláh hadviselésre is. A Dunamentén is kölcsönös támadási tervek tartották állandó készültségben a dunai hajóhadat, de mindig csak az előkészületekig jutottak. Ebben az időben ismét a hajóhad látta el a légvédelmet. Ágyúharcra október hó folyamán került a sor, amikor az ellenség Galatzból lőtte Brailát.

Aknászosztagaink azonban állandóan munkában voltak. Nemcsak hajóhadunk biztosítására telepítettek akna- és folyamzárakat (Brailától keltere és nyugatra, Harsovánál), de állandóan ellenőrízték a hajóútat is és nem egyszer támadták meg úsztatott aknákkal az ellenfél szállítóeszközeit és hajóit.

A két hajóhad összecsapása az oláh passzívitás folytán újból elmaradt.

Érdekes, hogy a júniusi erős zivatarok alkalmával villámcsapás pusztította el egy ízben kirakott aknáinkat.

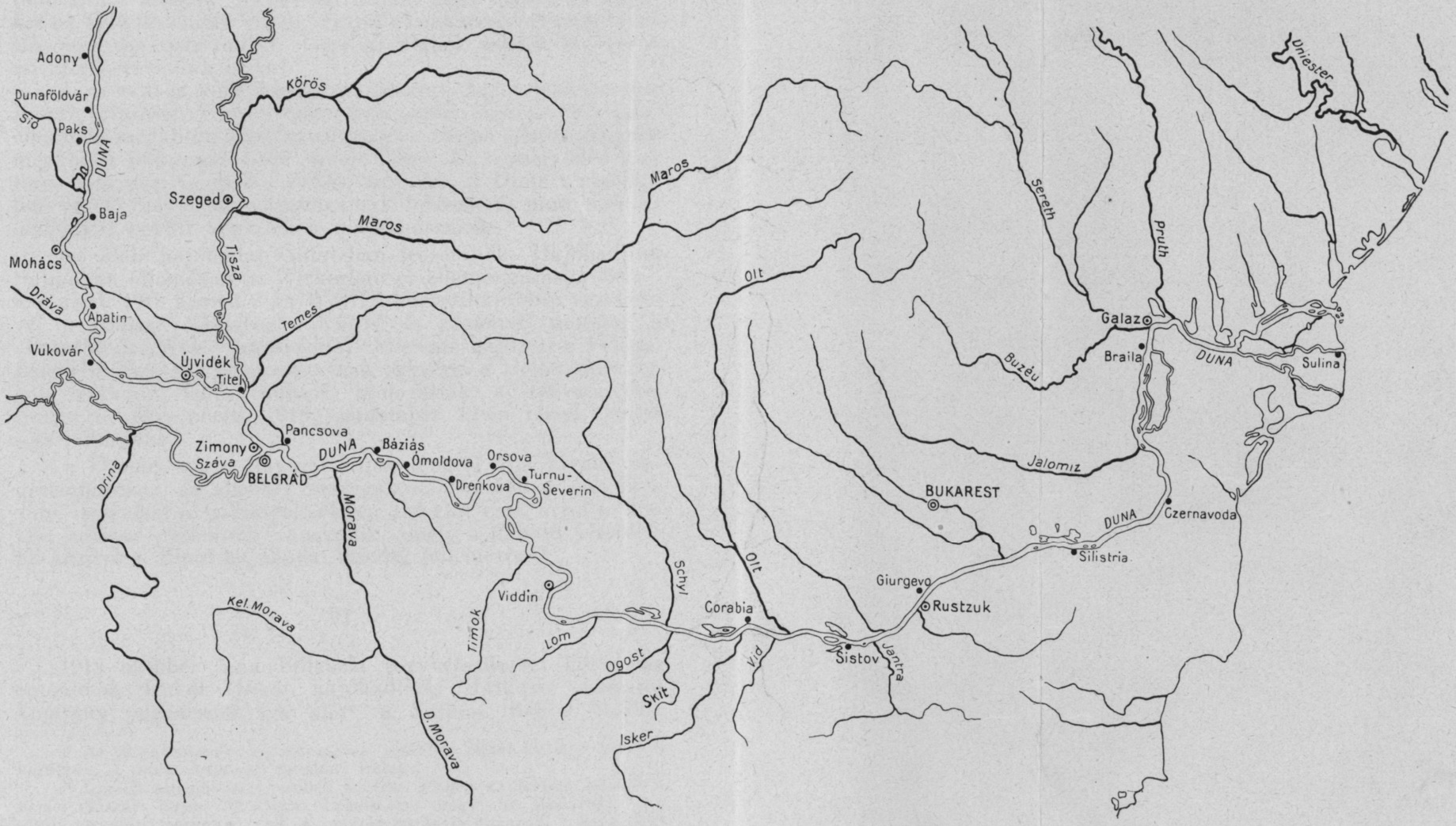
Adony
Dunaföldvár
Sió
Paks
DUNA
Baja
Mohács
Dráva
Apatin
Vukovár
Újvidék
Titel
Szeged
Körös
Tisza
Maros
Temes
Pancsova
Zimony
Száva
BELGRÁD
Drina
Morava
Kel. Morava
D. Morava
Báziás
Ómoldova
Orsova
Drenkova
Turnu-
Severin
Timok
Viddin
Lom
Ogost
Skit
Isker
Schyl
Corabia
Olt
Vid
Sistov
Jantra
Giurgevo
Rustzuk
BUKAREST
Jalomiz
Buzău
Sereth
Galaz
Braila
Pruth
Uniester
Silistria
Czernavoda
Sulina

Ebben a hadieseményekben szegény időben is érzékeny veszteség érte a dunai flottillát. 1917. szeptember 21-én az „Inn" Braila közelében aknára jutott és elsüllyedt (A hajót néhány hét alatt kiemelték és december elején már az óbudai hajógyárba vontatták.)[20]

A rögtön elrendelt aknakutatás alkalmával azon a helyen több aknát találtak. Akkor azt hitték, hogy ezeket az aknákat az 1916 december végén végzett aknakeresésnél nem találták meg, ma már tudjuk, hogy az oláhok rakták le őket a mi aknakeresésünk után.[21]

A december 9-én megkötött focsanii fegyverszünet sem hozott változást. A bizonytalan helyzetnek csak az 1918 március 6-án megkötött ideiglenes, majd a május 7-én véglegesen megkötött bukaresti béke vetett véget. Ez a szerződés nyitotta csak meg az útat a Fekete tengerre. A Duna torkolatához vezető folyóágak aknazárainak felszedését most már az oláhokkal együtt végezték a mi aknászaink.

Az oláh hajóhadat Galatzban leszerelték. Hajóhadunk Sulinában állomásozott, Wickerhauser ellentengernagy vezérlete alatt. 1918 április 8-án Wulff[22] korvettkapitány vezetésével, a „Bosna", „Bodrog", „Kőrös" és „Szamos" monitor, a „Barsch" és „Wels" őrnaszáddal Odessaba hajózott a Feketetengeren. Ennek a hajócsoportnak egységei a Déloroszországban működő hadseregünket támogatták a Dnyeszteren, Bugon és Dnyeperen. 1918 szeptember 12-én tértek vissza újból Brailába.

„....a Dunára szánt folyami hajók tengeri útja kiváló tengerészmunka; az ellenség országában, ismeretlen folyókon való" részvétel a hadmíveletekben „megint csak arról a fenkölt katonai szellemről tanuskodik, amely a háború kitörésétől kezdve a dunai hajóhadat mindig jellemezte".[23]

VI.

1918 október 3-án Bulgária fegyverszünetet kötött az entente-al. Ekkor dunai hajóhadunk, Ratkovič sorhajókapitány parancsnoksága alatt, a Sulina-, Reni-, Braila-,

[20] Az aknarobbanás következtében vesztette életét Förster korvettkapitány, a dunai hajóhad törzskari főnöke.

[21] Lucich altengernagy szóbeli közlése. Ebben az időben készült a német császár hajón Brailába. Lehetséges, hogy az aknarakás egy ellene tervezett merénylet volt. A császár hajóútja elmaradt s az aknáknak az „Inn" esett áldozatul. *(Görgey Viktor:* Meghiusult merénylet II. Vilmos német császár ellen, 1917-ben. *Hadtört. Közlemények:* 1928. évf. 83. és k. ll.)

[22] A csoportot „Wulff-csoport"-nak hívták.

[23] *H. Schmidtke:* Völkerringen um die Donau.

Giurgiu-, Zimnicea-, Corabia-, Lom-, Palanka-, Calafat állomásokon biztosította a Bulgáriából visszavonuló német csapatok útját. De ez a terv egy várható erős francia támadással szemben csaknem kivihetetlenné vált. Bulgária semlegességének kötelezővé tett figyelembe vétele folytán. A bolgár-entente szerződés lehetővé tette a szövetségesek visszavonulását. Azonban számolni kellett azzal, hogy az entente nem fogja sem az erre kitűzött határidőt, sem pedig Bulgária semlegességét tiszteletben tartani.

Nehéz volt hajóhadunk helyzete azért is, mert az albán arcvonalról és Szerbiából visszavonuló csapataink Dunán való átkelését is fedeznie kellett. A hajóhadnak lépésenként történt visszavonulása közben, az ellenség átkelésének megnehezítésére, a közel 1000 km-es folyamszakaszról a lehetőség szerint el kellett távolítani az összes hajózóeszközöket. Ez csak részben sikerült. A veszélyeztetett helyeken (Braila, Belene-csatorna), aknazárakat létesítettek. Előkészítették a német haderőknek Lom-Palankánál tervezett átkelésére a szükséges hajókat. Kiegészítették ezt a munkát az alábbi rendelkezések:

Bolgár hajószállítmányok továbbítását a hajózási szállításvezetőség már nem vállalta. Október 10-től kezdve Turn-Severintől keletre megszűntették a személyhajóforgalmat.

Október 17-én megtörtént a hajóhad zömének fedezetével a németek lom-palankai átkelése, amelyet az ellenség még nem zavart meg. De már október 22-én a „Száva", „Barsch" és „Una", ugyancsak Lom-Palankánál és Viddinnél, francia ütegekkel vívott tűzharcot: ezután Turn-Severinnél csatlakozott a hajóhad zöméhez.

Turn-Severinből a Dubravica-Szendrő közötti szakaszra, onnan Újvidék alá vonult hajóhadunk s fedezte a Kövesshadsereg visszavonulását. Utolsó harcait Belgrád alatt vívta a dunai flottilla, — már nem parancsra, hanem a tisztikar tanácskozásának eredményeként — a közismert és végzetes október 30-i flotta átadási parancs után. Október 31-én, a budapesti „őszirózsás" forradalom napján, jutott a harcoló „Bodrog" Pancsova környékén, még magyar parton, zátonyra. Megmentéséről az akkori viszonyok között és a szerbek állandó ágyúzása folytán, szó sem lehetett.

A belgrádi harcok után november 2-án az eddig Turn-Severinben, a Mackensen hadsereg rendelkezésére álló, „Wels" őrnaszád bevonulásával Újvidéken egyesült a dunai flottilla.

A hosszú háborús évek nehéz harcaiban a monarchia nemzetiségei közt kifejlődött fegyverbarátságot még nem törte meg az új idők szelleme. A délszlávok, az ugyancsak

délszláv Ratkovič sorhajókapitánnyal együtt, csak Vukováron hagyták el a hajókat, a többi nemzetiségek is fegyelemben kitartottak Budapestig, ahová november 6-án érkezett a dunai flottilla, magyar lobogóval, a magyar Wulff korvettkapitány parancsnoksága alatt. Az október 30-i parancs szerint, a dunai hajóhad a magyar nemzet tulajdona lett. Hozzátehetjük — papiroson és csak ideig-óráig.

VII.

A szövetségesek a világháborúban a dunai hajóhad közreműködésével hajtották végre dunai hadműveleteiket. Hogyan végződtek volna a dunai átkelések hajóhad nélkül, mi történt volna a Dobrudsában, ha a hajóhad nem támadja hátba Rjahovonál az oláhokat és nem semmisíti meg a hidat, azt nem nehéz kitalálni, de elmondani utólagos böleselkedés lenne.[24] Kétségtelen, hogy a mi helyzetünkben, amikor számszerint és hadifelszerelés dolgában ellenfeleink felülmúltak bennünket, dunai flottillánk nélkülözhetetlen volt.

Erejének jókor és helyesen való latbavetését a szárazföldi vezetés megértő és helyes intézkedései, a hajóhad technikai felszerelése és személyzetének képzettsége biztosította. A hajóhad hadműveleteit nem szabályzatok irányították, hanem a józan ész és katonáinak harcra nevelt egyénisége.[25] Bár helyes harcelveket tartalmazó világos szabályzatok megkönnyítik a harcosok és vezetők munkáját, talán mégis így volt jobb. Nem voltak megmerevedett szkémák, amelyeket követni sok különben okos embernek is csak azért szokása, mert ez az eljárás kényelmesebb és mert ez kötelességteljesítésnek látszik.

Négy hosszú háborús év tapasztalatainak tárgyilagos mérlegelése lehetővé teszi bizonyos irányelvek megállapítását,

---

[24] E sorok nyomtatása közben hallottam Avarescu tábornok nemrég megjelent könyvéről. Szavahihető közlés szerint Avarescu ebben elmondja, hogy az oláhok az erdélyi hadjárat kudarca után új hadműveleti tervet kovácsoltak. E szerint 7 hadosztállyal Rjahovonál át akartak kelni a Dunán és a dobrudsai hadsereget hátbatámadni. Ezt a következményeiben kiszámíthatatlan vállalkozást akadályozta meg a dunai hajóhad, mert az első átkelt hadosztály megsemmisítése után az oláhok lemondtak a terv végrehajtásáról.

[25] A hajóhadnak nem volt külön szabályzata. Személyzete sem volt külön testület. A haditengerészet tartotta fenn az óbudai tengerész különítményt, amely békében mintegy kerete, magja volt a hajóhad háborús legénységi szükségletének.

A hadi levéltárban és a m. kir. folyamőrség könyvtárában őrzött iratok és könyvek között nem találtam egy szolgálati utasítást sem, amely a folyami harcban követendő magatartást szabályozná. A háború előtt felállított brodi monitorcsoport részére kiadott utasítás sem tartalmaz a harceljárásra vonatkozó rendelkezéseket.

amelyek szerint folyami haderőket szervezni lehet. Minden hadi készülődésnél, legyen az védő, vagy támadó természetű, ősi idők óta az illető ország sztratégiai és anyagi helyzete adja meg a fejlődés irányát. De ne felejtsük el, hogy technikai fegyvernemeket, amilyen a hajóhad is, máról-holnapra se megszervezni, se begyakorolni nem lehet. A támadásra készülő állam, ha gazdag, nagy, erős hajóhadat fog építeni. Hajóhadában képviselve lesznek az összes modern hajótípusok, s ezeket korszerű fegyverzettel látja el. A védekezésre berendezkedő ország, különösen ha szegény, beérheti kis hajóhaddal is. A számbeli különbséget kiegyenlítheti korszerű, de nem költséges vizi fegyverek (akna, torpedó, siklócsónak stb.) helyes alkalmazásával, ágyús egységeinek (őrnaszád, páncélos motorcsónak) megfelelő tűzérségi felszerelésével s tüzéreinek alapos kiképzésével.

Ugyancsak a háborús tapasztalat mutatja, hogy a folyamerő állásharcban, az ilyen háború természete szerint, csaknem tétlenségre van kárhoztatva. A vizi haderő karakterisztikuma támadó jellegű. Erről a körülményről a folyamerő védelemben való harcbavetésnél sem szabad megfeledkezni. Akár támadásra, akár védelemre használunk is folyami hajóhadakat, a hajóhad és csapat kölcsönös egymásrautaltsága nyilvánvaló. A hajóhad sem nélkülözheti a szárazföldi csapat, elsősorban a tűzérség támogatását. Különösen akkor nem, ha az ellenfél nehéz tűzérséget mozgósít ellene.

Nem adunk igazat senkinek, aki a technika fejlődésére hivatkozva, már most helytelennek és elégtelennek mondaná világháborús tapasztalatainkat és ezeket mellőzve, okosabbnak tartaná csak kísérletek alapján szabni meg a jövő fejlődés irányát.

Mi kötelességünknek tartjuk a háborús tanulságok megrögzítését. A világtörténelem egyik legnagyobb katonája, Nagy Frigyes mondja: „A gondolkodás, az a képesség, amelylyel okoskodunk, következtetünk, különböztetni meg az embert az igavonó állattól. Az öszvér, amelyik Jenő herceg 10 hadjáratában vitte a málhát, ezzel még nem vált jobb taktikussá. Az emberiség szégyenére be kell vallanunk, hogy sokan öregednek meg egy különben tiszteletreméltó hivatás gyakorlásában és nem tanusítanak jobb előmenetelt, mint az a bizonyos öszvér."

A mi állásfoglalásunk a technika fejlődésére egyoldalúan hivatkozóknak tagadásával szemben állítás. Mi az anyag hatalmával a szellem erejét állítjuk szembe, mert az anyag változhatik, de az anyagon uralkodó szellem épségben őrzi a maga jogait.

„Nincs az a tökéletes technika, amely a harcosok lelkületét pótolni tudná!" *Dr. Hardy Kálmán.*

1. Függelék.

A dunai hajóhad lajstroma.

Név	A vízrebocsátás éve	Hosszúság méterben	Szélesség méterben	Mélyjárat méterben	Vízkiszorítás t	Öv- páncél mm-ben	Torony- páncél mm-ben	Kereszt- páncél mm-ben	Fedélzet- páncél mm-ben	Fegyverzet	Gép	Lóerő	Vízcsöveskazán	Gyorsaság km.	Személyzet létszáma	Megjegyzés
„Maros“	1871	50	8·0	1·1	310	44	50	—	25	1 db 12 cm ágyú H/35 egyes tronyban 3 „ 7 cm. ágyú H/18 3 „ Géppuska	D	700	—	14·81	57	Egy tornyú monitor
„Lajta“	1894									1 db 12 cm. ágyú H/35 egyes toronyban 1 „ 7 cm. H/45 ágyú 1 „ 7 cm. H/18 ágyú 1 „ Géppuska						
„Kőrös“	1892	54	9·0	1·2	448	50	75	—	19	2 db 12 cm. ágyú H/40 egyes toronyban 2 „ 7 cm. ágyú H/42 2 „ Géppuska	D	1200	J	18·52	78	Két tornyú monitor
„Szamos“	1892	54	9·0	1·2	448	50	50	—	19	2 db 12 cm. ágyú H/35 egyes toronyban 2 „ 7 cm. ágyú H/42 2 „ Géppuska	D	1200	J	18·52	78	„
„Bodrog“	1904	56	9·5	1·2	440	40	75	40	25	2 db 12 cm. ágyú H/35 egyes toronyban 1 „ 12 cm. tarack H/10 1 „ 7 cm. ágyú H/18 3 „ Géppuska	D	1400	J	24·07	78	„
„Temes“ (I)										2 db 12 cm. ágyú H/35 egyes toronyban 1 „ 12 cm. tarack H/10 2 „ 47 mm. ágyú H/44 1 „ 8 mm. Géppuska 3 „ Géppuska						„
„Enns“	1914	58	10·3	1·3	536	40	50	40	25	2 db 12 cm. ágyú H/45 dupla toronyban 3 „ 12 cm. tarack H/10 kupolában 2 „ 7 cm. légv. ágyú H/50 6 „ Géppuska	D	1500	J	24·07	105	Dupla tornyú monitor
„Inn“																„
„Száva“	1915	61	10·3	1·3	600	40	50	40	25	2 db 12 cm. ágyú H/45 dupla toronyban 2 „ 12 cm. tarack H/10 kupolában 2 „ 7 cm. légv. ágyú H/26 ikerkupolában 2 „ 47 mm. gyorstüz. ágyú H/44. 7 „ Géppuska	D	1500	J	25·—	91	„
„Temes“ (1917. V. 9.) óta „Boszna“																„
„b“ őrnaszád	1906	28	4·4	0·7	36	5	—	—	4	2 db Géppuska	D	—	—	—	—	
„c“ őrnaszád	1907	30	4·3	0·7	39	5	—	—	3·5		D	—	—	—	—	
„d“ őrnaszád																
„g“ őrnaszád	1910										D	—	—	—	—	
„Stőr‘ őrnaszád	1908	18·3	2·7	0·4	15	5	5	—	2	1 db Géppuska 1 „ 37 mm. golyószóró	D	—	—	—	—	
„Lachs“ őrnaszád	1910										D	—	—	—	—	
„Fogas“ őrnaszád	1915	36	4·6	0·8	60	5·0	5	—	4		D	—	—	—	—	
„Csuka“ őrnaszád	1916										D	—	—	—	—	
„Wels‘ őrnaszád	1915	44	6	1	133	Chromnickelacél 7·5	10	—	5·5	4 db 7 cm. légv. ágyú H/26 dupla toronyban 4 „ Géppuska	T	1100	J	33·35	40	T = Turbina
„Barsch“ őrnaszád	1916															
„Compo“ őrnaszád																
„Viza“ őrnaszád																
„Álmos“ felf. gőzös	—	—	—	—	—	—	—	—	—		—	—	—	—	—	
„Sámson“ felf. gőzös	—	62	8·5	1	467	—	—	—	—	2 db 7 cm. ágyú H/30 2 „ 47 mm. goyrsztüzelő ágyú H/44 2 „ Géppuska	—	—	—	—	—	
„Helene“ felf. gőzös	—	—	—	—	—	—	—	—	—		—	—	—	—	—	
„Una“ flf. gőzös	—	51	7·5	1	227	—	—	—	—		—	—	—	—	—	
„Vág“ felf. gőzös																
„Balaton“ felf. gőzös	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2 db 7 cm. ágyú H/30 2 „ 47 mm. gyorstüzelő ágyú H/44 5 „ Géppuska	—	—	—	—	—	
„Tulln‘ mot. uszály	—	—	—	—	—	—	—	—	—		—	—	—	—	—	
„Baja“ aknagőzös	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1 db 7 cm. ágyú H/18 1 „ Géppuska	—	—	—	—	—	
„Bácska“ „	—	—	—	—	—	—	—	—	—		—	—	—	—	—	
„Andor“ gőzös. aknakereső	—	52	6	1·3	237	—	—	—	—	3 db 25 mm. golyószóró	—	—	—	—	—	
„Hebe“ gőzös	—	56	6	1·1	243	—	—	—	—		—	—	—	—	—	
„Kulpa“ kórházhajó	—	49	6	1	208	—	—	—	—		—	—	—	—	—	

Jelmagyarázat: D = Dugattyús gép; — J Jarow-rendszer. Vizcsöveskazán J = Jarow T = Turbina

* Megjegyzés: a nálunk is használatos folyóneveket magyarul írtuk.

Az oláh hajóhad lajstroma.

Név és a vízrebocsátás éve	Hosszúság (méter)	Szélesség (méter)	Mélyjárat (méter)	Tonnatartalom	Fegyverzet (K = Krupp, Sk = Skoda, Ch = St. Chamond)	Gép	Lóerő	Sebesség (mérföld*)	Szénkészlet (t)	A személyzet létszáma	Megjegyzés
Monitorok											
„Lascar Catargiu" (1907) „Ivan C. Bratianu" 1907. „Alex. Lahovari" 1908 „Mih. Kolgälniceanu" 1908	63·5	10	1·6	680	3—12 Sk. Tornyokban 2—12 Sk. Tarack 4—4·7; 2 Géppuska	D*	1800	13	60	110	80 mm. Öv-, 75 mm. torony és 50 mm. Fedélzetpáncél. *D = dugattyús gép
Torpedó-rombolók											
„Viscol" „Vartez" „Vijelie" „Vifor" — 1914 és 1915	95	9·5	3	1450	3—12 K; 7—7·6 K; 5 t. v. cső	T	40.000	35	—	—	Tosi-Turbina
Torpedó-naszádok											
„Vedea" 1894 „Argosul" 1894	20	3	1·5	32	1 db Géppuska 2 „ Rudtorpedó	D*	148	20	8	10	Dunai naszádok
„Smeul" 1888 „Sborul" 1888 „Naluca" 1888	37	3·4	2	57	1 db Géppuska; 2 „ Torpedóvető cső 1 „ Rudtorpedó	D*	600	18	20	20	
„Major Sontu" „Major Giurasku" „Major Enc" „Major P. Ivan" „Cap. M. Romano" „Cap. V. Maracieanu" „Cap. Lascar Bogdan" „Locot Calinescu D"	30	4·0	0·8	45	1—4·7 Sk: 1 db Géppuska; 2 db Torpedóvetőcső 2 „ Rudtorpedó	D*	550	18	6	20	
Ágyú-naszádok											
„Grivitza" 1880	30	5·1	2	110	2—5·7; 4 Gp.	D*	180	10	18	30	
„Bistritza" 1888 „Siretul" 1888 „Oltul" 1888	30	4	2	90	1—5·7; 1 Géppuska	D*	405	12	12	20	
„Fulgerul" 1873	25	4·8	1·5	85		D*	100	7	10	20	
Különleges hajók											
„Rahova" 1882 „Smardan" 1882 „Opanez" 1882	17	3·5	1·6	45		D	100	8	8	10	Ágyúnaszád
„Romania" 1862, 1883, 1890	36	4·7	1·2	111	2 Géppuska	D	130	9	16	30	Kerekes gőzös
„Prutul" 1893	23	3	0·9	31		D	50	8	5	10	
„Pandarul" 1882 „Poterasul" 1882 „Vegheatorul" 1882 „Granicerul" 1882 „Santinela" 1882	15	2·4	1	10	2 Géppuska; 2 Rudtorpedó	D	25	10	1	5	Őrnaszád
„Radunica" 1900	14	2·4	1·0	10		D	25	8	1·5	5	
„Mircea" 1882	35	7·6	3·7	350		D	160	8	32	80	Iskolahajó (csavargőzös
Alexandru-cel-Bun" 1882	23	4·5	2·0	104	4 Géppuska	D	120	9	12	20	Ágyúnaszád (Torpedó iskolahajó)

Megjegyzés: D = dugattyús gép.
T = Turbina
* = 1 teng. mértföld 1853 m.

FORRÁSMUNKÁK:

Vorfallenheitsberichte des k. u. k. Donau-Flottillen-Kommandos. (1914. július 1-től 1918. október 15-ig). Nem teljesek. Hiányzanak a fontos mellékletek: helyszínrajzok, a jelentésekben említett fényképek, magasabb parancsnokságokkal folytatott levelezések, stb.

Provisorische Instruktion für die Monitorgruppe in Brod a/S.

Donau-Beschreibung. Handbuch für die k. u. k. Donau-Flottille.

Olaf Wulff: Österreich-Ungarns Donauflottille in den Kriegsjahren 1914—1917.

Hermann Schmidtke: Völkerringen um die Donau.

v. Nagy Vilmos: A 3. hadsereg átkelése a Dunán és Belgrád elfoglalása 1915. október 6—10. (Hadtörténelmi Közlemények. XXVII. évf. III. füzet 1926).

Percevič Ivan: „Der grosse Krieg Serbiens zur Befreiung und Vereinigung der Serben, Croaten und Slovenen." (Szerb eredetiből való német fordítású kézirat a Hadtört. Levéltárban).

A 11. honvéd lovashadosztály működése 1915. augusztus 25-től szeptember 9-ig.*

A szövetséges magyar-osztrák és német haderők előnyomulása nagyobb lendülettel haladt előre, amikor a 4. hadsereg 1915 aug. 6. és 7-én, a szívósan védekező és még mindig kiválóan küzdő orosz erőket Lubartownál áttörte. A Lipót bajor herceg vezette hadsereg kelet felé és Mackensen tábornagy hadseregcsoportjának (11. német és Bug hadsereg) északkelet felé tartó oszlopai zárt arcvonallal szorították vissza az ellenséget Brest-Litowsk felé, melynek előterét a szövetségesek már aug. 17-én elérték. Ekkor lépte át Cholm felől jövet Linsingen (Bug hads.) Wlodawanál a Bugot.

A Kowelnél érintkező orosz északkeleti és délkeleti arcvonalak szétszakadása mindinkább bizonyossá vált. Amikor ezt Mackensen tábornagy felismerte, a Heydebreck lovas hadtestet (11. honvéd, 4. cs. és kir. és 5. német lovas hadosztály) aug. 20-án Wladimir Wolynski és Luboml felől Kowelre irányította. Ezzel egyrészt biztosította a Bug-hadsereg jobb oldalát, de másrészt a két orosz arcvonal szétválasztását is teljessé tette.

A tescheni hadsereg főparancsnokság ennek a kedvező alkalomnak kihasználására törekedett és elrendelte, hogy az aug. 22-én éjfélkor a Mackensen-hadseregcsoport kötelékéből kilépő 1. hadsereg az orosz délkeleti arcvonal immár fedetlen északi oldalát támadja meg. Végcélként a Kovno, Dubno és Luck képezte várháromszög elfoglalása lebegett előtte, melylyel az egész hadjáratot még a tél beállta előtt szerette volna lezárni. Az 1. hadseregnek ezt a hadműveletét a 2. gyalog hadosztállyal megerősített Heydebreck lovas hadtestnek kellett biztosítania.

Az orosz délkeleti arcvonal parancsnoka, Iwanow tábornok, a fenyegető átkarolás elől arcvonalának jobb szárnyát

---

* A 11. honvéd lovas hadosztály hadrendje: Parancsnok: gróf Bissingen-Nieppenburg Nándor altábornagy. — 22. honvéd lovas dandár (Czitó Károly tábornok), 24. honvéd lovas dandár (Hegedűs Pál ezredes). — 2., 3., 5. és 9. honvédhuszárezred egyenként 4 lovas és 1 géppuskás századdal. *1* huszár lövész osztály *4* századdal. — 3½ lovas üteg. — *1* tábori távbeszélő század. — *1* lovas hadosztály egészségügyi intézet. — *1* lovas lövőszeres oszlop. — *1* lovas élelmező oszlop 3 lépcsővel.

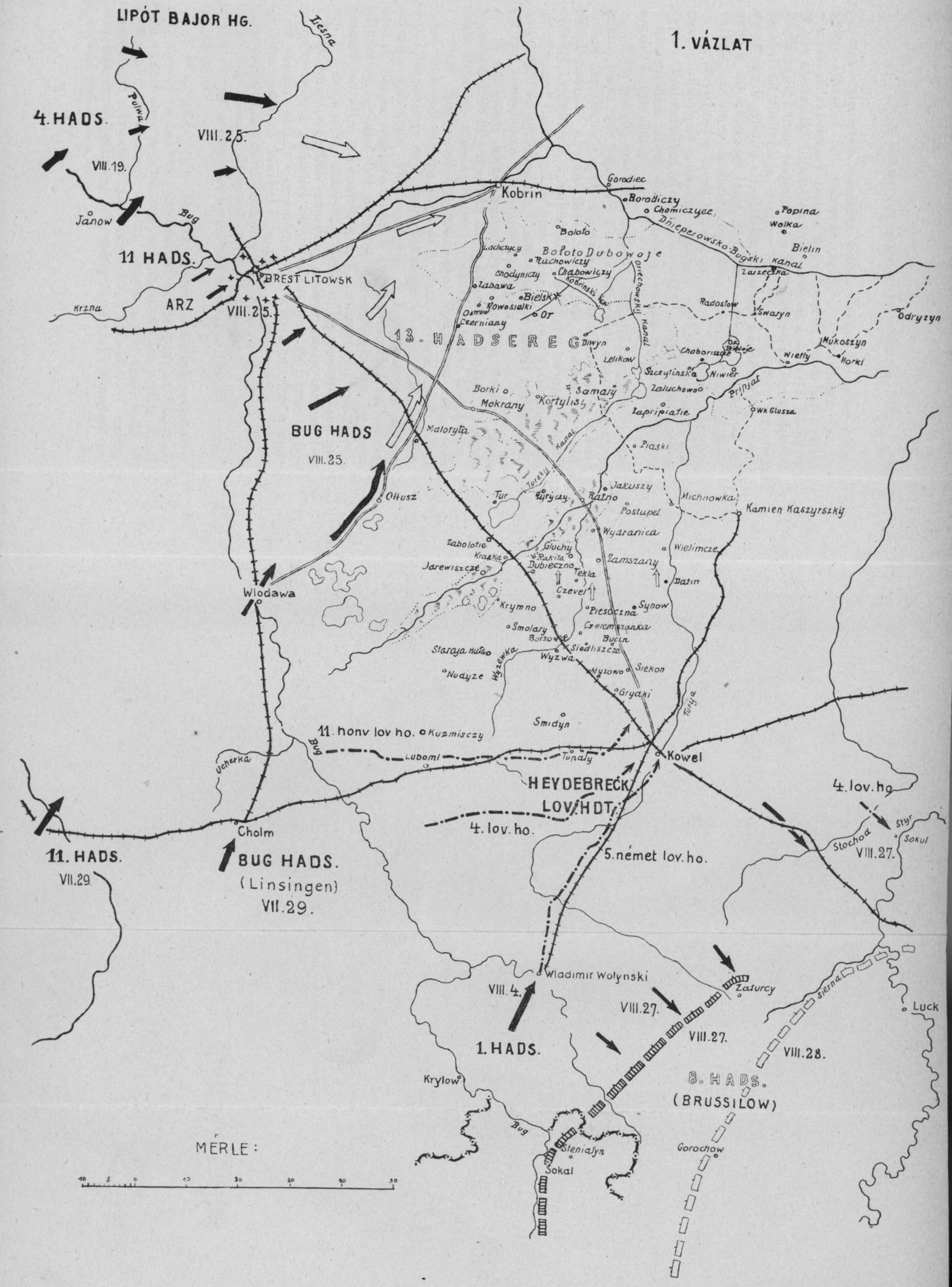

LIPÓT BAJOR HG.
1. VÁZLAT
4. HADS.
VIII. 19.
VIII. 25.
Janow
Bug
11 HADS.
ARZ
VIII. 25.
BREST LITOWSK
Krzna
Kobrin
Gorodiec
Borodiczy
Chomiczyce
Popina
Wolka
Bielin
Dnieperowsko-Bugski kanal
Boloto
Boloto Dubowoje
Lachczycy
Ruchowiczy
Chodyniczy
Chabowiczy
Zabawa
Bielsk
Nowosielki
Ostrow
Czerniany
Radostow
Swaryn
Odryzyn
13. HADSEREG
Diwyn
Lelikow
Chaboriszcze
Bieloje
Mukoszyn
Wietly
Horki
Szczytinska
Niwier
Zaluchowo
Pripjat
Borki
Mokrany
Kortylisy
Samary
Zapripiatie
Wk Glusza
BUG HADS
VIII. 25.
Maloryta
Kanal
Piaski
Turskij
Jakuszy
Tur
Zyryczy
Ratno
Michnowka
Kamien Kaszyrszkij
Postupel
Oltusz
Wydranica
Zabolotie
Kraska
Gluchy
Rakita
Dubieczno
Zamszany
Wielimcze
Jarewiszcze
Tekla
Datin
Czevel
Wlodawa
Krymno
Piesoczna
Synow
Smolary
Czeremszanka
Borzowa
Bucin
Staraja Huta
Wyzewka
Siedliszcze
Wyzwa
Nudyze
Myzowo
Siekon
Grydki
Turya
Smidyn
11. honv lov ho.
Kuzmisczy
Bug
Lubomi
Tunaly
Kowel
Ucherka
HEYDEBRECK
LOV. HDT.
4. lov. ho.
4. lov. ho.
Cholm
11. HADS.
VII. 29.
BUG HADS.
(Linsingen)
VII. 29.
5. német lov. ho.
Stochod
Styr
Sokul
VIII. 27.
Wladimir Wolynski
VIII. 4.
Zaturcy
VIII. 27.
VIII. 27.
Sierna
Luck
1. HADS.
VIII. 28.
Krylow
8. HADS.
(BRUSSILOW)
Bug
Steniatyn
Sokal
Gorochow
MÉRLE:
10 5 0 10 20 30 40 50

Zaturcy—Steniatyn vonalára vonta vissza. Az orosz északkeleti arcvonal bal szárnyán küzdő 13. hadsereg Linsingen elől északkeletnek tartott, hogy Brest-Litowsk hátát védje. A vár eleste elkerülhetetlen volt, amikor a 4. és 11. hadsereg Lipót bajor herceg csapataival a Lesnát is elérte és ezzel hátát észak felől fenyegette. Amikor tehát a 4. hadsereg honvédei az öv egyik erődjét elfoglalták, az orosz hadvezetőség elrendelte a vár kiürítését (aug. 26.), mely amúgy is befejezte hivatását: az orosz hadseregzöm visszavonulásának védelmét.

A Heydebreck lovas hadtest egyelőre lovas egységeinek mozgó működésével akarta feladatát végrehajtani, azért a 2. gyalog hadosztállyal Kowelnél hídfőt építtetett a Turiján visszacsapások ellen, lovas hadosztályait pedig észak felé tovább küldte előre.

A 11. honvéd lovas hadosztály a Bugot az Ucherka torkolatánál lépte át és folytonos harcok közepette augusztus 23-án érte el Smydin és Tupaly környékét. Augusztus 24-én, Kowel elfoglalásának napján már észak felé szorítja az utóvédeket Grydkinél. A hadosztály kötelékébe tartozó 3. honv. huszárezred Juhász századának lovas rohamát gyalogság ellen Smydinnél és ugyancsak a 3. honv. huszár ezred grydkii harcát már ismertettem e folyóirat hasábjain.

A 11. honv. lovas hadosztály a grydkii ütközet után Myzowon hált és augusztus 25-én három oszlopban nyomult előre. Hegedüs ezredes oszlopa (½2. és 3. honv. huszár ezr., 1½ üteg) Siedliszcze, Czeremszanka, Pieszoczno Tekla felé, Czitó tábornok oszlopa (¼3. és 9. honv. huszár ezred, a huszár lövészosztály és 2 üteg) Borzowa Czewel felé, Békéssy százados ½2. honv. huszárezreddel és 2 géppuskával Krymnora. E három oszlopon kívül a Bug-hadsereggel való összeköttetés és egyúttal bal oldalunk biztosítására az 5. ezred Szemző osztálya 2 géppuskával Kuzmiszcze-Nudyze-Krymnon át kísérte a hadosztályt. A hadosztályparancsnokság egy 5. honv. huszárezredbeli századdal, a tábori távíró osztaggal és az egészségügyi intézettel Siekonra lovagolt és innen távbeszélő vonalat épített Czeremszankára, ahova minden oszloptól parancsátvevő közegeket rendelt. Az ütközetvonatok az egyes oszlopokhoz csatlakoztak. Az 1. számú lövőszeres oszlop két gyalog- és egy géppuskás lövőszeres kocsija a Czitó, egy gyalog és egy géppuskás lövőszeres kocsija a Hegedüs oszlopot követte.

A Wyzewka vízterületének elmocsárosodott, süppedős, mély homokbuckákkal megszakított talaja nagyon meglassította az oszlopok menetét, melynek az ütegekhez kellett alkalmazkodnia. De nemcsak a talaj, hanem a sok vizes erdő és erdőparcella átkutatása is csökkentette a haladást. A tisztek buzgalma és a legénység lelkesedése aránylag könnyen le-

győzte ezeket az akadályokat, melyek, mint alább látni fogjuk, csak ízelítői voltak a később jelentkező nagy nehézségeknek. A hadosztálytól jobbra előnyomuló 3. német lovas hadosztálynak valamivel könnyebb terep jutott, különösen a műúton haladó 11. lovas dandárnak, melyhez tarackok is be voltak osztva.

A lovas hadtest parancsnokság értesítette a hadosztályt, hogy a két orosz arcvonal szétválasztása teljesen sikerült, annak kimélyítésére a lovas hadtest tovább nyomul észak felé, míg a kötelékéből kivált 4. lovas hadosztály Luck felé fog az 1. hadsereg keretében működni. A Bug-hadsereg jobb szárnyán levő XLI-ik német tartalék hadtest a Wlodawa-Kobryni műúton Oltusz és Maloryta között harcol. Az elfogott radio hírek szerint az oroszok aug. 25-én Dubieczno-Zamszany és Wielimcze, aug. 26-án Tur-Piaski vonalában szándékoznak ellenállni.

Az utóbbi híreket a folyton sűrűsödő járőrjelentések is megerősítették. A Turija és a Kowel-kobryni vasútvonal között előnyomuló lovas hadtest a jelzett vonal előtt egész széltében ellenállásra talált. Hegedüs járőrei jelentették, hogy Pieszoczno déli szegélyét erős ellenséges csapatok szállták meg. A támadást nagyon megnehezítette a mocsaras terep, de a huszárok, hűséges ütegeik hathatós támogatásával, még elég könnyen kiűzték az ellenséget a helységből. Ámde a szívósan védekező oroszok a Wyzewkán átkelve csatlakoztak a helységtől nyugatra elterülő erdő déli szegélyén beásott bajtársaikhoz. Erejük 2—3 zászlóaljnyi lehetett. Az előbbi terepnehézségekhez még a Wyzewka lomha folyású medre is csatlakozott. A jó hajduságbeli, Szeged környéki és bánsági legényeket ez sem tartotta fel. Lövegeik kitünő védelme alatt közelítették meg ellenfeleiket és 18^h30^l-kor szuronyrohammal verték ki állásaikból. A 33 foglyul ejtett muszka mind a 298. gyalogezredhez tartozott. A beálló sötétség miatt csak felderítő osztagok üldözhették a hátráló oroszokat.

A Czitó-oszlop Czeweltől délre bukkant az ellenségre. A dandár átkarolta a beásott oroszokat és szintén szuronyrohammal, mely már megszokott harcmódja lett a magyar huszárnak, űzte ki őket állásaikból. A foglyul ejtett 33 fő ugyancsak a 298. gyalogezredhez tartozott. A dandártól jobbra a huszár lövészosztály Gömöry százados parancsnoksága alatt nyomta vissza az oroszokat és 42 foglyul ejtett katonán kívül nagy veszteséget okozott az ellenségnek. Különösen halottaik száma volt nagy. A hadosztály vesztesége jelentéktelen volt. A Czitó-dandárnál 3 huszár sebesült meg, a lövész osztálynál 2. Utóbbinak 2 halottja is volt. A gyalogságtól vezényelt Gömöry százados nem győzi harcjelentésében gyalogosított huszárjainak vitézségét, lendületét és ügyes-

ségét eléggé magasztalni, mellyel a fölényes számú ellenséget legyőzték.

Hegedüs ezredes járőrei megállapították, hogy az oroszok Czewelt is elhagyták. Dandára Pieszocznon, a Czitódandár Czeweltől délre az erdőben hált. Szemző és Békéssy csak kisebb járőröket kergettek maguk előtt. Szemző Smolaryig jutott.

A német 12. lovas dandár Datynnál 3 ellenséges zászlóaljat nyomott észak felé. A valamivel előbbre jutott német 11. lovas dandár Zamszanynál harcolt.

Az éjjel beérkezett parancs szerint a Heydebreck lovas hadtestet a Bug-hadsereg alá rendelték és annak jobb oldalát kellett biztosítania.

Másnap aug. 26-án a Hegedüs-dandár, melyhez a Békéssy osztály bevonult, csak 9^hkor tudott Pieszocznoról elindulni, mert tüzérsége számára előbb a Wyzewka elrombolt hídját kellett helyreállítania. 10^hkor ér Teklara. A Czitó-dandár élővédje ekkor már Rakitánál harcol a helységtől keletre elterülő erdőt megszállt orosz erőkkel. A vasút mentén előnyomuló huszár lövészosztály ezidőtájt Krymno vasúti állomásnál pihen. A hadosztály parancsnokság 11^h30^lkor ért Piesocznora.

Hegedüs ezredes élővédje és egy Rakita felé irányított százada a csatangoló orosz lovasoktól megtisztítja az erdőket.

Amikor az egyes oszlopok főcsapatainak élei a Pripiatj széles lápos völgyéhez értek, az élővédek már a túlsó partra szorították az ellenséget. A 6—7 km. széles mocsáron túl levő keskeny földháton többszörös drótakadállyal övezett kiépített állások sárgállottak az augusztusi verőfényben. Előttük orosz előőrsök, melyeket huszárjaink szorongattak. A Hegedüs-dandár egy járőre a leghevesebb tüzelés ellenére is, lovasrohammal fogott el egyet közülük.

A jól előkészített állásokat csak kevés erő szállta meg. Ezt az élővédek vagy előzték vagy elfogták. Most már csak a mocsár alkotott akadályt. A Czitó-dandár előtt a mocsár két kilométernyire szorult össze és Rakitától töltésút vezetett át rajta, melynek elrombolt hídjait hamarosan ki lehetett javítani. A huszár lövészosztály a sikertelenül felrobbantott kraskai vasúti hídon kelt át és az oroszokat oldalba támadta. Ezzel is utat nyitott a Czitó-dandárnak, mely még aznap összes részeivel átkelt és Zabolotién hált.

A Hegedüs-dandár előtt terült el a Pripiatj-völgy legszélesebb és legláposabb része. Ez a dandár is csak az előbb említett töltésúton kelhetett át, de az oda vezető út hídjai el voltak rombolva. Huszárjaival ő is követhette volna a Czitó-dandárt, de tüzérségét vissza kellett volna hagy-

nia. Azonkívül mögötte volt a hadosztály egész vonatja is. Ezért két ezredének utászszakaszaival rendbe hozatta az útvonalat. Gluchyban hált.

A német 3. lovas hadosztály is a Pripiatjig nyomult előre. 12. dandárja Michnowkánál, 9. dandárja Synowról jövet Postupelnél kisebb, Zakuszynál nagyobb ellenséges erőket szorított maga előtt észak felé. A 11. dandár, Hegedüs ezredes dandárával szoros összeköttetésben, Wydranicára vonta tarackjait és az ellenség megerősített állásait lövette.

A 11. honvéd lovas hadosztályparancsnokság Teklán hált és távbeszélő vezetékét Gluchyig építette ki. A felvételezést 27-ére Piesoczno és a műút között rendelte el és a hadosztály egészségügyi intézetet a hozzá csatlakozott vonatrészekkel Mokranyra irányította.

A lovas hadtest aug. 26-án 278 foglyot ejtett, valamennyit a 298. gyalogezredből.

Augusztus 27-én a 11. lovas hadosztály csak igen lassan haladt előre. A terjedelmes mocsaras erdőkön igen rossz utak vezettek a kijelölt irányban. Egyrészt a talaj, másrészt a sok felégetett híd nagy időveszteséget okozott. A Czitódandár 8^h-kor indult el Turról észak felé és csak 14^h-kor ér a műútra. Onnan Mokranyn át zömével Borkira lovagol. A Hegedűs-dandár utászszakaszai reggel 7^h-ig helyreállították a hídakat, melyeken a dandár tüzérségével és a vonat járműjeivel Zyryczyn át, utóbbiakat Mokranyra küldve, késő este érkezik Kortylisybe. A hadosztály csak kisebb ellenséges járőrökkel találkozott, melyeket huszárjaink legnagyobbrészt lóháton rohantak meg és fogtak el. Nagyobb orosz erők már aug. 26-án hagyták el Mokranyt. A 11. honv. lovas hadosztály egyik csoportja 70 foglyot ejtett. Egyik részük a 297. gyalogezredhez, a többi a 3. gárda gyaloghadosztályhoz tartozott. Utóbbiak a XXXI. orosz hadtestparancsnoksághoz voltak beosztva, mely ezelőtt 8—10 nappal hagyta el Mokranyt. Egy vonatcsapatbeli altiszt (volt tiszt), aki a hadtest tiszti étkezőjében szolgált, azt vallotta, hogy a XXIII. hadtest (3. gárda és 20. kaukázusi gyalog hadosztály) és a XXXI. hadtest (75. és 85. gyal. hadosztály) visszavonulási irányát nem ismeri, de azt hallotta, hogy a XIV., XVII. és XXV. hadtest Pinsk felé vonul.

A német 3. lovas hadosztály Samarynál harcol. Innen az orosz XXXI. hadtestparancsnokság augusztus 26-án távozott észak felé. A Samarytól keletre levő tavaknál egy ellenséges lovasdandár áll. Az ejtett foglyok a 9. és 10. tüzérdandártól és a XXIX. hadtesttől valók. Egy elfogott dragonyos tiszt azt állítja, hogy a Heydebreck-lovashadtesttel szemben a XXXI. hadtest és a 3. lovashadosztály áll szemben.

A lovashadtest parancsnoksága Kowelből Zamszanyra helyezte át székhelyét.

A gorlicei csata óta, tehát immár négy hónapig tartó üldözés fáradalmai kezdtek az embereken elhatalmasodni. Hegedűs ezredes egyik jelentésében azt írja, hogy bár ezredeinek erkölcsi hangulata és értéke még mindig emelkedett, testi fáradtságuk mégis észrevehető már. Pedig amint alább látni fogjuk, még csak most kezdődik a fáradalmak java. A harcviszonyok még csak fokozták a követelményeket és nem engedték az embereket lélegzethez jutni. A forró nyári napokat hűvös éjszakák követték, melyeket a csapatok szabad ég alatt töltöttek. De a jó huszárokat nem csüggesztette a rövidesen beköszöntő, napokig tartó esőzés, a folytonos harcok, a rövid éjjeli nyugalom és a hiányos élelem sem. Derék legénységünk sanyargatott testét az erkölcsi erő és a támadás felemelő érzése vitte tovább a győzelem felé.

Augusztus 28-án a Czitó-dandár Borkiról Nowosielkin át a kobrini műút felé tartott. Ez tömve volt német csapatokkal és vonatokkal. Az utakon kívül járhatatlan terep miatt Czitó tábornok kénytelen volt az ostrowi majornál megállni és mert a kobrini műúttól keletre előnyomuló német 81. tartalék gyaloghadosztály parancsnoksága nem engedte előre, ott is hált. Hegedűs ezredes főoszlopával Kortylisyből 13^h-kor ért Nowosielkibe. Tőle jobbra a Békéssy-osztály lovagolt Oron át Bielskre. Utóbbi tartotta fenn az összeköttetést a német lovashadosztállyal is. A dandárnak megint nehéz útja volt, azért Hegedűs 15^h-ig pihentetni akarta csapatait és csak azután folytatni menetét Chodyniczyn át Chydrvre. A Lachczycvre támadó 81. hadosztállyal közvetlen érintkezésbe lépve, felajánlotta támogatását; a német parancsnok azonban ezt nem fogadta el, sőt őt sem engedte előre.

Az 5. német lovashadosztály a 11. és 9. dandárral Diwyntől északnyugatra a csatorna hídjánál áll harcban, a 12. dandár Lelikownál a hadosztály jobb oldalát biztosította.

A 11. honv. lovashadosztály dandárai mindenütt a német gyalogság mögé kerültek. Ez az eddigi, a németekét keresztező előnyomulási irányból következett. A lovashadtest-parancsnokság Ratnoból elrendeli, hogy a 11. honvéd lovashadosztály Kobrin helyett Bolotora, a német 5. lovashadosztály pedig Chabowiczy elérése után Gorodiecre vegyen irányt. Mindkét lovashadosztály iparkodjék a Dnieperowsko—Bugski kanalon innen rekedt orosz erőket gyors előnyomulással és erejüknek teljes megfeszítésével lekötni.

Ámde még a 82. tartalék gyaloghadosztály részeitől támogatott 81. tartalék gyaloghadosztály sem tud a Chodyniczynél húzódó orosz megerősített állások elfoglalása után Lachczycynél tovább jutni, ahol újabb erős ellenállásra talált. Hegedűs

ezredes a Békéssy-osztályt az 5. lovashadosztály támogatására küldi Chabowiczy felé, zömével pedig Lachczycy felé tartott. Útközben járőreitől jelentéseket kap, hogy az ellenség Lachczycy—Ruchowiczy és Chabowiczy vonalát kiépített állásokban erősen tartja és egyelőre a németek sem támadnak. A Hegedűs-dandár Nowosielkire tért éjjeli szállásra.

A 11. honvéd lovashadosztály, az előnyomulási területen átfutó rossz útak miatt, a kobryni műútra irányította vonatát. A német XLI. tart. hadtest vonataitól túlzsúfolt műúton a hadosztály vonata zavart okozott és ezért felsőbb parancsra vissza kellett térnie a hadosztály mögé.

A H. H. Pawlopulban háló 11. honv. lovashadosztály parancsnoksága augusztus 29-én kevéssel éjfél után sürgönyt kap a német 5. lov. hadosztálytól, hogy támadása a Diwyn és Chabowiczy közti 146-os hídnál nem sikerült. A 9. dandár átjutott ugyan a csatornán, de nem tud tért nyerni. Többi ezredét visszavonta M. H. Jagmenovo, H. H. Lipowo, Or és Bielskre. Felderítő századai ekkor Radostow és Szczytynskánál állnak. (Ezek a helységek az 1. vázlaton találhatók.)

A 11. honvéd lovashadosztály reggel 6^{h}kor Chodyniczytől délkeletre az erdőnél készen áll. A kijelölt menetirányban a XLI. hadtest nehéz harcot vív az erős állásokban védekező oroszokkal. Chabowiczyre a német 5. lovashadosztály támad 1 dandárral Diwyn, 2 dandárral Bielsk felől. A hetek után végre együtt álló Bissingen-hadosztály felhasználja az alkalmat parancsnoklási viszonyainak rendezésére. Az előnyomulás alatt ugyanis a különböző csoportosítások folyamányaként, Czitó tábornok került a 24. dandár élére, míg az ő (22.) dandárát Hegedüs ezredes vezette.

A német XLI. tartalék hadtest erős küzdelem után áttörte az ellenséges állás első vonalát, de a második vonal szívós védelmén megint elakadt. A német 5. lovashadosztály támadása is csak igen lassan haladt előre, különösen amikor déltájban a Chabowiczyre beérkezett orosz erősítések ellentámadása érvényesült, mely a csatornától északra befészkelődött német 9. lovasdandárt visszaszorította a csatorna mögé.

Heydebreck altábornagy, ki Bielskre tette át a lovashadtest székhelyét, 15^{h}kor elrendelte, hogy a 11. honvéd lovashadosztály segítse elő az 5. lovas hadosztály Chabowiczy-Bolotára irányuló támadását, különösen pedig tüzérségével lépjen mielőbb közbe. Bissingen altábornagy Bielskre sietett, hogy személyesen tájékozódjék a helyzetről. Ez alatt a hadosztály tüzérsége a Bielsktől északra eső területen felvonult és megkezdte az ellenség lövését. A Bielsken átvonuló huszárezredek M. H. Nikolajewre irányíttattak, hogy a német XLI. tartalék hadtest és a német 5. lovashadosztály közötti résen támadjanak Chabowiczyre. Huszárjaink, amennyire a laza,

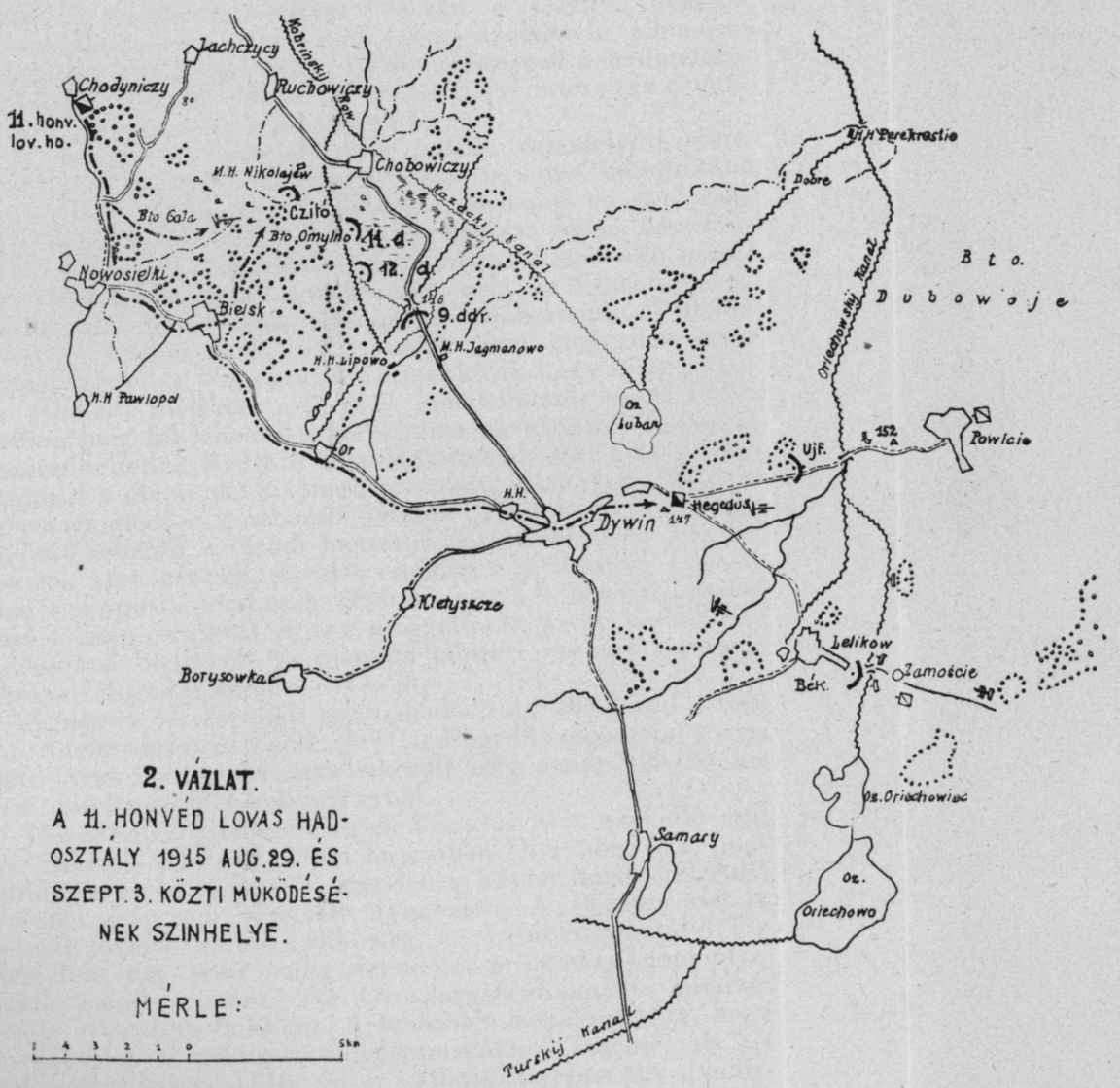

2. VÁZLAT.

A 11. HONVÉD LOVAS HADOSZTÁLY 1915 AUG. 29. ÉS SZEPT. 3. KÖZTI MŰKÖDÉSÉNEK SZINHELYE.

MÉRLE:

3 4 3 2 1 0 5km

homokos, süppedős talaj engedte, az erdők nyujtotta fedezés kihasználásával siettek kitűzött céljuk felé. A Bto Omylno környékén tűzharchoz lóról szálltak és támadáshoz csoportosultak. A vezeték lovakat Hegedűs ezredes vezette Nowosielkire. A küzdő csapatokkal Bielskre, a vezeték lovakkal való összeköttetésre a pawlopoli tábori távbeszélő állomásra küldönc lovasok rendeltettek. Pawlopolban volt a hadosztályparancsnok tágabb törzse, az egészségügyi intézet és a másnap kiadásra kerülő élelmi lépcső is.

A huszárok támadása alig haladt valamelyest előre, máris újabb parancs érkezett. Dél óta ugyanis mindinkább szaporodtak a hírek, hogy ellenséges lovasság és gyalogság észak- és északkeletről jöve, a lovas hadtest hátsó összeköttetéseit fenyegeti. A Radostow és Szczytynskánál álló német lovas felderítő századok a túlerő elől már az Oriechowskij-kanalig húzódtak vissza. Bissingen altábornagy 17^h45^mkor parancsot kapott, hogy még harcba nem elegyedett erőit azonnal irányítsa Diwynre. A vezetéklovak nagy része ekkor már áthaladt Bielsken, a 2. és 9. honvédhuszár ezred lovait azonban még fel lehetett a helységben tartóztatni. Lovasaik visszarendeltettek Bielskre és a legközelebb álló üteg is ide vonatott. A csapatok kivonása azonban nem volt könnyű. A parancs átadása a nehezen járható terepen, a lassan beköszöntő sötétség, a fáradt huszárok menete az 5—6 km-nyi úton sok időt igényelt. Az első csoport: a 2. honvéd huszárezred 4 géppuskájával csak 22^h után, míg a 9. honvéd huszárezred 4 géppuskájával és egy üteggel csak jóval később indulhatott el Bielskről. Az újonnan képzett csoport parancsnokságát Hegedüs ezredes vette át.

A német 81. tartalék gyalloghadosztály 20^h körül elfoglalta Ruchowiczyt és Lachczycyt, a Hegedűs-csoporttal gyengített lovas hadtestnek nem sikerült még aznap (29-én) kiverni az ellenséget Chabowiczyből.

Hegedüs ezredei egész éjjeli lovaglás után szakadó esőben érkeztek meg aug. 30-án hajnalban Diwynbe. A 2. honvédhuszár ezred a tegnap reggel óta folyton tartó készenlét és menet után sem térhetett nyugvásra. A Békéssy-osztály azonnal tovább indult Lelikowra, az Ujfalussy-osztály Powicié felé, egy járőr pedig Samaryra a Turskij-kanal átjáróinak megfigyelésére. Az Oriechowskij-kanalon mindkét osztály ellenségre bukkant. A felderítés megállapította, hogy Powicienél 1—2 gyalogszázad géppuskákkal, Zamoscienél két gyalogszázad és egy üteg áll, a közbeeső terepen egy gyalogszázad és az egész ellenséges arcvonal mögött erős lovasság van.

A 9. honvédhuszár ezred két üteggel néhány órával később érkezett Diwynbe és a 147△nél mint tartalék szállt lóról.

Czitó tábornok a 3. és 5. honvédhuszár ezreddel és $1^1/_2$ üteggel hajnalban együtt támadott a német 5. lovashadosztállyal és míg ez a helység északi szélét szállta meg, a Czitó-csoport a támadás befejeztével a csatorna mentén ásta be magát. Reggel 7^hkor Czitó tábornok is parancsot kapott, hogy csoportjával Diwynbe lovagoljon. A hadosztályparancsnokság is oda tartott, a lövészosztály követte, az ütközetvonatok Kletyszczere küldettek. Ezzel az egész 11. honvéd lovashadosztály az Oriechowskij-csatornához került, melyen a kelet felől előtörő ellenséget kellett feltartóztatnia.

Gróf Bissingen altábornagy a Czitó-csoportnak megengedte, hogy lenyergeljen, csupán 1 osztály maradt készenlétben, 1 század pedig a Samarynál álló járőrt váltotta fel.

A hadosztály távbeszélő összeköttetésben állt: az 5. lovashadosztállyal Chaboviczyn, a lovashadtest parancsnoksággal Bielsken, a XLI. hadtest parancsnoksággal Nowosielkin és a hadosztály vonatparancsnoksággal Pawlopolon át Mokranyn. Ezt a hálózatot a hadosztály parancsnokság az Ujfalussy-osztályig tovább építtette.

Hegedüs ezredes 14^hra támadást rendelt el, melyhez a 9. honvédhuszár ezred Perczel-osztályát Ujfalussyhoz, egy félszázadát Lelikowra, 1—1 üteget pedig a két csoport támogatására tolt előre. A támadás a teljesen sík, vizzel elárasztott, fedezéknélküli terepen rendkívül nehéznek igérkezett, az uralkodó magaslatokon álló oroszok ellen. Az osztályparancsnokok azért alapos tüzérségi előkészítést javasolnak. Később Hegedüs ezredes, feladatának védőjellege miatt elálI szándékától.

Este 20^h után azonban mégis harcra került a sor, mert egy ellenséges gyalogszázad átjött a csatornán. Ujfalussy osztálya az úttól északra, Perczelé az úttól délre ellentámadásra indul. Hegedüs ezredes a Czitó-csoporttól egy 5. honvédhuszár ezredbeli osztályt kapott erősítésül, melyet a 147△nál állított fel.

Augusztus 31-én hajnalban a Perczel-Ujfalussy osztályok visszaszorították az oroszokat és üldözés közben maguk is átjutottak a csatornán, melynek keleti oldalán a 132△-on befészkelődtek. További előnyomulásuknak Powiciere 3—4 terek-kozák állta útját a visszavonult gyalogsággal együtt.

Békéssy sem maradt tétlen. Hajnalban rajtaütött az ellenségen és Zamoscieig jut, ahonnan 12^h tájban 4 szotnya doni kozák vonult vissza kelet felé.

Az 5. lovashadosztállyal való összeköttetésre egy félszázad lovagolt Dobrere, az itt talált ellenséget átkergette az Oriechowskij-csatornán, melynek átjáróit megszállta. Egy német járőr csatlakozása révén az összeköttetés a német lovassággal helyreállt.

A 11. honvéd lovashadosztály a mai nappal kivált a lovas hadtest kötelékéből és közvetlenül a Bug-hadseregnek maradt alárendelve. Feladatát: a Bug-hadsereg jobb oldalának biztosítását folytatja. A lovas hadtest parancsnokság búcsúparancsában különös köszönetet mond a hadosztálynak; fáradhatatlan, önfeláldozó és vitéz magatartásáért.

A hadosztály Koweltől Diwynig 350 foglyot ejtett. Saját vesztesége: 3 tiszt és 100 ember.

Szeptember 1-én Riedl alezredes a fél 3. honvédhuszár ezreddel, a huszár lövészosztállyal, egy üteggel és a 3. honv. husz. ezred utászszakaszával felváltja a powiciei csoportot, a helységből kiveri a kozákokat és hídfőszerűen megszállja a csatorna túlsó partját. Felderítése Radostowig jut.

Hegedüs ezredes az 3. és fél 3. honvédhuszár ezreddel és egy üteggel a zamosciei csoportot váltja fel, a hídfőt megerősíti és Szczytinskáig felderít.

Czitó tábornok a 2. és 9. huszár ezreddel és 1½ üteggel Diwynben marad. Itt vannak a hadosztály egészségügyi intézet és a lövőszeres oszlopok is. A hadosztályvonat Mokranyban maradt. Felvételezés Borysowkán.

A XLI. hadtest Borodiczynél átlépte a Dnjeper—Bug-csatornát: az 3. lovashadosztály Chomiczycenél harcol. (Helységek az 1. számú vázlaton.)

Szeptember 2-án a Riedl-csoport felderítése Radostownál áll. Ezt a községet és a környékbeli erdőket az oroszok megszállották. A folytonos esőzés teljesen elrontotta az utakat. A felderítő különítmény útközben 13 hídat javított.

A Hegedüs-csoport felderítő különítménye elérte az ellenségtől megszállt Szczytinskát és tüzérségével felgyujtotta.

Szeptember 3-án csak egyes járőrök harcoltak. A különítmények az ellenséget figyelik, mely nem mozdult tegnapi helyéről. A folyton tartó eső az úton kívüli terepet járhatatlanná teszi.

Az 3. lovashadosztály Wolka és Popina felé üldözi az ellenséget. (1 vázlat.)

Szeptember 4-én hajnalban a Bug-hadsereg elrendeli, hogy a hadosztály lovagoljon Bielinbe és támadja oldalba a kelet felé visszavonuló oroszokat. Bissingen altábornagy a Riedl-csoportot Radostow—Swarynon át Zarzecskára, a Hegedüs-csoportot Szczytinska—Wietlyn át Bielinre irányítja. A Czitó-csoportból a 9. honvédhuszár ezred Hegedüshöz csatlakozik, a 2. honvédhuszár ezred és 1½ üteg Powiciére vonul és ott a hadosztály parancsnokság rendelkezésére áll. A Hegedüs-csoportnál levő ½ 3. honvédhuszár ezred előnyomulás közben Riedl alezredeshez csatlakozik. A Hegedüs-csoport Wietlytől kezdve biztosítja a hadosztály hátát és oldalát és felderít a Pripiatjon túl Kamien Kaszyrszkij felé. Az ütközet-

vonatok rakjanak rögtönzött hidakhoz szükséges sok anyagot szekereikre és kövessék az oszlopokat.

A Riedl-csoport délután a Radostowtól keletre folyó, 14. m. széles és mély csatornánál harcol kisebb ellenséges osztagokkal. A falvakban anyagot gyüjtet az elrombolt híd kijavítására és csónakokat egy a hídtól északra tervezett átkeléshez.

Hegedüs ezredes Szczytinskából Radostowba küldi a két 3. honvédhuszár ezredbeli századot és 18^h30^lkor Chaboriszczénél áll. Elővédje a csatornán túl az orosz utóvéddel harcol. A csoport zöme Chaboriszczen hál, jobb oldalát 1—1 szakasz biztosítja Zaluchowo és Zapripiatienel.

A Riedl-csoport Radostowon, a hadosztály parancsnokság, a Czitó-csoport, az egészségügyi intézet és a lövőszeres oszlopok Powicien hálnak.

A hadosztály távbeszélő vonala Radostowig terjed, innen a csatornáig a 3. honvédhuszár ezred távirójárőre kapcsolt. Hegedüs ezredessel csak lovas küldöncök tartanak összeköttetést.

Szeptember 3-én hajnalban Riedl alezredes csoportjának egy részével a hídtól északra áthajózott a csatornán és előzte az orosz védelmet. Azután hídfőszerűleg megszállta a csatorna keleti oldalát és a híd helyreállításához fogott, melyen csak a déli órákban tudott átkelni. Előtte 3—4 orosz lovas század húzódott vissza kelet felé. Swarynban megosztja csoportját és két úton akar Zarzeczkába jutni. A bal oszlop 16^h tájban fél úton még az eddiginél is süppedősebb talajra ér. A huszároktól és tüzérektől támogatott utászszakasz emberfölötti erővel készít alig használható átjárót, melyen a lövészosztály, a lovasok egy része és a lövegek csak megfeszített erőlködés árán jut valamivel járhatóbb útra. Riedl alezredes ezekkel folytatja útját, míg oszlopának többi részét báró Masburg századossal Swarynon át a Rózsaffy százados vezette jobb oszlop után küldte. Mindkét oszlop az estszürkület beállta előtt érkezett Zarzeczkára, ahol a Dnieper—Bug-csatornától északra küzdő német 3. lovashadosztállyal jutott érintkezésbe. (1. számú vázlat.)

Míg Riedl csak a terep nehézségeivel küzdött, a Hegedüs-csoportnak az ellenség is útját állta. Reggel 6^hkor lépte át a csatornát, 10^h30 Niewiernél az ellenség utóvédjét űzte el Wietly és Wk. Glusza felé. Csak igen lassan jutott előre, mert a teljesen elromlott utat minduntalan rözsekötegekkel és dorongokkal kellett kiraknia, hogy lövegei előre jussanak. Az alig 8 km-nyi úthoz Wietlyre, amely községhez csak 18^hkor ért, 7 órára volt szüksége. Wietly nyugati szélén és a tőle északra húzódó magaslatokon az ellenség várta. Egy lovas ezred, több gyalog század, 3—4 géppuska és 4 löveg állt

3. VÁZLAT
Radostow
Gorawice
Swaryn
Bol. Zazworotkowo
Ft
Bialozierski Kanal
Boloto Hyrnik
Boloto-Maryno
Bol Lado
Bol. Dowskie
Jez. Białe
Jez. Lukoj
Ga Biazyrska
Jez Bogoznoje
Jewtrusze
Podwale
Piatniszcze
Gliniszcze
Wietly
Prypec
Chlewiszcze
Berszyna
Mukoszyn
Chydra
Kon
Podhumniszcze
Bol. Nadolskie
Horki
Niewier
Bienenhof
Lubitowki
Wielka Glusza
MÉRLE:
1000m 500 0 1 2 3 4 5 Km

vele szemben. Hegedűs ezredes rajta ütött az ellenségen. A támadás kezdetén járőreink vágtattak vissza és lovasrohamot jeleztek. Ez egy pillanatra megingatta a csatárokat, de a tisztek erélyes fellépése és jó példája csakhamar helyreállította a rendet. A támadás jól haladt előre. 19^{h}kor felhőszakadás és utána megint tartós eső hullott alá az égből. Észrevehető volt, hogy az ellenség északkelet felől átkarolni akar. A csoport jobb oldalában a Pripiatj lomha-folyású széles elmocsarasodott medrével, bal oldalában az erdővel szorosban állott, melyből csak egy rossz út vezetett hátrafelé. A harcjárőrök lovasságot láttak mozogni Wietlytől északra. A bekerítés tehát nem volt lehetetlen képzelődés. Hegedüs ezredes, ez az óvatos és megfontolt katona, akinek nevéhez a hadosztálynak nem egy sikere fűződik, lóra ültette bőrig ázott huszárjait, hogy a gyorsan beköszöntő sötétség előtt csapatait Niewierre vezesse vissza és mint régi szabályzatunk mondta: „kedvezőbb viszonyok közt újból támadhasson." Pihenés ott sem jutott a csapatnak. A Niewiertől északkeletre levő gázlót kellett javítania.

A powiciéi csoport Radostowig jött előre. A hadosztály parancsnokság ebből a 2. honv. huszár ezred Ujfalussy osztályát küldte délben a csatornán át, hogy az Oz. Biale és a Prypec közt támogassa a Hegedüs-csoportot. A szintén talajnehézségekkel küzdő különítmény azonban csak éjjel érkezett Niewierbe.

A Riedl-csoport Swarynnál, a Hegedüs-csoport Chaboriszczénél állított fel 1—1 levélküldönc állomást. Radostowban egy élelmi lépcső jutott kiadásra.

A XLI. hadtest és az 5. lovashadosztály ma Popina—Wolka—Zarzeczka vonalát érte el. (1. számú vázlat.)

Szeptember 6-án a hadosztály parancsnokság törzsének egy tisztjét a törzslovasszakasz néhány huszárjával elküldte a Swaryn Wietly-i út szemrevételére. Különösen a tüzérséggel való járhatósága érdekelte. Ez a tiszt Swaryntól keletre egy erdészlaknál 6—700 lovas nyomára bukkant, akik itt háltak és ma reggel lovagoltak tovább Wietly felé. Csak a Riedl-csoport által visszavetett lovasság lehetett, mely Hegedüs ellenfeleihez csatlakozott. Az út nagy része tüzérséggel nem járható.

Hegedüs ezredes reggel 1½ századot és 1 géppuskát küld felderítésre. Ezt az erőt az oroszok a 159 ⌖-nál tüzzel fogadták. A különítmény az egész ellenséges állást és körülbelöli erejét is megállapította. Délelőtt az 5. és 9. ezred utászszakaszai a gázlót és az utat javították. 13^{h}30^{I}kor Hegedüs két oszlopban indította el csapatait Wietly felé. Ujfalussy százados három huszár századdal a tegnapi úton a Pripiatj mentén, Koós ezredes 5 századdal Podwalen át nyomult előre.

A tüzérség a déli oszlop mögött Gliniszczeről támogatja a támadást, melyet a csoport a Piatniszcze-erdő és a Prypec (Pripiatj) között beásott oroszok ellen intéz. Estig Koós oszlopa 1000, Ujfalussyé 400 lépésig közelíti meg az ellenséget. Az oroszok nagyon szívósan védekeznek. Ellentámadás ellentámadást követ. 18^h tájban Koós egy baloldala ellen intézett lovasrohamot ver vissza. A harc egész éjjel tart. Lövőszerünk fogytán; Hegedüs sürgős pótlást kér.

Riedl alezredes csoportja a német lovas dandárokkal szoros összefüggésben tért nyer és Bielinig jut. A Hegedüs-csoport erősítésére 17^hkor elküldi Maasburg századost $1^1/_2$ századdal és 2 géppuskával Swarynon át Wietlybe, egy félszázadot pedig Mukoszyn felé rendelt felderítésre és jobb oldalának biztosítására. Maasburg különítménye a sötét éjszakában lassan jutott előre és csak másnap reggel ért Wietlyre.

A hadosztály parancsnokság a Zarzeczkával összefüggő Lachowicz-majorba telepedett át. Itt azt a parancsot kapta a Bug-hadseregtől, hogy biztosítsa a hadsereg oldalát, a Hegedüs-csoport pedig Odryzyn át (1. sz. vázlat) támadja oldalba az oroszokat.

A hadosztályvonat Diwynt érte el, a Hegedüs-csoportnak Niewierre, a Riedl-csoportnak Radostowba tolt 1—1 kocsirészleget felvételezésre.

September 7-én reggel 5^hkor Hegedüs huszárjai véres harc árán elfoglalták Wietlyt. Az ellenség számos halottja maradt a harcmezőn és súlyos veszteséggel vonult vissza. Sebesültjeit magával vitte, a halottak vállszalagjait levágta, nehogy az ezredszámok elárulják, mily csapatokkal küzdöttek huszárjaink. Az üldözést csak a tartalék századdal lehetett folytatni, mely egyúttal Horki és Odrizyn felé is felderített. A csoport többi része megszállta a Wietlytől keletre és északkeletre fekvő magaslatokat, kötelékeit rendezte és a beérkezett lövőszert osztotta szét.

Amikor a Maasburg-különítmény a hosszú és fáradságos éjjeli menet után a Jewtrusze erdő szegélyén kibontakozott, csak győzedelmes bajtársait látta mindenütt. Az ellenség megfutamodott.

Riedl alezredes a reggeli órákban a hadosztály parancsára még a Buzás századot küldte egy lövegszakasszal Mukoszynra, hogy a nehezen küzdő Hegedüs-csoportot támogassa. Buzás csak a Bol. Nadolskieig jut. Az elrombolt (144) híd javítását a szemben levő erdőben rejtőzködő oroszok tüzeléssel akadályozzák.

Hegedűs üldözésre küldött százada 14^h-kor jelenti, hogy a visszavonuló ellenség Mukoszynt és a Berszyna-erdőt megszállta és hogy tüzérségünk északról lövi a falut. A konzer-

vákból készült sovány déli étkezés után Hegedüs ezredes lóra ülteti huszárjait, hogy a muszkákat tovább kergesse. Koós ezredes 3 huszárszázaddal Berszyna felé, Ujfalussy 4 huszárszázaddal Mukoszynnak tartott. Néhány km. után tűzharchoz lóról szálltak, vezetéklovaikat a Wietlytől északkeletre levő házcsoporthoz küldték vissza és támadtak. Küzdelmüket a 153 ·-nál felvonult üteg támogatta. Buzás lövegszakasza Mukoszynt lőtte. Egy század és a két utászszakasz a Chlewiszcze erdőben maradt mint tartalék. A harc a sötétség beálltával sem szűnt meg. 21h-kor az oroszok mindkét oszlop előtt elhagyták állásaikat és derék huszáraink megszállhatták Mukoszyn és Berszyna keleti szegélyét. Veszteségeink jelentéktelenek; az oroszok négy lövege rosszul lőtt. Üldözésre még sem lehetett gondolni. Az utóbbi napok megerőltető éjjeli menetei és harcai és a hiányos élelem annyira kimerítették a csapatokat. A huszárok már két napja nem látták mozgókonyháikat, melyek megrekedtek az útak feneketlen sarában. A tartalék élelemadag konzervái és kétszersültje nem pótolhatta azt az erőt, amit fáradt testük veszített. A jó szellem azonban megmaradt és néhány órai alvás után ismét tettre készen álltak.

Az alig néhány századra leolvadt Riedl-csoport a német lovassággal, minden talpalattnyi tért vérrel szerezve meg, Bielinen túl jutott előre.

Míg a hadosztály fáradságos harcait vívta, újabb parancs érkezett Bissingen altábornagyhoz. A 4. hadsereghez áthelyezett hadosztálynak már másnap (szeptember 8-án) el kellett volna érnie Kamien Kaszirskijt. Az ellenséggel mindenütt szoros érintkezésben álló csapataink kivonásán kívül a parancs ily gyors végrehajtásának egyéb, az eddigi hadműveletek természetéből következő akadályai is voltak. Hegedüs ezredes, hogy csekély erejével eddigi felelősségteljes feladatát megoldhassa, a Pripiatjon átvezető átjárókat elromboltatta. De számolnia kellett azzal is, hogy ahol az oroszok visszavonultak, mindenütt akadályokat állítanak elénk. Az általában mocsaras és most a több napi esőzés folytán méginkább járhatatlanná vált talajon át vezető kevés út ezt a törekvésüket megkönnyítette. Hogy a hadosztály már másnap a 35—35 km-nyire levő Kamien Kaszirskijbe érjen, még ha nincs is az ellenséggel érintkezésben, alig valószínű és amint látni fogjuk, nem is történt meg, mert az események mást parancsoltak.

A hadosztályparancsnokság (mely igyekezett a parancsnak megfelelni) intézkedései közül csak a Riedl-csoportnak szept. 8-án 4h-kor Mukoszynba való elindulása és a hadosztály törzs és intézetei eltolása Lachowiczeről Niewierre került végrehajtásra.

Felderítésre és a Kamien Kaszirskijre vezető útak szemrevételezésére Hegedüs ezredes 1 huszárszázadot és 1 utászszakaszt küldött. Ez a különítmény jelentette, hogy csak a Lubitowki erdő sarkáig terjedő 3 km-es útszakaszon 6 rossz híd van, melyeknek javítása több napig fog tartani. Az útak a négy nap óta tartó eső miatt feneketlenek. De a természet alkotta nehézségeken kívül még az oroszok tevékenysége is gátat vetett minden kísérletnek. Wk. Glusza felől több lovasszázad, két tábori és egy nehéz löveg visszaszorította a munkálatokat védő tábori őrsöket Niewierre, melynek déli szegélyén három huszárszázad és egy idetévedt német lovasszázad foglalt állást az ellenség további előnyomulásával szemben. Az oroszok a Prypecet a hatásos tűz körletén kívül átlépve a Bienenhofon át átkarolással fenyegették a niewieri állást. A védők Hegedüs ezredeshez fordultak erősítésért. Hegedüs maga is nehéz helyzetben van. Berszynai, de különösen mukoszyni csoportjaival szemben az oroszoknál mozgolódás észlelhető, mely támadó szándékra vall. Riedl alezredes csoportjának közeledése még nem érezhető. A niewieri Ft-nál álló hadosztályparancsnokság is elrendeli, hogy minden nélkülözhető erőt küldjön ide, nehogy az ellenség oly előnyöket szerezzen, melyek a hadosztályra végzetesekké válhatnának és új feladatának végrehajtását megakadályozhatnák. Hegedüs tehát a Késmárky-századot, egy lövegszakaszt és két géppuskát küld Niewierre. Czitó tábornok, aki közben átvette a niewieri csoport parancsnokságát, Késmárkyt a helység nyugati kijáratánál állította fel.

Riedl alezredes 9^h 20^1-kor érkezett csapataival a Chydra-erdőhöz. Itt a következő helyzetet találta: Buzás százados lövegszakasza reggel 6^h óta lövi a Mukoszyntól keletre álló ellenséget. 1 lovas század a Kon erdő keleti szegélyén, 1 félszázad a Podhumniszcze házcsoporttól délre fedezi a tüzérséget, 1 félszázad a Bol. Nadolskietől délre közvetlen összeköttetésben áll az Ujfalussy-csoporttal. Riedl 1 lovasszázaddal kiegészíti a biztosítást és felderítést észak és északkelet felé, tüzérségét felvonultatja és a huszár lövészosztályt haladéktalanul támadásra rendeli a Mukoszynra vezető úttól keletre, balszárnyával a 151 △ felé.

Déli 13^h-ig tart, míg a lövészosztály a Nadolskie-mocsáron átvergődik és annak déli szegélyén gyülekezik. Gömöry százados itt két századot rendel küzdőnek, egy századot lépcsőben állít fel a balszárny mögött, a negyedik század mint tartalék követi majd az előnyomulókat. Ujfalussy ezidőtájt Mukoszyn, Koós Berszyna keleti szegélyén hevenyészett állásban felkészülten várja az oroszok támadását. A lövészosztály 14^h-kor lép a sötét erdőbe. Amikor küzdő századjai a Mukoszyntól keletre vezető úthoz értek, bal szárnyukat

erős orosz támadás éri és visszaszorítja. A közép mögött haladó tartalék század azonban erélyesen előre tör, magával rántja hátráló bajtársait és a lépcsőbeli századdal együtt bekeríti a muszkák jobb szárnyát. Ugyanekkor Ujfalussy is, akit a támadás balszárnya elért, ellentámadásba megy át és visszalöki ellenfelét. Elkeseredett kézitusa keletkezik, mely közel egy óra hosszat tart. A két oldalról közrefogott oroszok végre is megfutamodnak. 120 halottat hagynak a porondon, 80 fogoly marad embereink kezén (a 331. gyalog, 3. dragonyos és 3. dsidás ezredtől). Huszárjaink azonban szintén megfizették fényes győzelmük árát. 24 bajtársuk holtteteme borította a küzdelem színhelyét, 71 sebesültet, köztük 3 tisztet kötöztek be a segélyhely orvosai. A századok csak az erdő szegélyéig követték a pánikszerűen menekülő oroszokat. Itt meg kellett őket állítani, mert a lövőszer fogytán volt. Az I. számú lövőszeres oszlopban már csak 10 rakasz karabélytöltény van, a II. számú Czernyaniba ment felvételezésre és csak 11-ére várható vissza.

Hegedüs ezredes a Mukoszyn körüli összes csapatokat Riedl alezredes alá rendelte.

A hadosztályparancsnokság nehéz elhatározás előtt állott. A 4. hadseregparancsnokság intézkedése Kamien Kaszirskijre szólította. Ámde oda csak újabb harcok árán juthatott volna, melyekhez a legfontosabb eszköz, a lövőszer hiányzott. Kérdés, hogy a megerőltetett és hiányosan táplált legénység győzte volna-e még erővel és hogy a bár rövidebb, de valószínűleg rossz útakon hamarább ért volna-e céljához, mint kis kerülővel a már kijavított eddigi menetvonalain Diwynen át. Ily körülmények között a hadosztályparancsnokság szívesen vállalta a felelősséget, hogy parancs ellenére Diwynbe vonul, ott pótolja anyagi hiányait, embereit lélegzethez juttatja és felfrissülve indul új feladata felé.

Az ellenségtől észrevétlenül elválandó elrendelte, hogy az összes csapatvonatok 9-én 1^{h}-kor induljanak a niewieri Ft-on át a Bielozierskó-csatorna mentén vezető úton Radostovba, onnan az ezredek leendő körletébe. Főcsapat Hegedüs ezredes berszynai, utóvéd Riedl alezredes mukoszyni csoportja. Mindketten hajnalhasadás előtt indulnak. Az állásokban járőröket hagynak vissza, az ellenség félrevezetésére. Minden hídat el kell rombolniok. Czitó tábornok mint oldalvéd Niewierben marad, erős jobb szárnnyal tüntető támadást intéz ellenfelére, aztán Szczytinskan át elvonul. Niewiernél az oszlopok úgy alakulnak, hogy a 9. honvédhuszárezred és két üteg Diwynre, a 3. és a lövészosztály a lövegszakasszal Radostowra jusson, az előre küldött vonatok útját követve. A 2. és 3. honvéd huszárezred Czitó tábornokkal és egy üteggel Lelikowra vonul. A főcsapat távbeszélőn jelenti indulását,

azután lebontja a vezetéket. Sebesültszállító kocsik még ma Wietlyre mennek és minden sebesültet felszednek.

A hadosztályparancsnokság eme intézkedése pontról-pontra teljesedett.

A 11. honvéd lovas hadosztálynak helyszűke miatt vázlatosan leírt működését csak az méltányolhatja igazán, aki maga is résztvett a háborúban. Akiket életkörülményeik otthon marasztaltak, azok legalább hozzávetőleges képet nyernek arról, hogyan viselkedett lovasságunk.

A hadosztály teljesen megoldotta feladatát. Távoltartotta a Bug-hadsereg oldalától az ellenség zaklatását és csipdelődéseit, melyek ha nem befolyásolták volna is nagy mértékben az eseményeket, mégis kellemetlenek lehettek volna.

Ma a hadseregek mechanizálásának idején talán nem ártott visszapillantani a lovasság magatartására. Mit csinált volna a több tonna súlyú harckocsi ezen a terepen?

Vitéz Somorjay Jenő.

Táborélet amerikai hadifogságban.

Az 1918. évi október 8—10-i nagy brabanti áttörés után, a hadifoglyokat az amerikaiak gyorsan szállították hátra. A Verdun—Souilly—Tours útvonalon történt a szállítás, a Loire megyében fekvő Richelieu városka mellett felállított tiszti táborba. A legénységi tábor központja Tours maradt.

Még a souilly-i gyűjtőtáborban olvastuk francia hírlapokból, hogy az amerikaiak a tiszti tábor részére egy kastélyt béreltek ki. A nyomorúságos és igen kezdetleges gyűjtőtábor után ítélve, ez elérhetetlen álomnak tetszett. Nem hitte el senki. Viszont azt meg az amerikaiak nem hitték el, hogy a gyűjtőtáborban levő tiszteket mind amerikai csapatok ejtették volna foglyul, mivel a franciák foglyainak jelentékeny része is a souilly-i gyűjtőtáborba került. Mivel kivétel nélkül mindenki amerikai hadifogolynak vallotta magát a kitöltött kérdőíveken, salamoninak éppen nem nevezhető ítélettel oldották meg a fogas kérdést: A nagy barakk közepén kordont vontak, a jobbkéz felől levőket saját foglyaiknak jelentették ki, a balkéz felől levőket pedig átadták a franciáknak. A saját foglyaiknak deklaráltakat még aznap este el is szállították. Ezek között volt e sorok írója is.

A toursi átmeneti táborban csak pár napot töltöttünk; október 21-én este már meg is érkeztünk Richelieube. A kis francia városka lakói ott tolongtak az állomás előtt, azonban a fogadtatásról legjobb lesz hallgatni!

A városkától pár kilométerre volt a tisztitábor. Igazat írtak a franciák, mert az amerikaiak csakugyan egy elhagyott kastélyt béreltek ki erre a célra.

Hatalmas drótkerítés állotta útunkat a főbejárat előtt. Belül a már korábban odavitt német és magyar bajtársak várakoztak reánk. Az amerikaiak csakhamar eltávoztak, csak egy pár őr maradt velünk. De nem is volt már szükségünk az amerikaiakra. Egy német tiszt harsány hangon olvasta a névsort s egyenkint beléptünk a kapún. Csomagjaink már ott voltak, azokat teherautón szállították be. Német ordonáncok kiáltották a Toursban kapott fogolyszámokat s egy-kettőre mindenkinek kezében volt a holmija. Egy negyedóra sem telt el, készen volt minden s bevezettek bennünket az ebédlőbe.

Nagyon furcsa volt itt a kép, amit láttunk! A díszesen

tapétázott falakon pompás olajfestmények. Velencei tükör pazar színekben verte vissza a mennyezet közepéről lefüggő csillár villanylámpáinak fényét. Maga a csillár is művészi kivitelű kovácsolt-vas munka. (A villanyvezetéket már az amerikaiak szerelték fel rá!) A kandalló fehér márvány, a hatalmas szárnyas ajtók fölött díszes faragványok. A parkett mesterműi, de rajta már gyalúlatlan deszkából összerótt asztalok, melyekhez oldalt hozzá voltak szegezve az ülőpadok. A terítetlen asztalokon ott párolgott már dísztelen bádogedényekben a vacsora, valami kideríthetetlen összetételű húsétel, melyhez azonban csak bádogkanalat adtak. Minden tányérban ott szerénykedett egy-egy piciny darab kenyér és két darab héjában főtt burgonya.

Furcsa keveréke volt ez a fínom pompának és a tábori egyszerűségnek!

Vacsora alatt a németek kis papírszeletkéket osztottak ki közöttünk, melyekre fel kellett írni, hogy utolsó rendfokozatunkat mikor kaptuk és mi a rangszámunk. Erre azért volt szükség, mert a kastélyban csak a törzstisztek és a rangban legidősebb alantas tisztek részére volt hely, a többieknek pedig a kastély mellett elterülő szántóföldön elhelyezett barakokba kellett menniök. Mire vége lett a vacsorának, készen volt a pontos rangsor, melynek felolvasása után kit-kit elvezettek kijelölt helyére.

A barakokban még nem volt padló. Az esőtől felázott talajba besüppedt a lábunk, midőn pedig leültünk a tábori ágyra, lesűlyedt alattunk. Reggelre a legtöbb ágy a tarlón feküdt.

A mi megérkezésünk után az amerikai és német ácsok serényen hozzáfogtak új barakok építéséhez, mert újabb fogolyszállítmányt vártak. Az építkezés igen gyorsan történt. Az anyagot darabonkint összeállítva és megszámozva hozták oda. Reggel kimérték a helyet, lefektették az alapgerendákat... és estére már laktak is az új barakokban! Másnap beállították a kályhákat és az építés helyén összeszedett forgács, lécdarab és kátránypapír gyors tűzénél már melengették talpukat a németek, szárították kiteregetett harisnyáikat, kapcáikat és főzték a „Stumpftabak"-ot, magyarul: szivarvég-bagót, gondosan szétszedegették a szörnyű bűzt árasztó leveleket és elrakosgatták az esetleg bekövetkezhető inséges időkre.

Az elhelyezkedés első napjától kezdve mindig csináltak valamit a németek, kezdtek berendezkedni. Honnan, honnan nem, dirib-darab deszkákat, kátránypapírt szereztek és polcokat, lócákat, fogasokat kalapácsoltak össze. Most derült ki, hogy az áldott német csizmaszárak még Toursban, az utolsó kobozásnál is sok hadifogolykincset: zsebkést, kis reszelőt,

ollót rejtettek el. A német leleményesség csodákat művelt. A tűzpiszkáló megtüzesítve fúró, a konzervbádogból fűrész lett és így tovább.

Mikor készen lettek az ágylábakat a lesűlyedéstől oltalmazó deszkatalpak is, még csak néhány szál borostyán, egy pár fenyőgally és mezei virág jött az ágyak végén a deszkafalra és készen volt az adott körülményekhez képest csinos kis német otthon és Ottó Nagel, a japánarcú kis német hadnagy kihirdette minden barakban, hogy megnyitotta „lakásán" a könyvelői kurzust!

Másnap reggel annak rendje és módja szerint meg is kezdődött a könyvelői tanfolyam és tartott is rendületlenül a fogság végéig s a később felállított tábori főkönyvelőség személyzete ebből a tanfolyamból került ki.

A táborban összesen körülbelül 1000 tiszt volt, ezredestől zászlósig bezárólag. Ebből a létszámból 33 magyar, 3 pedig osztrák volt.

Amint a foglyok száma szaporodott, „A" és „B" részre osztották szét a tábort. Mindeniknek külön konyhája és külön szervezete volt. A két tábort magas drótkerítéssel választották el s emiatt hónapokig nehéz volt közöttük az érintkezés. E miatt szűntek meg a reggeli után naponta tartott tiszti megbeszélések is, melyeket a rangban legidősebb német táborparancsnok-ezredes vezetett.

A tábor belügyeibe nem igen szóltak bele az amerikaiak, kiket úgyszólván csak a naponta kétszer tartott szemlénél láttunk. A szemle is csak formaság volt.

A barakokban való elhelyezkedés tetszés szerint történt. Mi, magyarok, kik közül a legtöbb németül is alig tudott, szétszóródtunk a táborban, hogy a németekkel való állandó érintkezés útján németül tanuljunk. Ennek meg is volt az eredménye s ha időnkint voltak is kisebb nézeteltérések közöttünk, általábanvéve eléggé jó bajtársi viszonyban éltünk.

Kezdetben az élelmezéssel is sok baj volt. Nem éheztünk ugyan, de a konyhához beosztottakon kívül nem lakott jól senki. Pedig a kipihent, fiatal szervezet erősen követelte a maga jussát! Ebben az időben hazaküldött leveleinkben kivétel nélkül élelmiszereket kértünk. Egy hajdúmegyei bajtársunk még lebbencstésztát is kért, egy másik pedig szerényen „csak" egy hátulsó sonka küldését óhajtotta. Előre meghívott bennünket az ünnepi bankettre, ez azonban végképen elmaradt, mert csomagot a magyarok közül soha, senki se kapott.

Pár heti szűkölködés után, az élelmezés is megjavult és állandóan megfelelő is maradt. Majdnem mindent Amerikából kaptunk: fagyasztott húst, a különféle konzervek nagy tömegét, zsírt, szalonnát, lisztet, fűszereket stb. A kenyeret a

tábori sütődében naponta sütötték. Ha az élelmezés feljavításához, jobban mondva változatosabbá tételéhez, friss főzelékfélékre, vajra, tojásra volt szükség, azt a franciáktól szerezték be az amerikaiak, de a mi költségünkön.

Minden hónapban kétszer megkaptuk az amerikai legénységnek járó természetbeni illetményt: cigarettát, dohányt, papirt, gyufát, gyertyát, rúd alakba préselt cukorkát és bár közülünk senki sem „élvezte", — a táblákba sajtolt bagót. E mellett a táborban felállított kantinban dohányneműeket, ruházati cikkeket, borotvakészülékeket és pengéket, szappanokat s általában minden olyan dolgot lehetett vásárolni, melyre a hadifogolynak szüksége van.

Sokáig bizonytalan volt, hogy kapunk-e valamelyes pénzbeli ellátmányt. Errenézve ugyanis az Egyesült Államok kormánya és a mi kormányaink között nem volt megegyezés. A németek ügye hamarabb elintéződött, mint a mienk. A magyarok kaptak 200 franc hitelt s csak ennek keretein belül lehetett szerényen költekezni. Karácsonyra a magyarok fizetése tárgyában is megtörtént a döntés. Az élelmezési pénz levonása után, átlag 65 dollár volt a havi tiszti ellátmány, a fizetést azonban nem kaptuk kézhez. A tábori főkönyvelőség tartotta nyilván az illetményeket s az amerikaiak által készíttetett táborpénzeket adta ki a vásárlásokhoz. Végül — a még kinnlevő táborpénzek bevonása után — az elbocsátótáborban mindenki egyszerre kapta meg a javára elkönyvelt összeget — francban. A toursi átmeneti táborban mindenkitől elvették a pénzt az amerikaiak, de nem váltották be dollárra vagy francra, hanem végül azon módon visszaadták. E miatt érzékeny károsodás ért többeket a pénz értékének csökkenése folytán.

Rokkant bajtársainkat, továbbá a papokat és orvosokat 1919 március havában hazaküldték. Két orvost, jelentékeny polgári fizetéssel, visszatartottak. Hazaérkezett bajtársainktól szomorú híreket kaptunk: összezsugorgatott pénzüket s magukkal vitt tárgyaikat a kommunisták elszedték. Ennek hatása alatt a kommunizmus bukásáig a magyarok nem igen takarékoskodtak. Később, miután az amerikaiak biztosítottak bennünket arról, hogy vásárolt tárgyainkat hazavihetjük, sőt 75 font poggyászt külön teherkocsikban szállítanak velünk, sok olyan dolgot szereztünk be, amelyekről gondoltuk, hogy idehaza nagy szükségünk lesz reájuk.

Eleinte csak németül írhattunk haza. Mivel azonban úgy gondoltuk, hogy a német levelek olvasása körül idehaza Szabolcsban, Szatmárban nagy bajok lehetnek majd, kértük, hogy magyar nyelven írhassuk leveleinket. „All right!" — volt a válasz s ettől kezdve anyanyelvén írhatott mindenki.

A németek hamarosan kaptak leveleket, sőt csomagokat

is. A magyarok nem voltak ilyen szerencsések. Csak szórványosan jöttek leveleink, melyeknek felolvasása nagy öröm és élmény volt számunkra, bár a levelekből kiáradó szomorúság utólag mindig nagyon lehangolt bennünket. A németek a svájci Vöröskereszt útján sok könyvet is kaptak. Bécsből is érkezett egyszer több láda könyv. Volt azok között a régi monarchia minden nációja részére valami, csak magyar könyv nem volt egy se. A könyvesládák felbontása nagy csalódást okozott a magyaroknak.

Hogy elkeseredésünket valahogyan levezessük, az „A" és „B" tábor egyesítése után megszerveztük a Magyar Kollégiumot s abban szépirodalmi, tudományos, szórakoztató előadásokat tartottunk. Felbecsülhetetlen érték volt itt számunkra rangban legidősebb bajtársunk, Horváth László őrnagy (jelenleg tábornok), Juhász Géza, a költő (jelenleg debreceni tanár) és Morvay Károly (jelenleg tényleges százados). Három bajtársunk kiváló tevékenysége és működése soha el nem múló hálára kötelezi a richelieui fogolytábor magyarjait.

A németek kezdettől fogva még intenzivebb szellemi életet éltek. Szerveztek francia, angol, olasz, spanyol tanfolyamokat. Voltak náluk gazdasági, sörszakmabeli, paedagogiai, szociológiai előadások s az általuk létesített színház előadásai magas színvonalon állottak. Volt filharmónikus zenekaruk és két énekkaruk is. A színházi előadásokon, hangversenyeken az amerikai tábortisztek is majdnem mindig megjelentek s amire ezeknek a szervezeteknek szükségük volt, arról tőlük telhetően gondoskodtak.

Az egészségi állapot mindvégig kielégítő volt. A két tábori kórházban német orvosok kezelték a betegeket (az amerikai orvosok csak asszisztáltak!). Két német fogorvos megfelelő fogászati felszerelést kapott s az elbocsátó-táborba még amerikai fogorvosok is jöttek, úgy hogy a fogbetegek kezeléséről is történt gondoskodás.

A szabadtéri sportnak csaknem minden ága virágzott. A football csapatoknak legfőbb erősségei a magyarok voltak. Pl. elismerten legjobb kapús Morvay Károly hadnagy, a legjobb csatár pedig Balta János hadnagy volt. A kevésszámú magyar egyébként nemcsak a sport terén aratott diadalt, hanem a tavasszal rendezett ünnepi hét alkalmával kiállított házi készítményeivel is feltűnést keltett.

Mély szomorúsággal töltött el bennünket a magyarországi forradalom és kommunizmus vérengzése és pusztítása. Ezeknek a hírére tört ki közöttünk is a „drótkerítés-betegség", melyet jól ismernek azok, akik bárhol is hadifogságban voltak. A kommunizmus bukása volt a mi legnagyobb ünnepünk s egyben állandó keserűségünk hazánk megszállása.

Ki mert volna akkor még gondolni is arra, hogy még 10 év mulva is lesznek megszállott területek?!

A magyar hadifogoly legénységgel nem igen érintkezhettünk. Az ő táboruk főként Toursban volt. A tőlük érkezett levelekből azonban értesültünk arról, hogy az amerikaiak velük is emberségesen bánnak és zsoldjukat rendesen megkapják.

*

* *

Mikor a német hadifoglyok hazaszállításának kérdése már teljesen befejezett dolog lett, akkor jutott eszébe az amerikaiaknak, hogy: hát a magyarokkal mi lesz?!

A magyar hadifoglyok érdekében egy lépés sem történt. Az amerikaiak először át akartak adni bennünket a franciáknak. Nagyon lehangolta ez a hír a magyarokat. Kértük, hogy minket is szállítsanak haza. Erre azonban csak egy mód volt: Németországba szállítanak el bennünket s ott átadnak a németeknek, hogy sorsunkat intézzék tovább! Alá kellett írnunk egy nyilatkozatot, mely szerint beleegyezünk abba, hogy Németországba szállítsanak. Azonnal megüzentük a legénységi táborba is, hogy a nyilatkozatot írják alá, mert akkor szabadok lesznek.

Miután odáig jutottunk, hogy a nyilatkozatot aláírhattuk, nagy kő esett le a szívünkről. Most már csakugyan biztos volt, hogy mi is elhagyjuk a tábort.

1919 szeptember 23-án indultunk el a Bourges—Nevers—Chalon—Dijon—Andilly — Goncourt—Toul—Metz—Trier — Coblenzi vonalon és szept. 30-án érkeztünk meg Bécsbe.

A németországi fogadtatást elfeledni sohasem lehet. A Hannover—mündeni leszerelőtáborban mi is teljesen egyenlő elbánásban részesültünk a németekkel. (A németek különböző helyeken állították fel a leszerelő-táborokat, hogy egyfelől ne legyen megszokott s végül is közömbös dolog a foglyok érkezése, másfelől pedig egyes helyek anyagilag se legyenek felettébb megterhelve). Elutazásunk reggelén még útravaló szeretetadományt is kaptunk, bár a lakosság itt is szűkösen élt és a városka lakói egy heti húsjárandóságukról mondtak le, hogy minket megvendégelhessenek.

Bécsben a kommunizmus szele csapott meg bennünket. Rosszarcú férfiak öklüket rázták felénk. „Le a csillagokkal!" — kiabálták, de látva a kíséretünkben levő sastollas, nemzetihadseregbeli altiszteket, morogva elkotródtak.

A nemzeti-hadseregnek egy századosa fogadott bennünket Bécsben, hol ott leselkedtek már hajdani „testvéreink" kiküldöttei is, kik kaján örömmel verbuválták „honfitársaikat."

Mivel vonatunk csak két nap mulva indult, szállodában akartuk kipihenni a hosszú út fáradalmait, azonban sehol sem kaptunk helyet; kénytelenek voltunk tehát felszállani a Vöröskeresztes vonatra. Itt találkoztunk olasz-orosz és amerikai fogságból hazaérkezett testvéreinkkel.

Oroszországból érkezett bajtársaink szánalmas állapotban voltak. A hajdan életerőtől duzzadó Nagy Jánosok, Kovács Istvánok, kik virágos vonatokkal indultak el a mérhetetlen mezők felé, szárnyaszegetten, öregen, betegen vánszorogtak a sínek között és a kocsikban itt is, ott is felsírtak a mérhetetlen szenvedések között, nyomorúságban fogamzott kis magyarok.

Vonatunk indulása előtt a nemzeti-hadsereg századosa megmutatta Magyarország gyászfátyollal letakart térképét és leplezetlenül feltárta előttünk a helyzetet, hogy mi vár ránk idehaza... És csak látni kellett volna, hogyan lobbant fel a szemekben a húnyó parázs!... Csak látni kellett volna azokat az ökölbeszorított kezeket, melyek a néma döbbenetben mindennél jobban kifejezték: Nem!... Nem!... Soha!...

Igéret volt ez, melynek vetése dús kalászba szökkent azóta... és várja... az aratást!

Vitéz Kósa Vince.

Šükrüllāh ibn Šihāb[1] törökнyelvű változatának a magyar had-, nyelv- és őstörténetre vonatkozó fontosabb szövegei.

Hogyha Šükrüllāh ibn Šihāb ed-Dīn ar-Rūmī perzsanyelvű krónikájának („Brit. Mus. Or. 1627." és „Or. 2775.", „Oxford. Marsh 628."; Hammer és Thury idevágó szövegei) s ugyanezen író török nyelven megírt kéziratainak („Brit. Mus. Or. 9266."; kairói Királyi Könyvtár „török történet 93 : m" és az alább következendő négy kézirat) a magyar had-, nyelv- és őstörténetet közvetlenül érdeklő, illetve fokozottabb mérvű érdeklődésünkre számottartó anyagát különkülön áttanulmányozzuk s ezután valamennyit egymással összehasonlítjuk, ezen analitikus művelet után meg kell állapítanunk azt, hogy: a nevezett író perzsa nyelven írt krónikáját nemcsak *lefordították* oszmánli-török nyelvre (l. az imént említett „török történet 93 : m." számú kéziratot), hanem ugyanezen nyelvre *át is dolgozták*. (L. „Brit. Mus. Or. 9266." számú és az alább következendő négy kéziratot.) Ezen megállapítás annyiban fontos ránk nézve, amennyiben a török nyelvre *átdolgozott* Šükrüllāh-féle változatnak idevágó szövegei — gyakran — nemcsak, hogy bővebb és használhatóbb anyagot nyújtanak az eredeti perzsa szövegnél — mint azt éppen a turk törzsek leírásánál láthatjuk — hanem ezek a törökнyelvű variációk oly szöveggel is dicsekedhetnek — mint például Sallām tolmács expediciójának leírásával (l. tovább a szöveget), mely leginkább *forráskritikai szempontból* a magyar őstörténetre nézve fontos, főleg azért, mivel ez a leírás visszavezethető Dsaihānī vazīr jelenleg meg nem lévő, arab nyelven írt geografiájának[2] idevonatkozó szövegére —, melyek sem a perzsanyelvű eredetiben, sem ennek

[1] Ezen íróra vonatkozólag l. a szerzőnek következő dolgozatait: „Új mondatfoszlányok a nomád magyar népről." (Századok. 1929. VII—VIII. sz.) „Keleti krónikák a török-magyar világról." (Hadtört. Közl. 1928. III. sz.) „Ősmagyar hadügy az idevonatkozó öt keleti kútfő alapján." (Hadtört. Közl. 1929. II. sz.)

[2] Ezen műre vonatkozó, legszükségesebb tudnivalókat l. a szerzőnek következő szerény dolgozataiban: „al-Dsaihānī's lost Kitāb al-Masālik wal-Mamālik: is it to be found at Mashad?" (Bulletin of the School of Oriental Studies. London, 1928. Vol. V., part I.; „Ibn Baṭṭūṭa's Journey to Bulghār: is it a fabrication?") IRAS, 1929. october.

töröknyelvű fordításában (l. „török történet 93 : m." számú kéziratot) egyáltalában nem, vagy csak megkurtítva találhatók meg. (L. tovább.)

Ezek után szabad legyen bizonyítanunk azon említett tényt, hogy a szóbanforgó író perzsa nyelven írt eredetijét nemcsak *lefordították* oszmánli-török nyelvre (l. a már többször említett „török történet 93 : m." számú kéziratot), hanem ugyanezen nyelvre *át is dolgozták* (L. „Brit. Mus. Or. 9266." számú és az alább következendő négy kéziratot), oly mértékben és terjedelemben, amilyet megkövetel az imént említett tényálladék felderítése — különös tekintettel a magyar had-, nyelv- és őstörténetre:

Sallām tolmács expediciójának leírása (l. előbb) a török nyelvre *fordított* szövegben nincs meg, míg az *átdolgozott* szövegben (l. a most említett öt darab kéziratot) meg van, mégpedig bő kiadásban (l. tovább a szöveget). (Viszont igaz, hogy a török nyelvre *fordított* szövegben, a történeti részben, a végén, terjedelmesebb szövegezést is találhatunk, mint az *átdolgozott* szövegben. Azonban a krónikának ezen része ránknézve már nem fontos. Ezen tünet már csak azért sem jelentős reánk nézve, mivel tudjuk, hogy bizonyos keleti kéziratoknál — valószínűleg ebben az esetben is — főleg egykorú történeti szövegeknél, a kopista, vagy a fordító gyakran, a saját szakálára, folytatja az események leírását ott, ahol az általa másolt, vagy fordított szöveg abbanhagyta.) Továbbá: a turk törzsek leírásánál (l. tovább a szöveget), a negyedik törzsig az *átdolgozott* szöveg (l. előbb) bővebb szövegezést mutat, mint a perzsából *fordított* textus (l. előbb), sőt a bevezetés, de méginkább a harmadik törzs leírása (l. tovább a szöveget) az előbbiben (*átdolgozott* szöveg) az utóbbiénál mintegy hétszerte bővebben van meg. Ugyanakkor meg kell azonban azt is jegyeznünk, hogy a szöveg ezen részében egy-két helyen, a perzsából *fordított* szövegben is találhatunk oly szót, illetve mondatfoszlányt, mely az *átdolgozott* — azaz a bővebb és megbízhatóbb — szövegben nincs meg. A negyedik törzs leírása az *átdolgozott* szövegben legalább két-három mondattal bővebb a *fordított* mű szövegénél. Viszont az is igaz, hogy ez utóbbinál egy-két szó, mondatroncs más szövegezésben van meg, mint az *átdolgozott* textusban. Az ötödik törzs leírása, az *átdolgozott* szövegben, a másikénál legalább tíz mondattal bővebb. Azonkívül az adásvételről szóló szövegrész (l. a szöveget tovább) is jóval pontosabb és terjedelmesebb fogalmazást mutat amannál a pendant-résznél, melyet a *fordított* szövegben látunk. Viszont ez utóbbiban mindössze egy-két oly szó van, mely vagy máskép, vagy egyáltalában nincs meg az *átdolgozott* szövegben.

A hatodik törzs vázolása a *fordított* szövegnél csak roncs ama idevágó textushoz képest, melyet az *átdolgozott* kéziratokban találunk. Így a *fordított* szöveg a besenyők táborozási módjáról meg sem emlékszik. A hetedik törzs ecsetelése az *átdolgozott* kéziratokban legalább négy mondattal bővebb a *fordított* szöveg idevágó részénél. (Többek között, ez utóbbiban a kendeh (stb.) méltóságnév meg sincs említve.) Még a nyolcadik törzs leírásában — mely az *átdolgozott* szövegben is erősen meg van kurtítva — láthatjuk a legkisebb eltéréseket a kétféle textus között. Azonban e helyen is, az *átdolgozott* szöveg mintegy két-három mondattal bővebb a másikénál. A kilencedik törzs leírása az *átdolgozott* szövegben a *fordított* textusénál pontosabb fogalmazásban s gyakran bővebben van meg. (Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a *fordított* szöveg végén — ezúttal kivételesen — találhatunk három-négy oly mondatot az oroszok rablóhadjárataira vonatkozólag, melyek az *átdolgozott* szövegben nincsenek meg. A közösen előforduló két-két számadat sem egyezik egymással; ehhez hasonló jelenség a kétféle szövegben — még előfordul egypárszor). Végül a bulgárokról szóló tudósításról csak annyit, hogy ezen rész az *átdolgozott* szövegben is meg van nyirbálva s így e helyen a *fordított* textus mintegy két mondattal bővebb az előbbinél. — Végeredményben általában megjegyezhetjük, hogy az *átdolgozott* szöveg bővebb — sőt: jóval terjedelmesebb — a másikénál s hogy még az egyező részek tekintetében is, legtöbbnyire az *átdolgozott* kéziratok a másikénál pontosabb, szabatosabb fogalmazást tüntetnek fel. S ha mindezek után összehasonlítjuk az imént tárgyalt *átdolgozott* és *fordított* szöveget az idevágó, eredeti, perzsanyelvű szöveggel (l. előbb), ezen elemző művelet után rájövünk arra, hogy a háromféle szöveg között a török nyelvre *átdolgozott* szövegnek van a legnagyobb *tudományos értéke* s hogy a török nyelvre *fordított* szöveg tekintendő a perzsanyelvű, eredeti mű *fordításának*. (L. fent.) Ezen furcsa tünet okát több hipotézissel világíthatjuk meg ugyan, de biztosan megálló tényekkel — sajnos — nem tudjuk megmagyarázni. (Hogy a *fordított* szöveg csakugyan az eredeti, perzsa nyelven írt mű csaknem szószerinti fordításának veendő, erre nézve bizonyítéknak vehetjük ama körülményt is, hogy ezen *fordított* szövegben a török törzsek számozása — elejétől végig — perzsanyelvű ordináliákkal, míg az *átdolgozott* szövegben töröknyelvű rendszámokkal történik — kivéve az első török törzset, melynek rendszáma arabnyelvű. Ugyancsak ezen tényt látszik magyarázni az a jelenség is, hogy a *fordított* szövegnek egyes fejezetei élén a „dar bajān" perzsanyelvű kifejezés áll, ezzel szemben az *átdolgozott*

szöveg egyes fejezetei élén ezen perzsanyelvű kitételt nem látjuk.

A továbbiakban — éppen az előbb elmondottak folytán — Šükrüllāh ibn Šihāb[2*]-nak csakis oszmánli-török nyelvre átdolgozott, idevágó szövegeiről fogunk beszélni. Ezen szövegek mindezideig — még nem voltak kiadva, lefordítva és magyarázva. Markwart József sem említi seholsem ezen szövegeket.

Eléggé ismert tény, hogy Šükrüllāh ibn Šihāb idevágó szövegeinek fő — *de úgy lehet, hogy nem egyedüli*[2**] — forrásául Muḥammad-i ʿAufī anekdotagyűjteményének idevonatkozó része tekintendő. (Ezen megállapítás Šükrüllāh ibn Šihāb-nak mind a háromféle, idevonatkozó szövegére, de kiváltképen az *átdolgozott* műre vonatkozik.) Ha mármost Muḥammad-i ʿAufī perzsanyelvű anekdotagyűjteményének idevonatkozó — a turk törzsekről és a bulgárokról szóló — részét[3] egybevetjük Šükrüllāh ibn Šihāb *átdolgozott*, töröknyelvű szövegének idevonatkozó részével, azt vesszük észre, hogy ez utóbbiban találhatunk oly mondatokat, mondatfoszlányokat és egynéhány oly szót, melyek vagy bővebb, pontosabb szövegezést mutatnak Muḥammad-i ʿAufī párhuzamos kitételeinél, vagy ezen utóbbi szerzőnél egyáltalában nincsenek meg, vagy ha megvannak, akkor másképen vannak meg. (Hogy ezen jelenségnek mi a főoka, errenézve többféle hipotézist állíthatunk fel ugyan — melyeket itt, ezen megtisztelő helyen feleslegesnek vélünk feszegetni —, azonban határozott választ nem tudunk adni.) Éppen ezért már ez a körülmény is megokolttá teszi ezen török nyelvre *átdolgozott*, idevonatkozó szövegrész — *egyelőre* csak magyarnyelvű fordításának — közzétételét.

Ha még tekintetbe vesszük azon körülményt is, hogy

[2*] Többek között, ezen író szóbanforgó szövegeinek mathematikai értelmezéséről is bátor voltam szólani a Magyar Nyelvtudományi Társaság 1930. XII. 16.-iki és 1931. VI. 9.-iki felolvasó ülésén.

[2**] U. i. ha tanulmányozzuk e két író szóbanforgó kéziratainak idevágó részeit (*különösen* áll ez Šükrüllāh-nak gyakran említett töröknyelvű változatára), rájövünk azon esetőségre, hogy az eleddig feltárt kéziratoknál még pontosabb és terjedelmesebb szövegek is léteznek. Míg ezek napfényre nem kerülnek, addig a fenti kitétel nem állítható teljes bizonyossággal. Markwart József részben idevágó megállapításait (L. Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge. S. XXX., 516—517, 519.) nem kell egész komolyan, szószerint vennünk.

[3] L. a nevezett szerzőnek következő, újperzsa nyelven írt kéziratait: Wien, Mxt. 373.; Oxford, Elliot 172.; Oxford, Elliot 169.; Oxford, Elliot 173.; India Office, E. 600.; Brit. Mus. Or. 2676.; Brit. Mus. Or. 236.; Brit. Mus. Add. 16862.; Brit. Mus. Add. 7672. Nem tartozik ugyan ide, de azért leszögezhetjük, hogy M. ʿAufī idevonatkozó szövegeinek jelentősége már csak azért is maradandó a magyar had-, nyelv- és őstörténetre nézve, mivel ott számos oly mondatot és szót találhatunk, mely az idevonatkozó arab-, török- és perzsanyelvű művek egyikében sincs meg, illetve másképen van meg. Azaz: ezen anekdotagyűjtemény nemcsak „segédforrást" jelent részünkre.

ezen török nyelvre *átdolgozott* szövegnek idevonatkozó részében oly mondatokat, mondatfoszlányokat, szókat találhatunk, melyek vagy bővebb és pontosabb szövegezést mutatnak fel Ibn Rustah arabnyelvű, al-Bakrī arabnyelvű és Gardīzī perzsanyelvű szövegeinek párhuzamos részeinél, vagy egyáltalában nincsenek meg, vagy ha megvannak, úgy másképen vannak meg az imént említett három műben, ismétlem, mindezeket tekintetbe véve méginkább feljogosítva érezzük magunkat ezen Šükrüllāh-féle *átdolgozott*, töröknyelvű szöveg idevonatkozó részének magyar nyelvre való lefordítására és ennek közzétételére. Ezen török nyelvre *átdolgozott* Šükrüllāh ibn Šihāb-féle szöveg idevonatkozó részeit (l. az alábbi szövegeket[4]) — *ötödik forrásképen — nyugodtan hozzácsatolhatjuk a már említett Ibn Rustah, Gardīzī, al-Bakrī és Muḥammad-i Ṣufī idevágó műveinek ideszóló, párhuzamos részeihez.*

Šükrüllāh ibn Šihāb perzsanyelvű eredetijének ezen török nyelvre *átdolgozott* műve idevonatkozó részeinek kiadásához, illetve magyar nyelvre való lefordításához négy darab kéziratot használtam (l. alább), melyek mindegyikében megtaláltam ama ősmagyarokra vonatkozó mondatfoszlányokat, melyeket még a british museumi példányban fedeztem fel. (Or. 9266.; ez szintén töröknyelvű *variáció* és nem töröknyelvű *fordítás.)* Mind a négy kézirat a kairói Királyi Könyvtár gazdag gyűjteményében[4x] található meg. Íme e négy kézirat, *tudományos értékük* sorrendjében:

1. „Török történet. 202 : m." számú, gyönyörű nuskh írástípusban írt, a hedsra 975-ik évében (Kr. u. 1567—68.) másolt kézirat, itt-ott nyelvtani és másolási hibákkal. E kézirat jelölése az alább következendő szövegeknél: A.

2. „Török történet. 127 : m." számú, tisztán olvasható, nuskh írástípusban írt, a hedsra 1055-ik évében (Kr. u. 1645—46.) másolt kézirat, műremek bőrkötéssel s a szövegben gyakori nyelvtani és másolási hibákkal. A következendő fordításban e kézirat B-vel van jelölve.

3. „Török történet. 207 : m." számú, nem könnyen olvasható, úgynevezett „ādī" kézírástechnikával megírt s a hedsra 1063-ik évében (Kr. u. 1653.) másolt kézirat, a szövegben sok

[4] *Kivétel az 1. számú szövegfordítás* (l. tovább), mivel ez a rész főleg más írók — pl. az arab nyelven író Ibn Khurdhādhbah, Idrīsī stb. — munkájának idevonatkozó részeivel hasonlítandó össze. Ezen forráskritikai analízist — sajnos — e megtisztelő helyen el nem végezhetjük. (Ezen l. sz. szövegfordítás fontosságáról, fent, már szólottunk egy-két szót.)

[4x] Ezen pompás gyűjteményből egy arab nyelven írt s a magyarországi török hadjáratokra vonatkozó, *történeti tárgyú*, eleddig ismeretlen kéziratot — *megfelelő* magyarnyelvű fordítás kíséretében — szerencsém volt ismertetni a Hadtörténelmi Közlemények 1930. I.—II. füzetében.

nyelvtani hibával és másolási botlásokkal. Tudományos értéke körülbelül egyenlő a már említett british museumi kéziratpéldány tudományos értékével. E kézirat jelzése: C.

4. „Török történet. 206 : m." számú, nehezen olvasható, nuskh írásmodorban megírt s a hedsra 1164-ik évében (Kr. u. 1750—51.) másolt kézirat, mely hemzseg nyelvtani és másolási hibáktól, azonban csekély értékét némileg növeli az a körülmény, hogy a szöveg számos helyen — az előbbi háromnál — bővebb és itt-ott szabatosabb szövegezést mutat, mely jelenségnek előnyei ismeretesek. Jelzése az alább közlendő szövegfordításban: D.

A most következő szövegfordításban — a dolog természetes folyományaképen — az „A" kéziratot vettem alapul. Csak még azt legyen szabad megjegyeznem, hogy a következő szövegfordításban, illetve ennek jegyzeteiben, az egyes szók mellett gyakran látható a „stb." jelölés. Ennek főoka az, hogy az illető szók egyes magánhangzói — az oszmánli-török írás főleg sémi természete folytán — nincsenek pontosan feltüntetve, minek következtében ezen fel nem tüntetett magánhangzók miatt az illető szók határozatlanná válnak és így többféleképen olvashatók le.

* * *

I. Sallām tolmács expedíciója[5] *Gog és Magog falához:*

..... és azt is beszélik, hogy az abbaszída-kalifák közül al-Wāthiq Billāh uralkodó igaz álmot látott, mely szerint Nagy Sándor fala hirtelen megnyílt és a világokra zsarnokságot és viszályt hintett. Ezen álomtól megrettenvén végtelenül megijedt s megparancsolta, hogy a környezetéhez tartozó testőrbégek egyike s hadseregének bégje, kinek abban az időben Salām bnu Dsamān[6] volt a neve, menjen el azon hatalmas király egyik katonai különítményével a szóbanforgó falhoz s a dolgok mibenlétét megtudván jöjjön vissza. Elküldte tehát őket s ugyanakkor megparancsolta, hogy irassanak királyi dekrétumot az „aranytrónus"[7] királya számára, aki azon vilajet helytartója s azon királyság főadminisztrátora volt. Salām bnu Dsamān[8] sok történetet beszél el: „Miután elindultunk, keresztül haladtunk számos pusztán, he-

[5] E szövegrész a szóbanforgó krónika III. fejezetének a végén található meg. (Lapszám egyik kéziratnál sem látható.)

[6] stb. C: Salām ibn Tardsumān. (stb.). D: Salām Dsamān. (stb.). (Helyes alak fent, az I. után látható.)

[7] A „trónus" sarīr (stb.) szóval van jelölve. Minden valószínűség szerint, eredetileg, ez a szó, e szövegben nem trónust, hanem az akkoriban a kazar nép mellett lakó serīr (stb.) népet jelölte.

[8] C: mint előbb.

gyen, hegységen és sok steppén, majd egy feketéllő helyre értünk, mely úgy látszott, mintha a pokol völgyeinek s pusztaságainak egyike lett volna. Orrunk tele lett perzselő s bágyasztó szagokkal és ugyanakkor borzasztóan undorító szag kezdett terjengeni. Mondta is akkor minékünk a khazar király: „Ejnye katonák, legyetek óvatosak és vigyetek ecetet magatokkal egy kis serlegben: reggel és este állandóan ecetet szagoljatok, nehogy ezen undorító bűztől — agyatok működése megszünvén — elpusztuljatok." Végül is így tettünk s ezáltal ama undok bűzt némileg távoltartottuk magunktól. Röviden: ezen kaland csak kis töredéke volt utazásunknak. Sok mindenfélén keresztülesve végre ama falhoz értünk és mit láttunk! Irtózatos nagy tákolmányt, peremboltívei az égboltozatig érnek, kerületibástyái pedig a hetedik mennyország előcsarnokának szintjében vannak. Olyan ez, mint a Šaddād[9] vára, *„az oszlopos Irem, melyhez hasonlót még nem teremtettek a Földön."*[10] Onnan egy magas épület felismerhető nyomai erednek, mely Ād[11] népének lakóhelye. Ennek bástyáiból egy nem kegyetlen tyrannus magas, pavillon-szerű épülete, boltíveiből pedig trónus lett. Habár meg akartuk találni azon falnak a végét, s habár a kereséstől izmunk megfeszült, tehetetlenek maradtunk s kimerültünk. És valahányszor köröskörül szaladtunk, hogy ezen fal végére érjünk, nem lévén ehhez erőnk és képességünk, kimerült állapotban megállottunk. Csak azt tudtuk meg, hogy egy magas fal, mely vasból és bronzból készült. S ezen építményben egy kaput láttunk, melyre egy nagy lakat volt függesztve. Ezen zárnak szélessége húsz, hossza pedig nyolcvan rőf volt. S ezen lakatot azon kapura lánccal erősítették oda. Ezen fal környékén egy bölcs, előkelő és éber padisah, egy homályos rendeltetésű sah volt. Az ő katonáinak győzelmi tettével azon vidék tele lévén, a környék visszhangzott üstdobok lármájának harciszózatától. S hogy azon piszkos és nyomorult népséget innenső oldalról megfigyeljék, minden pénteki napon, jóval napfelkelte előtt, csillagoknál is nagyobb számú lovaskísérettel a falhoz lovagoltak. És ezen hadnépnek kezében egy-egy madárijesztőhöz hasonló fütykös volt és azon kaput a „csata" napján ezen ösztökékkel — piff paff puff — ütögették, úgy, hogy Gog és Magog népe[12] ezáltal tudomást szerez arról, hogy eme oldalon őrök vannak felállítva. Az őrök ezen falat zavargásoktól megóvják. Tehát őrszemek vannak, kik ezen „várat" — hogy a zavargás csa-

[9] Ād fia (l. tovább).
[10] L. Qur'ān, LXXXIX., 6.
[11] Egy árabiai, régi, kipusztult, hasonnevű őssemita nép mithikus őse
[12] Ja<u>d</u>sūd<u>s</u>, Ma'<u>d</u>sūd<u>s</u>. (stb.)

pásaitól megóvják — körül cirkálják. Salām bnu Ḏsummān[13] így szól: „Miután ama kaput hátrataszították s mi is a kapun befüleltünk és ott hallgatóztunk, belülről hatalmas lárma hallatszott, oly rettenetes lárma, hogy azok, akik ezt hallották — félelemtől epehólyagjuk megrepedvén — elpusztultak. Ezen lárma eredete után érdeklődvén azon őrsereg vezére nekünk azt a felvilágosítást adta, hogy ez Ja'ḏsūḏs[14] és Ma'ḏsūḏs[15] lármája." Salām bnu Ḏsummān[16] így szól: „Megkérdeztük az őröket: látott-e közületek valaki Ja'ḏsūḏs[17] és Ma'ḏsūḏs[18] népéből egyet? Feleltek az őrök: „Igen, láttunk, valamikor egy csomó közülük kimászott eme fal tetejére, abban a szempillantásban a magasságos Allāh sötét fergeteget küldött, mely jéghideg viharként sűvöltözvén, ezen lázongókat egy szempillantás alatt lefújta, egyikük mifelénk esett s akkor láttuk undok alakjukat s gyalázatos testüket". — Akkor mi ezen időnek utánaszámítottunk s láttuk, hogy az az idő, amikor ők a fal tetejére kimásztak, arra az éjszakára esett, midőn al-Wāṯhiq Billāh ama igaz álmot látta. — Ezután visszafordultunk s két év és négy hónap múlva Samarqand[19]-ba érkeztünk." Allāh jobban tudja és ismeri ezt minálunk."

* * *

II. A turkok:

„A hatodik fejezet a turkok törzseinek leírásával foglalkozik. A turk egy nemzet, melynek sokasága végtelen. S e nép nemeinek és ágainak száma határtalan, végtelen és végeláthatatlan, minthogy ezen népcsalád némelyike pusztákon és folyóvölgyekben tartózkodik, illetve sivatagokban s településeken kívül lakozik. S ezen népfajnak összesen tizenkét törzse van. A guz[20] törzs. Ezen törzs az ogūz-ok[21] ama törzsei közül való, melyeknek saját házai vannak. Vannak, akik azt állítják, hogy kilenc törzs létezik s hogy ezen kilenc törzs egyikét guz-nak[22] nevezik. A szeldsúkok[22a] családja szintén eme

[13] stb. C: Tarḏsumān. (stb.)
[14] stb. B helyesen: Jāḏsūḏs (stb.).
[14], [15] stb. Gog és Magog népe. (L. előbb.).
[16] stb. C: Tarḏsumān (stb.) (= tolmács. U. i. Sallām tolmács volt.)
[17] stb. B: Jāḏsūḏs. (stb.)
[18] stb. B: Māḏsūḏsī. (stb.)
[19] stb.
[20] C: ogūz. (stb.).
[21] stb. D: ogūr. (stb.)
[22] C: oguz. (stb.) D: egész rosszul.
[22a] selčūq (stb.).

guz[23] törzsből való. S habár ezen szeldsúkok[23a] megjelenése Činkīz[24] khān kivonulásának s uralmának idejére esik, mégis ezeknek, azaz a szeldsúkoknak[24a] eredete turk. S minthogy Dsinkīz[25] khān uralmának napjaiban s felülkerekedésének idejében a turkok, turkmánok, Turkistān-föld,[26] Khitā,[27] Khutan,[28] Čīn[29] és Māčin[30] helyzete teljesen megváltozott és e népek s országok közül több a mongolok[31] kardjának zsákmányul esett, illetve ők maguk rabszolgaságba kerültek, így általános helyzetük rosszabbra fordult, minek következtében szétjelszóródtak és demoralizálódtak. S ha a hatalmas Allāh úgy akarja, ezeknek helyzetét, geografiai fekvésük szerint, a maga helyén, egy kevéssé ki fogjuk fejteni és meg fogjuk magyarázni. *Első törzs a guz.*[32] E törzset qūn[33]-nak is nevezik. Khitā[34]-ország felől jelentek meg. Ezen törzs — saját feje után indulva — elhagyta saját hazáját a mindennapi megélhetés sanyarú volta miatt. *A második törzset qāj-nak*[35] *nevezik.* Ezeknek száma — amennyiben fel akarjuk becsülni — szintén végtelen és korlátlan nagy. Tartózkodási területük és állandó lakóhelyeik Sārī[36] vilajetre esik, mely viszont az Arminijjeh[37]-tenger partjának és bakhtālijjeh[38] földnek szomszédságában van. *A harmadik törzset khīrkhīr*[39]-nek nevezik. Ez szintén rendkívül gonosz nép. Országuk a bakhatāk[40]-ok és kīmjāk-[41]-ok között van. Azonban a kīmjāk-ok[41a] ezektől északi irányban laknak. S beszélik, hogy eme khīrkhīr nép előkelő emberei holttestét elégeti. A

---

[23] stb. C: ogūz. (stb.). D: gurr (garr stb.).
[23a] selčūqī (stb.).
[24] stb.
[24a] selčūqī (stb.).
[25] stb.
[26] stb. D: Tūrkistān. (stb.).
[27] Khaṭā (stb.). B: Khitā, Khatā (stb.).
[28] Khotan (stb.).
[29] stb.
[30] stb.
[31] D: mogūl (stb.). C: maflūl (stb.). A és B: maglūl (stb.).
[32] C: guzu (gazy, stb.). Hasonló eltérések száma igen gyakori.
[33] stb. B: qūt (stb.).
[34] Khaṭā (stb.).
[35] stb. A: tāj (stb.). D: fārī (?) (stb.). C: qāji.
[36] stb. A: Sāzī (stb.).
[37] stb. A: Armanijjejeh (stb.). D: majdnem úgy, mint A.
[38] bukhtālijjeh (stb.). Valószínűleg a besenyők. (L. M. Aufī idevonatkozó helyét.) D: bakhtālijeh (stb.).
[39] khairkhair (stb.). D: egész rosszul. A kirgizek.
[40] (C és D másképp. Ilyfajta tollhibákat feleslegesnek tartjuk mindenütt felemlíteni.) Bukhtāk-ok (stb.). A besenyők.
[41] kajmijāk, stb. A: kajmijāl, kīmjāl stb. (Szintén tollhiba.).
[41a] l. mint előbb.

krónikás mondja, hogy khīrkhīr[42] egy személy volt, a köznépből való, akit Mafsūn[42a]-nak neveztek. Azonban e törzs igen előkelő és megünnepelt napjainak egyikén a lakosság ezen együgyű Mafsūn[43]-nál összegyült s ugyancsak ott összetalálkozott e lakossággal egyívású, végtelen nagyszámú, más egyéb játékos-népség is és ott orgiákat s ezerféle civódást és bajt kezdett csinálni. Amikor a társaság megnyugodott és ezen gyülekezet tagjai fáradtak lesznek s megszelidülnek, e Mafsūn[43a] hirtelen elterül a földön, erejét teljesen elvesztvén elájul. A nép ennek fejét locsolgatja, míg végtére e részeges himpellér magához tér, majd illően rendbehozza magát. Akkor az őmellette levő csőcselék e részeges fickótól felvilágosítást kér a következő években történendő események és a jövőben végbemenendő dolgok felől. Így ezen sámán azon hitetleneknek és törvények nélkül élőknek felvilágosításokkal szolgál a jövendő évek ama bőséges, illetve szűkös voltáról, melyben részük lesz. S ezen eretnekek még hisznek is ennek a minősíthetetlen pernahajdernek és hazug jóslatainak hitelt adnak. Allāh mentsen meg minket ettől! *A negyedik törzsnek* ṣarīḥ[44]*-nép* a neve. Eme népnek nagy hatalma és tekintélye van. S tartózkodási- és lakhelye a: Ūnus[45]-hegy. Ennek környékén s magas hegyoldalain drágakőbányák bőven találhatók. S ezen gondtalan nép ruhazsebei és ruhagallérai, valamint ruhaújjai és ruhaszegélyei ércpénzekkel és értékes gyöngyökkel telistele és színes drágakőnyakláncokkal gazdagon ellátva van. És ez a nép legközelebbi és legtávolabbi urai ellen fellázadván Turkistān[46] földjéről az igazhívők országaiba vonult. És ezek összesen kilenc törzsből állanak: három törzset čikilī[47]-nek, hármat hatlī[48]-nak s a többit badāvakmaškan[49]-nak nevezik. *Az ötödik törzset kīmjāk*[50] *népnek* hívják. Ezen törzsnek lakásaik, otthonuk, helységeik és tágas sátraik nem létezvén, az oroszlánok vérszomjas természetével felruházva és ezernyi átkos megpróbáltatásnak kitéve erdőkben tartózkodik. Ők is juhtenyésztők. Azonban tevéik nincsenek. Tevét talán más országból importálnak. S

[42] [42a] stb.

[43] stb.

[44] ṣurīḥ (stb.). Ezek más íróknál khalads (stb.) néven szerepelnek.

[45] stb.

[46] Turkestān (stb.).

[47] čekilī (stb.). D: dsigilī (stb.). (A g (?) jelölése a D szövegben: k, fölötte egy pont.).

[48] hitlī (stb.). (Pl. M. Aufī-nál egész másképp: haskalī (stb.).) C: hitalī (sic.). D: hathlī (stb.).

[49] stb. D: badāvalmaškan (stb.) Ez — pl. M. Aufī-nál és Š. perzsa eredetijének töröknyelvű *fordításában* (l. a bevezetést) is — másképp van meg, amennyiben ezen egy, összevont törzsnév helyett ott három, különálló s a fenti összevont törzsnévtől elütő törzsnevet látunk.

[50] stb. A: kimjāk (stb.). B (vokalizálja): kijmajāk.

náluk a kereskedőkkel folytatott adásvétel szóbeszéd, kínálat és kereslet nélkül történik. Ugyanis ama kereskedők, kik ezen nép országába érkeznek és ott egynehánynapi tartózkodás céljából tábort ütnek, mihelyt ezekkel a kereskedést, az adásvételt megkezdik, szükségképen lerakják saját árúikat ama néppel szemközt, előre kijelölt és meghatározott helyen, míg ők maguk elmennek. Hasonlóképen ama nép is a saját, különleges áruit lerakja a kereskedők árúival szemközt s ezen kufárok posztóárúival párhuzamban és mérlegelőképességével méricskél, illetve becslőeszével mérlegel s hogyha úgy látja, hogy az üzlet előnyös, a kereskedők árúit legott felkapván s a saját különleges kelmeárúit cserébe, azon helyre letévén eltávozik. Ellenkező esetben saját árúit visszaviszi s így a kereskedők árúi továbbra is saját helyükön maradnak. A kereskedők innen tudják, hogy árúikat nem fogadták kedvezően. Ez a nép legnagyobbrészt tűzimádó lévén, minden évben egy vagy két napon bőjtöt tart. S halottaikat elégetik. S miután meghal valaki, efölött siránkoznak, jajgatnak, panaszkodnak és zokognak, miközben könnyeket ontanak s még azt mondják, hogy: „Mi kegyes Királyunk, és segítségülkért Urunk végzésébe belenyugszunk, ítéletének engedelmeskedünk s a Tőle jövő jóra, rosszra buzgalommal várakozva figyelmezünk." S ezen néppel még egy másik nép határos, melynek tartózkodási helye és otthona hegyes és erdős vidéken van. S ezen eretnek törzsnek külön egy-egy generálisa van. Allāh tudja ezt legjobban! *A hatodik néptörzset bak̲htākijān*[52]*-nak* nevezik. Ez a nép is az év tizenkét hónapjában, szakadatlanul, mindenestül nomadizál. A saját területükön és mindenütt, ahol bő eső esvén — az ég gondoskodása folytán — megnyílnak a harácsolásnak és szíves adakozásnak kapui s az emberekre végtelen jólét, mérhetetlen zsákmány és határtalan osztalék jut, az ily területeken ők — oda megérkezvén — tábort ütnek. S ezek országának kiterjedése — hosszában és széltében, azaz két dimenzióban mérve — három napnyi út. S földjüket észak felől a qifčāq[53]-ok területe határolja. Azonban nyugati határaikat a k̲hazar[54]-ok és ṣaqlāb[55]-ok tartománya képezi. S e népnek vagyona, jóléte, hatalma és tekintélye határtalan, végtelen, mérhetetlen és borzasztó nagy. Hasonlóképen e népnek és kíséretének dobjaik és zászlóik vannak. S a bak̲htāk[56]-ok és k̲hazar[57]-ok országa között egy tarto-

[52] B így vokalizálja. C: baḫākijān (stb.). Ezek a besenyők.
[53] qafčāq (stb.). D: qifd̲sāq (stb.).
[54] stb. B: ḥaraz (stb.). C: ḥazar (stb.). D: had̲har (stb.).
[55] stb. C vokalizálja: ṣuqlāb. D: ṣaqlāj (stb.). Ezek a „szlávok".
[56] stb.
[57] stb. D: k̲had̲har (stb.). B és C: ḥazar (stb.).

mány[58] van, mely hosszú és széles s amely egy hatalmas hegynek és egy óriási hegységnek egyik oldalára esik. Úgyszintén ama országnak[59] pusztaságában emberi nemhez tartozó két turkfajú nép lakozik. Ezeknek egyikét ṭūlās,[60] másikát gargarah[61]népnek hívják. S a már említett hatalmas hegy a ṣaqālibeh[62] nép földjére esik. S amikor ezeknek[63] padisahja saját haderejével és kíséretével lovagol, tízezer lovas van vele. És mindenegyes lovasnak kezében egy-egy vascövek van, melynek hossza két rőf. S minden helyen, ahol leszállnak, nehogy táborukba idegen, avagy ellenséges katona betörve őket felkoncolja, azon cövekeket leverik a földbe és pajzsaikat végtől végig eme cövekekre akasztják úgy, hogy táboruk erős várhoz hasonlóan meg van erősítve és így senki sem képes ezeknek felébe kerekedni. És ezek közül még egy nép van, melyet bardās[64]-nak neveznek. Ezek a khazar[65]-ok városaiból valók. Ezek és amazok közti távolság tizenöt napnyi utat tesz ki. Valamennyien a khazar[66] király hatalma alá tartozván az ő parancsának engedelmeskednek s ítéletének alávetik magukat: így éldegélnek. S ezek és a bakhtākī[67]-k között állandó háborúskodás van. Ugyancsak ezeknek kétféle fajtájuk van: az egyik halottait eltemeti a steppén, míg a másik elégeti. Országuk terjedtsége hosszában és széltében: hét napnyi út. *A hetedik törzset a turkok közül maḥraqah*[68]*-nak hívják.* Ezeknek országa száz farszanknyi terjedelmű. Uralkodójukat kajdeh[69]-nek hívják. Bárhová is utaznak, a podgyásszal, háztartással, a trónussal, a sátrakkal és állataikkal együtt utaznak. És országuk Rūm birodalmával határos. S ama tartózkodási helyeik, ahol megpihenni szoktak, két hatalmas folyó partján van, melyek közül az egyiket Vafā[70]-nak, a másikat Ātīl[71]-nak nevezik. Mindkettő nagyobb a

[58] Ha megnézzük M. Aufī idevágó szövegét, úgy meg kell engednünk, hogy ez az ország épen a kazarok országa lehet.

[59] Ha megnézzük M. Aufī idevágó szövegét, úgy meg kell engednünk, hogy ez az ország is épen a kazarok országa lehet.

[60] D nem vokalizálja.

[61] D és C nem vokalizálja: gargar (stb.).

[62] stb. A: safalijeh (stb.). B: saqalijeh (?) (stb.). D: thaqalijjeh (stb.). A „szlávok". (L. előbb.)

[63] Itt is a kazarokról van szó.

[64] C: bardāš(stb.). D: bardās (stb.).

[65] stb. B és C: ḥazar (stb.).

[66] stb. B: ḥazar (stb.). C: ḥaraz (stb.). D: khadhar (stb.).

[67] stb. Mint már többször mondottuk, ezek a besenyők.

[68] muḥriqah (stb.). D: muḥarriqah (stb.); azonkívül: mukharriqah (stb.). Ezek a nomadizáló ősmagyarok.

[69] stb. D: kabdeh (stb.).

[70] stb.

[71] stb. B és D: Etīl (stb.). C: Ānīl (stb.). Ezen folyópárról s a vele összefüggő, legszükségesebb szakirodalomról *főleg* a Magyar Nyelv 1931. 1—2. számában megjelent szerény cikkemben foglalkoztam.

Dsīḫūn[72]-nál és a Sīḫūn[73]-nál. Ezek, valamint a ṣaqlābī[74]-k és rūs[75]-ok között, nyáron-télen állandó háború és csatározás van. Azonban a maḥraqah[76] turkománok állandóan a ṣaqlāb[77] és rūs[78] néptörzs fölé kerekednek és ezeket sorjában felállítván s őket láncravervén foglyul ejtik és a rajtuk lévő, sokféle fajta, továbbá coboly és másegyéb prémeket lehúzzák róluk, őket mezítelenül Rūm[79]-ba viszik és eladják. *A nyolcadik törzset ṣaqlābī*[80]*-nak nevezik.* Ezek országától a bakhtākī[81]-k földjéig tizenhárom napnyi éjjel-nappali út van. Azonban ez tölgyerdőséggel van borítva, hegyek, hegységek és erdőségek vannak itt s járt út egyáltalában nincsen. Ezen nép is egy maroknyi tűzimádó. Ezen törzsnél földmívelés és aratás is van, van családjuk és vannak törvényeik. Italuk: méhser. Fegyverük: pika és szekerce. Uralkodójukat[82] svujut[83]-nak s helyettesét[84] svīkh[85]-nek hívják. *A kilencedik törzset rūs*[86]-nak hívják. Ezek is ama szigetcsoporton laknak, melynek hossza és szélessége három napnyi út. Azonban sűrűséggel van benőve s tenger is körülveszi. Ezen gonosz emberek foglalkozása és munkája a nappali-éjjeli, illetve éjjeli-nappali lopás. S szükséges dolgaikat — életmódjuk szerint — nyáron és telen karddal szerzik meg, úgy, hogy amikor ezen törzsből valaki meghal s ha tőle bizonyos értékű hagyaték maradt hátra és ha egy fiú és egy leányörököse van, a náluk dívó általános szokások és hivatalos törvények ilyen esetre megállapítják, hogy: azon elhunytnak egész hagyatékát leányának, míg kardját, egyéb harcieszközeit és fegyvertárát fiának adják. És azt mondják, hogy: „Ej fiú, apád is ezen hagyatékot kard segítségével szerezte meg s ha férfi vagy, te is férfi módjára cselekedjél és életszükségletedet a négy évszakban karddal szerezd be." És beszélik, hogy a Próféta — béke és áldás

---

[72] stb. D: Dsīkhūn (stb.). Ez az Oxus folyó.
[73] stb. D: Sīkhūn (stb.). Ez a Jaxartes folyó.
[74] stb. Ezek a „szlávok".
[75] stb. Ezek az oroszok.
[76] stb. D: muḥarriqah (stb.). Amint látjuk, ez a forrás is turk népnek tünteti fel a magyarokat. *Jól tudjuk, hogy ez az állítás nem felel meg a valóságnak.*
[77] stb.
[78] stb.
[79] stb.
[80] stb. D: ṣaqlāmī (stb.) és ḍaqlāmī (stb.).
[81] stb. D: bakhtākīr (stb.). Ezek — mint azt már mondottuk — a besenyők.
[82] A szövegben többes számban. (Ezen tünet is elég gyakori.)
[83] B, C és D: svjat (stb.).
[84] A szövegben szintén többesszámban látjuk.
[85] stb. B és C: sūnds (stb.). D: sūbakh (stb.).
[86] stb. A és D: ru's (stb.). Azonkívül D: épúgy, mint a szövegben.

legyen rajta — időszámításának 303-ik évében[87] ezen félénk törzset megfélemlítették s ezért ők is az igazhitre térve muszulmánokká lettek. Azonban, hogy muszulmánokká lettek, a „szerződésben" csak ama óhajukat nyilvánították, hogy az általuk zsákmányolt vagyon és préda teljes egészében sajátmaguknak engedtessék át. Miután muszulmánokká lettek és Khavarezm[88] padisahjához következtében négy embert küldtek és az iszlámra való áttérésüket tudtul adták, Kharezm[89] szultánja ezt meghallván, végtelenül megörült és ezen törzsnek, azon évben, különféle ajándékokat és az udvariasságnak egyéb jeleit küldte."

*

III. A bulgárok nem a turk törzsek között említvék, hanem:

„*A tizenkettedik fejezet* szintén az emberiség egynéhány különböző s egymástól elütő fajtájának leírásával foglalkozik." . . . . . „És a bulgárok[90] határának földje az, mely északnyugati irányban fekszik s az északi pólushoz közelebb van. Khvārezm[91]-től odáig öthavi[92] út van. Eme törzsnek két városa van. Egyiknek neve: Suvār.[93] A másikat Bulgār[94]-nak nevezik. S e két város között két napnyi út van. S egy hatalmas folyó pontosan ezen két város között, a közepén folyik keresztül, melynek partja erdőséggel van benőve, illetve környékét tölgyes borítja. És ezen ország népe állandóan muszulmán. És a hitetlenekkel állandóan háborúskodik és viszálykodik. És azon erdőségekben sok a coboly, a szürkemókus és a hermelin. És ezen országban az éjszakák nagyon rövidek. Egy fazék vizet feltéve, reggel lesz, mire ez felforr . . ."

Janicsek István.

---

[87] A dátum pontossága kétségbevonható. Erre vonatkozólag lásd Kmoskó Mihálynak „Muhammad al-Aufī anekdotagyüjteménye negyedik részének XVI. fejezete" c. tanulmányát (Történeti Szemle, XIV. évf. 53. l. 3. jegyzet).

[88] stb. B és C: Hvarezm (stb.). D: Khvazerm. (stb.).

[89] stb. B: Hvārezm (stb.). C: Hvarezm (stb.). D: Khvazerm (stb.).

[90] bulgār, bolgār, stb.

[91] stb. A: Khvarezm (stb.). C: Hvarezm (stb.). D: Khvazerm (stb.).

[92] D: ötévi.

[93] stb. A: Savādu. B: mint A.

[94] C és D: Bulgār (stb.).

HADTÖRTÉNELMI IRODALOM

Hadifogoly magyarok története. 2 kötet. 4°, 426—388 lapoldal, 840 szövegképpel, 8 műmelléklettel és 13 térképmelléklettel. Az Athenaeum kiadása. Ára ? P.

A szenvedések könyve ez. Lapjairól és lapjaira könnyek peregnek: torokfojtó könnyek, miket a hadifogságnak minden elképzelést felülmúló szenvedései sajtoltak ki egyrészt a könyv szenvedő hőseinek, másrészt a lélekben megrendülő olvasóknak szeméből. S mintha minden betű egy-egy könnycsepp volna, mely a vérfoltokat akarja kimosni a jövő történetéből.

A könyv szerzői kétszeresen nagy értékkel gazdagították hadtörténelmi irodalmunkat: mert művük a maga nemében egyedülálló magyar munka és mert az úttörés nehézségei ellenére is kiválót alkottak. Nemcsak a világháború foglyainak állít ez a könyv maradandó emléket, de pótolja a mult mulasztását is.

Gyalókay ezredes a lelkiismeretes hadtörténetíró fáradhatatlan szorgalmával gyűjtötte össze mindazt, amit kútforrásaink a honfoglalástól a világháborúig terjedő időszakban magyar hadifoglyainkról feljegyeztek s kutatásai eredményét remek magyarsággal és megkapó közvetlenséggel tárja elénk a mű első részében. A moziképek élénkségével és fordulatosságával vetíti elénk az augsburgi csatában foglyul esett Lél, Bulcsu és Sur vezérek sorsát, meg a hét „gyászmagyar"-ét. Látjuk a görög fogságba esett 40 magyar lovast, akiket Nikephoros Phokas császár, nyilván vitézségük elismeréseül, kivett a börtönből s testőreiként vitt magával az arabok elleni háborújába. Sorban jönnek utána a besenyők és a kunok fogságába elhurcolt vezéreink s mint egy bájos védőangyal jelenik meg előttünk a fogolyszabadító Szent László fénysugaras glóriás alakja.

1108-ból *a mai kép* tárul elénk: a csehek kegyetlenkedései: Szvatopluk vezérük az elfogott magyarok orrát levágatja, szemét kiszúratja, a legjobb esetben felakasztatja vagy egyéb módon végezteti ki őket; bosszúszomjánál csak kapzsisága nagyobb: akik nagy váltságdíjat fizetnek, azok megmenekülhetnek. Mintegy ellentétül következik az 1116-i jelenet a magyar tengerparton. Sergius ispán elfogott hadát az arbeiek csak arra kényszerítették, hogy vezeklésül háromszor járják körül zenével Szűz Mária templomát s azután valamennyit hazabocsátották. Annál kegyetlenebb sorsuk volt a mongoljárás idején fogságba került magyarjainknak. A mongolok elvették ugyan a foglyokért felajánlott sarcot, de a foglyot nem adták ki, hanem megölték. Csak azokat hagyták olykor életben, akik helyett feleségüket vagy leányukat tarthatták meg maguknak, vagy akik — más menekvés hijján — beállottak a mongol hadseregbe. De az

utóbbiak is többnyire elpusztultak, mert a mongolok szokás szerint a másnemzetbelieket hajtották maguk előtt az ellenségre.

A 13. században is a csehek tűnnek ki kegyetlenségükkel. II. Ottokár egy kun vezért felköttetett és sok foglyot embertelenül megkínoztatott; s a kapzsiság belőle is kitört: Herbord nevű somogymegyei nemesnek fél fülét levágatta, két fogát kitörette s ezzel kényszerítette, hogy 100 ezüst márka váltságdíjat fizessen.

A 13. század közepén jött szokásba, hogy a sarc előteremtése végett elbocsátott rab helyébe túsz ül. A váltságdíj fejében való szabadulás általános szokássá vált a cseh-huszita rablóhadjárat idején.

A hadifoglyok helyzetét a török háborúban több hadifogolynak fennmaradt naplójából ismerjük meg részletesen. A legtöbb szenvedés a Konstantinápolyig többnyire gyalogszerrel megtett úton várta a foglyokat.

Az út fáradalmait, a fokozott éhséget s a túlzsúfolt elhelyezést, a hadifoglyok igen kis része bírta ki; legtöbbjét már az úton megváltotta a halál a további szenvedéstől. Aránylag igen kevesen láthatták viszont övéiket, vagyonukhoz mért búsás váltságdíj árán.

A mohácsi vésztől a szatmári békéig a császárral vívott harcokban is sok magyar esett foglyul. A német fogságot a töröktől leginkább az különböztette meg, hogy elmaradt a rabok hosszú hónapokig tartó keserves útja fogságuk végleges helyéig. Így azután az útközben elpusztultak száma is kisebb volt. De viszont a németek igen sokszor válogatott szerszámokkal kínozták meg a foglyokat. A kegyetlenkedők között a legismertebb Basta György tábornok, aki igazán véres betűkkel írta be nevét Erdély történetébe.

II. Rákóczi Ferenc szabadságharcában vált általános szokássá, sőt rendszerré a fogolycsere. Kivégzés csak megtorlásként fordult elő, vagy akkor, ha rabláson, fosztogatáson értek valakit. A spanyol örökösödési háború alatt a franciák keszty ű s kézzel bántak a foglyokkal, főleg a tisztekkel, de csereképpen csak a harcképteleneket adták vissza; az épkézláb foglyokat hosszabb ideig tartották fogva.

Mária Teréziának a poroszokkal viselt háborújában a foglyok sorsa nem volt épen mostoha. A szökés is könnyű s ezért aránylag gyakori is volt. Talán azért sem gátolták szigorúan a foglyok szökését, mert eltartásuk nagy terhet rótt az államra. Gyakori eset az is, hogy a hadviselő felek hadifoglyok besorozásával is igyekeztek pótolni seregeik veszteségét.

A napoleoni időkben a hadifoglyok sorsa eléggé tűrhető volt. Kisfaludy Sándorunknak is igen könnyű hadifogságban volt része.

Az 1848—49-i szabadságharcunk fogságba esett honvédjeinek sorsa kevésbé volt emberséges. Az osztrákok nem egyenrangú ellenfélként, hanem lázadókként bántak velük. Főleg azokkal bántak el szigorúan, akik mint tényleges cs. kir. tisztek, a

közös hadseregben viselt rangjukról való lemondás nélkül küzdöttek honvédségünk soraiban. A bécsi- és a lengyel-légiókban szolgáltakból „büntető századokat" alakítottak s ezeket várak építésére használták fel. A tisztek ellen vizsgálat indult. A legénységből az alkalmasakat visszatartották. A „lázadó foglyokat", akiket nem végeztek ki, vagy sáncfogságra vagy várfogságra ítélték. A sáncfogságra ítéltektől mindenüket, még ruháikat is elvették: rabruhába öltöztették, kazamatákba zárták és sáncmunkákra kényszerítették őket. A várfogságra ítéltek megtartották ruháikat, de egyéb értékeiket elvették, s külön-külön helyiségbe zárták őket. A várfogságra ítélt rabok sorsa nem annyira a hivatalos utasításoktól, mint inkább a várparancsnok és a felügyelő személyzet jó- vagy rosszakaratától függött. Legrosszabb sors azokra várakozott, akiket a rácok vagy az oláhok fogtak el. A rácok egyszerűen leölték, míg az oláhok kegyetlen kínzásokkal gyötörték halálra őket.

Olasz hadifogságba került szabadságharcosainknak tűrhető, sőt egyes helyeken elég jó dolguk volt.

A mű következő fejezete a legújabb korszaknak a hadifoglyokra vonatkozó nemzetközi intézkedéseit és azok történetét tartalmazza.

Az államok kölcsönös bizalmatlansága miatt ezek az intézkedések csak nehezen jöttek létre és még ma is igen hiányosak. A legnagyobb hibájuk azonban az, hogy ma sincs általános ellenőrzőjük s így ezek a nemzetközi megállapodások sok esetben nem sokkal jelentenek többet az írott malasztnál. Ellenőrzés hiányában a hadviselő felek akaratától és a legtöbb esetben a felügyelő személyzet lelkiismeretétől függ többé-kevésbbé még ma is a hadifoglyok sorsa.

A világháború hadifoglyainak történetét a mű a világháború történetének rövid összefoglalásával és a veszteségekre vonatkozó rendkívül érdekes statisztikával vezeti be s azután rátér hadifoglyaink életére Szerbiában.

Szerbia, mint hadszintér is egyike volt a legnehezebbeknek. Hadifoglyaink sorsa is talán itt volt a legkeményebb. A hadviselő felek egyike sem alkalmazkodott teljesen a nemzetközi egyezmények szabályaihoz, de kétségtelenül legkevésbbé a túlfűtött szenvedélytől égő szerbek. Legelső volt, hogy megmotozták, kifosztották a hadifoglyokat. Mindent, még a köpenyeget, pokrócot, bakancsot, s a legcsekélyebb értékű tárgyat is elvették tőlük. A katonáknak hallgatólagos engedélyük volt a foglyok kifosztására. Sokszor még a személyazonosságot igazoló „Legitimationskapslit" is elvették. A szlávokkal általánosan kíméletesebben bántak: annál kegyetlenebbül, embertelenebbül a magyarokkal és azokkal, akik katonai esküjükhöz hívek maradtak. Szemtanúk tesznek vallomást a borzalmas pokolról, amelyben ezer meg ezer derék katona szenvedett kínos halált vagy legalább testi-lelki gyötrelmeket és megaláztatásokat. Sokszor csoportosan lövették agyon a hadifogoly magyarokat vagy átadták a komitácsiknak, akik valamennyit lemészárolták.

Még a hivatalos rendeletek is külön táborokba irányították a nem szláv foglyokat, ahol gyakorta az átpártolt csehek őrizetére és kényekedvére hagyták őket. 33 nagyobb és 64 kisebb fogolytáborban gyötrődtek, dolgoztak és sínylődtek foglyaink. A szerbek egyes táborokban nem is hadifogolynak, hanem közönséges raboknak tekintették foglyainkat, akikkel a szerb hadügyminisztérium 1914 szeptember 20-i rendelete szerint is úgy kellett bánni, mint bebörtönzöttekkel. A zaklatások ezerféle módját eszelték ki és alkalmazták a hadifoglyokkal szemben. Mindehhez hozzájárult a hiányos élelmezés, a ruhahiány, a túlzsúfolt táborok, a járványok, a betegek hiányos ellátása, a nehéz kényszermunkák. Ezek miatt teltek meg egymásután a szerbiai hadifogolytemetők. A szerbiai hadifoglyok halálozási arányszáma legalább kétszerakkora, mint bármely más országban. Mindezek ellenére meg kell említeni, hogy a szerb tisztikar tagjai között is akadtak, akik a hadifoglyokkal szemben emberiességet tanúsítottak, sőt olyanok is, akik rosszalták és kifejezetten is elítélték a hatóságoknak a hadifoglyokkal való lelkiismeretlen elbánását. De az általános rosszakaratot tagadni nem lehet, habár az is tény, hogy a rosszakaraton kívül Szerbia gazdasági és egyéb nehézségei is fokozták a fogoly magyarok szenvedéseit.

Szenvedéseiknek végső és legkeservesebb kálváriaútja az úgynevezett „halálmars" volt 1915 október második felében, amikor a mi támadásunk elől hátráló szerb alakulatok napról-napra sodorták maguk előtt a hadifoglyokat, mintegy 700 kilométeres úton, Nistől—Valonáig. Ennek a halálmarsnak borzalmas részleteire itt lehetetlen kiterjeszkedni. Elkell olvasni magát a művet, amely a leírhatatlan szenvedésekről döbbenetes színekkel fest megrendítő vázlatokat.

A halálmarsot túlélőkre valóságos megváltás volt, amikor foglyainkat a szerbektől Olaszország vette át s Asinara szigetén csakhamar emberies körülmények közé juttatta. A hálás hadifoglyok számos emlékművel, a többi között művészi szoborral is kifejezték hálájukat „A megmentő Itáliának."

Ugyancsak az első kötet végigvezet a többi Európai országban fogságba került magyarok életén is.

A hadifogság mindenütt szenvedést jelentett, még azokban az országokban is, ahol a hágai IV-ik egyezményt vették a bánásmód zsinórmértékéül. E tekintetben feltétlen elismeréssel kell előtérbe állítani Olaszországot. Az olasz nemzet a háborús érzelmek idején is megtudta őrizni nemes gondolkodását, s ennek örök bizonyságát adta a Monte-San-Michelén felállított emlékoszlop feliratában, amely így hangzik: „Ezen a hegycsúcson a halálban testvériesültek olaszok és magyarok, akik életükben hű kötelességtudással harcoltak egymással."

Ez a felirat bizonyítja, hogy az olasz nemzet — *lélekben is nagy* de hirdeti azt is, hogy az olaszok is érezték azt, amit mi magyarok éreztünk, hogy t. i. országaink nem ellenséges érzésből, hanem csupán történelmi kényszerűségből keveredtek háborúba egymással.

Az Oláhországba került fogoly magyarok sorsa, már akkor

is tűrhetetlen volt, amikor Oláhország még külsőleg semleges maradt. Az oroszok által ebben az időben oláh területre szorított magyar katonák internáltságukban fellázadtak és éhségsztrájkot kezdtek, majd szökést kíséreltek meg, hogy a tűrhetetlen állapotból menekülhessenek. A hadüzenet után a helyzet sok helyütt, főleg a sipotelei táborban, a borzalmasságig fokozódott, aminek részben a hiányos élelmezés és ellátás, de főleg a tábor lelketlen parancsnoka és személyzete volt az oka s a kiütéses tifusz a következménye.

A vész, pusztulás tábora volt a Sipotele; Dante tollára valók az ottani borzalmas állapotok. Csak a legerélyesebb diplomáciai fellépés és Mackensen fenyegetése, hogy a megszállott oláh terület előkelőségeiből 500 egyént túszul lefogat, hoztak némi javulást a foglyok életébe.

Franciaországba került hadifogoly magyarjaink élete általában tűrhető volt, habár sok helyütt a fogolytáborparancsnokok személyes rosszakarata sok keserűséget okozott nekik. Elismerésre méltó azonban, hogy a fölöttes hatóságok az ilyen bebizonyítottan rosszindulatú parancsnokokat felváltották. Persze az ilyen bizonyítás nehéz dolog volt és nem mindig sikerült. Az ellenséges érzést azonban a lakosság is tüntetően kifejezte. Apró francia gyerekek, akik alig látszottak még ki a földből, nyelvüket öltögették a hadifoglyokra. Az ellenséges érzés azonban kevésbé nyilatkozott meg a magyarokkal, mint a németekkel szemben.

A mindig előkelő angolok a hadifoglyok dolgát is előkelően és lelkiismeretesen intézték. Panaszok inkább csak az angol gyarmatokon merültek fel; de nyilván itt is inkább a nehéz viszonyok és körülmények miatt. Ugyanilyen, talán még nagyobb fokú elismerés illeti meg a hadifoglyokkal való bánásmódjáért az Egyesült Államokat.

A mű első kötete az Ázsia belsejébe szökött hadifoglyok szánandó és változatos sorsának leírásával végződik.

A második kötet orosz hadifogságba került katonáink életének leírását tartalmazza. Az oroszországi hadifoglyok életét lehetetlen általánosan jellemezni. Más és más volt itt a hadifoglyok élete a háború különböző korszakaiban, más és más volt a forradalmak egyes fázisaiban és változott helyzetük a hely szerint, ahová kerültek. Szinte azt mondhatni, hogy minden orosz hadifogoly élete külön-külön egy-egy érdekfeszítő, hol derűs, hol életveszélyes fordulatokkal telt megkapó regény. Ezekből a változatokból mégcsak szemelvényeket sem igen lehet általános jellemzésként kiválogatni. El kell olvasni annak ezt a detektívregénynél érdekfeszítőbb kötetet, aki fogalmat akar alkotni magának oroszországi hadifoglyaink sorsáról.

Általában véve az egész mű ép úgy kiváló, mint tudományos hadtörténelmi munka, amilyen kiváló, ha érzéskeltő szépirodalmi olvasmánynak tekintjük.

Tolle et lege! Minden olvasója csak a legnagyobb dícsérettel nyilatkozhatik róla.

Kispalócz.

Czékus Zoltán: *Az 1914—18. évi világháború összefoglaló történelme.* A szerző kiadása, Budapest 1930. 500 oldal, 130 kőnyomatos vázlatot tartalmazó külön füzet melléklettel. Bolti ára 26 P.

A világháborúnak a volt központi hatalmak összeomlásával járó befejezése után, a külföldi könyvpiacon egymást érték háborús szövetségeseink és volt ellenségeink, nemkülönben a semleges államok katonai íróinak világháborús történetei. Csupán a mi irodalmunk nélkülözött sokáig olyan könyvet, amely az egész világháború lefolyását, magyar nyelven és magyar érzéssel megírva tárta volna az olvasó elé. Idegen nyelven írt könyvből pedig, mi magyarok, különösen a világháborúnak velünk közvetlen vonatkozásban álló részét nem ismerhetjük meg. A külföldi írók ugyanis elsősorban a saját fajukat igyekeznek előtérbe állítani, hazánknak és a magyar csapatoknak teljesítményeit igen gyakran elhallgatják vagy nem méltatják érdem szerint és sokszor még barátaink is ellenségesen írnak rólunk.

A magyar irodalom eme — főkép önképzéssel foglalkozó fiatalabb tisztjeink körében érzett — nagy hiányának pótlására vállalkozott Czékus Zoltán ezredes, amikor a világháború összefoglaló történelmének három kötetre tervezett munkájába fogott.

1924. decemberében jelent meg nyomtatásban művének a nagyháború előzményeit, előkészületeit, kitörését és a marne-i hadjáratot ismertető I. kötete. Két évvel később napvilágot látott a II. kötet is, amelyben Czékus az 1914. évi galiciai, lengyelországi és balkáni hadieseményeket tárgyalja meglehetősen részletesen.

Időközben a világháború irodalma még inkább megnövekedett s a róla írott munkák számtalan kötete közt ott látjuk már a különböző országok vezérkari műveit is. A volt hadvezérek legtöbbjének emlékiratai ma már közkézen forognak s a hadviselt államok levéltárai is megkezdték nyilvánosság elé tárni a világháború hiteles hadműveleti okmányait. Ilyenmódon a világháborúnak sok, eddigelé kevéssé ismert vagy homályos részletére is teljes fény vetődött, úgy, hogy most már sok dolgot egészen más világításban látunk, mint csak néhány évvel ezelőtt is.

Czékus munkájának I. kötete ilyenformán nem egy részében átdolgozásra és kiegészítésre szorult. A hadműveleteknek a II. kötethez hasonló részletességgel való leírásáról is lemondott a szerző, mert időközben nálunk is könyvpiacra kerültek a m. kir. Hadtörténelmi Levéltár világháborús nagy művének első kötetei, amelyek éppen a magyar csapatok teljesítményeinek a legnagyobb alapossággal és részletességgel való megörökítésére hívatottak — s így felesleges munkát nem akart végezni. Minthogy pedig az I. kötetnek már minden példánya elfogyott, a szerző, a szükségessé vált új kiadással együtt, annak teljes átdolgozását és az egész anyagnak egyetlen kötetbe való összefoglalását határozta el.

A most megjelent hatalmas kötet tehát, az 1926-ban kiadott II. kötet nélkül is, az egész világháború teljes történelmét foglalja magában, amelyben főleg azokról a hadműveletekről ad részle-

tesebb képet, amelyek hazánk sorsára befolyással voltak. Az eseményeket általában nagy vonásokkal ecseteli, úgy, hogy azokat, kihatásukat és a jövőre való tanulságukat az olvasó könnyen megértheti.

A világháborúnak több mint négy évig tartó és egymással részleteikben is szorosan összefüggő hadműveleteit, a szerző áttekinthetőség céljából a következő hat időszakra osztva tárgyalja:

Az *1. időszak* vagy a marne-i csata időszaka, 1914. augusztustól december haváig. Ebben a kezdeményezést általában a központi hatalmak ragadják magukhoz. Nyugaton döntő támadást kezdenek, keleten és délen támadó hadműveletekkel védekeznek. A támadás azonban egyik félnek sem hoz döntő sikert s a központi hatalmak védő háborúra szorulnak.

A *2. időszak* vagy a kárpáti csaták időszaka, 1914. decembertől 1915. májusig tart, amikor is mind a központi hatalmak, mind az entente nagyjában védekeznek.

A *3. időszak*, a gorlicei csatának, a szerbiai hadjáratnak, a verduni csatának és a déltiroli támadásnak időszaka, 1915. májustól 1916. júniusáig. Ebben a központi hatalmak nagysikerű támadó hadjárattal mélyen Oroszország belsejébe jutnak, majd Szerbia, Montenegró, Albánia és Macedónia elfoglalásával, úgyszintén Bulgáriának szövetségünkbe való belépése által közvetlen kapcsolatot teremtenek Törökországgal s az entente-t a Dardanellák ostromának abbahagyására kényszerítik. Az időközben az entente-hez csatlakozott Olaszország ellen Déltirolban, a franciák ellen pedig Verdunnél megkísérelt megosztott támadásunk azonban sikertelen marad.

A *4. időszak* az entente nagy támadó csatáinak és az oláhországi hadjáratnak, valamint a korlátlan tengeralattjáró háborúnak korszaka, 1916. júniustól 1917. végéig. A döntő győzelem kivívására felkészült entente hatalmas támadásai Lucknál, a Somme mentén, az Isonzón, valamint az erdélyi oláh betörés, igen nehéz időket hoznak a központi hatalmakra, de ezek a válságot átélve, hatalmas ellentámadással majdnem egész Oláhországot elfoglalják. Az 1917. év folyamán két ízben megkísérelt entente-támadás is nagyjában sikertelen, a cári Oroszország a forradalom karjaiba kerül s a 12. isonzói-csata eredményeképen, csapataink a Karstról a Piaveig jutnak le. Az Anglia megbénítására tervezett korlátlan búvárhajóháború ellenben nem éri el célját, sőt az amerikai uniót is ellenségeink táborába állítja.

Az *5. időszak* a németek nyugati nagy támadásának időszaka, 1917. év végétől 1918. július 18-ig. Az Oroszországgal és Oláhországgal békét kötött, de már erejük végére jutott központi hatalmak közül, a németek a nyugati hadszínhelyen támadnak, hogy a döntést az amerikai csapatok beérkezte előtt kikényszerítsék: de ezt nem tudják elérni s a mi ezzel kapcsolatos első piavei csatánk is kudarccal jár.

A *6. időszak* a központi hatalmak ellenállásának összeroppanása, 1918. július 18-tól a háború végéig. A központi hatalmak már lemondanak a háború győzelmes befejezéséről, már csak tisztességes békét akarnak, de a nélkülözések, az entente-

propaganda s a forradalmi elemek által lelkileg megfertőzött lakosság kishitűsége s a minden áron való békekötés vágya, átterjedt a hadseregre is. Ilyen körülmények között, az amerikaiak által megerősített entente minden hadszintéren megkezdett egységes támadásának elhárítása már nem olyan szilárd, mint eddigelé, sőt a bolgár arcvonalat át is törik. A hátországban kitört forradalmak azután a még mindenütt ellenséges földön álló csapataink kezéből kicsavarják a fegyvert, úgy, hogy ellenségeink kényük-kedvük szerint diktálhatják a békét.

Czékus, könyve első részének 54 oldalán, előbb általános áttekintést nyujt a világháború egész ideje alatt lezajlott eseményekről, majd a II. részben, kb. 450 oldalon az egyes időszakoknak hadműveleteit tárgyalja részletesen.

Hogy e hadműveletek keletkezését és lefolyását mindenki könnyen megjegyezhesse, a szerző előbb mindig a szemben állott ellenfelek szándékát, elhatározását, azután a helyzetet s az így keletkezett terveket és végül a tervek végrehajtásából kifejlődött eseményeket írja meg. Nem elégszik meg azonban az események egyszerű leírásával, hanem feladatának ismerte, hogy az indító okokat, az eseményeknek egymásra való hatását és összefüggését is kutassa s az eseményekből a legfontosabb tanulságokat is levonja. Az így nyert megállapítások persze a szerző egyéni véleményét tükrözik vissza, de azokat ő maga sem tartja csalhatatlanoknak, csupán azt óhajtja, hogy az olvasóban gondolatokat ébresszen, mert csak az események ilyetén való mérlegelése teszi a világháború történelmének tanulmányozását hasznos foglalkozássá.

A III. rész befejezésül a világháború egyes érdekesebb és Magyarországot leginkább érintő részeinek részletesebb ismertetése címet viseli s kb. 25 oldalon a nagyháború valódi okait és annak politikai előkészítését ismerteti.

A hadiesemények tanulmányozását nagyon megkönnyíti a költségkímélés céljából kőnyomati úton előállított és irodai ívalakú külön füzetben csatolt számtalan egyszerű és áttekinthető kis helyzetvázlat.

A szerző a háború után több mint 10 éven át tanította a hadtörténelmet a Ludovika Akadémián. Ezt a munkáját is a gyakorlott tanár alaposság, világos nyelvezet és ügyes elrendezés jellemzik s ezért könyvének tanulmányozása mindenkinek ajánlható, aki a világháború rengeteg eseményét elegendő részletességgel, de mégis összefüggő és áttekinthető alakban akarja tanulmányozni. *Cs.*

Riedl Lajos: *Az 1918. évi osztrák-magyar és olasz támadás.*

Riedl Lajos ny. altábornagy tollából sorozatos közleményekben rendkívül érdekes és kimerítő tanulmány jelent meg a Magyar Katonai Szemle folyó évi 6. és 7. számában, amelyet nagy vonalakban itt ismertetünk.

1918. elején a központi hatalmak kedvező katonai helyzete ellenére, az egész helyzet kedvezőtlen volt. Háborús kedv, élelmiszerek, harceszközök és nyersanyagok hiánya, de különösen Amerika napról-napra szaporodó csapatszállítmányai, arra indították a központi hatalmakat, hogy mielőtt kimerülés miatt dicstelenül elvesztenék a háborút még egy végső kísérletet tegyenek, hogy Amerika döntő túlsúlyba jutása előtt, egy utolsó csapással földre tiporják az entente-ot.

Németország a nyugati nagy áttörő támadást március végén kezdte meg; ezt tehát a Monarchiának támogatnia kellett. De számolni kellett egy sikeres olasz támadás lehetőségével is, amelyet mi már csak úgy háríthattunk el, ha megelőzzük.

Az erőviszonyok kedvezőek voltak. Olaszország ellen 32—33 gyalog hadosztályt lehetett felsorakoztatni és ez az erő általában 1 : 1-re javította az arányt az ellenség erejével szemben. Mindazonáltal a Monarchia teljesítőképessége az akkori eszközökkel csak kisebb célkitűzéseket engedett meg. Az első cél tehát a Grappa-hegytömb elfoglalása és az ellenségnek a Piavetól a Brenta mögé való visszaszorítása volt.

A támadás végrehajtására több terv merült fel. Conrad tábornagy tekintélyének teljes súlyával ragaszkodott az Astico és Brenta közötti területről megindítandó főtámadáshoz, amelyet lehetőség szerint a Piavén át Trevisó irányában egy kisebb támadás kísért volna. Boroevic tábornagy ezzen ellentétben a támadás sikerét csakis a maga arcvonalából megindított s a Piavén át vezető támadásban látta. Krauss Alfréd gyalogsági tábornok a főtámadást a Garda-tótól kétoldalt kívánta végrehajtani. A hadseregfőparancsnokság végül is úgy döntött, hogy a 11. hadsereg 12 gyaloghadosztállyal és 2 lovas hadosztállyal a Brentától nyugatra, 8 gyalog hadosztállyal pedig a Brenta keleti partján, a Boroevic hadcsoport az előterjesztett terv szerint — ami úgyszólván a főtámadás jellegével birt — Trevisó irányában, egy kisebb tüntető csoport pedig (2 gyalog hadosztály 2 nappal a főtámadás előtt) a Tonale szorostól kétoldalt Edolo irányában támad.

A legnagyobb eréllyel megindított előkészületeknél nagy nehézségek állotttak elő a lövedékgyártásban és főleg a szállításban. Még kétségbeejtőbb volt a lóhiány, ami az ütegeket és vonatokat mozgásra majdnem képtelenekké tette. Általában, az anyagkérdés megoldása nélkül, még a mi katonai fölényben álló harcosainkkal is csak kisebb helyi sikert remélhettünk. A hadseregfőparancsnokság teljes tudatában volt a nehézségeknek, de mégis megmaradt a támadás végrehajtása mellett, csupán előbb 14 nappal, később további 4 nappal halasztotta azt el június 15-ére.

Május közepétől kezdve már gyorsabbá vált a lövedékgyártás és szállítás, de így is május végéig minden tényező legjobb igyekezete mellett is, az előirányzott lövőszer fele sem jutott el rendeltetési helyére. E mellett olyan gázlövedékeket is kaptak az ütegek, amelyek már a sok állás következtében elromlottak. A gyöngén táplált legénység, erőgyűjtés helyett, meredek keskeny sziklaútakon éjszakákon át hordta az állásba a sok száz lövedé-

ket. Hogy azután ez a legénység június 15-én reggel nem volt teljes erejében, az könnyen érthető.

A 11. hadsereg 45. km. széles és a Boroevic hadseregcsoport — közben szintén 45 km-re kibővített — arcvonalán összesen 4.800 löveg állott. A hegyi arcvonalban egy lövegre 18, a piavei arcvonalban 20 arcvonalméter esett. Mint tüzér lővőszerkészlet 6.000.000 lövés volt előirányozva, azonban ebből legfeljebb a fele került szállításra. Igy azután egy arcvonalméterre 33 lövés esett, ami bizony elég gyenge tűzhatást jelentett, úgyhogy bátran állítható, hogy a 90 km kiterjedésű támadó sáv túl volt méretezve.

Mindezek ellenére a támadásnak mégis elég reménye lett volna eredményre, ha nagyobb hibákat nem követtek volna el. Igy pl. a piavei 8 km-re tervezett áttörési vonalnak 45 km-re való kibővítése, továbbá a nappali átkelés a Piavén, a Grappahegyekben messze hátul felállított tartalékok lemaradása a kezdetben elért sikernél. Általában sehol sem volt olyan erő egyesítve, amellyel a támadást hatalmasan táplálni és előrevinni lehetett volna.

A piavei támadásunk sikertelensége, de még inkább a németek visszavonulása a nyugati hadszintéren augusztus 8-a után látszólag arra indította az entente hadvezetőségét, hogy a Monarchia Olaszországban álló hadseregét leküzdje. Az osztrák magyar hadvezetőség előrelátta és — hadseregünk fölényének tudatában — eleinte a győzelemben bízva várta a nagy támadást; a mögöttes országrészekben napról-napra fokozódó uszító és bomlasztó propaganda azonban mindinkább éreztette hatását, úgyhogy az utolsó harc győzelmi reményei mindjobban oszladozni kezdtek.

A kétoldali erőviszonyok szintén a mi hátrányunkra tolódtak el, úgyhogy 58 és ½ hadosztályunkkal (500.000 lövőfegyverállomány) 65—64. összesen 700.000 lövőfegyvert meghaladó olasz, angol, francia és csehszlovák gyaloghadosztály állott szemben. Tüzérség dolgában is erősebb volt az ellenség, mint mi a júniusi támadásunknál, amennyiben kb. 5.500—6.000 löveggel, 6—700 nehéz aknavetővel, 4—500 repülőelhárítóágyúval és 4—4.500.000 lövéssel rendelkezett.

A nagy olasz támadás a Brentától a Grave di Papadapoliig, tehát 75 km. széles szakaszon indult meg. Ebből az 50 km-nyi tulajdonképeni áttörési szakaszra (Querotól a Grave di Papadopoliig) 1600 löveg és 600 aknavető, vagyis egy lövegre 12.5 méternyi arcvonalsáv és az arcvonal minden méterére 76 lövés esett. Összehasonlítva piavei támadásunkkal, ezt már igen nagy tűzerőnek kell minősíteni.

De nemcsak a tűzérség felszerelése volt ilyen rendkívül gazdag, hanem az útászműszaki, valamint a repülőkkel és léggömbökkel való felszerelés is. Igy azután, — bár a hadsereg legnagyobb része katonai esküjéhez és dicsőséges multjához híven, — önfeláldozóan harcolt a legvégsőkig, a rendkivüli nagy erővel végrehajtott támadás végül is széttépte az arcvonalat.

v. Doromby József.

A cs. és kir. 82. gyalogezred története. (Megjelent az ezred emlékbizottságának kiadásában).

A világháborúban őseihez mindenképen méltónak bizonyult és a régi osztrák-magyar haderő legvitézebb csapattestei között emlegetett 82. gyalogezred 1883-ban alakult meg, a császári és királyi 2., 31., 62. és 63. ezred egy-egy zászlóaljából. A béke éveiben Erdély különböző városaiban, Boszniában és a világháború kitörésekor 3 zászlóaljjal Bécsben állomásozott.

A sarajevói gyilkosságot követő részleges mozgósítás nem érintette az ezredet, amely csak a július 31-én elrendelt általános mozgósítás után vonult hadba, még pedig az orosz harctérre. Az ezred ekkor a 31. dandár a 16. hadosztály, a 12. hadtest és végül a 2. hadsereg kötelékébe tartozott.

Az ezred augusztus 26-án, Dunajównál részesült a tűzkeresztségben. Az oroszoknak itt kitünő, előre elkészített hadállásuk volt, amelyből nyugodtan célozhattak, a „gyakorlótéri" rohammal előretörő székely bakákra, akiket sikerült is visszavonulásra kényszeríteniök. Merikezównál az ezred megállt s teljes 2 napig hősiesen verte vissza a szakadatlanul megismétlődő orosz tömegtámadásokat.

Conrad támadása nem sikerült; ezért az osztrák-magyar haderőt a Kárpátok láncára rendelte hátra, hogy itt rendezze, kiegészítse és azután új támadásra indítsa. Az ezred, amelynek a visszavonulás folyamán nap-nap után az utóvéd hálátlan szerepét osztották ki, szeptember 23-án haladt át a San-folyó hídján.

Október elején az immár új erőre kapott osztrák-magyar haderő újból megkezdte az előnyomulást. Az ezred véres harcokat vívott Stary Sambornál, majd — mivel az oroszok állítólag Porosz-Szilézia ellen nagy erejű támadást készítettek elő s a német és az osztrák-magyar hadvezetőség abban állapodott meg, hogy a készülő orosz támadás kivédésére a 2. osztrák-magyar hadsereget az oroszlengyelországi harctérre rendelik — az ezred ennek a hadseregnek a kötelékében november közepén új harctérre került. Itt Klekotynál a nagyobb erejű oroszokon november 23-án fényes győzelmet aratott, később pedig jobbára állásharcot vívott, mígnem az 1915 május 2-án a gorlicei áttöréssel megindúló támadásban való részvételre ismét Galiciába rendelték. Az ezred, amely ekkor a marosvásárhelyi testvér székely ezreddel a „Szende-dandárt" alkotta, az osztrák-magyar 4. hadsereg kötelékében járta be az osztrák-magyar haderőnek a Kárpátoktól a Styrig terjedő, fényes győzelmekkel szegélyezett diadalútját. E közben legnagyobb fegyvertényeit a Wislokánál Piskorovicénél, a J. H. Molyniénél és a Styr mentén vitte véghez. Itt állásharcot vívott egészen a Bruszilow-támadás megindulásáig, amikor Dutknál (Olyka), a szörnyű erejű támadás középpontjában, a tűzvonalba került, ahol létszámának 90%-a elveszett. A világháború alatt alig volt példa arra, hogy a hadvezetőség olyan csapatot, amilyen ez a székely ezred volt, jóformán teljesen feláldozott volna.

1916 augusztus 27-én Oláhország is hadat üzent a központi hatalmaknak. A székely ezredet természetesen nem lehetett el-

zárni attól az elemi jogától, hogy szűkebb hazájának védelmében résztvegyen. Ezért az Erdélyben megalakuló 1. hadsereg kötelékébe (71. hadosztályba) osztották be. A székely ezred ezen az új harctéren felülmulta önmagát. A pálosi ütközet, amellyel a szorongatott 21. hadosztály helyzetét egy csapással kedvezőre fordította, a Runcul mare két ízben történt elfoglalása és a Magura Casinului magaslaton vívott védőharc, amelynek folyamán — noha a szomszédos német hadosztály kénytelen volt visszavonulni Avarescu oláh vezér nagyobb ereje elől — a székely ezred sziklaszilárdan állt helyén s véresen visszavert mintegy 30 tömegrohamot, olyan fegyvertényei ennek az ezrednek, amelyhez foghatót igen-igen kevés csapattestnek sikerült véghezvinnie.

Az elismerés nem is maradt el. Mikor az oláh egyidőre újból báránybőrbe bújt és békéért esdekelt, Károly királyunk a következő szavakat intézte József királyi herceghez, az erdélyi hadsereg arcvonalparancsnokához: „A remek 82-es hősök iránt táplált csodálatom jeléül intézkedtem, hogy a Magura Casinului magaslat Erdélyhez csatoltassék".

Majd később a következő parancsával hajtotta meg az elismerés zászlaját a székely ezred előtt: „Megparancsolom, hogy 82. számú székely gyalogezredem, amelyhez főképen székelyek tartoznak, mostantól fogva a „Schwitzer báró 82. számú cs. és kir. székely gyalogezred" nevét viselje".

Az ezred ezt a cs. és kir. magyar ezredek történetében példa nélkül álló legfelsőbb kitüntetést annak köszönhette, hogy parancs nélkül az egész világháború alatt egyszer sem hátrált.

Az ezred az oláh békekötés után Erdélyben kiegészítődött, majd 1918. júniusában az olasz harctérre került, ahol megszokott hősiességével harcolt egészen az arcvonal felbomlásáig. Ekkor is — miként a világháború egész folyamán — utóvéd volt s az angolok fogságába esett.

Azok a 82-esek, akik bármiképen elkerülték a fogság keserű kenyerét, otthon újból fegyvert ragadtak, hogy az ősi ellenségtől Erdélyt megvédjék. A székely hadosztály magvát 82-es bakák alkották.

Az ezred egyik menetzászlóalját a cs. és kir. 61. gyalogezredhez osztották be, amelynek kötelékében vitézül harcolt a Kárpátokban, majd a Doberdón, mígnem — az oláh hadüzenet után — az Erdélyben viaskodó anyaezredhez bevonult.

Az ezred-történetét Kulla János és Ajtay Endre írták; előszót József királyi herceg tábornagy, bevezetést vitéz Kelemen Béla írt hozzá. Komoly szép munka ez, amely hűen és szaktudással örökíti meg az ezred fénykorát. Csupán az a kár, hogy ilyen hibák csúsztak bele „a Wisloka átkelése" ... (59. old.), „áldozatkészségesen"... (91. oldal). Azt se tudjuk, hogy miért kellett a Magura Casinului című alfejezetet a fejezetek megkülönböztetésére szolgáló vastag nagy betűvel szedni és utána felkiáltójelet tenni?

A könyv 8°, 342 lapoldalon számos képpel, szövegvázlattal és az ezred teljes világháborús hadakútjával igen szép kiadásban jelent meg. Ára 10.— pengő.

v. Doromby József.

Marschall Foch: *Meine Kriegserinnerungen 1914—18.* Verlag von K. F. Koehler Leipzig. 1931. 486 oldal, ára fűzve 10 Márka, kötve 15 Mk.

Maréchal Foch — a világháború győztes hadvezére — az Ententehatalmak generalisszimusa nevéhez valóságos legendakör fűződött: tisztelői — némelykor túlzásba eső honfitársai — Napoleonnal, Nagy Sándorral hasonlították össze.

Az olvasóra kell bízni — ha Maréchal Foch mindenesetre nagyon érdekes memoárjait elolvasta — fennállhat-e ez a hasonlat?

Az Entente, elsősorban Franciaország, igen sokat köszönhet ennek a hadvezérnek, akinek végül sikerült hosszú és sokszor meddő küzdelmek árán, az Entente hadseregeit egy kalap alá hozni, egy fővezér alá rendelni. A szövetséges hadseregek örök problémája a világtörténelem tanuságai szerint: az egységes vezér, az egységes parancsnoklás súlyos kérdése. Egyik állam sem akarja seregét idegen tábornok alá rendelni. Ezt sikerült Fochnak megoldania: ezzel tudta az Entente hadseregeit nehéz krizisek, megpróbáltatások s az amerikai hatalmas segítség beérkezte után, végre diadalra juttatni.

Foch tábornok kiváló tulajdonságokkal rendelkezett: mindenekelőtt vaseréllyel, optimizmussal, mely sohasem hagyta el. Végtelen bizalommal viseltetett önmagához és a francia hadsereghez.

Kemény jellemű, nagyon képzett, művelt katona volt: igen jó hadműveleti és taktikai érzékkel, aki saját súlyos egyéniségének latbavetésével tudta kitűzött célját elérni, akaratát hadseregére kényszeríteni. Ami a genialitásból hiányzott, azt gondos előrelátással, a hadműveletek methodikus előkészítésével és végrehajtásával pótolta.

Franciaország mindenesetre sokat köszönhet neki. 1914-ben a hadműveleti helyzetet Flandriában megmentette, midőn vasenergiával összeforrasztotta a megtépázott francia, angol és belga haderőket, végsőkig való kitartásra kényszerítve őket s ezzel megakadályozta a németek előretörését Calais felé.

1917-ben az ő érdeme volt, hogy sikerült a központi hatalmak döntő sikerű támadását a Piavenál megállítani. 1918 tavaszán is ő mentette meg a helyzetet, midőn a németek a francia-angol frontot már-már szétzúzták Amiensnél. Végül, midőn átvette a fővezérséget, ő volt az, aki a már elcsigázott, megrendült Entente-hadseregeket könyörtelen támadásra kényszerítette, a hatalmas amerikai segítség beérkezte után.

Műve előszavában, katonai pályafutását leírva, hivatkozik a tiszti nevelés, oktatás, s továbbképzés óriási fontosságára. A tényleges tisztnek nagy általános és katonai műveltséggel kell birnia, hogy a háborúban a vezető szerepét megtarthassa. Ha nem eléggé képzett, könnyen megelőzhetik s túlszárnyalhatják a tartalékos tisztek.

Maréchal Foch emlékirataiban főleg azon eseményekkel foglalkozik, melyek vezéri hírnevét megalapították.

1914-ben, a háború kitörésekor, a Nancyban állomásozó XX. hadtestnek volt a parancsnoka. Csapatai — a határon lévén —

felemelt békelétszámon voltak. Ezekről (11., 39. gyalog, 2. lovashadosztály) a legnagyobb szeretettel és dícsérettel emlékezik meg.

A lotharingiai francia támadásról megjegyzi, hogy ennek csak annyiban volt létjogosultsága, mert nagy német erőket más hadszíntérről, a döntő helyekről vonva el, megkötötte őket. Valami különös hadműveleti sikert, a nehéz terep miatt itt nem lehetett elérni.

Most már tudjuk, hogy a franciáknak ez a terve teljes mértékben sikerült, mert a marne-i csatánál hiányoztak az itt harcolt német hadtestek.

1914 szeptemberében megbízták az újonnan felállított 9. hadsereg vezetésével; ezzel vesz részt a marnei csatában. September 9-én hadseregének közepe és jobbszárnya már súlyos veréseget szenved; nézete szerint ő a győzelmet azután a balszárnyról odavont 42. gyaloghadosztállyal csikarta ki.

Emlékiratai szerint, a franciák végtelen lendülettel támadva, rohammal győztek; holott a helyes tárgyilagosság érdekében meg kell állapítanunk, hogy Bülow német tábornok, szeptember 9-ének délutánján, önként adta a visszavonulásra a parancsot. Persze egészen más megítélés alá tartozik, minő okok késztették őt erre a rendszabályra. Hiszen ez az időelőtti, elhibázott elhatározása döntötte el tulajdonképpen a világháborút, mert a németek eddig diadalmas támadásuk kellős közepén megtorpantak, állásharcba mentek át, s a kezdeményezést végleg elveszítették.

Foch tábornagy a marnei-csatában is a végsőkig menő támadást erőszakolta ki, részben már igen megrendült csapataitól; a tartalék hadosztályok már alig voltak használhatók.

A marne-i csatában a francia vezetés a némettel szemben határozott fölényben volt.

1914 októberében az ő személyes befolyásának, végtelen energiájának tulajdonítható, hogy sikerült a megrendült angol és belga seregeket Flandriában megállásra kényszerítenie, mielőtt már tervbe vett visszavonulásukat megkezdhették volna. Dunkerque-nél már megtették az előkészületeket a terep elárasztására és az angolok Boulogne megerősítésére gondoltak.

Majd a főparancsnokság rendelkezésére bocsátják Foch-t. Közreműködik az yseri, yperni, artoisi és Somme-menti csaták terveinek összeállításánál, a hadműveletek vezetésénél.

Az yperni csata befejeztével az Entente-csapatok elérték teljesítőképességük maximumát; fel kellett őket váltani, hogy össze ne roppanjanak.

A flandriai csaták után mindjobban érezhetővé válik a hadianyag fölényének fontossága; elkezdődik a „lemorzsolás", a „Materialschlacht" időszaka, mely végül is kimerítette a központi hadseregeket.

1916-ban, midőn Nivelle tábornok veszi át a főparancsnokságot Joffre-től, Foch is kegyvesztett lett. (1916. december — 1917. május 17-ig.)

A franciák nem voltak megelégedve a Somme-menti csaták eredményeivel, melyek óriási áldozatokba kerültek. Bűnbakokat kerestek a francia „államférfiak", s mint mindig, balfogást tesz-

nek a politikusok, ha beleavatkoznak a hadműveletekbe, amelyekhez még sem értenek. Így történt itt is.

Foch-t „hidegre teszik". Haditerveket készíttetnek vele azon esetre, ha a németek megszegnék Schweiz semlegességét és úgy törnének be Franciaországba. Terveit elfogadták.

A háború ezen szakában, mint „kegyvesztett", mutatkozott be Foch tábornok teljes emberi nagyságában. Egy rossz szót, semminemű kritikát nem mondott az akkori hatalmasokról, míg szégyenszemre vissza nem hívták 1917 májusában, mint a vezérkar főnökét.

1917 június 8-án találkozott Abbeville-ben Robertson tábornokkal, a brit vezérkar főnökével.

Megvitatják a teendőket az 1917 év 2. felére. Foch már számít azzal, hogy az oroszok majd „kiugranak", míg Lloyd George — az államférfi — ezt nem tartja valószínűnek. Foch azt akarja, hogy Olaszország támadja meg erélyesen a monarchiát, ezzel kösse le annak hadseregét, nehogy a nyugati hadszíntérre küldhessen csapatokat.

Augusztus 7-én az Entente vezető férfiai Londonban jönnek össze s elhatározzák, hogy Olaszországnak 1918. elején kell a Monarchiát erőteljesen megtámadnia.

Foch, Cadornával és Lord Robertsel megegyezik, hogy ezen esetben 6 hadosztállyal és 400 nehéz löveggel fogják az olaszokat támogatni.

Az események hamarosan Fochnak adtak igazat. November 6-án kerül Lenin uralomra és ezzel az orosz nagyhatalom összeomlik. November 21-én kezdik meg az oroszok a fegyverszüneti tárgyalásokat a központi hatalmakkal.

1917. novemberében az Ententeállamok elhatározzák, egy legfelsőbb haditanács megszervezését, melybe Francia—Olasz—Angolország és később az Északamerikai Egyesült Államok küldenek meghatalmazott tábornokokat. Székhelye Versailles.

Időközben katasztrófális vereséget szenvednek az olaszok.

November 9-én Foch és Wilson tábornok felkeresik Diaz tábornokot Paduában. Egyelőre 2 francia hadosztályt küldenek az olaszoknak, majd elhatározzák, hogy a francia erőkön kívül, angolokat is szállítanak Vicenza környékére.

Foch november 16-án azt javasolja a legfelsőbb haditanácsnak, hogy 6 francia és 6 angol hadosztályt bocsássanak az olasz hadvezetőség rendelkezésére s ezzel a helyzetet ott az Entente javára fordítja.

November 23-án visszaútazik Franciaországba.

Nagy érdemei vannak a maréchalnak, az amerikai haderők sürgetése, megszervezése és kiképzése körül. Ezek a jóformán teljesen új alakulások a nyugati harctér súlyos harcaiban használhatatlanok lettek volna. Ki kellett őket képezni. Az amerikai fővezérrel, Pershing tábornokkal, többször elég nehéz helyzete volt. Az amerikai hadsereget jóformán teljesen meg kellett szervezni Európában.

Havonta alig 30.000 amerikai érkezik. 1918. márciusában, midőn a német támadás elemi erővel csap le, még csak 6 hadosz-

tály van készen; összesen 300.000 amerikai van még csak Európában, 1 évvel a hadüzenet óta.

Pétain tábornok még 1918. elején is csak védekezni akart, Foch kénytelen volt ebbe belenyugodni, de emlékiratainak azon fejezeteiben, melyek ezt az időszakot tárgyalják, mindenütt előtérbe lép kívánsága: Támadni, támadni, a németekre rákényszeríteni az Entente kezdeményezését.

Mivel nem sikerült ez időben még az egységes fővezérletet kiküzdeni, legalább egy nagy, angol és francia hadosztályokból álló főtartalékot akar megszervezni, mely az ő rendelkezésére álljon. 30 hadosztályra lett volna szüksége, de ezt sem sikerült elérnie.

A főtartalék hiánya 1918 márciusában aztán alaposan megbosszúlta magát. Kis híja volt, hogy a nagy német támadás nem sikerült.

Az utolsó percben sikerült Pétain és Haig tábornokoknak megegyezniök, bár ez a megegyezés is csak kompromisszum volt, mert az angolok mindig hátrasandítottak kikötőikre, míg a franciák Párisért harcoltak. Az Entente-hadseregek a szakadás szélén álltak. Foch látta a veszélyt, Clemencauhoz utazott, vetné ő latba befolyását az egységes fővezérletért. Haig az angol hadügyminisztert hívta segítségül. Egy ideig az a bizarr terv merült fel, hogy Clemenceau fog majd a két hadvezetőség között „közvetíteni"!!! Foch pedig azt követelte, hogy ha már egységes fővezérletet nem tud elérni, mint az entente vezérkari főnökének legalább olyan jogokat adjanak neki, mint 1914-ben volt Flandriában.

Végül a híres doullonsi összejövetelen, 1918 március 26-án sikerült álláspontját győzelemre vinni; az angolok hozzájárultak, hogy Foch vezesse a közös hadműveleteket.

Haig tábornok, Wilson tábornokkal egyetértve, április 17-én a németek armentierisi támadása alkalmával már az Aire—St. Omer—Fournesi árterület mögé akart visszavonulni és Dunkerquet kiüríteni. Foch emlékiratainban azt állítja, hogy ezt ő akadályozta meg.

A parlamentben Foch-t ugyan megtámadták, hogy május 27-én a soissons—rheimsi csatát azért veszítette el, mert a tartalékok hamis helyen voltak.

Érdekesen vázolja a szerző az Entente hatalmak ellentámadását, július 18-án, a villers—cotteretsi erdőkből. Ismét Foch volt az, aki erélyesen belenyúlt a dolgok vezetésébe, hogy Pétain elhibázott intézkedéseit ellenparanccsal jóvá tegye.

1918 nyarán az volt Foch legnagyobb gondja, hogy a német sereg valahogy ne szedhesse össze magát, hogy alkalmas akadály mögött ismét új harcra készülhessen.

Az amerikai 1. hadsereg a Maas és az Argonneok között nem tudott előrejutni a németek hatalmas ellenállása következtében. Clemenceau azt követeli Fochtól, hgoy mentse fel tehetetlensége miatt az amerikai fővezért; Pershing viszont nem a leghízelgőbben nyilatkozott a franciákról emlékirataiban. Az Ententehadseregek közti „jóviszony"-nak különben nem egy jellemző esetét láthatjuk.

Filmszerűen pereg le a német hadsereg visszavonulása, utolsó küzdelme, de az Entente még mindig tart tőle.

A mű XV. fejezetében érdekesen sorolja fel a németek ez időtájbeli veszteségeit s a hadsereg állapotát. Itt már az eddigi tárgyilagos hangot bizonyos gőg váltja fel, mely már nem objektív.

Érdekes a fegyverszünet kérésének leírása; a követelmények szinte perverzek, az angolok félnek, hogy a húrt túlfeszítik. A fegyverszünetet 1918 dec. 12., 13. majd 1919 január 17. meghosszabbítják, harmadszor már azt követelik a németektől, hogy a lengyelekkel szemben is szüntessenek meg mindennemű hadműveletet.

Végre 1919. július 28-án megkötik a hirhedt versaillesi békét, mely véget vet ugyan az 5 éves vérengzésnek, de a jövő háborújának és minden további bonyodalomnak csíráját is magában hordja!

Bennünket, kik nem harcoltunk a nyugati fronton, különösen érdekelnek a fegyverszünetről és a béketárgyalásokról szóló fejezetek.

Mennyi rossz akarattal, de még több tudatlansággal intéztek el kérdéseket, melyek azóta nyilt sebek maradtak!

Maréchal Foch műve mindenesetre egyike a legérdekesebb memoireknek, hiszen a világháború döntő tényezője írta, még pedig általában előkelő, nobilis hangnemben, mindig elismerve a németek érdemeit is.

Csak az előszóban nyilvánul meg a vérbeli francia, midőn a háború bűnösségét a központi hatalmakra, elsősorban a németekre tolja.

Olyan állítás, melyet már számtalanszor megcáfoltak, helyreigazítottak még pedig a legtöbb sikerrel a franciák volt szövetségesei — az amerikaiak.

Suhay Imre.

Josef Schön: *Sasinci. Die sogenannte Vernichtung der Timok-Division.* Mit 2 Kartenskizzen. *Omalthea Verlag* Zürich-Leipzig-Wien.

1914 kora őszén a déli harctéren sok csalódás, visszavonulás, veszteség után, osztrák-magyar csapatok első nagyobb diadala — még pedig positiv sikere — a 29. cs. és kir. gyaloghadosztály sasincii győzelme volt.

Az ellenfél, a szerb Timok-hadosztály, 17.500 puskával, 20 géppuskával és 24 ágyúval rendelkezett; élelmezési létszáma eredetileg 23.000 fő volt.

Ezen hadosztály 13. gyalogezrede a 13. gyalogezred 1 zászlóalja és a 4. üteg a kimerült 21. osztr. cs. kir. Landwehr-hadosztály (csehek) részeivel szemben, 1914 augusztus 20.-án Čuljkovicnál és a Čer Planinán könnyű győzelmet aratott. A szerbek az osztr.-magyar csapatokkal szemben fölényben érezték magukat.

Ugyanezen csapatok szept. 6.-án áthajóztak a Száván, hogy a szerbek hadereje számára építendő hadihíd verését biztosítsák.

Midőn sikerült nekik az átkelés és a nagyon gyenge magyar népfelkelőkből álló megfigyelő osztagok gyorsan visszavonultak a nagy erő elől, azt hitték, ismét olyan könnyű győzelemhez jutnak majd, mint aug. 20.-án. Itt azonban harcedzett, kipróbált sorezredekre bukkantak s ez volt a végzetük.

A szerbek, eddigi sikereiket felhasználva, a Monarchiába akartak betörni, hogy annak életadó centrumát, szivét, Budapestet támadják majd meg.

Erre a célra elővédül a Timok-hadosztályt szemelték ki, melynek szeptember 6-án éjjel kellett volna a Száván átkelnie, de 24 órával előbb még 33 km. távolságra volt az átkelés helyétől.

A hadihíd-fogatok nem voltak még rendben s az anyag hiányos volta miatt még sok javítást kellett végezni.

A szerb hadihíd-vonatok parancsnoka, Kovacevic őrnagy, jelentést is tett az anyag rossz állapotáról.

Az áthajózás csak nagy késéssel, fényes nappal kezdődött meg: a kellőleg ki nem képzett legénység az üres hajókkal nem tért vissza szabályszerűen, ezek egy részét a víz a másik parton magával vitte, különben is a hajók egy része használhatatlanná vált, úgy hogy az útászok parancsnoka elhatározta, hogy pontonok hiányában a hídat bakokra fogja építeni. Mire a híd elkészült, egy járműve sem maradt már a műszaki szolgáltatásra, az összeköttetésre. Ehhez hozzájárult még, hogy az esti órákban a vizen húzott egyetlen telefonkábel is elszakadt s így nem volt a két part között semilyen összeköttetés.

A mű érdekesen vázolja az áthajózás és a hídverés részleteit, majd kimerítően méltatja Lutschounig ezredesnek, a cs. és kir. 74. gyalogezred parancsnokának, önálló elhatározását, minek következtében ezrede teljesen magára hagyva küzdött a fölös erőben lévő szerbekkel.

A munka részletesen tárgyalja továbbá a tábori tarackosezred II. osztályának tevékenységét, a 94. gyalogezred beérkeztét, a 29. hadosztály parancsnokság vezetését, a döntő parancs kiadását s mindazon nehézségeket, melyek e közben felmerültek, a válság tetőpontját, a Poleschenszky dandár nehéz helyzetét (74. és 94. gyalogezred), majd a 92/IV. zászlóalj döntő beavatkozását a harcba a Száva mentén, jóformán a szerbek hátába.

Amidőn embereink meglátják a hídat, melyen a szerbek visszafelé özönlenek, gyorstüzet zúdítanak a tömegbe. Cavallar főhadnagy megfordítja az egyik szerb ágyút, s maga süti el, majd néhány ember segítségével mind a 4 elfoglalt ágyú ontja a tüzet a szerb híd felé. Már a 3. lövés kettétépi azt s a híd mindenestül víz alá kerül.

Borzasztó pánik keletkezik. A visszaözönlő szerbeket lefegyverzik; 20 tiszt és kb. 2000 ember kerül a 92/14. század kezei közé.

Cavallar főhadnagy az egész idő alatt az elfoglalt szerb ágyúkkal tüzel az ellenséges partra.

A 92. gyalogezrednek, melynek a döntés köszönhető volt, 25 halottja (24 eltűnt szintén halott) és 140 sebesültje volt. A szerbek 3000 embert és 4 ágyút veszítettek, de azért „megsemmisítésről" nem lehetett beszélni, mint egyes túlzók hirdették.

A csatának nagy hadműveleti sikere volt. A szerbek hadianyaguknak jó részét elvesztették s támadásra a Száván át nem is gondolhattak többé.

Még nagyobb volt azonban az erkölcsi siker. A csapatok ismét visszanyerték önbizalmukat; látták, hogy nyugodt, céltudatos vezetés alatt győzhetnek.

A 29. gyaloghadosztály vezetésénél mindenesetre előfordultak hibák: időnként az összeköttetés teljesen megszakadt, s ezen hibák csak azért nem váltak végzetessé, mert az alparancsnokok, élükön a két dandárparancsnok, helyükön voltak és önállóan, maguktól cselekedtek. A tervezés érdeme a hadosztályparancsnoké volt, de a kivitel sikerét csakis a kitünő alsó vezetésnek s csapataink kiváló erkölcsi értékének köszönhetjük.

Hogy a csata hadműveleti tervét így sikerült megvalósítani, az első sorban Schön altábornagynak, az 37. gyalogdandár akkori parancsnokának érdeme.

Ő volt az, aki önállóan vetette csapatait harcba szeptember 6-nak késő estéjén, és ezzel sikerült olyan győzelmet aratnia, amely a szerbek felbomlását idézte elő.

A sasinci ütközet leírása azért is nagyon érdekes, mert egy folyamon való nem sikerült átkelésnek és egy gyaloghadosztály teljesen önálló alkalmazásának iskolapéldája.

A kiváló munka megérdemli, hogy minden vezető foglalkozzék vele, mert a leírt ütközet egyike a Monarchia katonái által aratott legszebb győzelmeknek.

Suhay Imre.

Der Feldkamerad. 3. évfolyam, 6. 10/11, 12. Füzet; 4. évfolyam 1—6. füzet. Reichenberg, 1930. 1931.

Friedrich Hugo szkv. százados folytatja az előző füzetben megkezdett „Przemysl vára békében és háborúban" című értekezését. A mostani részben főleg a vár átadása előtti idők eseményeivel foglalkozik és a várőrség utolsó kirohanását ismerteti, melyet aztán a vár átadása követett.

Prihradny Ernő ny. tábornok a hohenmauti Landwehr-ulánus ezred hadinaplójából felsorolt haditettek alapján igyekezik megcáfolni azt a sokak által hangoztatott nézetet, mely szerint a lovasság a világháborúban már nem játszott olyan fontos szerepet, mint a régebbi idők harcaiban és ennélfogva ez a fegyvernem már idejét multa. Prihradny tábornok két fegyvertényt a háború első évében a hadosztálylovassággal hajtott végre, kiváló eredménynyel, bár az orosz lovasság sokkal erősebb volt.

Strobl Hans Károly ebben a füzetben folytatja és a következőkben befejezi a hadisajtóosztálynál töltött élményeinek humoros leirását.

Kubesch Adolf Tirol hadászati megerődítésének történetét vázolja, 2 részben. Az első rész a Conrad volt vezérkari főnök ideje előtti munkákat és erődítményeket sorolja fel, míg a második azokat a terveket és intézkedéseket tartalmazza, amelyeket Conrad — előre látva Olaszország elszakadását háború esetén a

hármas szövetségtől — szorgalmazott és részben minden belső ellenzés dacára végre is hajtott. Az első erődítmények rendeltetése az volt, hogy Tirolnak Olaszországba benyúló részét hirtelen ellenséges előnyomulás ellen megvédjék mindaddig, míg a határ védelmére elégséges haderő gyűjthető össze. Conrad, aki Tirolban hosszú időn át parancsnoki állásban volt és ebből kifolyólag ismerte, de másképen is keresztül-kasul bejárta az országot, látta, hogy ezek az elavult erődítmények háború esetén nem sokat érnek annál inkább, mivel az olaszok betörésük elősegítése céljából mindenütt a legmodernebb páncélozott erődöket építették. Ezáltal egyrészt a mi előrejutásunkat gátolták meg, másrészt saját támadási irányaikat biztosították.

Conrad tehát, hogy ellensúlyozza ezt a hátrányt, egy olyan erődítési terv megvalósításán dolgozott, amely a támadó védekezést tette volna lehetővé. Sajnos, ez a terv nem valósulhatott meg. A szerző egy harmadik részben felsorolja az állandó és az új táborszerű erődítményeket.

Conrad György: „Kötött léggömb Bailleulnál" című elbeszélésében leírja találkozását egy angol repülőtiszttel a háború utáni időben. Conrad Bailleulnál megfigyelő volt a léggömbön, az angol tiszt pedig gépével megtámadta. A kölcsönösen kiegészített történet hű képét nyújtja a tervezett angol előretörés meghiusulásának.

Süttung Helmuth: „Szibérián keresztül." Élmények és benyomások az európai Oroszországból Szibériába való utazás alatt. A szerző ugyanis hadifogságba esett és egy ideig az európai orosz hadifogolytáborban volt elhelyezve, majd mikor az orosz felforduláskövetkezett, hadifogolytársaival együtt Szibériába küldetett.

Th.: „A cseh légiók Szibériában." Sakharów W. Konstantin orosz tábornok könyvét ismerteti e közlemény, mely a cenzura folytán — sajnos — csak megcsonkítva jelent meg. Tartalma igen jellemző adatokkal szolgál a cseh légiók oroszországi szerepléséről.

A következő történetek, leírások, elbeszélések legnagyobb részben a cs. és kir. 1. gyalogezred fegyverténveit ismertetik. Az ezred bajtársi szövetségének tagjai írtak le feljegyzéseik alapján minden jelentősebb eseményt, hogy feledésbe ne menjen.

Auffenberg Gusztáv Adolph őrnagy röviden és csak nagy vonásokban ismerteti a volt sziléziai 1. gyalogezred történetét, amely bővelkedik dicső fegyvertényekben. A nagy háború harmadik évében töltötte be ez a csapattest fennállásának 2. évszázadát és mindig becsülettel, esküjéhez híven küzdött mindenütt.

Böhm Hans volt tart. főhadnagy: „A kliszówi ütközet". Az 1. gyalogezred a Nida mellett Kliszównál súlyos veszteségekkel járó harcot vívott az oroszokkal, mely az ellenséges túlerő folytán visszavonulással végződött ugyan, de az ezred bátorságának hű képét mutatta.

Wagner Izidor: „Zuraki." Ugyancsak az 1. gy. ezred egyik harci epizodusát beszéli el.

Wudy Gyula az orosz hadifogságban töltött idejéből leírja azokat a szenvedéseket és kínzásokat, amiken a német, az osztrák és a magyar hadifoglyok estek át, különösen a szerb nemzetiségű, orosz szolgálatba lépett hadifoglyok őrizete alatt.

Fuchs Ágoston az 1. gyalogezred 10. századánál szolgált és néhány a felvonulási területen átélt humoros esetet beszél el. Ismerteti továbbá századának egy veszteségteljes harcát is.

Dr. Krebs Rudolf tanár, volt tart. főhadnagy: „Részlet a Kolbark melletti harcokból 1914. november havában." Ezek a harcok az Iwangorod területéről való visszavonulás után, Krakkótól északnyugatra játszódtak le. Az 1. gyalogezred támadást intézett az oroszok ellen. Dr. Krebs mint a 7. század egyik szakaszparancsnoka küzdött.

Philipp József közleménye: „Egy hadinaplóból" — az egyik 1. gy. ezredbeli menetszázad fegyvertényét tárgyalja az olasz frontról.

Hausmann József: „A 9. Isonzói-csata pergőtüzében." A szerző századának küzdelmét vázolja, melyben ő súlyosan megsebesülve fogságba jutott.

Loy Vilmos őrnagy: „A 8/1. századdal Wilkolasnál." A Wilkolas melletti harc volt az 1. gyalogezred második mérkőzése az ellenséggel. A veszteség nagy volt, mert a háború első idejében — mint tudjuk — olyan módon hajtottuk végre támadásainkat, mint azt a békében gyakoroltuk, vagyis gyors tempóban és nem sokat törődve a terep fedezékeivel. Ezért vesztettük el mihamar legjobb harcosaink túlnyomó részét.

Auffenberg-Komaróm Gusztáv Adolph őrnagy: „A sziléziai Egyesek hősi napja." A Winiatynce melletti ütközet 1915 szeptember 7-én. Az 1. gyalogezred itten a Serethnél újból kitüntette magát s fényes győzelmet aratott, azonban, mivel a vezetés nem ragadta meg a kedvező alkalmat, — visszavonulással kellett befejeznie ezt az örökké emlékezetes napot.

Habermann Pál volt tart. hadnagy „Visszapillantás az 1918. évi júniusi átkelésre a Piaven." A szerző az 1. gy. ezred 2. századának parancsnoka volt és megsebesült ebben a csatában. Közleményében leírja, hogy az átkelés és az ő visszaszállítása alatt, a Piave mily sok emberáldozatot követelt tőlünk.

Bőhm Hans volt tart. főhadnagy: „Svety Krzyž." — 1914. október 30-án az 1. gyalogezred IV. zászlóalja megszállta a Svety Krzyž magaslatát s egy fényesen sikerült rajtaütést hajtott végre az üldöző oroszokon.

Gerstenberger J. „Emlékezés az 1918. évi piavementi harcokra." A szerencsétlen csata után az 1. gy. ezred a Piave Vecchia és Piave Nuova között állott. 1918. július 2-án az ezred nemcsak egy heves olasz támadást vert vissza, hanem a szomszédban levő 32. lövészzászlóalj fogságba esése után, ennek az állásait is visszavette az ellenségtől.

Schreiber Adolf dr. volt tart. zászlós: „1918 június 15. és 16. a hétközség fennsíkján." Az 1. gy. ezred egyik menetszázada a 27. gyalogezred kötelékében harcolt s Schreiber nehányadmagával az előnyomulás alatt elszakadt századától. Csapattestét keresve különböző ezredek harcaiban vett részt.

Auffenberg-Komaróm Gusztáv Adolph őrnagy: „A sziléziai Egyesek a Nadworna melletti csatában." — Az 1. gyalogezrednek egyik legvéresebb harca volt ez s abban résztvevőknek örökre emlékükben marad.

Watzke Adolf szkv. százados hadinaplójából közli azt a részt, mely az 1. gyalogezrednek a Majdan magaslat birtokáért vívott küzdelmére vonatkozik. 1915 május 15-én kezdődött a támadás és bár az ezred minden része hősiesen küzdött, a túlerőben levő oroszok ellenállását még 16-án sem birta megtörni. A legborzalmasabb erdei harcot vívta itt az ezred. — Watzke százados mint az egyik századnak parancsnoka vett részt ebben az ütközetben. Leírása részletes és ezrede történetének egyik igen szép fejezetét képezheti.

Krőner Oszwald főmérnök az 1. gyalogezred I. zászlóaljának a világháború kezdetétől 1915 október hó 18-ig terjedő történetét írta meg hadinaplószerűen. A zászlóalj 1914 december 14-ig a szerbek ellen küzdött az 1. hegyi dandár kötelékében s több alkalommal kitüntette magát, majd az olasz fronton a Monte Santon, később pedig Plavanál harcolt az olaszokkal.

Horny Henrik mérnök: „A 106. népfelkelő hadosztály a világháborúban." A hadosztály a Kummer-hadseregcsoportba beosztva, a háború elejétől kezdve 1915 augusztus hóig az orosz fronton, az után az olaszok ellen a Doberdón küzdött. A hadosztály fegyvertényei röviden, tömören és igen áttekinthetően vannak kiemelve.

Stauf v. d. March Ottokar részletesen ismerteti a népfelkelők hadi szolgálatát a havas és jeges Alpokban.

A következő füzetekben a cs. és kir. 99. gyalogezred tisztjeinek bajtársi egyesülete kezdi el ezredtörténetének ismertetését. Az ezred 1882-ben alakult s 1883 óta I. György görög király nevét viselte. A világháború adta az első alkalmat arra, hogy ez a csapattest összemérje fegyverét az ellenséggel. Az ezred haditetteinek leírása a későbbi füzetekben következik.

Scheff Károly, a cs. és kir. 6. dragonyos ezred kapitánya, folytatja hadinaplója 1915 április hó 1-ig terjedő részének ismertetését. A 6. lovas hadosztály a 4. hadseregnek Komarownál aratott győzelme után, ezzel a sereggel együtt visszavonult, hogy a szorongatott helyzetben levő 3. hadsereg segítségére siessen, majd pedig az általános visszavonulást más csapatokkal együtt fedezze. Ezek a hadműveletek természetesen nem mentek símán, mert az orosz számtalan alkalommal arra kényszerítette az utóvédeket, hogy harcok árán tartóztassa fel az ellenséget. A folytonos harc, készenlét és menet úgy az ember mint a lóanyagot erősen elgyengítette; sőt a lóhiány annyira ment, hogy 1914. október 1-én már gyalogszázadokat állítottak fel a lovashadosztályok. A 6. lovashadosztály a Bialaig vonult vissza, mjd a monarchia haderejének újbóli előretörése során a Sanig üldözte az ellenséget. A hadosztály ezután Bukovinába helyeztetett át és Czernowitz környékére került. *Sz.*

M. KIR. ORSZ. LEVÉLTÁR KÖNYVTÁRA.

DUNÁNTÚL PÉCSI EGYETEMI KÖNYVKIADÓ ÉS NYOMDA RT.

XXXI. ÉVFOLYAM.

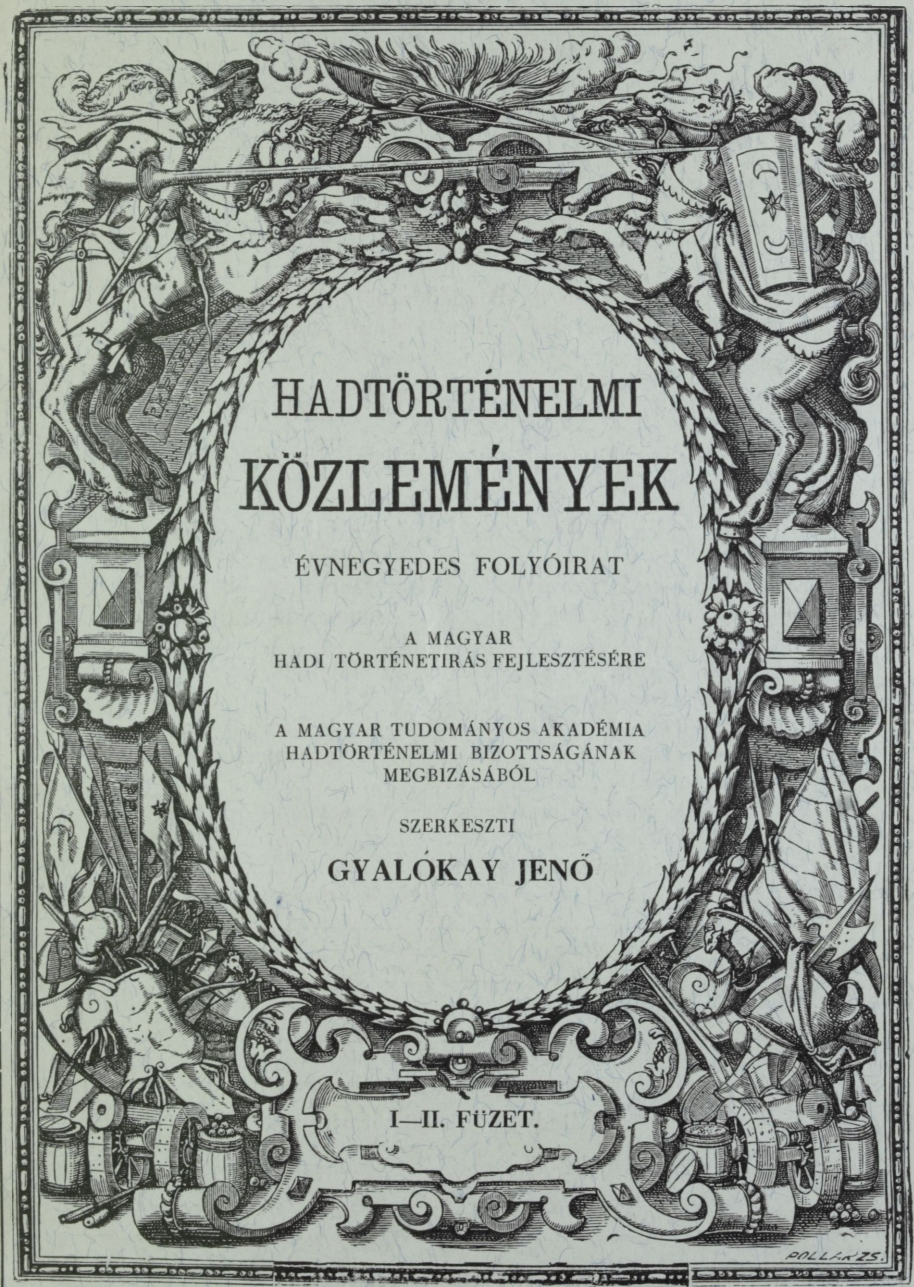

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT

A MAGYAR
HADI TÖRTÉNETIRÁS FEJLESZTÉSÉRE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
HADTÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁNAK
MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

GYALÓKAY JENŐ

I—II. FÜZET.

A GRÓF VIGYÁZÓ SÁNDOR- ÉS FERENC-VAGYON
JÖVEDELMÉNEK FELHASZNÁLÁSÁVAL
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA. BUDAPEST, 1930.

TARTALOM

Lap

Dr. Fekete Lajos: A hódoltság-kori törökség Magyarországra vonatkozó földrajzi ismeretei (1. közlemény) 1
Markó Árpád: A romhányi csata (1710 jan. 22.) 18
Berkó István: Magyar önkéntescsapatok az 1859-i háborúban 53

Tárca

Kovács József: Emlékeim a világháborúból 92
Jurkovich Emil: Hozzászólás Zechenter Antal származásához 98

Hadtörténelmi Okmánytár

Dr. Janicsek István: Egy arab szemtanu Belgrád megvételéről (1521.) 100

Hadtörténelmi Irodalom

Dr. Erdélyi Gyula: A magyar katona (Ism. Markó Árpád) 105
Dr. Málnási Ödön: Erdődi Gróf Pálffy János nádor (Ism. Markó Árpád) 107
Cs. Sebestyén Károly: A szegedi vár legrégibb története. Szeged középkori vára (Ism. —y.) 109
A világháború 1914—1918. IV. kötet. (Ism. Kurtz Sándor) 110
Budapest volt háziezredének, a cs. és kir. 32. gyalogezrednek története (Ism. Sz.) 114
Markó Árpád: Két mozgalmas év a magyar nemestestőrség életéből (Ism. D. J.) 117
Josef Schön: Sabac (Ism. Suhay Imre) 118
Wolfgang Wegener: Die Seestrategie des Weltkrieges (Ism. Suhay Imre) 121

Pályázat 123

Szerkesztőség: Budapest, I., Böszörményi-út 3/B. V. 2.

Kiadóhivatal: Budapest, V. Akadémia-utca 2.
(Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó hivatala.)

A kiadásért felel: Gyalókay Jenő.

XXXI. ÉVFOLYAM.

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT

A MAGYAR
HADI TÖRTÉNETIRÁS FEJLESZTÉSÉRE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
HADTÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁNAK
MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

GYALÓKAY JENŐ

III—IV. FÜZET.

A GRÓF VIGYÁZÓ SÁNDOR- ÉS FERENC-VAGYON
JÖVEDELMÉNEK FELHASZNÁLÁSÁVAL
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA. BUDAPEST, 1930.

TARTALOM

Lap

Dr. Florio Banfi: Filippo Scolari és Hunyadi János 125

Dr. Fekete Lajos: A hódoltság-kori törökség Magyarországra vonatkozó földrajzi ismeretei (II. és befejező közlemény.) 134

Dr Nagy Julia: Kiadatlan térkép Érsekújvár 1621-i ostromáról 155

Gyalókay Jenő: A nagyszebeni és vöröstoronyi harcok 1849 március havában 161

Berkó István: Magyar önkéntes csapatok az 1859-i háborúban (II. és befejező közlemény) 207

Hadtörténelmi Okmánytár

Az utolsó Bercsényi minősítő táblázata 1830-ból 230

Hadtörténelmi irodalom

Dr. Póka-Pivny Béla: Csonkafranciaország két integritási harca és Szent Jeanne d'Arc (Ism. Kispalóc) 230

Bátz Kálmán: Az oroszországi cseh-szlovák légió története (Ism. M. Á.) 262

Dr. Óvári-Avary Károly: Báró Mednyánszky Cézár emlékezései és vallomásai az emigrációból (Ism. —ő) 263

Rózsás József: Magyarosan, katonásan (Ism. —y.) 264

Leone Andrea Maggiorotti: Gli architetti militari italiani in Ungheria e specialmente ad Agria (Ism. Gy. J.) 266

Ludovikás Levente, 1930. június (Ism. Kispalóc) 268

Der Feldkamerad: III. évf. 1—9. sz. (Ism. Sz.) 269

Szerkesztőség: Budapest, I., Böszörményi-út 3/B. V. 2.

Kiadóhivatal: Budapest, V. Akadémia-utca 2.
(Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó hivatala.)

A kiadásért felel: Gyalókay Jenő.

XXXII. ÉVFOLYAM.

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT

A MAGYAR
HADI TÖRTÉNETIRÁS FEJLESZTÉSÉRE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
HADTÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁNAK
MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

GYALÓKAY JENŐ

I—II. FÜZET.

A GRÓF VIGYÁZÓ SÁNDOR- ÉS FERENC-VAGYON
JÖVEDELMÉNEK FELHASZNÁLÁSÁVAL
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA. BUDAPEST, 1931.

TARTALOM

Lap

Dr. Szádeczky-Kardoss Lajos: Báthory István lengyel király magyar katonái az 1580-i orosz háborúban 1

Markó Árpád: A trencséni csata, 1708 augusztus 3-án (Első közlemény) 31

Gyalókay Jenő: Gróf Hadik András tábornagy mint hadtörténetíró 71

Vitéz Lánghy Emil: Együttműködésünk a németekkel a világháború első időszakában 88

Miles Slovacus: Tót honvédek véres harcai Erdélyért, 1917-ben 101

Tárca

Vitéz Kósa Vince: Magyarok Verdun előtt 119

Vitéz Málnási Ödön dr.: Gróf Marsigli Alajos (1730—1930) 126

Hadtörténelmi Okmánytár

Bem bizonyítványa Gál Sándor tábornok számára, Viddin, 1849 szeptember 15. 130

Hadtörténelmi irodalom

József kir. herceg: A világháború, amilyennek én láttam. IV. (Ism. Kispalóc) 132

Breit József: A magyar nemzet hadtörténelme. VI. rész (Ism. M. Á.) 138

Dr. Hajnal István: Esterházy Miklós nádor iratai. I. Kormányzástörténeti iratok (Ism. dr. Iványi Béla) 139

Dr. Holub József: Zalamegye története a középkorban. I. (Ism. dr. Iványi Béla) 141

Vitéz Málnási Ödön dr.: Hellebronth János kuruc ezredes (Ism. Markó Árpád) 142

Dr. Horváth Jenő: Törökország semlegessége 1848—49-ben (Ism. —y.) 143

Riedl Lajos: A Lovcsen elfoglalása 1916-ban (Ism. Doromby József) 144

Leone Andrea Maggiorotti: Le origini della fortificazione bastionata e la guerra d'Otranto (Ism. Gy. J.) 146

Carl Hosse: Az angol-belga felvonulás terve Németország ellen, a világháború előtt (Ism. Suhay Imre) 149

Max v. Hoen und Egon Frh. v. Waldstätten: Die letzte Reiterschlacht der Weltgeschichte. Jaroslawice, 1914. (Ism. Suhay Imre) 149

Szerkesztőség: Budapest, I., Böszörményi-út 3/B. V. 2.

Kiadóhivatal: Budapest, V. Akadémia-utca 2.

(Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó hivatala.)

A kiadásért felel: Gyalókay Jenő.

XXXII. ÉVFOLYAM.

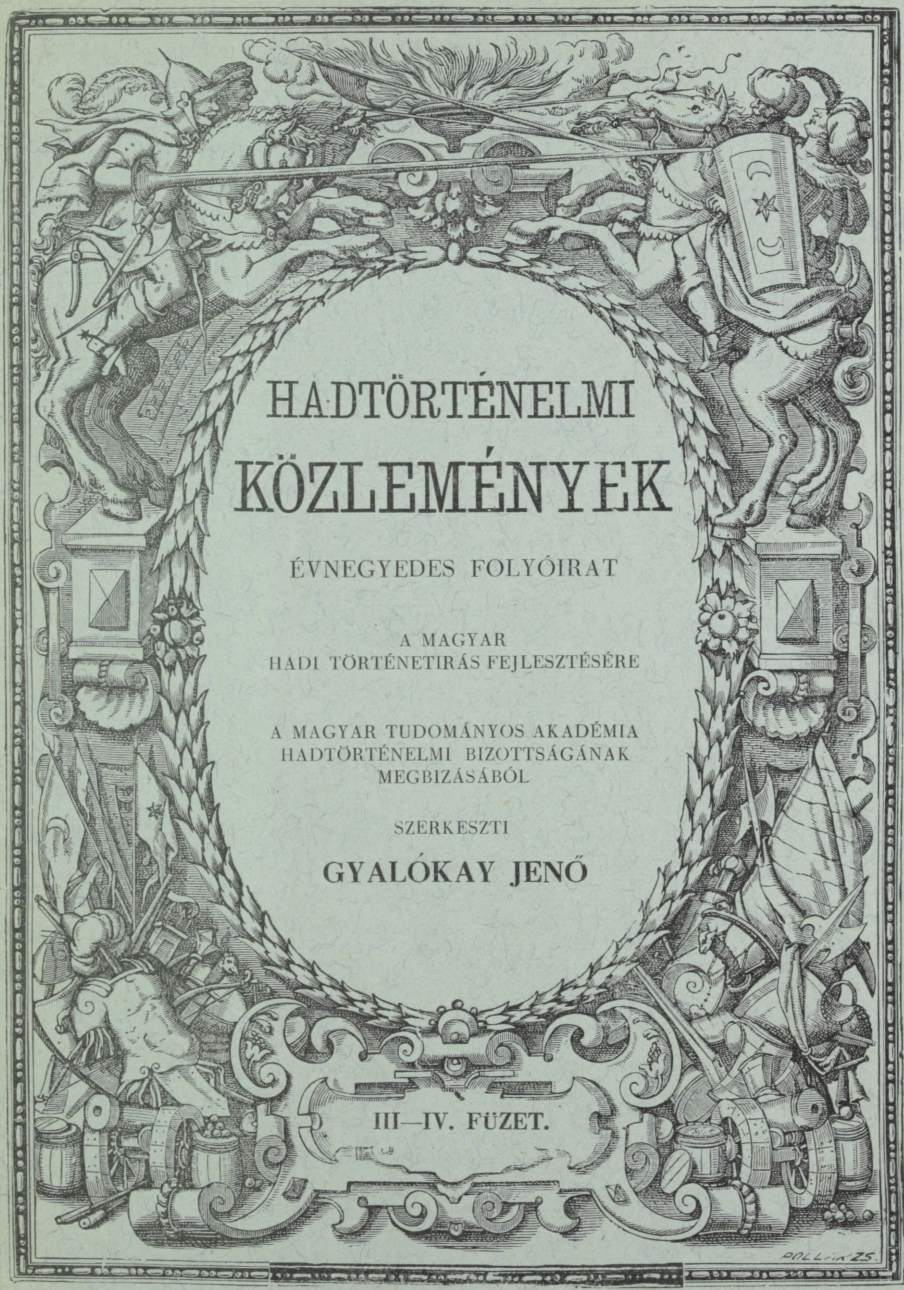

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT

A MAGYAR
HADI TÖRTÉNETIRÁS FEJLESZTÉSÉRE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
HADTÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁNAK
MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

GYALÓKAY JENŐ

III—IV. FÜZET.

A GRÓF VIGYÁZÓ SÁNDOR- ÉS FERENC-VAGYON
JÖVEDELMÉNEK FELHASZNÁLÁSÁVAL
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA. BUDAPEST, 1931.

TARTALOM

Lap

Markó Árpád: A trencséni csata. 1708 augusztus 3-án. (2. és befejező közlemény) 151

Dr. Hardy Kálmán: Dunai flottillánk a világháborúban 195

Vitéz Somorjay Jenő: A 11. honvéd lovashadosztály működése 1915 aug. 25-től szept. 9-ig 230

Tárca

Vitéz Kósa Vince: Táborélet amerikai hadifogságban 247

Hadtörténelmi Okmánytár

Šükrüllāh ibn Šihāb töröknyelvű változatának a magyar had-, nyelv- és őstörténetre vonatkozó fontosabb szövegei (Közli Dr. Janicsek István) 254

Hadtörténelmi irodalom

Hadifogoly magyarok története (Ism. Kispalóc) 268

Vitéz Czékus Zoltán: Az 1914—18. évi világháború összefoglaló történelme (Ism. Cs.) 273

Riedl Lajos: Az 1918. évi osztrák-magyar és olasz támadás (Ism. Vitéz Doromby József) 275

A cs. és kir. 82. gyalogezred története (Ism. Vitéz Doromby József) 278

Marschall Foch: Meine Kriegserinnerungen 1914—18. (Ism. Suhay Imre) 280

Josef Schön: Sasinci (Ism. Suhay Imre) 284

Der Feldkamerad, 1930. 1931. évf. (Ism. Sz.) 286

Szerkesztőség: Budapest, I., Böszörményi-út 3/B. V. 2.

Kiadóhivatal: Budapest, V. Akadémia-utca 2.

(Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó hivatala.)

A kiadásért felel: Gyalókay Jenő.